MEMORIILE
SECŢIEI DE ŞTIINŢE
ISTORICE ŞI ARHEOLOGIE
A ACADEMIEI ROMÂNE

MEMOIRS OF THE SECTION OF HISTORICAL SCIENCES
AND ARCHEOLOGY OF THE ROMANIAN ACADEMY

MÉMOIRES DE LA SECTION DES SCIENCES HISTORIQUES
ET D'ARCHÉOLOGIE DE L'ACADÉMIE ROUMAINE

MEMORIILE SECŢIEI DE ŞTIINŢE ISTORICE ŞI ARHEOLOGIE A ACADEMIEI ROMÂNE

SERIA V
Tomul XLI
2022

COLEGIUL DE REDACŢIE:

acad. Victor SPINEI (redactor responsabil)
acad. Dorina N. RUSU, prof. Andrei PIPPIDI
membru corespondent (secretari de redacție)
acad. Mihai BĂRBULESCU, acad. Paul Helmut NIEDERMAIER
acad. Ioan-Aurel POP, acad. Alexandru ZUB (membri)

Alina-Bianca BĂLAN (secretar științific al Secţiei)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Bucureşti, 2022

Copyright © Editura Academiei Române, 2022.
Toate drepturile asupra acestei ediţii sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Tel./fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: http://www.ear.ro

Redactor: Irina FILIP, Mihai POPA
Tehnoredactor: Mariana MOCANU

Bun de tipar: 02.12.2022. Format: 16/70 × 100.
Coli de tipar: 15,75.
C.Z. pentru biblioteci mari: 061(498.124. Buc.) Academia Română
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498)

ISSN 1224-1814

CUPRINS

Studii

Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Les recrutements et l'insertion des vétérans dans la vie provinciale de Mésie Inférieure: bilan historiographique et plaidoirie pour une recherche plus approfondie* 9
Gheorghe Cliveti, *Le printemps de bonne heure de la révolution roumaine de 1848* 23
Dumitru Vitcu, *Demnitate și eroare în apărarea și promovarea interesului național în vremea crizei orientale din 1875–1878* 69
Ioan-Aurel Pop, *Glose pe marginea vieții și lumii lui Vasile Alecsandri* 87
Mircea-Cristian Ghenghea, *A. D. Xenopol și asociționismul românesc* 93

Restitutio

A. D. Xenopol, *Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei* 99

In honorem

Vasile Pușcaș la 70 de ani. Profesor, diplomat și savant (Ioan Bolovan, Melania-Gabriela Ciot) 109
Ioan Bolovan la șase decenii de viață (Ioan-Aurel Pop)..... 112

Viața academică

Recomandare pentru domnul profesor Mihai Bărbulescu, m.c., spre a i se atribui calitatea de membru titular al Academiei Române (Victor Spinei)..... 117
Recomandare pentru domnul prof. Gheorghe Cliveti spre a i se atribui calitatea de membru corespondent al Academiei Române (Victor Spinei)..... 120
Recomandare pentru doamna dr. Dorina-Elena N. Rusu, m.c., spre a i se atribui calitatea de membru titular al Academiei Române (Victor Spinei)..... 123
Recomandare pentru doamna dr. Georgeta Filitti spre a i se atribui calitatea de membru de onoare al Academiei Române (Victor Spinei) 125
Prof. Svend Hansen, Doctor honoris causa al Universității din București (*Laudatio* – Ioan Carol Opriș; *Answer* – Svend Hansen)..... 128

Recenzii

Fortifications and Defensive Systems East from the Carpathians. Strategies and Social Energies from Prehistory to the Middle Ages, edited by Vasile Diaconu, Brăila, Piatra Neamț, 2021 *(Adela Kovács)* 137
Nicolae-Șerban Tanașoca, *Cuvinte latine la scriitorii bizantini din secolele VI–X*, Brăila, 2021 *(Mihai Țipău)* 140
Tasin Gemil, *Tătarii. Relații cu otomani și români*, Cluj-Napoca, 2021 *(Călin Felezeu)* 142
Douglas A. Howard, *O istorie a Imperiului Otoman*, traducere de Irina Vainovski și Adina Avramescu, Iași, 2021 *(Remus Tanasă)* 145
Antonio Guardavaglia, *La Dacia Ripense e la Dacia Mediterranea nella Descrittione delle Misie, Dacie e Illirico (1698)* di Luigi Ferdinando Marsigli, Cluj-Napoca, 2020 *(Robert Marius Mihalache)* 147
Constanța Vintilă, Giulia Calvi, Maria Pakucs-Willcocks, Nicoleta Roman, Michal Wasiucionek, *Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est în secolele XVI–XIX*, București, 2021 *(Andrei Pippidi)* 149
Sevastian Cercel, Georgeta Ghionea (coord.), *1821–2021. Bicentenarul Revoluției conduse de Tudor Vladimirescu*, Târgoviște, 2021 *(Anca Ceaușescu)* 150
Cristian Ploscaru, *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova, 1822–1832*, Iași, 2022 *(Gheorghe Cliveti)* 153
Vasile Lechințan, *Revoluția de la 1848–1849 în comitatele Cluj, Turda și scaunul Arieș*, Cluj-Napoca, 2021 *(Nicoleta Hegedüs)* 156
Mihai-Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848–1861): studiu și documente*, Iași, 2021 *(Simion-Alexandru Gavriș)* 158
Monarhia habsburgică (1848–1918), vol. III, *Problema națională*, ediție în limba română coordonată și îngrijită de Rudolf Gräf, traducere de Iosif Marin Balog, Lorand Madly, Raluca Nelepcu, Daniela Stanciu-Păscărița și Nicolae Teșculă, Iași, 2021 *(Florian Dumitru Soporan)* 159
Marius Turda, *„Războiul sfânt al rasei". Eugenia și protecția națiunii în Ungaria, 1900–1919*, Cluj-Napoca, 2020 *(Daniela Mârza)* 161
Ioan Degău, Simion R. Suciu, Ioan Laza (coord.), *Beiușul și lumea lui*, vol. VI, *Oameni de seamă din Țara Beiușului*, Cluj-Napoca, 2021 *(Florian Dumitru Soporan)* 162
Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa, Delia Cora, Cristian Culiciu (coord.), *Maramureșul istoric. Studii de istorie și arheologie*, Cluj-Napoca, 2020 *(Robert Marius Mihalache)* 164
Anca Ceaușescu, Ileana Cioarec, Georgeta Ghionea (coord.), *Comunități umane, modernizare și urbanizare în sud-vestul României*, Târgoviște, 2021 *(Simona Lazăr)* 165
Mircea-Dan Bob-Bocșan, Sevastian Cercel (coord.), *Despre (r)evoluții în drept. Studii dedicate centenarului Vladimir Hanga*, București, 2021 *(Georgeta Ghionea)* 166
Vasile Pușcaș, *Keith Hitchins: The Historian's Honesty / Onestitatea istoricului*, Cluj-Napoca, 2021 *(Mircea-Gheorghe Abrudan)* 167
Cosmin Popa, *Elena Ceaușescu sau anatomia unei dictaturi de familie*, București, 2021 *(Cristian Vasile)* 169
Mara Mărginean, Mirela Popa-Andrei, Attila Varga (coord.), *Dicționarul membrilor Institutului de Istorie din Cluj (1920–2020)*, Cluj-Napoca, 2020 *(Mircea-Gheorghe Abrudan)* 171

Mihai Popa, *The Anthropology of Poiesis*, Newcastle upon Tyne, 2022 *(Ștefan-Dominic Georgescu)* 175
Constantin Hrehor, *Fluierul de sub grinda lunii sau despre permanența spiritualității bucovinene*, Iași, 2021 *(Claudia Costin)* 176
Ulrich A. Wien (ed.), *Common Man, Society and Religion in the 16th century/ Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert, 2021* (*Ferenc Pall-Szabo*) 178

Lista lucrărilor din domeniul științelor istorice și arheologie cărora li s-a decernat Premiul Academiei Române pe anul 2020 181

In memoriam
Dan Berindei (1923–2021) (Dorina N. Rusu) 183
Dumitru Protase (1926–2022) (Mihai Bărbulescu) 186
Radu Ciuceanu (1928–2022) (Ana-Maria Cătănuș) 189
Guillermo Montero Morón (1926–2021) (Dorina N. Rusu) 192

Addenda
Addenda la „Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc” (Victor Spinei, Dorina N. Rusu) 195
Fișe 199
Structura fișei 200
Autori 201
Abrevieri periodice 249

Erată 251

LES RECRUTEMENTS ET L'INSERTION DES VÉTÉRANS DANS LA VIE PROVINCIALE DE MÉSIE INFÉRIEURE: BILAN HISTORIOGRAPHIQUE ET PLAIDOIRIE POUR UNE RECHERCHE PLUS APPROFONDIE[1]

LUCREȚIU MIHAILESCU-BÎRLIBA

Mots-clès*:* armée romaine; recrutements; vétérans; Mésie Inférieure.
Cuvinte-cheie*:* armată romană; recrutări; veterani; Moesia Inferior.

1. PRÉAMBULE

Le sujet concernant les militaires ayant leur origine dans le milieu rural de Mésie Inférieure a été abordé dans un chapitre d'un livre consacré à la population rurale de la province et dans un article paru il y a quelques ans[2]. Conçus au début comme des matériaux de dimension moyenne, je n'avais pas envisagé que les sources à prendre en considération sont en fait beaucoup plus nombreux qu'on peut le croire et que les possibilités d'interprétation son plus larges que j'avais initialement prévu. En effet, étudier les soldats provenant du milieu rural de cette province a été une provocation faite par le nombre accru des diplômes militaires trouvés les dernières années. La plupart d'entre eux proviennent du marché des antiquités et, même si lieu de leur trouvaille reste officiellement inconnu, les noms des soldats, les unités militaires indiquent une possible découverte dans le milieu rural de la Mésie Inférieure et une possible origine rurale de leurs bénéficiaires. Même si ce type de sources reste toujours dans la catégorie du « possible » ou du probable, il est utile et nécessaire de les prendre en considération. Le thème est lié à la politique de recrutement dans cette province, aux moments de recrutement, à la mobilité des soldats et certainement au retour des militaires chez leurs maisons ou à leur établissement dans d'autres endroits après la *honesta missio*. L'historiographie concernant ces problèmes est extrêmement vaste: je ne rappellerai que les ouvrages et les articles les plus importants sur le recrutement et le moment de la *honesta missio*, en discutant seulement quelques-uns. La

[1] Cet article a été réalisé dans le cadre du projet CNCS PN-III-P4-ID-PCE-0383-2020.

[2] L. Mihailescu-Bîrliba *Rure vivere in Moesia inferiore.* La population dans le milieu rural d'une province péripherique de l'Empire romain, Wiesbaden, 2018, p. 329–337; Idem, *Soldats du milieu rural de la Mésie Inférieure recrutés dans l'armée romaine*, dans L. Mihailescu-Bîrliba (ed.*), Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Provinces*, Leuven, 2019, p. 19–30.

présentation va suivre d'abord les ouvrages sur ces sujets dans tout le monde romain, en continuant avec les analyses par diverses provinces et finissant par les questions abordées pour la Mésie Inférieure.

2. BREF APERÇU SUR L'HISTORIOGRAPHIE CONCERNANT LES RECRUTEMENTS DANS L'ARMÉE ROMAINE

Le recrutement dans l'*exercitus Romanus* a constitué un sujet depuis longtemps, il est vrai, avec une prédilection envers les légions, même si les *auxilia* n'ont pas été oubliées. Il y a eu deux manières de traiter le thème soit en suivant une ou plusieurs unités, ou bien en abordant les questions d'une manière générale. Pour les légions, il reste les ouvrages d'E. Ritterling[3], de G. Forni[4], de Y. Le Bohec[5] et beaucoup d'autres. Le livre de Forni de 1953, consacré précisément au recrutement dans les légions sous le Haut-Empire, fait preuve des annexes utiles concernant les origines des soldats, les lieux d'établissement des vétérans, d'une périodisation des recrutements. Forni voit l'augmentation du nombre des recrues provenant des provinces comme un effet du plus large octroi de la citoyenneté dans les provinces et d'une aisance de la population provinciale, non comme une conséquence de la politique. Ce dernier aspect reste discutable, car les diverses guerres ont bien influencé la politique concernant les recrutements dans les légions. Pour le recrutement, il faut aussi mentionner le livre de J. C. Mann sur le recrutement et l'établissement des vétérans (*veteran settlement*) sous le Haut-Empire[6]. Mann complète les informations de l'ouvrage de Forni sur les recrutements, ayant une vision globale sur les légions, tandis que Forni avait présenté les recrutements pour chaque unité. Mann conclut, à juste raison, que le principal changement en ce qui concerne les aires de recrutement dans la période d'Auguste à Dioclétien vise les provinces de frontière, qui remplacent comme source d'enrôlement les provinces centrales de l'Empire. Le problème du livre de Mann reste la pauvre citation des sources, qui rend difficile leur contrôle. Les actes des congrès organisés à Lyon par Y. Le Bohec et ses collaborateurs ont eu comme résultat la publication de l'histoire de plusieurs légions, où il y avait aussi le phénomène de recrutement[7]. Enfin, en analysant les mobilités des légionnaires, S. Roselaar réalise un aperçu sur ceux recrutés de l'Italie[8].

---

[3] E. Ritterling, *sv. Legio*, dans *RE* XIII, 2, Stuttgart, p. 1186–1829.

[4] G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milan-Rome; Idem, *Supplemento II*, dans G. Forni, *Esercito e marina di Roma antica. Raccolta di contributi*, Stuttgart, 1992, p. 64–116.

[5] Y. Le Bohec, *La Troisième Légion Auguste*, Paris, 1989; Idem, *L'armée romaine sous le Haut-Empire*[3], Paris, 1992.

[6] J. C. Mann, *Legionary Recruitment and Veteran Settlement during the Principate*, Londres, 1983.

[7] Y. Le Bohec (éd.), *La Hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (15–18 septembre 1994)*, Paris, 1995; Y. Le Bohec, C. Wolff (éds.), *Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Acts du Congrès de Lyon (12–14 septembre 1998)*, Lyon, 2000.

[8] S. Roselaar, *State-Organised Mobility in the Roman Empire: Legionaries and Auxiliaries*, dans L. de Ligt, L. Tacoma (éds.), *Migration and Mobility in the Early Roman Empire*, Leyde-Boston, 2016, p. 143–147.

En ce qui concerne les *auxilia*, il faut mentionner, sauf le premier ouvrage sur le recrutement dans ce type de troupe appartenant à Th. Mommsen[9], les travaux de C. Cichorius[10] et de G. L. Cheesman[11] ; tandis que Cichorius a étudié l'histoire de chaque unité auxiliaire, le dernier a réalisé une première synthèse sur le sujet, en se limitant à la période du Haut-Empire et à la documentation d'avant la Première Guerre mondiale. Les recherches ont été également consacrées aux diverses régions ou aux populations qui ont fourni des contingents pour les troupes auxiliaires. Ces travaux ont discuté également le problème du recrutement, les auteurs suivant surtout les provinces ou les régions d'où provenaient les militaires. Ainsi, on doit rappeler l'étude de W. Wagner pour la région danubienne[12], tout comme celle de K. Kraft pour la zone du Danube et du Rhin[13]. Malgré quelques inadvertances mineures, Kraft aboutit aux conclusions différentes de Mommsen en ce qui concerne les recrutements, en soulignant que l'État romain a agi en fonctions des nécessités de chaque période. Un autre mérite de Kraft est celui d'avoir nuancé le recrutement local, dans le sens que les recrues venaient d'un *hinterland* plus vaste qu'une simple région ou province. Pour les provinces germaniques, le sujet a intéressé G. Alföldy[14], W. Eck[15], S. James[16], pour celles d'Afrique Y. Le Bohec[17] et C. Hamdoune[18], pour l'Orient E. Dąbrowa[19]. F. Gayet[20] et L. Pernet[21] ont abordé ce thème pour les Gaules, tandis que M. G. Jarret[22] et T. Ivleva[23] l'ont réalisé pour la Bretagne. Ivleva a suivi quelques exemples de militaires originaires du milieu

[9] Th. Mommsen, *Die Conscriptionsordnung der römischen Kaiserzeit*, Hermes 9, 1884, p. 1–79 et 210–234.

[10] C. Cichorius, *s.v. Ala*, dans *RE* I, 1, Stuttgart, 1894, col. 224–1270; *idem*, *s.v. Cohors*, dans *RE* IV, 1, Stuttgart,1900, p. 231–356.

[11] G. L.Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, 1914.

[12] W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformation in den Provinzen Noricum, Pannonia, Moesia und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin-Göttingen, 1938.

[13] K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berne, 1951.

[14] G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania Inferior*, Düsseldorf, 1968.

[15] W. Eck, *Die legio I Minervia. Militärische und zivile Aspekte ihrer Geschichte im 3. Jh. n. Chr.*, dans Le Bohec, Wolff (éds.), *Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Acts du Congrès de Lyon (12-14 septembre 1998)*, Lyon, 2000, p. 87–93.

[16] S. James, *Large-scale Recruitment of Auxiliary from Free Germany?*, dans Z. Visy (éd.), *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies*, Pécs, 2005, p. 273–279.

[17] Y. Le Bohec 2012, *Décurions et centurions auxiliaires sous le Principat en Afrique-Numidie*, Acta Classica 55, p. 83–98.

[18] C. Hamdoune, *Les auxilia externa africains des armées romaines, IIIe siècle av. J.-C. –IVe siècle ap. J.-C.*, Montpellier 1999.

[19] E. Dąbrowa 1979, *Les troupes auxiliaires de l'armée romaine en Syrie au Ier siècle de notre ère*, DHA 5, p. 253–254; Idem, *Cohors Ituraeorum*, ZPE 63, 1986, p. 221–230.

[20] F. Gayet, *Les unités auxiliaires gauloises sous le Haut-Empire*, Historia 55, 2006, p. 64–105.

[21] L. Pernet, *Armement et auxiliaires gaulois (IIe et Ier siècles avant notre ère*), Montagnac, 2010.

[22] J. Jarret, *Non-legionnary Troops in Roman Britain: 1, The Units*, Britannia 25, 1994, p. 35–78.

[23] T. Ivleva, *Peasants into Soldiers: Recruitment ad Military Mobility in the Early Roman Empire*, dans dans L. de Ligt, L. Tacoma (éds.), *Migration and Mobility in the Early Roman Empire*, Leyde-Boston, 2016, p. 160–164.

rural de Bretagne qui ont eu une grande mobilité avec leurs troupes[24]. M. M. Roxan[25], J. M. Roldán Hervás[26], A. Meyer[27] se sont occupés de ce sujet pour la Péninsule Ibérique. S. Roselaar a analysé les recrutements dans les *auxilia* des Bataves[28], tout comme N. Roymans[29]. Les recrutements pour l'Illyricum a été discutés par S. Ferjančić[30]. Pour la Dacie romaine, le livre de C. C. Petolescu[31] a visé surtout l'histoire des unités auxiliaires (d'ailleurs, présentée d'une manière claire et exhaustive), plutôt que la question du recrutement. Il faut aussi rappeler les travaux d'O. Țentea sur les troupes orientales présentes en Dacie[32]. Les recherches sur les ailes et les cohortes ont été reprises par J. Spaul[33], mais il y a beaucoup d'inexactités et confusions, d'autant plus qu'il ne se réfère pas aux recrutements[34].

L'ouvrage de I. Haynes a constitué une nouvelle synthèse des *auxilia* après celle de Cheesman[35]. Le livre fait preuve de la dynamique des concepts historiographiques, en ouvrant de nouvelles possibilités d'investigation. Haynes explore la question du recrutement dans le contexte plus large de la romanisation, phénomène regardée d'une manière d'interaction plutôt que d'acculturation. Au-delà des approches influencées par la société contemporaine, le livre de Haynes va rester un repère pour l'histoire des troupes auxiliaires dans l'Empire romain. La partie concernant le recrutement a mis en examen les sources en

[24] *Ibidem*, p. 167–168.

[25] M. M. Roxan, *The Auxilia of the Roman Army raised in the Iberian Peninsula*, Londres, 1973.

[26] J. M. Roldán Hervás, *Hispania y el ejercito romano. Contribución a la historia social de la España antigua*, Salamanque, 1974; Idem, *Los hispanos en el ejercito romano de época republicana*, Salamanque, 1993.

[27] A. Meyer, *The Creation, Composition, Service and Settlement of Roman Auxiliary Units raised in the Iberian Peninsula*, Oxford, 2013.

[28] S. Roselaar, *op. cit* (note 7), p. 150–152.

[29] N. Roymans, *Ethnic Identity and Imperial Power: the Batavians in the Early Roman Empire*, Amsterdam, 2004; Idem, *Ethnic Recruitment, Returning Veterans and the Diffusion of Roman Culture among Rural Populations in the Rhineland Frontier Zone*, dans N. Roymans, T. Derks (éds.), *Villa Landscapes in the Roman North. Economy*, Culture, and Lifestyles, Amsterdam, 2011, p. 139–160.

[30] S. Ferjančić, *Recruitment of Auxilia in Illyricum rom Augustus to Nero*, dans M. Milićević-Bradač, D. Demichelis (éds.), *The Century of the Brave. Roman Conquest and Indigenous Resistance in Illyricum during the Time of Augustus and His Heirs*, Zagreb, 2018, p. 147–154.

[31] C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, Bucarest, 2002.

[32] O. Țentea, *Auxilia Commagenorum in Dacia*, „Acta Musei Napocensis", 41–42, 2005–2006, p. 141–160; Idem, *Some Remarks on the Palmyrenii sagittarii. On the First Records on the Palmyrenes within the Roman Army*, dans I. Piso, V. Rusu-Bolindeț, R. Varga, E. Beu-Dachin. S. Mustață, L. Ruscu (éds.), *Scripta classica. Radu Ardevan sexagenarii dedicata*, Cluj-Napoca, 371–377; Idem, *Ex Oriente ad Danubium. The Syrian Units on the Danube Frontier of the Roman Empire*, Cluj-Napoca, 2012.

[33] J. Spaul, *Ala*^{2}. *The Auxiliary Cavalry Units of the Pre-Diocletianic Imperial Roman Army*, Andover, 1994; Idem, *Cohors*^{2}. *The Evidence for and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army*, Oxford 2000.

[34] Voir, par exemple, la critique d'O. Țentea, F. Matei-Popescu, *Alae et Cohortes Daciae et Moesiae. A review and update of J. Spaul`s Ala and Cohors*, „Acta Musei Napocensis", 39–40, 2002–2003, p. 259–296.

[35] J. Haynes, *Blood of the Provinces. The Roman Auxilia and the Making of Provincial Society from Augustus to the Severans*, Oxford, 2013.

connexion à la géopolitique. Ainsi, les peuples plus guerriers et les montagnards ont été recrutés plus souvent que les autres. Il résulte que les recrutements locaux ont eu leurs limites[36]. Ce problème de recrutements locaux, mieux observables chez les légionnaires, sera une des questions centrales sur lesquelles je parlerai dans le cas des soldats provenant du milieu rural de la Mésie Inférieure. Haynes traite aussi le rôle des vétérans des *auxilia* dans la société provinciale, mais je reviendrai plus tard là-dessus.

Plus récemment, un nouveau volume contenant les actes du sixième Congrès international sur l'armée romaine, dédié aux auxiliaires, a été publié[37]. Les travaux présentés dans ce volume présentent des nouvelles perspectives d'analyse des unités auxiliaires, au-delà de leur évolution historique: les auteurs essayent d'offrir des approches synchroniques et diachroniques, mais aussi synthétiques et analytiques. Il résulte une diversité de manières d'aborder l'histoire des unités auxiliaires, qui reflètent l'évolution de l'historiographie jusqu'au milieu des années 2010. Ces approches concernent la démographie des troupes, l'histoire individuelle des militaires par la prosopographie et l'onomastique, la mobilité des soldats, l'histoire de diverses unités, la vie quotidienne. L'inventaire historiographique et des méthodes a été fait par P. Faure[38] et Y. Le Bohec[39]. En ce qui concerne le recrutement, l'étude de D. Dana fait rappel à l'histoire de trois unités auxiliaires : l'*ala ueterana Gallorum/Gallica*, stationnée en Syrie et en Egypte, l'*ala I Ulpia contariorum milliaria ciuium Romanorum*, ayant son camp en Pannonie et l'*ala I Tungrorum Frontoniana*, stationnée en Germanie, Dalmatie, Pannonie et Dacie[40]. Il constate la présence importante des militaires thraces dans ces unités. Sauf la première unité, où après son transfert en Egypte les soldats thraces ne sont plus recrutés, dans les deux autres ailes les Thraces sont constamment présents. Il reste la question (à l'exception des situations où ils mentionnent leur origine) s'ils proviennent de Thrace ou de Dacie, Pannonie et des Mésies. D. Dana est tenté (à mon avis à juste raison) d'attribuer l'origine de ces Thraces aux provinces plus proches du limès danubien.

---

[36] *Ibidem*, p. 93–142; voir aussi Y. Le Bohec, S.. Gallet, *Le recrutement des auxiliaires d'après les diplômes militaires et les autres inscription*s, dans M. A. Speidel, H. Lieb (éds.), *Militärdiplome. Die Forschungsbeiträge der Berner Gespräche von 2004*, Stuttgart, 2007, p. 267–292. Pour les mobilités liées aux recrutements, voir les brèves remarques de G. Woolf, *Movers and Stayers*, dans L. de Ligt, L. Tacoma (éds.), *Migration and Mobility in the Early Roman Empire*, Leyde-Boston, 2016, p. 457.

[37] G. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016.

[38] P. Faure, *Les auxiliaires de l'armée romaine: une introduction*, dans C. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016, p. 11–21.

[39] Y. Le Bohec, *Sur les auxiliaires de l'armér romaine: des alliés aux fédérés*, dans C. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016, p. 23–33.

[40] D. Dana, *Recrutement, prosopographie et onomastique au miroir de trois unités militaires auxiliaires*, dans C. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016, p. 155–169.

E. Wheeler étudie le recrutement des Parthes dans les *auxilia* à l'époque de la fin de la République romaine jusqu'en 70 ap. J.-C. et analyse les contextes politiques dans lesquels ces recrutements ont eu lieu[41]. Chr. Schmidt Heidenreich analyse l'enrôlement des Palmyréens dans l'armée romaine[42], tandis qu'A. Groslambert fait un état de question sur les unités des Numides sous le Haut-Empire[43]. Enfin, B. Rossignol analyse les recrutements dans les nouvelles *auxilia* pendant les guerres de Marc Aurèle, en constatant que les principales unités ont été levée depuis la Syrie, l'Afrique et les provinces illyriennes et danubiennes[44].

Qu'est-ce qu'on peut dire sur les recrutements en Mésie Inférieure? À mon avis, une première démarche importante a été entreprise par D. Dana et F. Matei-Popescu, lorsqu'ils ont analysé la présence des Daces dans l'armée romaine selon les témoignages des diplômes militaires[45]. En 2009, lors de la parution de cet article, il y avait déjà une explosion de diplômes militaires contenant des noms daces, la plupart provenant du marché de l'art. La question qui nous intéresse vise les moments de recrutement, et le mérite de D. Dana et de F. Matei-Popescu est celui d'avoir fixé certains jalons chronologiques, qui constitueront un point de départ. Ainsi, pour les soldats daces, ils distinguent six périodes de recrutement:

1) 44–45, lorsque les Daces de Mésie ont été recrutés pour les flottes prétoriennes;

2) 101–102: ce moment est mis en connexion avec le recrutement des soldats daces qui ont fait une défection pendant la première guerre dacique. Les auteurs pensent que parmi eux il y a de nombreux recrues du sud du Danube;

3) 103–104, entre les deux guerres daciques. Là, il s'agit surtout des Daces du nord du Danube, de la future province de Dacie;

4) 106, lors de la deuxième guerre dacique, toujours des recrues du nord du Danube;

5) 126–127–128, une nouvelle vague de recrutements après la *honesta missio* des soldats recrutés en 101–102–103; les sources indiquent plutôt le sud du Danube, donc la province de Mésie Inférieure et peut-être la province de Thrace;

6) en 153, une nouvelle vague visant les Daces habitant le sud du Danube[46].

Pourtant, en ce qui concerne les recrutements massifs, Dana et Matei-Popescu arrivent à la conclusion qu'il s'agit de trois moments. Le premier est

---

[41] E. L. Wheeler, *Parthian Auxilia in the Roman Army Part I: From the Late Republic to c. 70 A. D.*, dans C. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédéré: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016, p. 171–222.

[42] Chr. Schmidt Heidenreich, *Les unités palmyréennes de l'armée romaine: une approche historique*, dans C. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016, p. 224–235.

[43] A. Groslambert. *Les unités de Numides dans l'armée romaine sous le Haut-Empire*, dans C. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016, p. 237–249.

[44] B. Rossignol, *Nouvelles unités auxiliaires et troupes de renfort dans les guerres du règne de Marc Aurèle*, dans C. Wolff, P. Faure (éds.), *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés: Actes du sixième Congrès de Lyon (23–25 octobre 2014)*, Paris, 2016, p. 251–292.

[45] D. Dana, F. Matei-Popescu, *Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires*, Chiron 39, 2009, p. 209–256.

[46] *Ibidem*, p. 236–238.

constitué par les guerres daciques (où il y avait des Daces recrutés également du sud et du nord du Danube), ayant comme but l'amélioration de la défense du sud du fleuve et la dispersion des troupes daces. Les auteurs identifie aux moins quatre régions où ces nouveaux soldats ont fait leur service: la frontière avec les Parthes, les provinces Germanie Inférieure-Bretagne, le nord de l'Afrique, certaines provinces danubiennes[47]. Le deuxième moment de recrutements massifs est représenté par le moment 126–128 (le renouvellement des effectifs). Les régions de service sont les deux Germanies, la Mésie Supérieure et la Maurétanie Tingitane (où il y avait notamment les Daces du sud du Danube)[48]. Le troisième moment, suivant les deux autres, est celui d'autour 153, avec un contingent envoyé en Bretagne et avec de recrutements locaux pour l'armée de la Mésie Inférieure[49]. Ainsi, même si l'étude de D. Dana et F. Matei-Popescu vise surtout les Daces et seulement une catégorie de sources (pourtant très importante), leur approche reste utile et constitue un repère pour entreprendre une enquête pareille sur les soldats provenant du milieu rural de Mésie Inférieure. Une partie de ces soldats sont, bien évidemment, des Daces, mais il faut les mettre en connexion avec d'autres soldats et avec d'autres types de sources.

La même année (2009), M. Zahariade publiait un livre sur les Thraces dans l'armée romaine[50]. Même si l'auteur a fait un bon inventaire de sources, il faut regarder avec des réserves cet ouvrage, car une interprétation sur l'origine des soldats, sur leur mobilité, sur les raisons de leur mobilité, sur les moments de recrutement, sur leur retour ou leur établissement dans d'autres provinces n'a pas été réalisée.

Le livre de F. Matei-Popescu sur l'armée romaine en Mésie Inférieure restera un repère pour l'histoire militaire de la province et pour l'histoire de la province en général[51]. L'auteur réalise une histoire actualisé des unités (légions, *auxilia*, flotte), en exploitant toutes les sources disponibles et en reconstituant (dans la mesure du possible) des carrières individuelles. Pour chaque unité, la prosopographie des soldats est suivie et l'auteur indique l'origine des soldats. Sa démarche est sans doute utile, mais son intention n'était pas de faire un chapitre séparé consacré à l'origine des militaires, notamment à leur origine rurale.

Il faut également mentionner les contributions de D. Dana sur les militaires thraces, dans plusieurs études concernant leur onomastique et prosopographie[52]. J'ai déjà évoqué sa contribution dans le volume consacré aux *auxilia*[53]. J'ai retenu deux études pour cette brève présentation historiographique. L'un concerne

[47] *Ibidem*, p. 238–239.

[48] *Ibidem*, p. 239.

[49] *Ibidem*, p. 240.

[50] M. Zahariade, *The Thracians in the Roman Imperial Army from the first to the third Century AD*, Cluj-Napoca, 2009.

[51] F. Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, Bucarest, 2010.

[52] D. Dana, *Corrections, restitutions et suggestions onomastiques dans quelques diplômes militaires*, Cahiers du Centre Gustave Glotz 21, 2010, p. 35–62; Idem, *L'impact de l'onomastique latine sur les onomastiques indigènes*, dans M. Dondin-Payre, *Les noms des personnes dans l'Empire romain. Transformations, adaptation, évolution*, Bordeaux, 2011, p. 37–87; Idem, *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, Athènes.

[53] D. Dana, *op. cit.* (note 39), p. 155–169.

l'onomastique et le statut des militaires thraces dans les diplômes militaires[54], l'autre les mariages des militaires thraces[55]. Dans le premier, D. Dana réalise un inventaire actualisé de tous les diplômes militaires concernant les Thraces (dans les *auxilia* et les flottes prétoriennes), rangées chronologiquement. Il explique certains traits onomastique, la transmission des noms, en touchant également le problème des femmes et des enfants, problème qu'il va approfondir ensuite, dans l'autre article. Il discute aussi leur *origo*, en insistant sur le formulaire de diplômes, qui suit celui rencontrés dans d'autres inscriptions (surtout sur l'ethnonyme de *Bessi,* qui désigne une population thrace, et non la tribu des Besses).

Dans la deuxième contribution[56], D. Dana analyse le statut des femmes des militaires thraces et celui de leurs enfants. Je vais reprendre son approche en détail plus tard, mais quelques idées méritent à être retenues. Il remarque une différence entre le statut des enfants dans les diplômes entre l'époque d'Antonin le Pieux et celle des empereurs qui le précèdent. Sous Antonin, seulement les enfants nés avant le recrutement et les enfants des officiers deviennent *ciues Romani*[57]. L'auteur se rend compte que les données comprises dans une multitude de diplômes, où plusieurs soldats apparaissent en tant que célibataires, peuvent constituer des statistiques trompeuses. Il constate que les mariages des soldats thraces avec les femmes de la même origine sont plus fréquents. Pourtant, pour les marins d'origine thrace, les mariages avec les femmes de la même *origo* sont mentionnés seulement au IIe siècle. Il faut aussi remarque l'onomastique mixte des enfants[58]. Cette étude sera très utile dans l'analyse d'une partie de la vie privée des militaires ayant leur origine dans le milieu rural de la Mésie Inférieure.

Enfin, l'idée de ce livre, y compris le problème du recrutement, m'a été inspirée lorsque j'ai écrit mon livre sur la population du milieu rural de Mésie Inférieure[59]. Quelques ans auparavant, j'avais étudié les soldats des flottes prétoriennes originaires des villages situés auprès Nicopolis ad Istrum[60]. En me rendant compte qu'une bonne partie des sources (les diplômes militaire) provient du marché d'art, je suis arrivé à la conclusion (si on suivait seulement l'onomastique et l'indication ethnique) qu'un nombre élevé des personnes peut avoir son origine dans ce milieu. En reprenant peu après la discussion[61], je me suis résumé à réaliser une étude préliminaire et à tracer quelques directions de recherche, comme un plan pour ce livre. Ces directions seront exposées à la fin de l'introduction.

---

[54] Idem, *Les Thraces dans les diplômes militaires. Onomastique et statut des personnes*, dans M.-G. Parissaki, *Thrakika Zetemata 2. Aspects of the Roman Province of Thrace*, Athènes, 2013, p. 219–269.

[55] Idem, *Conubium cum uxoribus: mariages thraces dans les diplômes militaires,* Cahiers du Centre Gustave Glotz 24, 2013, p. 217–240.

[56] *Ibidem*.

[57] *Ibidem*, p. 228.

[58] *Ibidem*, p. 228–229.

[59] L. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.* (voir note 1), p. 329–337.

[60] L. Mihailescu-Bîrliba, V. Răileanu, *Les territoires ruraux comme source de recrutement pour la flotte. Le cas de Nicopolis ad Istrum (Mésie Inférieure) et une nouvelle hypothèse à propos de la politique de recrutement sous Septime Sévère*, DHA 40/2, 2014, p. 193–205.

[61] L. Mihailescu-Bîrliba. *op. cit.* 2019 (note 1).

3. BREF APERÇU SUR L'HISTORIOGRAPHIE CONCERNANT LE MOMENT DE LA *HONESTA MISSIO* ET SUR L'INSERTION DES VÉTÉRANS DANS LA VIE PROVINCIALE

Les moments de la *honesta missio* a mis le soldat face à deux situations: de rentrer chez lui ou de rester dans la région où son unité était stationnée. Les historiens de l'armée romaine ont accordé beaucoup d'attention à ces phénomènes. En ce qui concerne les légions, j'ai déjà évoqué l'ouvrage de J. C. Mann lorsque j'ai parlé de recrutements[62]. L'installation des vétérans est regardée d'une perspective visant l'occupation des terres et des fondations des colonies. Vers le milieu et la fin du Haut-Empire, on constate qu'il n'y a plus de fondations des colonies de vétérans. Mann fournit quelques exemples, mais comme la citation des sources est assez faible, il est difficile de vérifier l'information. Pour le deuxième siècle, j'ai analysé, avec ma collègue I. Dumitrache, l'établissement des anciens légionnaires à Troesmis (camp de la *Legio V Macedonica* en Mésie Inférieure), en suivant également la phase pré-municipale et celle municipale[63]. Il y a des anciens militaires provenant d'Asie Mineure (Galatie et Pont et Bithynie), de Syrie, de l'Italie et des provinces balkano-danubiennes. On a constaté que beaucoup d'entre eux reste à Troesmis: dans la phase pré-municipale, ils arrivent avoir les charges de *magistri canabarum*, puis leur descendants deviennent des notables municipaux. Il faut également évoquer les travaux de L. Keppie pour l'installation de vétérans en Italie, en connexion avec leur établissement dans les colonies de la fin de l'époque républicaine jusqu'au Ier siècle ap. J.-C.[64] Pour la Gaule Belgique et la Germanie Inférieure, S. Demougin constate que, même si les anciens légionnaires ne forment pas l'élite locale, ils sont pourtant présents dans la vie des cités; il y a des vétérans qui restent dans la province où ils avaient servi, comme d'autres qui sont indigènes et qui restent sur place[65]. K. Verboeven a remarqué que la formation d'une «business class» dans les Gaules et surtout dans les Germanies est due à la présence de l'armée, y compris des vétérans de légions[66]. Cette présence a influencé également le marché, l'armée se trouvent dans le milieu de ce qui G. Woolf appelait «consumer revolution», dans le sens de la romanisation des provinces par

---

[62] J. C. Mann, *op. cit.* (note 5).

[63] L. Mihailescu-Bîrliba, I. Dumitrache, *La colonisation dans le milieu militaire et le milieu civil de Troesmis*, Iași 2012.

[64] L. Keppie, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47–14 AD*, Londres 1983; Idem, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy in the first Century A. D.*, Papers of the British School in Rome 52, 1984, p. 49–71.

[65] S. Demougin, *Les vétérans dans la Gaule Belgique et la Germanie inférieure*, dans M. Dondin-Payre, M.-Th. Raepsaet-Charlier (éds.), *Cités, municipes, colonies. Les processus de municipalisation en Gaule et en Germanie sous le Haut-Empire romain*, Paris, 1999, p. 356–361.

[66] K. Verboeven, Goods for business. *The Roman army and the emergence of a „business class" in the northwestern provinces of the Roman Empire (1st century BCE–3rd century CE)*, dans L. De Blois, E. Lo Cascio (éds.), *The impact of the Roman army (200 BC–AD 476). Economic, social, political religious and cultural aspects. Proceedings of the sixth workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, 200 BC–AD 476), Capri*, March 29 – April 2 2005, Leyde-Boston, 2007, p. 304.

l'apparition de nouveaux modèles de consommation, liés à l'identité sociale romaine[67]. S. Roselaar discute l'installation des légionnaires provenant de l'Italie après la *honesta missio*[68]. Même si elle observe, comme Mann, qu'à l'époque d'Auguste la déduction des colonies était une pratique habituelle, il y avait une certaine liberté accordée aux vétérans de choisir leur place de retraite, voir que les colonies étaient peu nombreuses pour abriter tous les anciens militaires des légions. Par conséquent, beaucoup de vétérans préféraient rester dans les provinces où ils avaient servi. En étudiant les raisons de leur choix, Roselaar distingue la conservation des relations sociales et les bénéfices économiques (même dans des endroits qui n'ont rien à faire avec l'établissement dans les colonies ou dans les régions où les unités ont été stationnées). Des soldats italiens de la *legio IV Macedonica*, stationnée à Mayence de 43 à 69, neuf vétérans sont restés dans la région, trois sont rentrés en Italie et deux se sont installés dans la seule colonie de la Germanie Inférieure, Cologne[69]. Par conséquent, on ne peut pas parler d'un seul modèle d'établissement des anciens légionnaires, même si, comme on l'a vu dans le cas de Troesmis, il s'agit d'une préférence pour les lieux situés près du camp où ils avaient fait leur service. En ce qui concerne la retraite des vétérans à la campagne, parfois en formant les communautés de *ueterani consistentes*, les exemples de Italiens se retrouvent plutôt dans les provinces rhénanes et danubiennes[70]. Pourtant, leurs choix se manifestent vers les zones situées à côté des camps. En ce qui concerne le retour des légionnaires italiens, Roselaar constate que presqu'un quart d'eux rentre en Italie, en plupart ceux qui habitaient les villes[71]. Pour les provinces balkaniques, S. Ferjančić a publié (en serbe, mais avec un résumé anglais) une monographie sur l'installation des vétérans des légions[72]. Elle constate qu'il y a peu de déduction set que plus de la moitié des légionnaires mentionnés dans les inscriptions de ces provinces sont ceux qui décident de rester dans la province de service, seulement 10% représentant des soldats qui font le retour. L'autrice analyse aussi l'insertion des vétérans dans la vie provinciale et leurs familles et aspects de leur vie privée. Dans un autre article, S. Ferjančić constate que pour la Mésie Supérieure, les vétérans (surtout les légionnaires) sont peu impliqués dans la vie politique[73].

En ce qui concerne l'installation des vétérans des *auxilia*, avant et après la synthèse de Haynes, il y avait la publication de plusieurs diplômes militaires et d'autres inscriptions qui prouvaient soit le retour des militaires chez leurs maisons,

---

[67] G. Woolf, *Becoming Roman. The origin of provincial civilization in Gaul*, Cambridge, 1998, p. 169–205.

[68] S. Roselaar, *op. cit.* (note 7), p. 143–147.

[69] *Ibidem*, p. 145.

[70] *Ibidem*, p. 147–148.

[71] *Ibidem*, p.149.

[72] S. Ferjančić, *Settlement of Legionnary Veterans in the Balkan Provinces I–III Century AD*, Belgrade, 2002.

[73] Eadem, *Veterans of the Roman Army as Members of the Municipal Elite in Moesia Superior*, „Živa Antika", 67, 2017, p. 39–47.

ou bien la continuation de leur vie dans la régions où ils avaient accompli leur service[74]. Il faut pourtant mentionner l'étude bien menée par S. Demougin pour la Gaule Belgique et pour la Germanie Inférieure[75]. Les vétérans des *auxilia* ont des origines diverses (Espagne Thrace ou Mésie Inférieure, Dalmates, Bataves, mais aussi indigènes)[76]. Comme dans le cas des légionnaires, les anciens auxiliaires ne forment pas une élite locale. La plupart reste dans les alentours des camps où ils avaient fait leur service[77]. Il y a encore d'autres études sur l'installation des anciens auxiliaires dans les provinces. Dans les cas des auxiliaires bataves, S. Roselaar a remarqué qu'il y a une partie qui reste dans la province de service, mais il y a aussi une grande partie qui fait le retour, non seulement selon les textes, mais aussi d'après les trouvailles archéologiques[78]. Le livre de Haynes a le mérite d'avoir analysé le rôle des auxiliaires à la société provinciale[79]. Haynes montre, d'ailleurs, qu'il n'y avait une politique centrale concernant l'installation des vétérans dans des établissements. Au-delà de la discussion sur l'acculturation de la population locale par l'armée romaine et du débat de la romanisation, on remarque que les anciens soldats (les légionnaires et les auxiliaires) constituent un facteur dynamique de la société provinciale.

Pour les provinces balkano-danubiennes, y compris la Mésie Inférieure, il faut remarquer d'abord les études de R. Ardevan pour la Dacie[80] et de L. Mrozewicz pour les provinces rhénanes et danubiennes[81]. Les deux auteurs se penchent vers le rôle des vétérans dans la vie municipale et leur échantillonnage vise surtout les anciens légionnaires. Même si les vétérans sont actifs du point de vue épigraphique, seulement en Dacie l'appartenance des vétérans à l'élite municipale est remarquable. Dans son livre sur les vétérans de Mésie Inférieure et de Thrace[82], I. Boyanov

---

[74] Voir M.-Th. Raepsaet-Charlier, *Le lieu d'installation des vétérans auxiliaires romains d'après les diplômes militaires*, „L'Antiquité Classique", 47, 1978, p. 557–565; M. M. Roxan, 1997, *Settlement of Veterans of the Auxilia – a Preliminary Study*, dans W. Groenman-van Waateringe, W. B. L. van Beek, W. J. L. Willems, S. L. Wynia (eds.), *Roman Frontier Studies 1995*, Oxford, p. 483–493. Voir aussi S. Demougin, *op. cit.* (note 64), p. 355–380 (pour les provinces gauloises et germaniques).

[75] S. Demougin, *op. cit.* (note 64), p. 355–380.

[76] *Ibdem*, p. 366–367.

[77] *Ibidem*, 372.

[78] S. Roselaar, *op. cit.* (note 7), p. 154–155. Voir aussi T. Derks, N. Roymans, *Returning Auxiliary Veterans : Some Methodological Considerations*, JRA 19, 2006, p. 128–132; J. Nicolay, *Armed Batavians. Use and Significance of Weaponry and Horse Gear from Non-military Contexts in the Rhine Delta (50BC to AD 450)*, Amsterdam, 2007; N. Roymans, *Ethnic Recruitment, Returning Veterans and the Diffusion of Roman Culture among Rural Populations in the Rhineland Frontier Zone*, dans N. Roymans, T. Derks (éds.), *Villa Landscapes in the Roman North. Economy, Culture, and Lifestyles*, Amsterdam, 2011, p. 143–144 (pour les découvertes archéologiques).

[79] J. Haynes, *op. cit.* (voir note 34), p. 339–381.

[80] R. Ardevan, *Veteranen und städtische Dekurionen im römischen Dakien*, Eos 77, 1989, p. 81–90.

[81] L. Mrozewicz, *Die Veteranen in den Munizipalitäten am Rhein und Donau zum hohen Kaiserzeit (I-III Jh.)*, Eos 77, 1989, p. 65–80.

[82] I. Boyanov, *Rimskite veterani v Dolna Mizija i Trakija (I–III v.)*, Sofia, 2008.

consacre peu de pages à l'insertion des anciens militaires dans la société provinciale. Dans sa synthèse sur les vétérans dans les provinces balkano-danubiennes, T. Królczyk complète les informations d'Ardevan et de Mrozewicz sur les vétérans dans la vie municipale et analyse leur rôle dans la vie économique des provinces et leur insertion dans la société provinciale[83]. Il confirme les conclusions d'Ardevan et de Ferjančić sur le rôle des anciens soldats dans l'élite municipale, en ajoutant que la Mésie Inférieure est bien représentée à ce niveau, y compris les élites des établissements ruraux[84]. Pourtant, le pourcentage reste assez bas, même dans ces provinces mieux représentées de ce point de vue (15,1% pour la Dacie et 7,9% pour la Mésie Inférieure)[85]. Królczyk parle sur d'autres aspects de l'insertion des vétérans dans la vie des provinces (activité économique, les *conuentus* de vétérans et de *ciues Romani*, l'interaction avec les *collegia*, la vie religieuse), mais il ne vise par leur mobilité et ne met pas en évidence avec force leur rôle dans la transformation des provinces dans le sens compris par G. Woolf pour les Gaules. Il faut aussi mentionner un article de S. Ferjančić sur les vétérans des provinces central-balkaniques provenant des prétoriens: elle constate que dans leur cas, les sources attestant des anciens soldats qui rentrent chez eux sont plus nombreuses que les textes mentionnant des vétérans restant dans la province où ils avaient fait leur service[86].

Pour la Mésie Inférieure, il faut encore rappeler les travaux sur les communautés de *ueterani et ciues Romani* réalisés par A. Avram[87]. A. Avram a traité surtout le problème des *ciues consistentes* dans la partie septentrionale de la province, mais il a abordé également la problématique des vétérans résidant le milieu rural. Dans cette cohabitation des vétérans et des citoyens romains, Avram distingue deux types de communautés: d'abord, les *ueterani et ciues Romani consistentes* dans des structures «constamment désignées dans les inscriptions comme *uici*»[88]; ensuite, un corps commun d'anciens militaires et de citoyens habitant avec les indigènes (ou au moins avec un segment de population originaire de Mésie Inférieure[89]. J'ai eu l'occasion de confirmer ce qui A. Avram a constaté (pour les milieux ruraux d'Istros, Noviodunum, Aegyssus, Ibida, Abrittus)[90]. La deuxième catégorie distinguée par Avram consiste dans les communautés de

[83] K. Królczyk, *Veteranen in den Donauprovinzen des römischen Reiches*, Poznan 2009. Voir aussi une étude introductive, K, Krolczyk, *Veteranen in den Donauprovinzen des römischen Keiserreiches (1. –3. Jh. n. Chr.)*, Eos 86, 1999, p. 165–170.

[84] K. Królczyk, *op. cit.* (2009), p. 143–149.

[85] *Ibidem*, p. 149.

[86] S. Ferjančić, *Veterans of the Praetorian Guard in the Central Balkan Provinces*, „Zbornik Matice srpske za klasične studije", 11, 2009, p. 107–121.

[87] A. Avram, *Les ciues Romani consistentes de Scythie Mineure: État de la question*, dans R. Compatangelo-Sossignan, Chr.-G. Schwentzel (éds.), *Étrangers dans la cité romaine. Actes du colloque de Valenciennes (14-15 octobre 2004) „Habiter une autre patrie: des incolae de la République aux peuples fédérés du Bas-Empire"*, Rennes, 2007, p. 91–107.

[88] *Ibidem*, p. 91.

[89] *Ibidem*.

[90] L. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.* (2018, note 1), p. 300–301.

ueterani et ciues Romani consistentes (qui forment un corps commun) et les habitants d'origine thrace, en plupart pérégrins. À propos de la chronologie de l'habitation des villages par les *conuentus* où les vétérans étaient les membres, A. Avram observe que les documents attestant ces communautés datent à partir de 140; par conséquent, il pense que les vétérans se sont constitués dans des *conuentus* après que la première génération des soldats arrivés à Troesmis avec la Ve légion Macedonica (tout début du IIe siècle) a reçu la *honesta missio*[91]. A. Ibba propose en grand une chronologie pareille (à partir d'Hadrien, dit-il), en soulignant que dans une première étape de la colonisation avec les vétérans, ceux-ci ont reçu *uiritim fundi* du *patriomonium principis*[92]. Si, en ce qui concerne la période à partir d'Hadrien, les affirmations d'Avram et d'Ibba me semblent logiques, au moins pour les milieux ruraux d'Istros et de Tomi, pour la première période, l'affirmation d'A. Ibba sur les terres reçues par les vétérans se vérifient seulement en partie, car les sources sont parcimonieuses en informations. En tout cas, j'ai constaté que les inscriptions ont fourni un nombre assez important de vétérans propriétaires de terre[93]. J'ai dressé également une liste avec les vétérans qui rentrent chez eux, 34 en total, et une autre avec les anciens militaires originaires de l'extérieur de la Mésie Inférieure, qui se sont installés dans les campagnes de la province (90 en total). De la première catégorie, selon les informations disponibles, il y avait 13 vétérans provenant des légions, 4 des cohortes prétoriennes, 3 des ailes, 3 des cohortes et 2 des flottes prétoriennes. De la deuxième liste, il y avait 68 anciens militaires des légions, 6 des cohortes, 3 des ailes et un de la flotte mésique[94]. On constatait ainsi une surreprésentation des anciens légionnaires, liée certainement à l'*epigraphic habit*.

Une autre étude importante qui réalise un bilan de la recherche et dessine les directions de recherche avec de nombreux exemples, mais sans prétention d'exhaustivité, est celle d'A.-I. Pázsint[95]. Elle discute également leur *origo*, mais il est vrai que la plupart des sources vise les anciens légionnaires[96]. Un autre aspect important sur lequel l'autrice attire l'attention est celui du déplacement des familles entières des vétérans[97]. Ensuite, A.-I. Pázsint s'occupe de l'insertion dans la société provinciale des anciens militaires (professions, propriétés de terrains agricoles, administration, vie religieuse), ici sans avoir commenté exhaustivement les sources[98]. Deux autres questions qui ont été moins traitées auparavant sont

[91] A. Avram, *op. cit.* (note 86), p. 100.

[92] A. Ibba, *Agglomerati pre-urbani nelle Moesiae (I-III secolo): riflessioni e confronti*, dans F. Mainardis (éd.), *"Voce concordi". Scritti per Claudio Zaccaria*, Trieste, 2016, p. 372.

[93] L. Mihailescu-Bîrliba, *Le témoignage épigraphique des villae en Mésie Inférieure: remarques sur les propriétaires et sur le personnel administratif*, Dacia N. S. 60, 2016, p. 221–236. Voir aussi L. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.* (2018), p. 301–310; Idem, *Les vétérans dans les campagnes de Mésie Inférieure: les propriétaires ruraux*, DHA 45/1, 2019, p. 129–151.

[94] L. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.* (2018, note 1), p. 317–323.

[95] A.-I. Pázsint, *Life after Honesta Missio: A Demographic ans Social Perspective on the Veterans from Moesia Inferior*, dans L. Mihailescu-Bîrliba, W. Spickermann (éds.), *Roman Army and Local Societies in the Limes Provinces of the Roman Empire*, Rahden (Westf.), 2019, p. 1–33.

[96] *Ibidem*, p. 5–6.

[97] *Ibidem*, p. 7–9.

[98] *Ibidem*, p. 9–12.

celles des relations familiales (surtout les descendants, et c'est ici que l'onomastique et la prosopographie jouent un rôle essentiel) et des connexions avec d'autres provinces[99]. Il est vrai que dans ma démarche je vais suivre les militaires provenant du milieu rural, mais le composant familial sera un des éléments importants qui constitueront l'objet de mon analyse.

Par conséquent, le milieu rural fournit beaucoup de recrues. Pour la Mésie Inférieure, une approche sur cette catégorie de militaires n'a pas été faite et les sources en ce qui les concerne sont plus nombreuses qu'on peut le croire.

ABRÉVIATIONS

DHA	= Dialogues d'histoire ancienne, Besançon.
JRA	= Journal of Roman Archaeology, Ann Arbor.
RE	= Realencyclopädie der classichen Altertumswissenschaft, Stuttgart.
ZPE	= Zeitschift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

LES RECRUTEMENTS ET L'INSERTION DES VÉTÉRANS DANS LA VIE PROVINCIALE DE MÉSIE INFÉRIEURE: BILAN HISTORIOGRAPHIQUE ET PLAIDOIRIE POUR UNE RECHERCHE PLUS APPROFONDIE

Résumé

Le problème des recrutements est lié à la politique militaire de l'État romain en function des évènements historiques de chaque province. L'insertion des vétérans dans la vie provinciale est également importante, parce qu'elle fait preuve de l'interaction de cette catégorie d'anciens militaires avec la société provinciale. L'historiographie concernant ces problèmes est extrêmement vaste: dans cette étude, l'auteur rappellera seulement les ouvrages et les articles les plus importants sur le recrutement et le moment de la *honesta missio*, en discutant en détail quelques-uns. La présentation va suivre d'abord les ouvrages sur ces sujets dans tout le monde romain, en continuant avec les analyses par diverses provinces et finissant par les questions abordées pour la Mésie Inférieure.

[99] *Ibidem*, p. 13–17.

LE PRINTEMPS DE BONNE HEURE DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848

GHEORGHE CLIVETI

Cuvinte-cheie: revoluția europeană; revoluția română; cauza românească; unitatea revoluției naționale românești; particularitățile regionale; programul revoluționar; cu drepturile naționale; sociale și civile.

Keywords: the European revolution; the national revolution; the Romanian cause; the unity of the Romanian national revolution; the regional particularities; the revolutionary programme; with the national; social and municipal rights.

Généralement, les débuts de la révolution roumaine ont été mis par les historiens (surtout par ceux des années 1950–1980) sur le fondement d'un «état révolutionnaire», aggravé, conformément au thésisme marxiste, par la nécessité d'éteindre la contradiction objective entre la dynamique des forces de production et l'anachronisme des relations sociales, féodales. Il serait très difficile, naturellement, de nier les graves conditions sociales de la population roumaine de toutes les provinces historiques, l'intensification des pressions exercées par des éléments novateurs pour dissoudre les modèles vieillis de l'organisation institutionnelle et pour imposer d'autres, comprenant l'esprit du siècle. Néanmoins, il serait également difficile d'admettre que les déterminations objectives, plutôt matérielles, réalisées par les masses auraient «travaillé» jusqu'à provoquer par elles-mêmes le déclenchement des événements révolutionnaires. À la rigueur, aucune des révolutions ayant envahi l'Europe en 1848 n'a démarré à travers la révolte des masses, mais en présupposant le rôle des élites, des personnalités. Toute révolution a découlé de l'assomption par les élites – Jacques Droz aussi constatait que les révolutions, surtout celles de l'Europe Centrale, ont appartenu aux intellectuels[1] – d'un «projet d'action radicalement transformatrice de la société». Des exposants des élites (des intellectuels presque de règle) ont appelé, en employant les moyens de la propagande, la masse à la révolution au nom du progrès social et (selon le cas) de l'émancipation nationale. Les objectifs «de l'appel» allaient être consacrés par des congrès ou des assemblées populaires, par des actes programmatiques révolutionnaires. Dans le cas roumain, on a même souvent invoqué «le projet/ le plan d'action commune, simultanée» appliqué par les jeunes moldo-valaques qui se trouvaient à Paris, où ils ont assisté au déclenchement de la révolution française («*La grande*

[1] Jacques Droz, *Europe between Revolutions, 1815–1848*, Ithaca, New York, 1967, p. 143–180, 245–257.

*nation s'est élevée / La liberté du monde s'est sauvé*e»)[2]. Les sentiments de fraternité, les contacts avec des «révolutionnaires, conspirateurs des autres nations» ont pu mener à un tel projet[3]. Ne pas le suivre pouvait être le résultat des carences dans la communication de ceux de Paris avec ceux restés dans le pays, ainsi que de l'impression inhibante produit par le *manifeste* de l'empereur de la Russie du 14/26 mars: «*Pendant leur origine en France, la révolte et l'anarchie se sont étendues promptement à l'Allemagne, et le flot révolutionnaire, croissant dans la mesure des concessions des gouvernements a enfin atteint les États de nos alliés, l'Autriche et la Prusse /.../. Nous sommes convaincus que chaque Russe, chacun de nos fidèles sujets répondra avec joie à l'appel de son Souverain, que notre ancien cri de guerre pour la foi, l'Empereur et la patrie nous montrera encore le chemin de la victoire*»[4]. Une impression aussi inhibante produit la note du chancelier Nesselrode du 16/28 mars, avec une référence expresse aux Principautés de Moldavie et de Valachie «*Si à l'égard des complications qui surgiraient dans l'Europe centrale, l'action de la Russie doit se régler sur des déterminations adoptées par suite d'une entente avec nos alliés, il n'en est pas de même à l'égard des pays auxquels les traités assignent, une position toute spéciale envers l'Empire. Les Principautés du Danube appartiennent nommément à cette catégorie, elles sont placées sous la protection immédiate de la Russie, et cette protection nous sommes résolus de la pratiquer d'une manière efficace. Aussi quelque puisse être ailleurs le résultat de la tourmente révolutionnaire, l'Empereur est-il décidé à ne pas tolérer que l'anarchie pénètre dans la partie des États se trouvant placées sous son protectorat*»[5]. Le consul général de Russie dans les Principautés, Karl Kotzebue, a été chargé de communiquer «aux deux Hospodars», Sturdza et Bibescu, le contenu de la note du chancelier Nesselrode. Le document est aussi arrivé aux oreilles des consuls des autres puissances à Yassy et Bucarest, surtout que le texte allait paraitre, dans une traduction roumaine, dans la «Gazette de Transylvanie» du 24 avril 1848.

Sans doute, la note russe n'a pas signifié une réaction directe de la cour protectrice au plan commun moldo-valaque de rébellion, mais un acte préventif, de justification de son intervention armée, à des objectifs stratégiques évoluant en fonction de l'état général de l'Europe. Un plan ou un projet de la manière mentionnée ci-dessus a été, il est vrai, dans l'attention des jeunes de Paris, selon les *notes* écrites par Ion Ghica «sous la dictée», comme il s'est confessé à Bălcescu, sur les événements ayant précédé la révolution roumaine de 1848. Ces

---

[2] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Corespondenţă. Scrisori. Memorii. Adrese. Note şi materiale*, ed. G. Zane, Bucureşti, 1964, p. 86 (N. Bălcescu c. V. Alecsandri, Paris, 12/24 février 1848).

[3] Il reste discutable la discussion d'un projet d'action commune entre la présupposée «Association patriotique» de Moldavie et la Fraternité; *v.*, pour des clarifications, Dan Berindei, *1848 în Ţările Române*, Bucureşti, 1984, p. 16–19.

[4] *Anul 1848 în Principatele Române*, tome I, 1902, p. 158 et sqq. (Le Manifeste du tsar de Russie Nicolas I vers le peuple, Petersburg, 14/26 mars 1848).

[5] Ion Varta, *Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. Documente inedite din arhivele ruseşti*, Chişinău, 1998, p. 9 (Nesselrode à Kotzebue, Petersburg, 16/28 mars 1848).

notes ont été gardées à la Bibliothèque de l'Académie et publiées aussi tard qu'en 1956 (quand on a aussi réalisé le «scénario historiographique» conformément auquel les Principautés ont eu le rôle central pour l'action révolutionnaire roumaine entière, à des débuts moldaves)[6]. *Les notes* confirment la convocation de Bălcescu («*Chez lui, rue de l'Université 94*») d'une assemblée incluant tous les Moldo-Roumains situés à Paris, «immédiatement après la révolution de Vienne» (du 13 mars – note de l'auteur – n.n.). Tous ceux convoqués et ayant participé, «sauf les frères Brătieni»[7], «ont décidé /…/ d'initier un mouvement; on a fait un programme pour la proclamation qui s'est faite après en juin (à Islaz – note de l'auteur – n.n.)». «Dans la deuxième (sic!) session, on a décidé de partir en masse et d'entrer dans le pays»; Bălcescu (dans l'assemblée «de la société des Frères», où Tell était l'un des membres les plus importants, le seul à avoir, par conséquent, un pouvoir armé) a proposé que les Moldaves et les Roumains arrivassent en Valachie, pour commencer de là le mouvement et pour passer ensemble en Moldavie. Les Moldaves ont voulu un mouvement simultané: chacun dans sa principauté»[8]. Quoique crédible, le plan n'a pas pu être suivi comme tel, ni même en ce qui regarde un mouvement simultané, tout en sachant que les événements de Yassy se sont déclenchés avant l'arrivée de ceux qui étaient arrivés à l'assemblée de Paris. La mise dans la charge des Principautés sur l'initiative de la révolution a correspondu, en 1956, à la thèse qu'une révolution bourgeoise ou bourgeoise-démocratique, comme on appréciait celle quarante-huitarde, a réclamé, à travers de son sens profondément social, l'imposition de nouvelles relations sociales, reflétées de façon «suprastructurelle» par les institutions de l'État du nouveau type, bourgeois[9]. Or, un tel événement, chez les Roumains, ne s'est vraiment pas passé en Transylvanie, où les événements ont porté l'empreinte des détachements nationaux des libertés des citoyens et de l'émancipation des serfs. La mise en évidence par l'historiographie marxiste du

---

[6] Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea deslănţuirii revoluţiei din 1848*, dans «Studii», IX, 1956, no 1, p. 45–64.

[7] À l'assemblée, se sont présentés N. Bălcescu, Al. G. Golescu-Negru, Dimitrie Bolintineanu, C. Mavrodin, ainsi que les Moldaves Iancu Alecsandri, Vasile Mălinescu, I. Lecca, Teodor Râşcanu et I. T. Curius, Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, *O istorie în date şi mărturii*, Bucureşti, 1982, p. 251 (note). *V.* aussi Gh. Platon, *Premisele şi începuturile stării revoluţionare*, în *Istoria românilor*, vol. VII, tome I, p. 247 et sqq.

[8] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 248 (Ion Ghica, *Note scrise sub dictatura lui Nicolae Bălcescu*).

[9] L'opinion de Bălcescu, que la révolution de 1848 «fut une révolution sociale» et que «celle future sera une révolution nationale», aurait dérivé de la rencontre du révolutionnaire roumain avec des écrits de Karl Marx; *v.* Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, dans loc. cit. À la rigueur, le texte de Bălcescu ne contrevient pas à la reconnaissance de la priorité du sens national de la révolution dans l'histoire des Roumains, prouvant le sens social, présupposé surtout par l'émancipation des paysans corvéables représentant la grande majorité de la population roumaine, comme une condition essentielle de la réalisation du corps des citoyens de l'État moderne, une condition à caractère national par définition. La future révolution était mise par le jeune prophète national dans la charge de l'Union et de l'Indépendance, des objectifs relatifs à la personnification juridique de l'État roumain, tandis que l'émancipation de l'individu était relative à son contenu de citoyen, à son système politique représentatif; N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, dans idem, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice, politice şi economice 1848–1852*, ed. Gh. Zane et Elena Zane, Bucureşti, 1982, p. 112.

caractère social de la révolution a mené à des visions plutôt fragmentaires (par province) sur le phénomène.

Le caractère national de la révolution souligné par les historiens ainsi-dits «bourgeois» a été mis dans un plan secondaire de reconnaissance. Dans l'approche historiographique entreprise par A. D. Xenopol de la révolution de 1848 comme un phénomène pan-roumain on a relevé surtout le sens profondément national de ce moment historique-là, d'où la compréhension de la primauté révolutionnaire transylvaine. Comme réaction au plan de l'union de la Transylvanie avec la Hongrie, ainsi qu'en scrutant des implications locales des réformes de nature à reconstituer les bases socio-politiques du Royaume de Saint Stéphane, l'action des Roumains a montré un évident caractère révolutionnaire, sur son fond, contre les excès d'une prétendue «nation hongroise unique», et non contre des tendances novatrices, avec le programme de Pojon, pour des réformes sociales et politiques[10]. Dans son vibrant manifeste, intitulé *Provocation*, Bărnuţiu a démontré que le danger auquel on soumettant la nation en Transylvanie suscitait la cause de la nation entière («*La nation roumaine est connue comme nation roumaine*»)[11]. Le cours des événements allait confirmer la situation de la Transylvanie dans le centre du tumulte quarante-huitard roumain, une vérité dont on devrait tenir compte dans la mise en évidence du sens national et des implications européennes de la révolution.

Si les événements passés en mars, à Yassy, ont eu un très frêle ou, plus légèrement dit, un discutable caractère révolutionnaire, les causes en ont été multiples, deux méritant ici une attention spéciale. Premièrement, que l'action moldave ne s'est pas vraiment rapportée volontairement et à haute voix à la cause nationale, de tous les Roumains. Ensuite, que, tout en optant – dans une gauche acception – pour la voie légale, les pétitionnaires moldaves se sont plus ou moins laissés contrôlés par le régime de l'excessif *hospodar* Mihail Sturdza. Ils se sont permis, sous les incidences du respect du Règlement Organique, objet du protectorat russe, l'arbitration de la circonstance entière des agences de la cour tsariste dans les Principautés, du gérant du consulat de Yassy, Feodor (Theodor) Tumanski et le consul général Karl Kotzebue à l'envoyé spécial, investi commissaire, Aleksandr Duhamel. Étant donné les obtuses prévisions de la Porte Ottomane, toute possibilité de connecter l'action moldave au cours des événements sur le plan européen, d'où surviennent des chances de l'internationalisation du problème roumain, s'est vu coupée dès le début. D'autres causes ont découlé de certaines dysfonctions, marquées par indécision ou par confusion, de la démarche pétitionnaire, ainsi que son étouffement prompte et dur, par le prince. Sur la base d'une documentation primaire étendue, mais sans être congruente, complétée par des discours *post festum* de certains actants et observateurs du mois de mars, par des notes à caractère de

[10] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, troisième édition, vol. XII, Bucureşti, 1930, p. 19–48, 52–54.

[11] Simion Bărnuţiu, *Provocaţiune*; *v. Revoluţia de la 1848–1849 în Transilvania,* vol. I (*2 martie – 12 aprilie 1848*), réd. Ştefan Pascu et Victor Cheresteşiu, Bucureşti, 1977, p. 90–92; Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 401–403.

chronique ou de littérature de mémoire. Parmi elles, à travers la couleur locale et temporelle de la narration, on distingue celles de Manolachi Drăghici[12], George Sion[13] et Nicolae Suţu[14], la chronique événementielle, de gestes et de mots, a continué et continue à susciter des clarifications d'ensemble et, surtout, de détail. On a admis que la démarche pétitionnaire-légaliste, précédée par des rencontres conspiratives rappelant, toujours plus vaguement, pourtant, des banquettes parisiennes[15], a été la manifestation prématurée, parfois défaite, sans gloire[16]. L'action aurait eu une autre tournure si on avait vu les jeunes de l'étranger en temps utile, surtout ceux arrêtés aux frontières, Scarlat Vârnav, Costache Negri, Constantin Negruzzi, Vasile Mălinescu, Toader Râşcanu et I. Lecca. Les trois derniers étaient comptés parmi les participants, le 20 mars, à l'assemblée de Paris[17], et s'ils avaient contactés, à Yassy, Mihail Kogălniceanu, les frères Alecsandri et «le plus âgé Grigore Cuza»[18]. Une présence plus active de Kogălniceanu, dont on a cru basse[19], prouvée à la fin mais non comme une de principal initiateur d'idée et de fait[20], aurait imprimé un plus de contenu et clarification de la forme de l'entier déroulement pétitionnaire.

Ce qui s'est passé en 1848 à Yassy semble ne plus être, depuis quelque temps, difficilement à reconstruire. On peut toujours avoir, naturellement, des

---

[12] Manolachi Drăghici, *Istoriea Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, II, Iaşi, 1857, p. 208–213.

[13] George Sion, *Suvenire contimpurane*, Bucureşti, 2000, p. 153–175.

[14] *Memoriile principelui Nicolae Suţu*, p. 179–190.

[15] Gh. Platon, *Începuturile revoluţiei române. Mişcarea revoluţionară din Moldova*, dans *Istoria românilor*, vol. VII, t. I, p. 249.

[16] *Ibidem*, p. 257 et sqq.

[17] *Anul 1848*, t. I, p. 182 (La circulaire du hetman Dimitrie Sturdza, 29 mars [ancien style], avec la décision d'arrêter Scarlat Vârnav, V. Mălinescu et T. Râşcanu); sur l'arrêt des autres, *v.* idem, p. 247 (L'intervention de Mihail Sturdza aux *isprăvnicii* territoriales, 5 avril [ancien style] 1848), p. 251 (Le commandant «de la gorge» de Rădăuţi au hetman Dimitrie Sturdza, 5 avril [ancien style]) et p. 304 (L'ordre du hetman Dimitrie Sturdza au colonel C. Mişcenco, le commandant de la garrison de Galaţi). *V.* aussi Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 46 et sqq. On a considéré, *v.* Gh. Platon, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 248, qu'on aurait dû voir l'arrivée en temps dans le pays, voire avant 27 mars/8 avril, et Nicolae Ionescu, représentant les cent jeunes roumains de Paris et portant le message convenu avec «un groupe conspiratif à Peste» d'introduire en Moldavie la liberté et l'égalité à travers une révolution majestueuse, tout en impliquant «l'assassinat du prince», des réformes radicales et la confédération des Principautés, de Transylvanie et de Hongrie. En réalité, les conventions de Peste ont été attestées comme ayant lieu le 12 avril [ancien style]; cf. Ion Varta, *op. cit.*, p. 48–51 («Lettre anonyme» de Peste, 12 avril [ancien style], 1848).

[18] Gh. Platon, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 248.

[19] N. Cartojan, *Pribegia lui M. Kogălniceanu în Bucovina la 1848*, dans le vol. *Omagiu lui Ion Bianu*, Bucureşti, 1916, p. 59 et sqq.; V. Ionescu, *M. Kogălniceanu. Contribuţii la cunoaşterea vieţii, operei şi concepţiilor sale*, Bucureşti, 1963, p. 313–320; Valerian Popovici, *Mişcarea revoluţionară din Moldova*, dans *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 47 et sqq.; *apud* D. Vitcu, *M. Kogălniceanu şi evenimentele din martie 1848 de la Iaşi*, dans «Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie 'A. D. Xenopol'», t. IV, 1967, p. 161–163.

[20] D. Vitcu, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 161–169 (avec Annexe, p. 167–168, consistant dans un texte de V. Florescu, dès 1899, concernant une liste accompagnée par des commentaires, «des boyards âgées et des jeunes qui aient fait la révolution de l'année 1848 en Yassy», une liste trouvée «parmi les papiers restés du *vornic* Andriş Başotă»). *V.* aussi Al. Zub, *Din activitatea politică a lui M. Kogălniceanu la 1848*, dans «Revista de istorie», 29/7, 1976, p. 999–1012.

complétions de détails, surtout parmi celles en relation avec des expériences humaines, susceptibles *d'epos* narratif, coloré par des scènes dramatiques, ainsi que par des incidents amusants. Avisé depuis le milieu du mois de mars (style ancien) sur des rencontres conspiratives[21], sollicité pour des rencontres sur ce sujet par les consuls français, Adolphe Guéroult[22], prussien, Emil Richtofen[23], britannique, Samuel Gardner[24], autrichien, Eisenbach[25], et sévèrement attentionné par le gérant consulaire russe, Feodor (Theodor) Tumanski, de prendre des mesures préventives[26], le prince Mihail Sturdza a fait le minimum effort d'envoyer à «l'assemblée des mécontents», annoncée pour le 27 mars/8 avril à l'hôtel Petersburg, dans les côtes de la cour princière[27], les principaux responsables de l'ordre. Il s'agit du ministre de l'intérieur, Ştefan Catargi, et le chef de police, Iordache Pruncul, pour recommander aux personnes assemblées de dégager[28]. Aux recommandations ou aux sommations formulées par les envoyés du pouvoir, la réplique de l'assemblée, invoquant le bien public et les prescriptions du Règlement Organique[29], a ciblé la solution d'avoir ses doléances écoutées. On a désigné une commission pour la rédaction d'une pétition. Tout en se montrant ostentatoirement de la part du prince, au cours du soir de 27 mars en suivant «avec celui-ci» le déroulement des événements[30], mais aussi ayant «le lendemain, au cours du matin /…/ une rencontre avec un grand nombre de membres de l'association de pétitionnaires»[31], l'agent Tumanski s'est tenu près, à travers des suggestions, de la rédaction *de la Pétition-proclamation*. Elle est survenue «aux maisons du boyard Constantin Sturdza», qui seulement quelques jours avant avait refusé le poste de ministre de l'Intérieur, tout en s'assurant ainsi une popularité quelconque, pas tellement méritée, pourtant. En fait, il avait bénéficié, à sa nomination, par des efforts de recommandation faits par

[21] Les boyards locaux étaient arrivés à Yassy, en participant aussi aux rencontres. Calmés par les circonstances et conseillés par Tumanski, ils sont revenus aux domaines, des uns revenant dans la Capitale vers 20 mars [ancien style], tout en revigorant les agitations; *v*. Gh. Platon, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 249–251.

[22] *Anul 1848*, I, p. 166–168 (Guéroult à Guizot, Iaşi, 16 mars 1848) et p. 171 et sqq. (Guéroult à Lamartine, Yassy, 19 mars 1848).

[23] *Revoluţia română de la 1848 în context european*, coord. Corneliu Mihail Lungu, Bucureşti, 1998, p. 71–72 (Richtofen à Canitz, Yassy, 5/17 mars 1848). *V*. aussi Grigore Ploeşteanu, *Prusia şi Revoluţia română din 1848*, dans le vol. *Românii în conştiinţa Europei. Studii şi articole*, ed. Gr. Ploeşteanu, Târgu Mureş, 1994, p. 73 et sqq.

[24] *Revoluţia română de la 1848 în context european*, p. 74 et sqq. (Gardner à Palmerston, Yassy, 11/23 mars 1848).

[25] *Anul 1848*, I, p. 167 (Guéroult à Guizot, Yassy, 6 mars 1848).

[26] Ion Varta, *op. cit.*, p. 12–16 (Tumanski à Nesselrode, Yassy, 18/30 mars 1848).

[27] Manolachi Drăghici, *op. cit.*, 2, p. 208.

[28] Ion Varta, *op. cit.*, p. 24 (Tumanski à Nesselrode , Iaşi, 28 mars/9 avril 1848).

[29] *Ibidem*, p. 24.

[30] «M'étant trouvé durant toute cette soirée chez le Prince afin de suivre la marche des événements et d'assister de mes conseils que je puisais dans la conscience de devoirs de mon poste»; *ibidem*, p. 24.

[31] «Ce matin à mon entrevue avec un grand nombre de cette association, je m'efforçais de combattre leur tendance séditieuse, leur faisant entendre que leur réunion ayant tout le caractère d'une révolte amènerait nécessairement toutes ses conséquences»; *ibidem*, p. 25.

le gérant du consulat de la cour protectrice[32]. Après la rédaction, le rôle principal dans des questions de forme est revenu à Vasile Alecsandri, *la Pétition-proclamation des boyards et des notables moldaves* a été signée par «presque tous les boyards et le métropolite». On parlait même des adhésions «de toutes les classes, de toutes les opinions, de toutes les provinces de Moldavie», comme le préambule du document l'atteste[33]. Une «députation à trois membres», V. Ghica, C. Rolla et «l'un des frères Moruzi»[34], a été désignée pour présenter le document au prince. Le *logofăt* Ştefan Catargi a signalé à celui-ci, le 29 mars, «une autre députation», V. Ghica, Lascăr Rosetti et Manolache Costache, «*se disant députés de la part d'une assemblée*»[35]. En même temps, des copies de la *Pétition* ont aussi été transmises aux consulats de la capitale de Moldavie.

Tout en mettant en évidence le sens revendicatif de la *Pétition-proclamation,* qui présentait le danger du renversement de l'ordre social, de la réalisation des objectifs nationaux et de l'acquisition de l'indépendance, pour se voir justifié de solliciter «l'intervention prompte et efficace du gouvernement impérial»[36], Tumanski s'est érigé dans la posture d'arbitre des confrontations de Yassy. Il a cherché à déterminer les pétitionnaires d'estomper un peu l'élan revendicatif, tout en faisant des références explicites à la note du chancelier Nesselrode du 16/28 mars, mais aussi à persuader les princes. Il s'agissait premièrement de prendre acte des doléances de l'opposition, auxquelles s'étaient ralliés de nouveau, à travers des démissions, tous les ministres, à l'exception de celui de l'Intérieur, pour étouffer ensuite «toute manifestation séditieuse»[37]. Après avoir stimulé l'abdication[38], au lieu de recevoir officiellement *la Pétition*, Mihail Sturdza a recouru au stratagème d'appeler «au Palais», où par hasard le ministre démissionnaire Nicolae Suţu est arrivé, puisqu'il était habitué «à jouer whist avec le prince»[39], «pour deux intimes», Mihail Kogălniceanu et C. Rolla. Il leur a expliqué pourquoi il ne peut pas admettre au moins trois doléances ou points de l'opposition, regardant la censure, la garde citoyenne et la dissolution de l'assemblée pour permettre le choix d'une autre, «représentative». La raison pour ne pas les admettre, invoquée par le

[32] *Ibidem*, p. 15 (Tumanski à Nesselrode, Iaşi, 18/30 mars 1848).

[33] *Anul 1848*, I, p. 176–179; *v.*, sous le titre *Petiţiunea-proclamaţie în numele tuturor stărilor Moldovei*, chez Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 359–363.

[34] Gh. Platon, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 254.

[35] Ion Varta, *op. cit.*, p. 26 et sqq.

[36] «Sur ces entrefaites la poste de Bucarest m'apporta la communication de la dépêche que Votre Excellence a bien voulu adresser à M. Kotzebue en date du 16 de ce mois au sujet de la résolution irrévocable que Sa Majesté Impériale a daigné prendre concernant les Principautés /…/ Cet état de choses très alarmant me porte à soumettre à Votre Excellence mon très respectueux avis que ce n'est que l'intervention prompte et efficace du Gouvernement Impérial qui puisse conjurer l'orage qui menace la Moldavie»; *ibidem*, p. 25 et sqq. (Tumanski à Nesselrode, Iaşi, 28 mars/9 avril 1848).

[37] *Ibidem,* p. 25 et sqq.; *v.* aussi *Anul 1848*, I, p. 224 (G. Sion à G. Bariţiu, 2 avril [ancien style] 1848, avec la mention: «tous les ministres l'ont quitté, à l'exception d'un qui était marié à une sœur de la Princesse»).

[38] Ion Varta, *op. cit.*, p. 25 (Tumanski à Nesselrode, Iaşi, 28 mars/9 avril 1848).

[39] *Memoriile principelui Nicolae Suţu mare logofăt al Moldovei, 1798–1871,* ed. Georgeta Penelea-Filitti, Bucureşti, 1997, p. 180 et sqq.

prince, était constituée par les dispositions du Règlement Organique, sur l'autorité duquel les pétitionnaires mêmes s'étaient prononcés, même au «premier point», des 35 «des leurs», à travers l'expression «la sainte observation du Règlement dans tout son contenu et sans aucune interprétation». Cette raison a été faite connue «aux deux personnes appelées au Palais»[40], selon la confirmation ultérieure, quelques années plus tard, par Kogălniceanu[41]. En secret, puisqu'il venait d'apprendre que le 30 mars/ 11 avril il aurait une manifestation organisée par les personnes assemblées chez les maisons d'Al. Mavrocordat, qui suspectaient le résultat négatif de la députation, le prince Sturdza, retrait à la caserne, a entendu de recourir à l'étouffement sévère d'un mouvement qui, incité par l'audace de V. Ghica, C. Racliş et Al. I. Cuza, risquait d'acquérir des proportions alarmantes. La première fois, on s'est introduit sans permission dans la maison du logothète C. Sturdza, et ensuite dans celle du jeune Mavrocordat, Alexandru, le fils du vieux logothète C. Mavrocordat, un endroit où on avait arrêté plusieurs personnes importantes. Finalement, «la *militia*» dirigée par le fils du prince et hetman Dimitrie Sturdza est descendue «au long de la vallée et de faire des arrêts et de piller toute la nuit»[42]. Des deux cents arrêtés, selon les informations acquises par G. Sion[43], 13 (les jeunes les plus importants) Al. Moruzi, Manolache Costache, Al. I. Cuza, Lascăr Rosetti, Vasile Cantacuzino, Zaharia Moldoveanu, deux autres Rosetti, Răducanu et Dimitrie, des frères de Lascăr, Ion Cuza, le cousin du futur prince, Sandu Miclescu, Nicu Catargi, D. Filipescu et Grigore Romano, ont été expédiés vers Galaţi et Măcin. D'autres jeunes, D. Rallet, Al. Sturdza-Miclăuşanu, V. Alecsandri, C. Rolla, Al. I. Cuza (saisi immédiatement et annexé au «groupe expédié vers les Turcs»), M. Kogălniceanu, C. Negri, C. Negruzzi, Matei Millo, ont réussi à s'échapper, selon les renseignements de Manolachi Drăghici, «par la porte et par les fenêtres derrière la maison Mavrocordat»[44].

L'oppression, les arrêts, les expulsions et les blocages à la frontière des personnes impliquées dans l'action séditieuse[45] ont fermé la perspective de ce qui allait être difficile, à travers le temps, de recevoir un nom de facture événementielle généralement acceptable. Un George Sion, durant la vieillesse, mentionnait il y a plus d'un siècle que «des uns ont qualifié ce mouvement-là

[40] «Le Prince fit appeler Monsieur Kogalnitchano et Monsieur Rolla, auxquels il supposait une grande influence sur leurs compatriotes, et leur signifier, en ma présence, son adhésion à toutes les demandes qui n'enfreignaient pas les dispositions du Règlement Organique; de mon côté je m'efforçais de leur faire comprendre l'insuffisance de l'autorité de Prince pour faire accéder aux autres demandes. La députation partit satisfaite…»; Ion Varta, *op.cit.*, p. 31 (Tumanski à Nesselrode, Iaşi, 2/14 avril 1848).

[41] Al. Zub, *M. Kogălniceanu şi Al. Ghica* (*Note pe marginea unor manuscrise inedite*), dans «Revista arhivelor», 35, 1973, 4, p. 614 et sqq.; *apud* Gh. Platon, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 255.

[42] *Anul 1848*, I, p. 223–227 (G. Sion à G. Bariţiu, 2 avril 1848).

[43] *Ibidem*, p. 226 et sqq.

[44] Manolachi Drăghici, *op. cit.*, 2, p. 212; *v.* et D. Vitcu, *M. Kogălniceanu şi evenimentele din martie 1848 de la Iaşi*, dans «Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie 'A. D. Xenopol'», t. IV, 1967, p. 166.

[45] *Anul 1848*, I, p. 227–230 (Guéroult à Lamartine, 2/14 avril 1848); Ion Varta, *op. cit.*, p. 22–26, 31–33 (Tumanski à Nesselrode, Iaşi, 28 mars/9 avril et 2/14 avril 1848).

comme d'intrigue russe, des autres de révolution, des autres comme un jeu des enfants, des autres encore comme un mouvement national mais la vérité est toujours envahie par mystère»[46]. A. D. Xenopol a vu dans les événements de Yassy *une partie de la révolution roumaine de 1848* («*La révolution de Moldavie limitée ainsi au cercle étroit de l'opposition contre le prince n'avait pas dans le pays l'écho nécessaire pour soulever les masses*»)[47]. Pour Iorga, peut-être aussi à cause de son désir d'avoir des opinions différentes de celles de son enseigneur, les événements de Yassy ont signifié seulement une tentative révolutionnaire[48]. Dans une certaine typologie, adoptée par l'historiographie marxiste, aux mêmes événements on a appliqué le nom de mouvement révolutionnaire, comprise comme l'une inférieure, à travers les significations, à celle de révolution[49]. Gh. Platon a dédié beaucoup de sa prodigieuse activité pour prouver qu'en 1848, la Moldavie avait été envahie par une *révolution*[50]. Il a réussi à convaincre surtout à travers ses conférences universitaires. La ferveur de la plaidoirie a toléré certains contradictions discursives[51]. Sa démonstration a été reçue avec des réserves de la part des historiens de Bucarest, de V. Maciu à G. D. Iscru[52]. Il a consenti à l'expression de mouvement dans le contenu du récent traité *Istoria românilor*[53], peut-être aussi parce qu'une telle expression ou nom est, à la rigueur, d'un genre plus large, plus élastique, que celle de révolution. De la perspective de l'historiographie entière des événements déroulés en 1848 en Moldavie, on trouve toujours optimale leur présentation comme partie *de la révolution roumaine*, selon le modèle de Xenopol, aussi facilité par la conception sérielle de l'auteur d'*Istoria românilor din Dacia Traiană*.

Un aspect frappant, à la lecture du texte documentaire, surtout de celui relativement récent publié des archives de Petersburg et Moscou[54], l'omniprésence du gérant consulaire Tumanski, le rôle proconsulaire du consul général Kotzebue et celui réquisitorial de l'envoyé extraordinaire Duhamel, tous de Russie, dans les

---

[46] G. Sion, *op. cit.*, p. 153.

[47] A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XII, ed. cit., p. 59–63.

[48] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, p. 117–128.

[49] M. Roller, dans *Prefață* au vol. de documents *Anul revoluționar 1848*, I. *Moldova*, p. 3 et sqq., la note: «Le programme énoncé à Yassy en 1848 (les revendications de la Pétition) met en évidence le caractère étroit du mouvement même du point de vue des intérêts d'une grande bourgeoisie en ascension et son influence sur une partie de la nobilité. La manière du déroulement des événements prouve l'absence d'une organisation efficiente. L'insignifiante participation des masses urbaines et la manque de liaisons avec les paysans (quoique dans certains endroits – le département de Bacău, par exemple – des mouvements paysans eussent commencé) prouve l'absence d'une base de masse du mouvement dans les villages». *V.* aussi Valerian Popovici, *Desfășurarea mișcării revoluționare din Moldova după les evenimentele din martie 1848*, dans «Studii și cercetări științifice», Istorie, Iași, 1954, no. 1–2, p. 451 et sqq.; idem, *Mișcarea revoluționară din Moldova*, dans *Istoria României* (traité), vol. IV, p. 37–59.

[50] Gh. Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993, p. 6–21.

[51] *Ibidem*, p. 9 et 15.

[52] G. D. Iscru, *Revoluția română din 1848–1849*, București, 1988, p. 25.

[53] Gh. Platon, *Începuturile revoluției române. Mișcarea revoluționară din Moldova*, dans loc. cit., p. 248–258.

[54] Ion Varta, *op. cit.*, *passim.*

événements de Yassy. La situation pourrait être vue comme une œuvre du protectorat russe, accentuée par de toujours nouvelles préoccupations subséquentes à celui-ci. À travers de telles préoccupations, les consuls russes de Yassy et Bucarest ont reçu des consignes claires de la part des hauts officiels, de Nesselrode surtout, de Petersburg. Les événements de la Valachie, dans les années 1838-1842, et de la Moldavie, en 1835, 1842 et 1846, ont mis en évidence la persévérance avec laquelle les consuls russes ont suivi même à ce moment-là des consignes. Mais ce qui s'est passé en 1848, surtout en Moldavie, a beaucoup dépassé, à travers de graves violations d'un déjà assez infirme degré d'autonomie interne des règnes réglementaires, ainsi qu'à travers des implications internationales, les preuves antérieures de contrôle abusif auxquelles les Russes ont soumis les Principautés. On pourrait admettre que le flagelle révolutionnaire en soi-même, qui a envahi les deux entités étatiques roumaines, a attiré, par réaction, l'intensification de ce contrôle-là ou des ingérences dures de la cour protectrice. *La note* de Nesselrode du 16/28 mars a pu offrir la couche entière d'une telle admission. Il y aurait été très difficile de donner une couche légale à des ambitions d'hégémonie européenne montrées par le *Manifeste* de Nicolas I et par les *commentaires* sur cet acte-là faits par le cabinet impérial russe, toutes dévoilées aux agents consulaires de Yassy et de Bucarest[55]. À travers le *Manifeste*, le tsar signalait que l'obligation de Russie était de se sensibiliser concernant le sort de l'Autriche et de la Prusse («*Nos alliés*»), touchées par le trouble et l'anarchie déclenchés en France et ayant pénétré l'Allemagne. C'est à dire «le trouble et l'anarchie» qui menaçaient la position européenne (non seulement dans les Principautés, de la Russie)[56]. De plus, les *Commentaires* mettaient en évidence la position de la Russie non seulement comme partie obligée concernant les alliés ou comme partie menacée elle-même par l'audace révolutionnaire, mais aussi comme championne de l'ordre et de la stabilité européenne, une position confirmée par ses sacrifices de 1812. «*L'histoire /.../ est là pour attester au monde de quel côté est venue l'invasion*»[57]. Elle a été validée par des traités et suscitée dans toutes les occasions où l'on a observé le danger général. Étant donné la nécessité de prévenir l'éteinte du danger, le «trop pieux» empereur se voyait en 1848 dans la situation de faire appel au sentiment national russe, tout en assimilant la cause de l'Europe de l'ordre comme synonyme à celle du bien de la Russie[58]. Pour le moment, la grande cour nordique se dérobait

[55] *Ibidem,* p. 10–12 (Les commentaires officiels du M.A.E. de la Russie concernant le Manifeste de l'empereur Nicolas I, Petersburg, 19/31 mars 1848).

[56] «Aujourd'hui, l'audace révolutionnaire ne connaissant plus des bornes, ose même dans sa démence menacer la Russie dont Dieu Nous a confié ses destinées»; *ibidem,* p. 10 (*Manifeste de S. M. l'Empereur*, 16/28 mars 1848); dans *Anul 1848*, I, p. 158 et sqq., *Manifestul*, avec quelques différences de texte, est daté 14/26 mars 1848.

[57] Ion Varta, *op. cit.*, p. 11 (Les commentaires…).

[58] «Mais en présence d'excitations dirigées du dehors contre nous-mêmes, il était naturel que l'Empereur fît appel au sentiment national. En effet, non seulement en France, où l'émigration polonaise trouve appui dans les autorités, mais en Hongrie, en Prusse, en Allemagne, ont retenti contre la Russie des clameurs provocatrices /…/. On a fait un crime aux gouvernements renversés, ou modifiés par l'émeute, des rapports de bonne intelligence qu'ils entretenaient avec notre cabinet». *Ibidem,* p. 11.

de toute intention d'agression, de changement forcé, à travers une intervention militaire et armée, des gouvernements en France et Allemagne. Elle voulait la paix, puisqu'elle en avait besoin pour «travailler sans diversion au développement de sa prospérité intérieure»[59].

La Russie était obligée (par plusieurs raisons) de mettre en évidence le danger général représenté par l'anarchie et de s'empêcher toute impulsion agressive. Ces raisons étaient en relation avec la situation politique générale de l'Europe, de l'état des rapports entre les grandes puissances, gardiennes, conformément aux traités de 1815, de l'ordre général. La mise politico-stratégique essentiale de ces traités-là était l'éventualité où une puissance signataire violerait le consensus défensif, assumé de façon également obligatoire avec les autres, et recourrait à l'agression. Dans ce cas, elle s'attirerait l'alliance dictée par les intérêts généraux de l'Europe. En 1848, la France révolutionnaire, à travers le *Manifeste* de Lamartine du 5 mars[60], annonçait l'Europe que les traités de 1815 n'existaient plus aux yeux de la République, mais aussi que les circonscriptions territoriales de ces traités-là étaient un fait que la même République l'admettait comme base et comme point de départ dans les rapports avec d'autres nations. Ces traités-là n'existaient plus qu'en tant que faits à modifier par un accord commun des parties intéressées. Ainsi, le bon sens, la modération, la conscience, la prudence de la République existaient et elles représentaient pour l'Europe une meilleure et plus honorable garantie que la lettre de certains actes, desquels la nouvelle France s'émancipait[61]. Ces mots-là sauvaient la valeur de symbole de la révolution, d'impulsion pour d'autres nations de déterminer par leur propre volonté la forme de gouvernement. En même temps, ils calmaient les préoccupations des puissances de l'alliance de 1815 en ce qui regardait l'éventualité des ambitions de la France de sortir «de son cocon» et de s'imposer de la perspective hégémonique, comme pendant la période de Napoléon. Bien éclairé, le gouvernement britannique n'a plus admis, ni même de principe, le *casus interventus* contre le changement de régime politique à Paris, comme il ne l'avait fait en 1830, non plus[62]. Tout en admettant la justice du *Manifeste* de Lamartine[63], le cabinet britannique laissait la porte ouverte à la perspective d'une entente cordiale avec une France restabilisée à l'intérieur. En ce qui concerne la réaction solidaire des cours nordiques, en tant que bastions du

[59] «À la nouvelle des événements qui ont amené la proclamation de la république en France, on nous a supposé gratuitement des vues d'agression /…/. Les esprits inquiets peuvent donc se calmer. Pas plus en Allemagne qu'en France, la Russie ne veut s'ingérer dans les changements qui ont eu lieu ou qui pourraient survenir encore dans la nature des gouvernements. Elle ne médite pas d'agression. Elle veut la paix; elle en a besoin pour travailler sans diversion au développement de sa prospérité intérieure». *Ibidem*, p. 11.

[60] A. de Lamartine, *Histoire de la révolution de 1848*, tome second, Paris, 1849, p. 34–41.

[61] *Ibidem*, p. 39.

[62] A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Londres/Oxford, 1984, p. 4 et sqq.

[63] «En disant que la France n'a pas changé sa place en Europe, Lamartine reconnaît virtuellement les obligations des traités existants». *Lord Palmerston. Sa correspondance*, deuxième partie, *1848–1865*, Paris, 1878, p. 91 (Palmerston à Ponsonby, mars 1848).

conservatisme européen, elle se voyait exclue après la pénétration de la révolution en Prusse et Autriche. La disgrâce de Metternich, regrettée à Petersburg, a été vue comme inévitable, voire même salutaire, à Paris et Londres. «Le plus important événement /…/ est peut-être la retraite de Metternich. C'eût été un bonheur pour l'Europe continentale, si cet événement avait eu lieu quelques années avant»[64].

Les perspectives de l'entente franco-britannique et le blocage du mécanisme de solidarisation des cours nordiques ont été perçus comme des auspices qui encourageaient les révolutionnaires européens. À travers la spontanéité de chacune et le déclenchement de l'une après l'autre, les révolutions, au moins en donnant l'impression «d'un plan général à elles», ont devancé pour une période les possibilités de réplique ou de solutions de la part des forces de l'ordre surélevées par la diplomatie des grandes puissances. Le concert des derniers a été muet («La diplomatie n'a joué qu'un rôle secondaire pendant les années 1848 et 1849»)[65]. La Russie n'a pas pu risquer une action offensive au nom de la sauvegarde de l'ordre fondé par des traités, puisqu'elle ne pouvait pas trouver des alliés. Et, pire pour elle, elle aurait suscité la réaction solidaire de toutes les forces animées par la cause de l'Europe nouvelle ou libre. Ni même une intervention directe, armée, dans les Principautés (sous le prétexte d'accomplir des obligations de cour protectrice) ne semblait sans risque, tout en découlant ainsi de la suscription par elle-même, avec les autres grandes puissances, du principe de l'observation de l'intégrité et de l'indépendance de l'Empire Ottoman, conformément à la Convention de Londres de 1841, ainsi-dite «des Détroits»[66]. La seule solution de la Russie restait celle de consolider ses bases militaires en Pologne, comme élément d'intimidation et de contrôle sur l'Europe Centrale, et de scruter, même de provoquer, le cas échéant, tout prétexte de nature à justifier le passage de ses troupes au-delà du Prut, dans les Principautés. Ceci incluait une ouverture opérative autant vers le sud du Danube, que vers la Transylvanie et la Hongrie, au cas où Vienne aurait demandé son appui.

Pour la cour protectrice, dans la période des événements de mars à Yassy et même après, la sauvegarde en soi de l'ordre règlementaire n'a pas été importante, mais le prétexte de son intervention armée. Et une telle raison stratégique a été suggérée par les gestes et les mots des représentants des consulats russes à Yassy et Bucarest, ainsi que de l'envoyé extraordinaire Duhamel. La simple lecture de la correspondance des agents russes avec les officiels de Petersburg, la comparaison du texte produit par eux avec celui appartenant aux consuls des autres puissances, avec celui des consuls français et britannique à Yassy et Bucarest, ou avec celui du consul prussien, mais non avec celui (malheureusement indisponible) des représentants consulaires autrichiens, offre des arguments pertinents dans le sens de la mise en évidence des aspects les plus prioritaires pour les calculs de la cour

[64] *Ibidem*, p. 59 (Palmerston à Minto, Foreign Office, 28 mars 1848).

[65] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1815–1878)*, deuxième partie, *La Révolution*, Paris, 1891, p. 1.

[66] La convention du 13 juillet 1841; *v.*, pour des commentaires sur les implications de l'acte diplomatique respectif, Serge Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 93.

protectrice. À la nouvelle qu'à Paris et à Vienne des révolutions s'étaient déclenchées, les consuls français et prussien à Yassy ont cherché ensemble – comme on a déjà illustré plus haut – ou séparément d'être en contact avec les boyards insatisfaits et avec le prince Sturdza. Guéroult, tout en s'adaptant aux signes républicains de représentation, s'est montré optimiste concernant la perspective des transformations à inclure les Principautés, aussi. Il devinait leur finalité étant donné l'état du pays et l'esprit des rencontres des opposants du prince, qui souhaitaient des revendications[67]. Inspiré, on pourrait affirmer, parmi d'autres, par la principale devise de la révolution de février – *la Réforme* –, Guéroult s'est permis de suggérer à prince Sturdza des mesures réformatrices. Il faut en mentionner l'élimination de la dîme et la suppression de la capitation, en les remplaçant avec un impôt foncier, pour prévenir le danger des perturbations, mais aussi pour conférer un appui public au régime, puisque cela orienterait les mécontentements des paysans vers les boyards ainsi isolés[68]. La réunion de l'Hôtel Petersburg, acceptée par le prince à la suggestion du gérant consulaire Tumanski, aussi («*Ce qui est un signe des temps*»)[69], et *la Pétition-proclamation* ont été perçues dans un sens réformateur[70]. Ceci est aussi attesté par un rapport à soi concernant la situation et les besoins de la Principauté[71], seulement deux jours avant, néanmoins, de s'exprimer de façon cryptique le regret que la tentative révolutionnaire de Yassy fût un échec («*Nous avons ici une tentative de révolution qui a misérablement avorté*»)[72]. Tout en réalisant l'échec des pétitionnaires et l'inclusion du pays sous un suffocant contrôle de la Russie, surtout depuis avoir reçu (tout comme de Nion) à Bucarest[73], à travers des voies personnelles, le texte de la note du chancelier Nesselrode envers les agents consulaires de la Russie, instruits concernant la décision de l'empereur Nicolas «de ne tolérer aucune invitation de nature à affaiblir l'objet de la suzeraineté ottomane et du protectorat russe», Guéroult allait ne plus attribuer une signification «révolutionnaire» aux événements de Moldavie. Là, il lui restait d'identifier seulement les mesures dures du prince, ayant comme but de rétablir l'ordre règlementaire.

Le même ne s'est pas passé avec son collègue Richtofen, le consul prussien, dont les sympathies pour la cause des révolutionnaires de Yassy étaient croissantes, au fur et à mesure de l'intensification de la révolution allemande. De la perspective de la cause allemande, l'abstention de la Russie concernant la révolution roumaine et l'éventualité de l'une à Varsovie lui semblait seulement bénéfique. Attentivement édifié, même du début de sa mission, sur le fait que le gouvernement tsariste appliquait une politique de russification, surtout en Moldavie, avec l'entière collaboration du

---

[67] *Anul 1848*, t. I, p. 166 et sqq. (Guéroult à Guizot, Yassy, 16 mars 1848), p. 171 (Guéroult à Lamartine, Yassy, 19 mars 1848); pour des états d'esprit agités, à Bucarest, *v. ibidem*, p. 159 (De Nion à Lamartine, Bucarest, 14 mars 1848).

[68] *Ibidem*, p. 173 (Guéroult à Lamartine, Yassy 23 mars 1848).

[69] *Ibidem*, p. 184 et sqq. (Guéroult à Lamartine, Yassy, 28 mars 1848).

[70] *Ibidem*, p. 227 et sqq. (Guéroult à Lamartine, Yassy, 2 avril 1848).

[71] *Ibidem*, p. 203–214 (Guéroult à Lamartine, Yassy, 31 mars 1848).

[72] *Ibidem*, p. 227 (Guéroult à Lamartine, Iași, 2 avril 1848).

[73] *Ibidem*, p. 193–195 (De Nion à Lamartine, 30 mars 1848; le texte de la note de Nesselrode, avec des commentaires).

prince, auquel on permettait, en échange, de s'enrichir[74], le consul prussien a rédigé dans ses rapports[75] un minutieux cours des événements de Yassy, de mars. Dans un rapport du 5/17 mars[76], il clarifiait qu'à Yassy on avait appris les événements de Paris aussi tôt que le 12 du mois. Un autre rapport à soi, du 15/27 du même mois, attestait que, pendant le jour précédent, la capitale de la Moldavie avait été touchée par l'écho des événements de Vienne[77]. Après avoir suggéré au prince Sturdza (présent de sa partie étant le gérant consulaire russe, et de la partie de ses suggestions le consul français, devenu de la République) de faire des concessions concernant les doléances des opposants boyards[78], Richtofen s'est montré en faveur de la cause du changement, vue par lui comme ayant la signification de l'une nationale. Il s'est entretenu avec quelques opposants de Sturdza; deux d'entre eux (Panait Balş et Vasile Ghica) lui ont donné une copie de la *Pétition-proclamation* et le texte d'une autre proclamation, pour la presse allemande, pour l'information du peuple allemand et de ses princes[79]. Il a suggéré au cabinet de Berlin de convaincre celui autrichien d'envoyer ses troupes en Moldavie, avant l'arrivée des troupes russes[80]. La suggestion a été suivie, même pour une brève période: le représentant de la Prusse à Vienne avait fait des démarches dans ce sens, plus ou moins voilées par l'invocation des intérêts danubiens de la Confédération d'Allemagne[81] et bloquées par les réactions de la Russie, par la rumeur lancée par Kotzebue que les troupes du tsar étaient prêtes à passer le Prut[82]. Le consul prussien à Yassy est resté avec la seule solution de lier ses espoirs aux troubles de la Russie dans les Principautés, tout en persévérant en se déclarer de la partie de la cause de la révolution. Il est même allé à Constantinople et il a essayé de forcer une démarche de son supérieur direct, le représentant diplomatique prussien, pour persuader la Porte à un traitement humain des personnes arrêtées à Yassy et des exilés[83]. Dans ses rapports au ministre prussien des Affaires Étrangères, Richtofen continuait à apprécier, d'un certain mode de se voir servant aux intérêts de l'Allemagne, que les événements de Yassy ont eu un sens révolutionnaire. Pourtant, il allait constater que ses idées et ses actions dépassaient

[74] *Revoluţia română de la 1848 în context european*, p. 68 et sqq. (Richtofen au ministre prussien des Affaires Étrangères, Yassy, 15/27 septembre 1847); *v.* aussi Grigore Ploeşteanu, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 72; *v.* aussi récemment, *Emil von Richtofen şi românii la 1848*, ed. Stela Mărieş et Octavian Nicolae, Iaşi, 2011, p. 86 et sqq. (Canitz à M. Sturdza, Berlin, 3/15 octobre 1847), p. 88–90 (Richtofen à Canitz, Yassy, 18/30 décembre 1847).

[75] *Revoluţia română de la 1848 în context european*, p. 71 et sqq., 99 et sqq., 117–120 (Richtofen à Canitz, Yassy, 5/17 mars, 29 mars/10 avril, 2/14 avril 1848).

[76] *Ibidem*, p. 71 et sqq.

[77] *Apud* Grigore Ploeşteanu, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 73.

[78] *Revoluţia română de la 1848 în context european*, p. 71 et sqq. (Richtofen à Canitz, Yassy, 5/17 mars 1848), p. 83–85 (Guéroult à Lamartine, Yassy, 15/27 mars 1848).

[79] *Ibidem*, p. 99 et sqq. (Richtofen à Canitz, Yassy, 29 mars/10 avril 1848).

[80] *Ibidem*, p. 120 (Richtofen à Arnim, 2/14 avril 1848); *v.* aussi Grigore Ploeşteanu, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 76.

[81] Grigore Ploeşteanu, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 76.

[82] *Ibidem*, p. 76 (cit. Richtofen à Arnim, 4/16 avril 1848).

[83] *Ibidem.*

les consignes reçues par lui depuis Berlin[84], ou qu'elles se perdaient sur les voies du service diplomatique à cause de certaines dysfonctions dans les relations du Ministère des Affaires Étrangères de la Prusse avec la Maison Régale de Hohenzollern, dont il pensait d'être un peu trop soumise aux influences de la Maison de Romanov[85]. Il n'a pas réussi à se rapprocher, au nom des intérêts allemands, le vice-consul autrichien, Eisenbach, absorbé par l'état de la Monarchie de Habsbourg dans sa confrontation avec les révolutions nationales. La conduite de Richtofen a suscité la vigilance des agents russes, dans une plus grande mesure que celles de ses collègues (autrichien, français et britannique). Le dernier, Samuel Gardner, rapportait au cabinet de Londres les événements sans beaucoup de commentaires[86].

Préoccupés à neutraliser l'élan du collègue prussien, mais surtout à ne pas omettre le sens des événements, en premier lieu pour maintenir ouverte la voie d'un déjà virtuel passage du Prut par les troupes du tsar, Tumanski, arrivé à Yassy[87], et Duhamel, arrivé à son tour[88], ont recouru à une croissante invocation du sens de séditieux, révolutionnaire, des événements passés et de ceux qui se passaient encore en Moldavie. Tumanski, comme nous avons montré plus haut, a suggéré à Mihail Sturdza d'accueillir les mécontents, en envoyant à leur réunion du 27 mars un ministre pour apprendre leurs doléances et pour les disperser. En même temps, l'agent consulaire russe en question s'est entretenu avec certains pétitionnaires, tout en supervisant même les démissions de certains ministres, de Nicolae Suţu sans doute[89]. Il a persuadé le prince dans sa décision de réprimer les pétitionnaires, en soulignant le danger révolutionnaire et en lui montrant la note de Nesselrode du 16/28 mars. Il a continué même après 29 mars/ 10 avril à invoquer, dans les

---

[84] Assez des spécialistes l'ont constaté; *v. ibidem*, p. 73; Vasile Docea, *Relaţii româno-germane timpurii*, Cluj-Napoca, 2000, p. 176 et sqq.; Stela Mărieş, *Diplomaţie şi acţiune germană în revoluţia română de la 1848*, dans le vol. *Relaţii româno-germane. Studii istorice*, coord. V. Docea, Cluj-Napoca, 2003, p. 81; *Emil von Richtofen şi românii*, p. 109 et sqq. (Richtofen à Canitz, Yassy, 29 mars/10 avril 1848); *v*. aussi *ibidem*, p. 20 et sqq., *Étude introductive* de Stela Mărieş.

[85] «Mes rapports politiques envoyés à Berlin et spécialement ceux à nature confidentielle, voire les relations intimes de là entre la Prusse et la Russie, sont arrivés non tellement à travers le Ministère des Affaires Étrangères, que par l'intermédiaire du Cabinet régal, au gouvernement russe, où j'ai causé autant de sensation que de mécontentement; et dans une plus grande mesure, ceci s'est passé à Yassy, au consul russe et au prince, qui les recevaient». Emil von Richtofen, *Geschichte der Familie Praetorius von Richtofen*, vol. I, Magdeburg, 1884, p. 516; *apud* Klaus Heitmann, *Un mandatar al României în diplomaţia şi publicistica germană a secolului XIX. Emil von Richtofen*, dans idem, *Oglinzi paralele. Studii de imagologie româno-germană*, Bucureşti, 1996, p. 42.

[86] *Revoluţia română de la 1848 în context european*, p. 86 et sqq. (Gardner à Palmerston, 15/27 mars 1848); *v.* aussi Beatrice Marinescu, *Romanian-British Relations. 1848–1877*, Bucureşti, 1983, p. 25–29.

[87] Ion Varta, *op. cit.*, p. 29 (Nesselrode à Kotzebue, 1/13 avril 1848), p. 33–36 et 46–48 (Kotzebue à Nesselrode, 2/14 avril et 9/21 avril 1848).

[88] *Ibidem*, p. 62–65 et 67–69 (Duhamel à Nesselrode, 16/28 avril et 19 avril/1 mai 1848).

[89] *Ibidem*, p. 25 (Tumanski à Nesselrode, 28 mars/ 9 avril 1848); consigné au domaine de Pungeşti, après être refusé la démission par le prince, mais aussi après être reproché de s'être trouvé parmi les signataires *de la Pétition-proclamation*, N. Suţu a demandé l'appui de Kotzebue et, ainsi, de Duhamel pour avoir la consigne annulée et pour revenir à Yassy; *v*. *Memoriile principelui Nicolae Suţu*, p. 190.

rapports adressés à Nesselrode, la croissance de l'esprit révolutionnaire[90]. Il a bien mis en évidence les signes du soulèvement des paysans, ainsi que le rôle d'incitateurs de certains boyards retraits à leurs domaines[91]. Tout en suggérant au prince que la sauvegarde du pays était liée à un régime de main forte, il l'a ensuite réclamé, dans un rapport à Nesselrode, pour prétendre de recevoir le consentement pour instituer une commission militaire à se prononcer sur les délits commis par les insurgés. Cette éventualité est de nature à créer l'impression défavorable à la Russie sur un protectorat concernant seulement l'hospodar, qui désirait une autorité discrétionnaire, mais non la Principauté entière[92]. Réclamé, à son tour, par *l'hospodar* qui insistait trop sur des mesures répressives, pour avoir pris la partie de certains insurgés et pour avoir ainsi sapé l'autorité règlementaire[93], Tumanski s'est vu non attentionné, mais confirmé comme fidèle aux consignes reçues de Petersburg[94]. Il était sans doute important pour les Russes de voir inciter les tensions de la Principauté; ils voulaient être vus comme facteurs de surveillance, par le prince et par certains boyards consignés à leurs domaines, même parmi ceux suspectés ou accusés d'insurgence. Pour cela, il faut se prendre toutes les précautions en analysant les étiquettes de révolutionnaires appliquées par des agents russes à tout état d'agitation[95] en Moldavie pendant le printemps ou l'été de 1848. Puisque, au-delà des mots ou de telles étiquettes, il reste à déceler les raisons liées à ces états-là, dont le but était à un certain moment d'entretenir le prétexte d'intervention militaire de la Russie[96]. Pour de telles raisons, les ingérences russes se sont ressenties de façon très sérieuse à travers le mouvement pétitionnaire de Yassy et les troubles connues de la Moldavie, même si pas jusqu'à en contrôler, comme on a parfois opiné, tous les détails[97].

---

[90] «D'après tout ce que j'ai pu observer de l'esprit qui prédomine dans cette agitation où la jeunesse et la classe des parvenus prennent une part active, les déviations au Règlement ne servent que de mot d'ordre pour renverser le gouvernement actuel et pour réaliser ensuite des vues de nationalité et d'indépendance politique dont j'ai eu l'honneur de faire mention dans mes rapports précédents. Je dois en conséquence faire part à Votre Excellence de mes vives appréhensions sur l'issue du mouvement qui s'annonce avec une énergie et un ensemble dont on n'a pas vu jusqu'à présent d'exemple en Moldavie»; Ion Varta, *op. cit.*, p. 26 (Tumanski à Nesselrode, 28 avril/10 mai 1848). «Si la capitale se trouve dans ce moment dans une silence morne /…/, on ne peut pas encore s'adonner à l'esprit que la tranquillité sera maintenue dans le pays»; *ibidem*, p. 33 (Tumanski à Nesselrode, 2/14 avril 1848).

[91] *Ibidem*, p. 32 et sqq.; *v.* aussi p. 30 (Kotzebue à P. Fiodorov, 1/13 avril 1848).

[92] *Ibidem*, p. 33 (Tumanski à Nesselrode, 2/14 avril 1848).

[93] *Ibidem*, p. 38–43 (Mihail Sturdza à Nesselrode, 6/18 avril 1848).

[94] *Ibidem* (Duhamel à Nesselrode, 16/28 avril 1848).

[95] Dans la littérature de spécialité, on a pris en considération parfois de manière trop légère les verdicts russes concernant l'état révolutionnaire de Moldavie; *v.*, plus récemment, Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei*, p. 177–180; Gh. Platon, *Intensificarea proceselor revoluţionare în spaţiile româneşti*, dans *Istoria românilor*, vol. VII, t. I, p. 278.

[96] Comme on constatait dans une note circulaire du cabinet russe, du 22 avril/4 mai 1848; *v.* Ion Varta, *op. cit.*, p. 70–72.

[97] A. D. Xenopol, dans *op. cit.*, dans loc. cit., vol. XII, p. 60, appréciait qu'à partir d'un *Appel anonyme vers les Moldaves*, de mars 1848 (*Anul 1848*, t. I, p. 142–145), «on a vu naitre l'opinion que les révolutions dans les Pays roumains étaient une brigue des Russes». L'auteur de la première grande

Il faut préserver le même degré de précaution lors de parcourir les textes produits par les actants moldaves mêmes de mars 1848. Étant donné que l'option pour la voie légale n'a pas laissé lieu à l'invocation *du principe national*. Une consécration de celui-ci était possible seulement en poursuivant ouvertement le renversement de l'ordre règlementaire. Les pétitionnaires se sont vus obligés de justifier leur action entière en niant, des fois de manière véhémente, toute intention subversive ou révolutionnaire. Ils se sont vus ainsi même après la répression du 29 mars/ 10 avril, au fur et à mesure que Mihail Sturdza ait recouru à des appels aux Pays, en même temps avec les ordres donnés à son fils Dimitrie, hetman, pour suivre et retenir les personnes étiquetées comme des insurgés[98]. Un effet spécial a appartenu à la brochure, des bureaux du Palais Princier, *La pénitence de la confiance aux boyards aristocrates et de la décision de ne plus les croire*[99]. À la différence des pétitionnaires, le prince a été celui qui, parmi les facteurs intérieurs, ait mis en évidence le sens révolutionnaire, subversif, suspect de communisme, de l'action de mars, attesté aussi dans un mémoire vers Nesselrode, daté 6/18 avril[100]. Le prince prétendait «que de diverses nuances de partis, des unes soutenant la candidature de Constantin Moruzi au trône, cherchaient à obtenir des concessions constitutionnelles /…/ pour conquérir des libertés à la fin de préluder l'institution de la république et du communisme /…/, l'hydre révolutionnaire envahissant la Moldavie»[101]. Il a insisté à communiquer au chancelier de la Russie que les pétitionnaires, tout en choisissant la voie légale, ont préservé en vain l'espoir que le gouvernement ait pu se solidariser avec leur action[102].

Comme réplique aux manœuvres du prince, les pétitionnaires ont continué à invoquer l'opportunité de la voie légale. À travers un *Proteste au nom de la Moldavie, de l'humanité et de Dieu,* Vasile Alecsandri, un joyeux et vivace promeneur au long de l'évènement, a cherché à justifier, tout en se rapportant à la lettre et à l'esprit du Règlement Organique, point par point, *la Pétition-proclamation* de

---

synthèse d'histoire nationale mentionnait aussi un article, *Luări aminte în chestia zilei*, publié dans «Steaua Dunării» du juillet 1856 par Nicolae Istrati et Iancu Negură (*Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, publ. par D. A. Sturdza *et al.*, vol. II, Bucureşti, 1889, p. 637), selon lequel «On ne peut pas nier que le mouvement de 1848 en Moldavie <était> dirigé par Lamanski (sic!) et mené par des sujets étrangers et des partisans russes». En 1848, l'opinion que les événements surtout de la Moldavie ont été le résultat «des intrigues russes» a été partagée par des diplomates et par des correspondants de presse; Aupick, le représentant de France à Constantinople, notait, dans un rapport du 29 juin à Bastide, que «ce mouvement aurait été préparé par des agents russes qui voulaient le diriger dans un tout autre esprit» (*Anul 1848*, t. II, p. 43). Dans une correspondance depuis Constantinople pour «Le Constitutionnel», 23 juin, on mentionnait: «La révolution a été peut-être provoquée par la Russie, afin d'avoir un prétexte pour occuper la province qu'elle ne cesse de convoiter» (*Anul 1848*, t. II, p. 30); cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 60.

[98] De tels «ordres» ou «adresses» vers le Département des Affaires de l'Intérieur, *v.* dans *Anul 1848*, t. I et II, *passim.*

[99] *Ibidem*, p. 447–457; le texte de la brochure aurait été «mijoté» par la direction pour compromettre Kogălniceanu; *v.* D. Vitcu, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 167.

[100] Ion Varta, *op. cit.*, p. 38–43.

[101] *Ibidem*, p. 40 et sqq.

[102] *Ibidem*, p. 70 (M. Sturdza à Nesselrode, 22 avril [ancien style] 1848).

mars[103]. Même le point 32, relatif à la dissolution de la chambre et à l'institution d'une nouvelle assemblée, pour qu'elle soit la véritable représentante du peuple et la vraie garantie «du bonheur de la patrie» apparaissait justifié dans des limites permises de l'ordre règlementaire. La «philippique» du poète ne contenait des références ni à la cause nationale, de nature émancipatrice sans doute, ni à des correspondants fondements d'un état constitutionnel. L'élément le plus important en a été la mobilisation des «frères» contre Mihail Sturdza («*Venez pour réunir nos voix et pour protester contre Mihail Sturdza! Pour protester au nom de nos frères, qui ont été et qui sont encore punis dans des prisons ou en exil, sans avoir bénéficié d'un procès! Au nom de notre patrie qui se trouve en agonie! Au nom de l'humanité moquée! Au nom de Dieu qui nous regarde!*»)[104]. Plus nuancé dans ses justifications, mais aussi plus véhément dans les reniements de toute mise révolutionnaire semblait être un texte attribué à Mihail Kogălniceanu («*Au mouvement de Yassy, calme, légal, ne se basant sur aucune puissance armée, on donne le nom de révolutionnaire; il se compare à ceux de la France, de l'Allemagne et des autres parties de l'Europe, mais aussi au nom de Dieu; une similarité entre le mouvement de la Moldavie et ceux étrangers. Les Moldaves, à travers leur pétition, qui était signée par le Métropolite du pays, par des hiérarques, par toute la grande nobilité, ainsi que par messieurs Alecu Ghica, Iorgu Ghica, Niculai Canta, Costachi Sturdza et d'autres, par la petite nobilité, par tous les vieux du territoire, par les corporations locales et étrangères, enfin par tous ceux qui venaient, les larmes dans les yeux, signer l'acte des souffrances nationales. Les Moldaves, à travers leur pétition, j'insiste, n'ont pas désiré le renversement de leur État. Ils n'étaient pas contre Mihalachi Sturdza; à travers leurs débats de l'hôtel de St. Petersburg et ensuite à travers leur pétition légale, ils ont montré, par contre, qu'ils voulaient préserver leur prince et qu'ils étaient prêts à le défendre avec leurs propre vie, si le prince avait accepté de leur donner ce qu'ils avaient voulu depuis son ascension au trône /…/ Le mouvement aurait été révolutionnaire s'il avait commencé contre la personne du prince ou contre les institutions du pays*»)[105]. En employant un ton pathétique, le jeune (encore, en 1848) Kogălniceanu a soumis celui qui, selon lui, avait été le serviteur des ordalies («*Voici le jugement du monde! Amen!*»)[106]. Même pendant sa vieillesse, l'auteur a insisté sur le caractère pétitionnaire de mars 1848, sur la voie légale, poursuivie à ce moment-là. Il allait répliquer, aux accusations faites par I. C. Brătianu, environ 1883, depuis la tribune parlementaire, aux Moldaves concernant la poursuite de ce voie-là qu'en 1848, qu'elle aurait été trop dictée par «la peur de Russie»

[103] *Anul 1848*, t. I, p. 414–430; Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 385–397, avec la plus probable datation en mai 1848 pour le document.

[104] *Anul 1848*, t. I, p. 430.

[105] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 359 (*Întâmplările din Moldova în luna lui martie 1848*), p. 364–371 pour le texte entier attribué par Al. Zub à Kogălniceanu; *v.* Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, Bucureşti, 1973, p. 37. Le texte a circulé sous la forme de brochure en juin 1848; *v*. *Anul 1848*, t. I, p. 467–479.

[106] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 371, doc. cit.

(«*Lorsqu'on se promenait ou on se rencontrait en Copou, on voyait pendant la journée les baïonnettes des Russes brillant dans le soleil et pendant la nuit les feux des bivouacs; et, à ce moment-là, on a cherché à garder pour notre mouvement la forme légale, dont on pensait qu'elle pût nous sauver de l'arrivée des étrangers, et j'ai dit: la sainte observation du Règlement*»)[107].

Il est difficile de préciser, pourtant, combien Kogălniceanu a été consistant avec soi-même dans les plaidoiries faites pour justifier l'action pétitionnaire, étant donné que Tumanski ait enregistré en 1848 son attitude comme étant inclinée à admettre les raisons du prince Sturdza «de rejeter la *Pétition-proclamation*»[108]. L'hospodar l'a vue réfractaire aux raisons de l'ordre règlementaire et, par conséquent, l'a incriminée dans un mémoire adressé à Nesselrode[109]. Mais est-il possible qu'en mars-juin 1848, M. Kogălniceanu n'ait pas appris les «dessous» des inadvertances et de l'échec de la voie légale, pétitionnaire. En effet, même un Panait Balş, dans une lettre à Ion Ghica («*Pour cela, l'histoire de la Valachie des dernières trente années est plus nationale et plus populaire que la nôtre. Ce qui s'est passé en Moldavie n'a été qu'un soulèvement, un mécontentement contre la personne du prince et non contre le gouvernement, ses principes et ses lois /.../ Qu'une fois commençant ce chemin, ils devaient aller jusqu'à la fin, voire établir un gouvernement provisoire, préparer l'union de la Roumaine, lui créer et lui garantir une existence solide dans le futur, sans qu'aucune puissance pût s'y opposer /.../ Plusieurs individus ont été arrêtés /.../ puisque tout le monde, envahi par la fièvre révolutionnaire et par enthousiasme, avait commencé à s'incliner devant l'avertissement fait par le consul russe dans ces circonstances-là*») les avait devinés[110]. Le revirement moldave durant la révolution allait survenir, au moins au niveau programmatique, environ l'été de 1848. Alors, par une remontrance sous-entendue de la voie pétitionnaire légale et en se rapportant au cours de la révolution roumaine, selon les impulsions programmatiques par des gens de Transylvanie à Blaj ou par des Valaques à Islaz et à Bucarest, Kogălniceanu allait prononcer le mot le plus haut *du parti national en Moldavie*[111]. Ainsi, Kogălniceanu et d'autres leaders moldaves ont eu la chance de s'assurer le lieu de reconnaissance dans le «*sinaxarion* quarante-huitard».

À travers son déroulement entier, de la parole à l'action armée, la révolution roumaine en Transylvanie a signifié une énergique et solennelle consécration *du principe national*. On a apprécié souvent que, dans son sens national, soutenue par

---

[107] «Le Journal Officiel». Les débats des Corps Dirigeants, 11 février 1883, p. 1130.

[108] Ion Varta, *op. cit.*, p. 31 (Tumanski à Nesselrode, 2/14 avril 1848).

[109] «Je fis appeler deux de ces individus /…/ et en présence de Mr. Toumanski /…/ ils me déclarèrent que l'on attendait une adhésion pleine et entière de ma part et surtout, la dissolution de l'Assemblée, et que si dans l'intervalle d'une demi-heure ils n'obtenaient une réponse dans ce sens, leurs adhérents se rendraient en masse à mon habitation et ne me quitteraient pas avant la ratification de leurs demandes»; *ibidem*, p. 40 (M. Sturdza à Nesselrode, 6/18 avril 1848).

[110] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 371–374 (P. Balş à Ion Ghica, Forceşti, 2/14 mai 1848).

[111] *Anul 1848*, t. IV, p. 89–137 (Mihail Kogălniceanu, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, Cernăuţi, august 1848); *v.* aussi Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 647–683.

des données historiques et naturelles, la cause des Roumains de Transylvanie ait étalé la partie centrale de la cause de tous les Roumains. Aux préparatifs et au déclenchement de la révolution roumaine en Transylvanie (en pouvant entrainer dans son cours, sous la circonstance de l'ébranlement du même Empire, l'action des Roumains de Banat et même de Bucovine) on a lié les calculs ou les espoirs concernant l'émancipation de tous ceux à une seule nation et un seul nom. L'impact de la révolution hongroise sur la Transylvanie et le Banat, les frissons donnés par les fondements nationaux exclusivistes du Royaume de la Hongrie, le mirage des garanties constitutionnelles offertes par les Habsbourg aux nationalités a rendu les actions des Roumains de l'Empire du Danube non-unitaires[112]. L'initiation d'un mouvement général roumain n'est plus restée qu'à la latitude des révolutionnaires des Principautés, qui allaient traverser les montagnes. Mais la latitude s'est vue défaite, aussi. La Moldavie s'est effondrée dans les souffrances provoquées par un régime répressif, contrôlé par les Russes et accepté par les Turcs, et la Valachie allait connaitre la révolution seulement concernant le territoire de son État. Les connections avec la Transylvanie restaient seulement un aspect de politique extérieure pour le gouvernement provisoire de Bucarest. Néanmoins, les quarante-huitards moldaves ou valaques sont été persuadés de l'intensité du soulèvement des frères de Transylvanie, surtout au moment de la grande assemblée de Blaj (de la signification de la représentation de la cause pan-roumaine).

La représentation à Blaj de la cause de tous les Roumains a été aussi visée, ce qui est très intéressant, par certains projets de reconfiguration, selon des impulsions révolutionnaires, de la carte politique de l'Europe Centrale. Après que la France, à travers le *Manifeste* de Lamartine de mars, ait exprimé seulement la solidarité de principe, mais non l'intention de s'assumer le rôle de championne des révolutions, une éventualité qui aurait présupposé la ressuscitation des clauses anti-Françaises des traités de 1815, on a imposé d'autres centres d'initiative stratégique révolutionnaire. Plus lentement pour un temps, en Italie, où on attendait que les «mazziniens» passassent d'une voix sonore à une force active. Plus énergiquement dans le monde allemand, où la révolution de Vienne et la chute de Metternich ont été les signes encourageants pour l'intensification des actions séditieuses autant au long de l'Empire de l'Autriche, que dans la Confédération Allemande[113]. Néanmoins, concernant la cause de la révolution, on a vu du début un conflit sérieux à cause des problèmes nationaux. Quoiqu'assurée, pour le moment, de la part de la France consommée par des tensions révolutionnaires intérieures qui freinaient les ambitions de la part du Rhine, la

[112] Une démonstration impeccable, dans le sens des aspects mentionnés ci-dessus, chez Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848–49*, vol. V, *Istoria revoluţiei*, première partie, Sibiu, 1946, p. 91–130.

[113] Jacques Droz, *Europe between Revolution, 1815–1848*, Ithaca, NY, 1967, p. 144 et sqq., 159–180; *v.* aussi, peut-être les plus incitantes pages historiographiques concernant la révolution allemande, A. J. P. Taylor, *The Course of German History. A Survey of the Development of Germany since 1815*, New York, 1946, p. 65–89; Idem, *The Habsburg Monarchy, 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Middlesex/ New York etc., 1948, p. 78–90.

cause allemande a présupposé, à travers sa définition dans des termes nationaux, la résolution de certains problèmes critiques. Un tel problème, peut-être le plus sérieux, était lié à la comptabilisation de l'unité ethnoculturelle des Allemands avec le pluralisme étatique, tout en activant sous l'égide du pacte fédéral de 1815. La solution salvatrice allait être celle de la constitution de l'Empire Allemand. Ainsi, on allait résoudre un autre problème, voire, si on pouvait admettre l'Autriche seulement comme partie allemande ou avec son entier cortège de nationalités. L'exemple de la Prusse (qui avait réussi à éteindre les velléités de vie nationale des Polonais qui se trouvaient sous la couronne de Hohenzollern ou en urgentant la guerre avec le Danemark pour les ducats de Schleswig et Holstein) ne pouvait pas être de bon augure pour les Autrichiens[114]. Confrontée aux difficultés, des unes insurmontables, «chez soi», la cause allemande obligeait à des attitudes de prévention envers la Grande Bretagne et la Russie, les seules grandes puissances qui n'étaient pas touchées par la révolution. De la part du Royaume Uni, les signaux étaient de neutralité concernant les changements de régime à l'intérieur des États, surtout envers ceux qui montraient un esprit libéral[115]. La position de Russie était celle qui préoccupait les causateurs allemands et, en général, les conspirateurs européens, après que la grande cour nordique (à travers le *Manifeste* du tsar et à travers des notes de cabinet) se fut déclarée comme partie virtuellement ou réellement menacée par la révolution.

Les préoccupations des causateurs révolutionnaires ont aussi inclus l'empêchement des ambitions russes à la révolution roumaine qui (déclenchée dans les Principautés, avec le consentement ottoman et l'appui européen) allait envahir la Transylvanie, aussi. Cet aspect a rendu difficile, au moins pour quelque temps, la coopération ou les contacts directs entre les troupes du tsar et celles de l'empereur de Habsbourg, sous les auspices de la solidarité monarco-conservatrice. La préoccupation des causateurs allemands de bloquer la Russie a aussi lié les rapports de Richtofen (agréés, on le savait, par certains ministres prussiens, en n'étant pas amendés ou formellement rejetés) pour une période à celui des Affaires Étrangères[116]. Des commentaires dans la presse allemande mettaient en évidence, aussi, la préoccupation en question[117]. Et, en connexion avec elle, il faut considérer

---

[114] A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, p. 7–14.

[115] *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents, Old and New Selected and Edited, with Historical Introductions* by Harold Temperley and Lillian M. Penson, Cambridge, 1938, p. 159, 160 et sqq. (Palmerston à Bloomfield <la Petersburg>, Foreign Office, 28 mars et 14 avril 1848).

[116] Emil von Richtofen considérait une entrée des troupes autrichiennes, avec l'accord de la Confédération Allemande, en Moldavie, avant que les troupes russes traversassent le Prut. Le consul prussien pensait que, pour la perte éventuelle des possessions italiennes de l'Autriche, elle allait être compensée en annexant les Principautés qui, avec la Transylvanie et d'autres territoires trouvés sous la couronne de Habsbourg, allaient constituer «une entité nationale»; Grigore Ploeşteanu, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 76 et sqq.

[117] «L'Augsburger Allgemeine Zeitung» voyait, le 30 mars 1848, «une correspondance de Yassy sur l'influence russe et les événements de Yassy»; *Anul 1848*, t. I, p. 195–199; le 11 avril, dans le même journal, un autre article concernait les deux Principautés; *v. ibidem*, p. 300. Dans «Wiener

le complot secret, signalé au cabinet russe par une lettre anonyme de Peste, datée 12 avril 1848, et dont le but était d'introduire en Moldavie la liberté et l'égalité à travers une sanglante révolution[118]. Le retour à l'attention des conspirateurs européens de la situation de la Moldavie (sur le fond des préparatifs révolutionnaires valaques et de l'animation des esprits de la Transylvanie) n'était pas une coïncidence. Le même est valable pour les articles de «Gazeta de Transilvania» concernant les Principautés, le protectorat russe et les visions pan-roumaines[119]. Néanmoins, l'impulsion, donnée par des calculs européens, plutôt allemands, à une révolution roumaine générale allait être courte, jusqu'à un événement véritablement significatif du point de vue révolutionnaire, dans les Principautés, avec des réverbérations sur la Transylvanie. Déclenchée même dès le mois de mars, la révolution hongroise allait couper, de manière intentionnelle ou non, les contacts entre les déroulements fragmentaires de la révolution roumaine, avec des implications ressenties par sa phase transylvaine, et celles qui se passaient sous un signe révolutionnaire au niveau européen, sinon au moins au niveau central-européen.

En se renseignant sur les calculs des conspirateurs européens (impliquant «un plan daco-roumain», ainsi que la résurrection de la Pologne), la Russie allait considérer ses positions vitales directement menacées. Il y avait des interprétations ou des commentaires du cabinet russe sur le *Manifeste* de l'empereur Nicolas I de mars, qui simulaient que «la Russie ne veut s'ingérer dans les changements qui ont lieu ou qui pourraient survenir encore dans la nature des gouvernements

---

Zeitung», no 116 du 27 avril, il y avait un article, *Osterreich und die Donaufürstenthümer*, avec des références explicites aux intérêts allemands liés au «projet pan-roumain» et au Danube; *v*. Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 426–430 (texte roum.) et 430–433 (texte allem.). L'article, traduit par T. Cipariu, est paru dans «Organul luminării», no 70, 28 avril, Blaj, p. 393–395; *v*. pour d'autres données, Dumitru Ivănescu, *Informaţii inedite din presa germană despre revoluţia de la 1848 din Moldova*, dans le vol. Idem, *De la revoluţia paşoptistă la întregirea naţională*, Iaşi, 2004, p. 7–13.

[118] Les «complotistes» auraient eu des liaisons avec une bande parisienne, tout en impliquant Nicolae Ionescu dans sa qualité de messager vers les personnes sur lesquelles on s'appuyait pour agir à Yassy, parmi lesquelles C. Negri, M. Kogălniceanu et Grigore Cuza, pour réaliser le programme national incluant des réformes, ainsi que la constitution d'une puissance fédérative avec la Valachie, la Transylvanie, le Banat et la Hongrie. I. Varta, *op. cit.*, p. 48–51; tenant compte du fait que le document mentionnait que «*le jeune Ionesco partira d'ici le 12 avril, vieux style*» (*ibidem*, p. 50), on peut trouver seulement discutable la situation du «complot de Peste avant les événements de 27–29 mars [ancien style] de Yassy, selon Gh. Platon, *Începuturile revoluţiei române*, dans loc. cit., p. 248. Il est intéressant que la Moldavie se trouvait dans l'attention de la presse et des conspirateurs européens dans le journal parisien «Démocratie pacifique», année 17, 30 avril 1848, à travers l'article *Révolution européenne. Événements de la Romanie (Moldavie)*, qui commençait comme il suit: «La Révolution française porte chaque jour de nouveaux fruits en Europe. Le principe de liberté est en marche, et rien ne pourra désormais l'arrêter. La Romanie (Moldavie) vient de se placer par une énergique et unanime démonstration au rang des peuples qui ont compris les nouvelles destinées du monde»; *apud* Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 383 et sqq. L'attention accordée à la Moldavie se voyait liée à celle concernant les préparatifs révolutionnaires valaques; *Nouvelles étrangères*, article dans «Le Siècle», 23 avril 1848, *apud Anul 1848*, t. I, p. 300; un autre article, sur le thème des Principautés et de la cause roumaine, dans «Le National», du 10 mai 1848, *apud ibidem*, p. 353 et sqq.

[119] *Ţara Românească şi Moldova*, dans «Gazeta de Transilvania», no 32, 19.IV.1848; G. Barițiu, *Protectoratul rusesc în Moldavo-Romania*, dans «Gazeta de Transilvania», no 35, 29.IV.1848; *v. Anul 1848*, t. I, p. 333 et 358–375, respectivement.

européens»[120]. Par contre, une circulaire du même cabinet datée 22 avril/4 mai attentionnait l'Europe sur les menaces et les provocations ressenties par la grande cour conservatrice et auxquelles elle se voyait justifiée de répliquer, comme conséquence de l'intensification des projets conspirateurs (trahis par le ton des organes de presse) tout en visant de bouleverser l'ordre général, surtout à ses paramètres euro-centraux («*Il nous suffit de prendre note des actes dirigés contre nous, pour constater, plus tard, s'il en est besoin, que nous avons poussé la longanimité aussi loin qu'elle pouvait aller, et que s'il s'agit d'agression, ce n'est pas nous qui en aurons les premiers donné le signal et l'exemple*»)[121]. Des raisons justificatives étaient aussi mentionnées par Kotzebue, des Principautés, où le consul général de la Russie scrutait déjà la perspective des troubles de la Valachie, plus graves que celles connus de la Moldavie et prêtables à des connexions étroites avec des projets à plus grande envergure, «trahis» par la presse européenne, à travers plusieurs nouveautés. Une première serait «la proclamation des Hongrois adressée aux Polonais, écrite dans le sens le plus hostile envers la Russie». La deuxième était l'énumération par des journaux viennois des nations qui allaient lutter contre les Russes, voire les Anglais, les Français, les Italiens, les Allemands, les Suisses, les Hongrois, les Tchèques, les Croates, les Roumains («*les Romouns*» dans le texte – note de l'auteur – n.n.), les Suédois, etc., aucun n'ayant déclarant de pénétrer les frontières de la Russie, mais tous désirant le rétablissement de la Pologne. A troisième nouveauté serait celle des doléances des Valaques soumis à l'Autriche, faites publiques par «Gazeta de Transilvania» dans le sens d'un attachement envers le changement de l'ordre proclamé par les nations de l'Occident[122]. Parmi tous les projets, ceux roumains avaient (selon les observations du même Kotzebue), des «fils» menant à l'identification «du centre transylvain» pour le «projet daco-roumain». Au nom de «l'ordre du Règlement Organques, le consul général russe a expressement sollicité aux princes Sturdza et Bibescu que, outre l'inclination évidente des jeunes moldo-valaques d'étudier à Paris, on bloquât effectivement la circulation dans les Principautés de «Gazeta de Transilvania»[123].

Il était clair, non seulement pour les facteurs russes d'identification et de décision, que la Transylvanie allait jouer un grand rôle, soit en se rapportant au cours des révolutions dans l'Europe Centrale, soit en s'appuyant sur les ressorts profonds du projet pan-roumain. Par conséquent, les débuts de la révolution roumaine devraient être plutôt attribués aux actes et aux états d'esprit de la Transylvanie pendant les mois de mars-avril qu'à une prématurée ou hasardée et

[120] Ion Varta, *op. cit.*, p. 11 (Les commentaires officiels du M.A.E. de la Russie, 18 mars/ 30 avril 1848).

[121] *Ibidem*, p. 71, p. 70–72 pour le document entier (Note circulaire du cabinet russe / *Circulaire*, 22 avril [ancien style] 1848).

[122] *Ibidem*, p. 73 et sqq. (Kotzebue à Nesselrode, 23 avril/5 mai 1848).

[123] *Ibidem*, p. 74. À Yassy, le consul général Kotzebue arrachait à Sturdza l'engagement qu'on allait envoyer les jeunes moldaves en Russie pour étudier, avec l'indication spéciale de fréquenter les cours de l'Académie ecclésiastique de Kiev; *ibidem*, p. 76–78 (Kotzebue à Nesselrode, Iaşi, 24 avril/ 6 mai 1848).

malheureuse action pétitionnaire de Yassy, trop contrôlée par les agents russes. Une suggestion (malheureusement restée singulière ou tout à fait oubliée) d'attribuer à la Transylvanie les débuts de la révolution a été faite, avec des références spéciales au problème de l'unité nationale et en avoir étudié les rapports du consul prussien Richtofen, dans les années '80 du siècle passé[124]. Cette suggestion-là, assumée comme idée opérationnelle d'étude, se verrait, à la rigueur, consonante avec les premiers écrits transylvains d'histoire de la révolution, signés par Al. Papiu Ilarian[125] et George Barițiu[126]. Ces écrits incluaient même des sensibilités mémorialistes aux vertus informationnelles et interprétatives, tout en comprenant, comme on a déjà remarqué[127], les reproductions *in extenso* ou en extrait de toutes les sources du temps (en d'autres mots, les sources primaires). Elle se verrait aussi consonante avec les chapitres à référence spéciale sur la révolution, trouvés dans les grandes synthèses d'A. D. Xenopol[128] et N. Iorga[129], avec, surtout, *Istoria* de Silviu Dragomir[130]. Pourtant, on ne comptait pas les résultats des recherches synthétisées par le chapitre réservé à la révolution en Transylvanie par le premier traité académique d'*Istoria Românieі*[131] ou même par le chapitre réservé par le récent traité[132]. Le moment historiographique à la plus forte édification sur le

[124] Hilde Mureşan, *Ideea unității Țărilor Române oglindită în unele rapoarte consulare germane*, dans «Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca», XXII, 1979, p. 411, spécialement les mentions suivantes: «Dans la manière dont Richtofen voyait les perspectives de l'unité nationale roumaine en 1848, survient un élément intéressant, que nous /…/ trouvons difficile à comprendre initialement, puisque notre raisonnement historique est structuré inévitablement par les événements ultérieurs: la formation de l'État national appelé la Roumanie, en 1859, et son indépendance en 1877. Dans la lumière de ces événements-là, ultérieurs à l'année 1848, le processus de l'unité nationale nous semble naturellement polarisé autour de la Roumanie indépendante, en attirant les Roumains des provinces soumises à l'Empire Habsbourg et à <celui> tsariste. Mais en 1848 Richtofen voyait les choses de façon différente. À ce moment-là, la Moldavie et la Valachie /…/, soumises tant de fois à des interventions brutales dans leurs affaires intérieures, ne semblaient pas avoir des chances similaires de se libérer de cette situation difficile. L'exemple de la Moldavie – la répression de la révolution et l'intervention des troupes russes – confirmaient à Richtofen cette vision pessimiste du sort des deux pays. Par contre, dans les conditions de la révolution générale de l'Empire de Habsbourg, Richtofen a trouvé très probable et proche la possibilité que les roumains de la Transylvanie réussissent à saisir, à travers une révolution, le contrôle politique sur la Transylvanie, ce qui ouvrait la perspective que, dans le futur, la Transylvanie devînt le nuclée de l'indépendance et le foyer d'attraction vers l'unité pour les autres pays et provinces».

[125] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, ed. Grigore Ploeşteanu, Târgu Mureş, 2005 (première édition, Paris, 1853).

[126] George Barițiu, *Părți alese din istoria Transylvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1890.

[127] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, troisième édition, vol. XII, p. 9.

[128] *Ibidem*, p. 9–48.

[129] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, p. 185–196; *v.* aussi idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, ed. Georgeta Penelea, Bucureşti, 1989, p. 411–439.

[130] Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49*, vol. V, *Istoria revoluției*, première partie, *În ajunul revoluției. Primăvara Libertății. Mişcarea politică la românii din Banat şi Ungaria până în toamna anului 1848*, Sibiu, 1946.

[131] V. Cheresteşiu, *Revoluția din 1848 în Transilvania*, dans *Istoria României*, vol. IV, p. 113–169, 172–173.

[132] Liviu Maior, *Începuturile revoluției în Transilvania; Pregătirea şi desfăşurarea primei adunări de la Blaj*, în *Istoria românilor*, vol. VII, t. I, p. 258–266.

thème du sens national de la révolution roumaine en Transylvanie (à une édification comparable, dans le cadre de l'École de Cluj d'Histoire, avec celle illustrée par David Prodan concernant le *Supplex* et la *Răscoala lui Horea*[133]) a été représenté par des *Studii* de Silviu Dragomir. Tandis que dans le cadre de l'accent mis par celui-ci sur le sens politico-national du mouvement transylvaine, les éléments importants ont été les implications généralement roumaines du moment quarante-huitard, ceci n'a plus pu être valable pour les études marquées par un thésisme idéologique marxiste[134]. Ces études suscitaient l'accentuation de la problématique sociale, par définition localisatrice. Concernant les études plus récentes, elles vibraient les idéaux et les sensibilités de l'intégrationnisme européen[135]; les recherches prouvaient méthodologiquement et conceptuellement la crise de la conscience historique traditionnelle, les aspirations vers une nouvelle histoire[136].

Loin de douter les mérites des contributions historiographiques relativement récentes en dévoilant de toujours nouvelles facettes de la vérité sur les faits accomplis ou vécus par les Roumains de Transylvanie en 1848, les nouvelles ouvertures thématiques (résonant les tendances historiographiques sur un plan général, en se concentrant sur des sensibilités humaines communes, en relation avec la vie quotidienne du passé) sont dignes de tout éloge. Il faut observer, pourtant, qu'à la résonance de telles tendances a correspondu une décroissance de la mise en évidence du sens national de la révolution, puisqu'il n'était pas à la mode d'approfondir les repères sociaux, les mentalités civiques et institutionnelles de la modernité. Selon de tels repères, le pathos national n'aurait eu de la relevance que sous un rapport agitateur, politique, événementiel, tout en s'illustrant par sa nature particularisant, réfractaire, même obstructif vers ce qui semblait, en 1848, comme se dirigeant vers de nouveaux temps, dégagés des inerties en relation avec le passé. La décroissance de la mise en évidence du sens national de la révolution quarante-huitarde en Transylvanie pourrait aussi paraitre comme un réflexe tardif d'une thèse intensément véhiculée dans les années '80 du siècle passé, conformément à laquelle après 1821 le barycentre de la vie culturelle et politique roumaine aurait pu mouvoir ou se déplacer dans les Principautés. Il est vrai, la révolution de 1821 et la restauration des règnes indigènes sont restées sous le signe de l'énonce politique de la cause roumaine, d'où l'émulation réformatrice spéciale, même soulignée par des mémoires ou des projets, pas nécessairement par des résultats. Après 1826, plus ou moins, cette émulation-là, exceptant «le moment 1836–1838» en Valachie, allait être, en ce qui concerne le sens politico-national des revendications et des projets réformateurs, au niveau des Principautés, intensément

[133] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1998; Idem, *Răscoala lui Horea*, vol. I–II, Bucureşti, 1979.

[134] De referinţă, V. Cheresteşiu, *Adunarea naţională de la Blaj, 3–5 (15–17) mai. Începuturile şi programul revoluţiei din 1848 din Transilvania*, Bucureşti, 1966.

[135] Liviu Maior, *1848–1849. Români şi unguri în revoluţie, passim*; un livre remarquable par son esprit analytique et ses ouvertures interprétatives; *v.* aussi idem, *Habsburgi şi români. De la loialitatea dinastică la identitatea naţională*, Bucureşti, 2006, *passim.*

[136] De referinţă, Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti, 1997; Simona Nicoară, *Mitologiile revoluţiei paşoptiste româneşti*, Cluj-Napoca, 1999, *passim.*

censurée par les préliminaires et la réalité du protectorat russe. La Transylvanie a dû, à travers l'apostolat de ses érudits dans les Principautés, à travers les énergiques revendications «des plus anciens et des plus nombreux de ses habitants» des droits à une vie politique autonome. Il faut aussi mentionner le droit au libre exercice de la langue propre, à la reconsidération des états sociaux, et à travers le pourvoir de persuasion du mot «des personnes instruites à Blaj» ou de la «Gazeta» de Bariţiu, le rôle de centre de l'esprit roumain. Ce fut le mérite incontestable des érudits et des militants de Transylvanie dans l'imposition de la primauté de la dimension de la latinité sur le traditionalisme oriental-orthodoxe et sur le patriotisme ressenti par des entités étatiques fragmentaires, par des spécificités provinciales, au niveau de la conscience nationale. Cet aspect allait se voir clairement au moment de la révolution quarante-huitarde.

Pour mieux comprendre la consécration *du principe national* en Transylvanie, en 1848, il faut tenir compte du fait que le facteur roumain s'est vu pressé de répliquer (avant de parler à haute voix à tous à la même nation et à la même langue) à la grave *provocation* de la part de la révolution hongroise. Puisqu'il a été impossible de trouver un appui actif dans les Principautés, l'action pétitionnaire de Yassy expiant rapidement, et l'action révolutionnaire de Valachiene se voyant pas encore, la révolution des Roumains de Transylvanie s'est vue, au moins à ses débuts, plus ou moins incommodée par les événements qui venaient de commencer dans l'Empire Autrichien ou au niveau de l'Europe Centrale. Malheureusement, dans l'engrenage révolutionnaire euro-central, la partie roumaine n'a pas agi de façon suffisamment inspirée ou rapide, en comparaison avec les autres nationalités. Aux nouvelles que la révolution avait envahi Vienne et que le régime de Metternich avait fini, les Hongrois ont été reçus les premiers de l'Empire après les Viennois, qui ont agi. À travers les actes de la Diète de Pojon (aujourd'hui Bratislava et le manifeste de la jeunesse de Peste, du 15 mars, on a contourné le programme révolutionnaire qui (outre les réformes en esprit moderne, visant le système politique représentatif, les droits des citoyens, l'élimination de l'institution des serfs) consacrait le principe de la nation unique hongroise, impliquant l'union de la Transylvanie avec la Hongrie. Le 17 mars, on a mandaté le gouvernement provisoire dirigé par L. Batthyani, dont les membres incluaient, il faut le dire, le prince Paul Eszterházy, comme «ministre des affaires communes avec l'Autriche», en fait le ministre des Affaires Étrangères[137]. Une «députation diétale» – «dirigée par l'archiduc Etienne, et son esprit Kossuth»[138] – s'est déplacée à la hâte à Vienne, pour obtenir l'accord du nouveau gouvernement central et de la Maison de Habsbourg. Le 9 avril, le gouvernement Batthyani a bénéficié de l'accord de la cour impériale, de l'empereur Ferdinand dans sa qualité de roi de la Hongrie. Deux jours plus tard, il a reçu la haute sanction concernant les nouvelles lois du Royaume, aussi confirmées par les lois impériales d'avril[139].

[137] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 92–97.

[138] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. II, ed. Grigore Ploeşteanu, Târgu Mureş, 2005 (première édition, Paris, 1853), p. 212.

[139] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 96 et sqq.; *v.* aussi Louis Léger, *Histoire de l'Autriche-Hongrie, depuis les origines jusqu'à l'année 1878*, Paris, 1879, p. 509 et sqq., 516–519.

Les autres nationalités se sont dépêchées, aussi. Les Serbes (de ce que l'on est arrivé à comprendre par la Voïvodine ont recouru à «une députation» à Pojon, le 8-9 avril, pour obtenir, en échange pour la reconnaissance du caractère national de la nouvelle Hongrie, de la langue hongroise comme diplomatique – en d'autres mots, «officielle» ou «d'État» –, certains droits pour la conservation de leur nationalité. Ils ont osé, quand même, mécontents avec la réponse donnée par l'intransigeant «nationaliste» Kossuth, de partir – toujours comme une députation – à Vienne, après avoir envoyé un mémoire à la cour impériale le 8/20 avril et en profitant du prestige à la même cour du métropolite Josif Rajacici. La constitution d'un comité révolutionnaire serbe à Novi Sad, dès le 21 mars ancien style, dirigé par Dj. Stratimirovic, montrait, à son tour, la décision d'agir énergiquement[140]. Les Croates, encore plus décidés, tout en comprenant que les accords avec les Hongrois étaient nuls, ont agi directement à Vienne. Là, ils ont communiqué le refus – prononcé par une commission nationale à Agram (aujourd'hui Zagreb) et vociféré à «la cour impériale» par Jelacici, appelé ban – d'admettre l'annexation forcée de leur pays, la Croatie, parmi les territoires de la Couronne de Saint Etienne[141]. La bonne impression faite à Vienne par les nationalités slaves de la Hongrie, parmi lesquelles seulement les Slovaques ont consenti à s'adapter de façon opportuniste à «la loi hongroise»[142], était due à leur loyalisme manifeste. De même, les Tchèques manifestaient un loyalisme envers la cour impériale, vue par Fr. Palacki aussi comme une salvatrice contrepoids à la proposition des initiateurs du Parlement allemand de Frankfurt d'inclure les parties tchéco-moraves parmi les données du projet national de l'Allemagne[143]. Un tel loyalisme animait les Slaves galiciens, aussi[144]. Et puisque l'empereur Ferdinand, avant retraire sa cour à Innsbruck, avait invité les États de la monarchie à envoyer pour la date de 3 juillet des délégués à Vienne, presque toute «nationalité» a compris l'opportunité de se prononcer sur son propre sort, à travers des comités, des congrès et des assemblées nationales. Les Roumains n'ont pas reçu une telle invitation, peut-être parce qu'ils n'avaient envoyé aucune députation à Vienne[145].

Parmi les explications principales du retard des Roumains concernant la décision de s'adresser à travers une députation adéquate à Vienne, il faut en premier lieu souligner celle relative aux états d'esprit extrêmement agités, tendus,

---

[140] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 243–245; Liubivoje Cerovič, *Adunarea din mai 1848 de la Karlovici şi problema naţională sârbească*, dans le vol. *Revoluţia de la 1848–1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică şi istoriografică*, coord. Camil Mureşanu, Nicolae Bocşan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2000, p. 148 et sqq.

[141] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 226–231; Louis Léger, *op. cit.*, p. 518 et sqq.; Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politico-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 205 et sqq. Un comité croate, pas encore l'Assemblée préconisée pour le 1er mai, à Zagreb, a adopté une pétition à 30 points; Jelacici a fait une *Déclaration* dans sa qualité de *ban* de la Croatie.

[142] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 245–248.

[143] Louis Léger, *op. cit.*, p. 512 et sqq.

[144] *Ibidem*, p. 515 et sqq.; l'historien et l'ethnologue français s'est remarqué comme un bon connaisseur «dans l'esprit de l'époque» de la problématique des Slaves d'Autriche, du mouvement panslaviste, en général; *v.* aussi Idem, *Le panslavisme et l'intérêt français*, Paris, 1917, p. 159–249.

[145] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, p. XX et sqq.

qui ont envahi la Transylvanie. Il faut aussi souligner les rapports entre les ethnies transylvaines, même parmi des individus à la même ou à de différentes conditions sociales, après 15 mars. Parmi les Hongrois et les Hongrois de Transylvanie, on voyait une prédominance de l'enthousiasme, parfois bizarre, lors des rencontres et de certains comités, des initiatives pour des gardes civiques-nationales sous la devise «la Hongrie et de Transylvanie ou la mort!». De la part des ethniques allemands de Transylvanie, on voyait la prédisposition à rapporter prioritairement aux fondements historico-juridiques de leur Universités et aux décisions de Vienne. En fonction d'eux, ils allaient se prononcer sur «les actes sociaux et nationaux hongrois», plutôt pour admettre – de leurs contenus – la légifération des droits civiles ou municipaux. Les états d'esprit ou les manifestations des Roumains se voyaient plus troublées, plus tendues. Outre quelques manifestations d'optimisme, généralement au niveau individuel, envers les abolitions modernes, proclamées par les Hongrois, de l'institution des serfs, les Roumains accusaient la reconfirmation de l'exclusion de leur entité de la vie politique de la Principauté, si elle allait toujours exister, leur marginalisation confessionnelle, tout en voyant périclité plus que jamais «leur sort d'ancienne nation du Pays»[146]. Comme presque dans toute circonstance de grands changements, imposés réciproquement, les sentiments divers, d'optimisme ou d'incertitude, de courage ou de peur, de calme orgueilleux ou de colère, de nervosité, ont envahi la vie quotidienne[147]. Sur le fond de certains états d'esprit tendus et dans les pulsations des sentiments comme ceux mentionnés ci-dessus, on n'a pu trouver que pernicieuse à la cause roumaine la difficulté d'adopter du début une position commune des gens de Transylvanie «proprement-dit», des habitants de Banat et de «ceux des comités de l'ouest»[148]. Et dans cette difficulté-là on devrait aussi identifier une explication principale pour le délai de «la démarche roumaine à Vienne», avec des ouvertures vers l'Europe. La mesure de cette difficulté-là était donnée par les mots et les gestes mêmes de ceux qui se considéraient déjà et qui allaient être confirmés par les événements comme des leaders nationaux.

À l'arrivée du printemps grâce au peuple roumain, selon les espérances d'Andrei Mureşanu[149], avec «des rayons de la liberté de l'Ouest de l'Europe», mais aussi avec des signes prévoyant des «tempêtes» depuis Peste, les réactions des Roumains ont été à des significations mêlées. Elles suivaient la mesure dont ils croyaient au caractère bénéfique des réformes et des institutions libres ou dont ils entrevoyaient que les circonstances n'étaient pas dépourvues de dangers. Deux opinions ont été véhiculées en premier lieu: celle de George Bariţiu, à travers

[146] *Ibidem*, vol. V, p. 91–104.

[147] Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 142; Liviu Maior, *1848–1849. Românii şi ungurii în revoluţie*, Bucureşti, 1998, p. 98 et sqq.; Ioan Bolovan, *Contribuţii la cunoaşterea imaginarului social în revoluţia de la 1848 din Transilvania*, dans le vol. *Identitate şi alteritate. Studii de imagologie*, II, coord. Nicolae Bocşan, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Cluj-Napoca, 1998, *passim*; Gelu Neamţu, *Faţa necunoscută a revoluţiei române de la 1848–1849 din Transilvania*, Cluj-Napoca, 2004, p. 34–48.

[148] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 269 et sqq., surtout p. 288–290 (*Starea cea nehotărâtă a românilor în privinţa cauzei naţionale*); Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 104–130.

[149] *Apud* Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 104.

«Gazeta de Transilvania» et «Foaia pentru minte, inimă şi literatură», et celle de Timotei Cipariu, à travers «Organul luminării». Bariţiu, à Braşov, sincèrement ému («*Mes larmes m'envahissent*»), avait salué les lois de la Diète de Pojon concernant «l'abolition de la *robota* (*«Les serfs ne seront plus de serfs, mais des gens libres»*) et la soumission «de tous les nobles à toutes sortes de contributions»[150]. Persuadé que les droits et les institutions libres font une grande symbiose et semblant d'ignorer les graves implications de l'accord entre les partis hongrois, conservateur, représenté par L. Josika, et libéral, représenté par I. Bethlen, de la Transylvanie, un accord «parafé» à Cluj, le 23 mars, selon les mots de Papiu Ilarian[151]. Mais, en fait, le 20 du même mois (comme on a démontré plus récemment[152], et fait connu par un manifeste des deux parties, selon lequel l'union de la Hongrie et de la Transylvanie prévalait sur toute autre question, sociale ou institutionnelle) le rédacteur de la «Gazeta» et de la «Foaie» voyait cette union-là dans sa signification de «réforme des réformes». Selon lui, à travers elle on réalisait la plupart des rapports politiques et sociaux au-delà de toutes les classes des habitants. Le même rédacteur, Bariţiu, admettait que l'ainsi-dite union était, en fait, «une réunion, qui existait avant l'année 1526, aussi». Bariţiu mentionnait, de plus, que «nous (les Roumains – note de l'auteur – n.n.) n'aurons aucune peur si elle devient réalité (l'union – note de l'auteur – n.n.)», puisque le système politique représentatif, tout en impliquant «la responsabilité du ministère hongrois», ainsi que la «garde nationale hongroise», tout en entrainant même les «officiers roumains de frontière/…/ dans un heureux noyau» faciliterait et n'empêcherait pas «la vie de la nationalité»[153]. De tels mots sont surprenants, plutôt de la part du principal formateur d'opinion roumaine, non seulement en Transylvanie, des mots illustrant des «raisons modernes». C'est vrai, ils étaient similaires à ceux relevés par Fr. Palacki au moment où il entrevoyait «la sauvegarde» de la nationalité tchèque sous les auspices «des institutions libres austro-allemandes» et d'un «bon fédéralisme»[154], mais aussi en répondant timidement au «menaces de mort de l'être national roumain». Même plus surprenants, mais moins inspirés, on a pu trouver les mots de Timotei Cipariu, publiés dans «Organul luminării», après l'invitation de «l'homme de la canonique» et de l'évêque de Blaj, Ioan Lemeni, faite par le gouverneur Joszef Teleki, pour des clarifications, comme Papiu Ilarian allait apprendre plus tard[155]. Cipariu opinait: «l'objet du jour et la question plus actuelle pour la Transylvanie et son union avec la Hongrie, puisque de la réalisant dépend le futur et le sort de cette patrie, aussi», que «cette union-là» trouveraient les

[150] «Gazeta de Transilvania», no 27, 15 mars 104, p. 90 et sqq.; *v.* aussi Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, *O istorie în date şi mărturii*, Bucureşti, 1982, p. 398.

[151] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 256.

[152] *Ibidem*, p. 462, notes de l'édit. no 129 et 130.

[153] George Bariţiu, *Unirea Transylvaniei cu Ungaria*, dans «Foaie pentru minte, inimă şi literatură», no 12, 22 mars 1848, p. 95 et sqq.; *v.* pour des commentaires faits à ce moment-là, Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 283–287.

[154] Liviu Maior, *Pregătirea şi desfăşurarea primei adunări de la Blaj*, dans *Istoria românilor*, vol. VII, t. I, p. 263.

[155] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 270.

Roumains de Transylvanie, de Banat, et «de Tise» sous le même gouvernement «libre», sous la même devise (*liberté, égalité, fraternité*) assurant la langue propre, l'état de nationalité, tous selon «la volonté révolutionnaire des Hongrois». Cipariu s'est vu justifié à proposer un article de loi conformément auquel «la nation roumaine se rétablit selon les droits politiques et municipaux communes aux trois autres nations reconnues de la Transylvanie; la foi gréco-roumaine se reconnait comme religion acceptée sans distinction entre unie et non-unie, tout comme les quatre autres lois reconnues jusqu'à ce moment-là en Transylvanie; les députés roumains, comme les représentants de la nation roumaine, sont inclus dans cette diète de la Transylvanie et, à partir de ce moment, dans celle de la Hongrie»[156]. Ces mots ou opinions intensifiaient l'état indécis des Roumains en ce qui regardait la cause nationale[157].

À «la libre vie nationale», les Roumains allaient être appelés par le mot de Simion Bărnuţiu, par son manifeste intitulé *Provocation*, du 25 mars ancien style 1848[158]. Une coïncidence ou non, ce manifeste-là, dicté par Bărnuţiu à son plus jeune collègue Ioan Puşcariu[159], a circulé, peut-être pas d'une manière très multipliée – quelques milles copies[160] – même au moment où, à Blaj, «dans la maison de Timotei Cipariu»[161], on montrait l'idée d'Aron Pumnul[162] d'envoyer des pétitions. L'une à l'empereur de Vienne, une autre à la Diète de la Transylvanie, sur laquelle on savait qu'il y aurait une réunion de confirmation, pour la proclamation de l'union par les Hongrois[163]. C'était le moment où le Manifeste de Bărnuţiu a fait la différence entre «les eaux claires et les eaux agitées», tout en situant les premières à la cause roumaine. Depuis le début de son acte, le coryphée national invoquait, à son tour, que «les Hongrois appellent les gens de Transylvanie à l'union, le Cluj («les partis hongrois», mentionnés ci-dessus – note de l'auteur – n.n.) ont déclaré solennellement le désir pour l'union; de même pour les ethniques allemands de la Transylvanie; les Hongrois de la Transylvanie sont

---

[156] Timotei Cipariu, *Uniunea Transylvaniei cu Ungaria*, dans «Organul luminărei», LXV, 24 mars 1848, p. 367–368, LXVI, 31 mars 1848, p. 374 et sqq., LXVII, 7 avril 1848, p. 381 et sqq., LXVIII, 14 avril 1848, p. 384; *v.* aussi Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 272–283 et p. 464, note de l'édit. 148.

[157] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 288.

[158] La datation proposée par Silviu Dragomir, dans *op. cit.*, vol. V, p. 107 et sqq., après l'admission par Al. Papiu Ilarian, dans *op. cit.*, vol. II, p. 290 et sqq., d'une proclamation du 25 mars et d'une autre du 26 mars par le même Bărnuţiu, tandis qu'Ioan *cav.* de Puşcariu, dans *Notiţe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 16, notait, «trahi par sa mémoire», selon les mots de Silviu Dragomir, dans *op. cit.*, loc. cit., que «Bărnuţiu aurait dicté à George Roman, pendant le soir du 25 mars /…/ un autre manifeste». *V.*, pour le texte de la *Provocation* de Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 492–496; *Revoluţia de la 1848–1849 în Transilvania*, vol. I, coord. Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, Bucureşti, 1977, p. 90–92; Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 401–403, daté 24–25 mars/5 avril 1848.

[159] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 107.

[160] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 464, note de l'édit. 153.

[161] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 111.

[162] Liviu Maior, *Începuturile revoluţiei în Transilvania*, dans loc. cit., p. 261.

[163] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 111.

peut-être les seuls à dire non». Il mettait aussi la question, pour la délimitation identitaire et pour la sauvegarde de l'être de sa nation: «*Mais qu'est-ce que feront les Roumains?*» (souligné dans le texte – note de l'auteur – n.n.), pour susciter comme Hamlet une réponse: «De la réponse à cette question dépend la vie ou la mort des Roumains». À la provocation commise par les Hongrois, tout en proclamant «l'union de la Transylvanie avec la Hongrie», en d'autres mots, à travers leur exclusivisme national, surmontant, à la rigueur, de l'égalité des droits de tous les habitants sujets du Royaume l'acte de Bărnuţiu s'est élevé à la signification du mot du prophète, pour «sauver sa nation de l'esclavage». Le «jour de la ressuscitation des peuples morts», les Roumains étaient appelés à se rendre compte qu'ils «étaient morts du point de vue politique», puisque seulement les Hongrois connaissaient les lois du Pays, et qu'il était le temps qu'ils devinssent une nation. La cible principale des Roumains ne pouvait être que leur reconnaissance comme nation politique, en vertu de la prononciation de leur congrès national ou de leur assemblée nationale et sur la fondation sociale de «l'élimination de l'institution des serfs» puisque, «sans une nation, même la république n'était qu'un maudit despotisme /…/, sans elle, même le paradis est un enfer». «Maudit» allait être «à jamais tout Roumain qui ose à faire une union avant la proclamation de la nation roumaine comme une nation reçue *sensu politico*»[164]. Outre la réception momentanément inégale «parmi les conationaux» du manifeste («*Et pourtant le premier mot roumain contre l'union, du 25 mars, avait surpris des uns, troublé et effrayé des autres, même exacerbé et encolérait des autres encore*»)[165], le temps, surtout «à la longue», allait confirmer la vérité. Voire, que le document en question, «non seulement national, mais aussi parfaitement politique, en relation avec les circonstances de Transylvanie et la situation de la monarchie habsbourgeoise», a été «le fruit d'une pensée mûre»[166].

À l'acte de Bărnuţiu, qui a fondé le point de vue national, on a vu se rallier un nombre croissant des leaders des Roumains de Transylvanie. Ce ralliement-là allait accomplir les critères «du parti national». Tandis que George Bariţiu ignorait plus ou moins l'acte de Bărnuţiu, dans la chronique «des événements de la fin du mois de mars»[167], Timotei Cipariu allait devenir son «partisan» environ la période des assemblées de Blaj[168]. De Bucarest, où ils se trouvaient, A. T. Laurian et surtout Axente Sever ont communiqué leur «ferme adhésion au manifeste national» tout en accusant la lenteur de l'action. Le deuxième blâmait «l'érudit canonique de Blaj» d'avoir causé la lenteur en question puisqu'il était arrivé (envahi par l'aspiration de recevoir un titre) à se rendre humble devant les Hongrois. Il blâmait Bariţiu, aussi, qui «avait été acheté par les ethniques allemands de la Transylvanie»[169]. Les ralliements au point de vue national allaient recevoir une impulsion de la part «des jeunes des chancelleries» de Târgu Mureş. Là, Al. Papiu Ilarian, Samoil Poruţiu,

[164] Simion Bărnuţiu, *Provocaţiune*; *v.* Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 401–403.
[165] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 293.
[166] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 111.
[167] George Bariţiu, *Părţi alese*, vol. II, p. 38–41.
[168] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 146.
[169] *Ibidem*, p. 142.

Avram Iancu, notifiés dès le 26 mars par Nicolae Bârle, arrivé de Blaj, sur le triomphe de Bărnuţiu et sur les discussions échouées de Cipariu, se sont déclarés fermement contre l'union avec la Hongrie et en faveur de la convocation d'un congrès national. Ils sont aussi venus avec l'idée «d'une grande assemblée le dimanche de Thomas»[170]. Le cours croissant des ralliements allait fermer la perspective d'un accord, intermédié, il semblait, par l'évêque Ioan Lemeni[171], entre «les jeunes» I. Buteanu, Fl. Micaş et certains leaders hongrois. Le but en était de recevoir, sous le gire de l'union avec la Hongrie, certains droits municipaux, tout en incluant l'utilisation de la langue propre, l'égale reconnaissance de la religion orthodoxe, une constitution des citoyens[172]. Dans de diverses localités, des rencontres roumains ont souscrit l'idée de l'assemblée nationale. Seulement un manifeste d'Aron Pumnul, du 12 avril, «plein de gratitude pour l'empereur constitutionnel et pour les nations cohabitantes, mais prolixe et dépourvu d'un sens politique particulier»[173], a pu émettre l'opinion que «la volonté de l'assemblée du dimanche de Thomas» devait se soumettre à la prononciation de la Diète de Cluj, planifiée pour le 29 mai, sur «les lois de l'union»[174]. Aussi avisés en ce qui regarde les lois impériales d'avril, qui avaient sanctionné le programme national hongrois, les Roumains allaient se diriger «vers Blaj» avec des pensées et des intentions beaucoup plus dans le sens des conseils de Bărnuţiu que dans celui d'admettre des «libertés» sous les auspices du royaume de la Hongrie. Étant donné la radicalisation des états d'esprit, on a à peine entendu un manifeste du type Bariţiu donné à Braşov dans les derniers jours de mars et qui, à travers les «12 points» similaires numériquement à ceux «du programme national hongrois», revendiquait des droits municipaux. De plus, il gardait l'espoir d'une résolution «fédérative» du problème des nationalités, des points réalisables, on opinait, par une large désignation de la délégation roumaine de la Diète de la Transylvanie[175]. Une signification quelconque, depuis Braşov, a pu avoir l'admission de principe des ethniques allemands de la Transylvanie, sollicités par Ioan Brad, le 30 mars/11 avril, que la position des Roumains dans le problème du refus de l'union avec la Hongrie était justifiée[176].

La première assemblée de Blaj, celle du dimanche de Thomas, a démontré la volonté des jeunes leaders, soutenus par le peuple, de suivre «la ligne Bărnuţiu». L'assemblée a eu lieu en dépit de son interdiction par le décret du gouverneur

---

[170] *Ibidem*, p. 112 et sqq.; le rôle «de ceux de Târgu Mureş» pour la convocation de l'assemblée au dimanche de Thomas a été aussi confirmé par T. Cipariu dans une lettre à G. Bariţiu, datée 5/17 avril 1848; *v. George Barit şi contemporanii săi*, vol. IV, coord. Şt. Pascu et Iosif Pervain, Bucureşti, 1978, p. 301 et sqq.

[171] *Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, C. *Transilvania*, vol. II, p. 109 (I. Lemeni à J. Teleki, Blaj, 18 avril 1848).

[172] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 115.

[173] *Ibidem*, p. 114.

[174] *Revoluţia de la 1848–1849 din Transilvania*, vol. I, p. 451 et sqq. (Aron Pumnul, *Proclamaţie circulariu pentru convocarea adunării pe Duminica Tomii*, Blaj, 12 avril [ancien style] 1848); *v.* aussi V. Cheresteşiu, *op. cit.*, p. 218–220; Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 406–408.

[175] Liviu Maior, *Pregătirea şi desfăşurarea primei adunări de la Blaj*, dans loc. cit., p. 263.

[176] *Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, C. *Transilvania*, vol. II, p. 186; *apud* Liviu Maior, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 264.

Teleki du 17 avril et du consentement à une telle mesure, donné par le consistoire orthodoxe de Sibiu, le 19 avril (Andrei Şaguna n'était pas présent, puisqu'il venait d'être consacré par l'évêque serbe de Karlowitz), et par Ioan Lemeni, le 21 avril[177]. Elle a eu lieu même si on a su que «les personnes en soutanes de Sibiu et celles de Blaj» avaient convenu sur la date de 3/15 mai pour l'assemblée permise par les autorités[178] et que les forces de l'ordre allaient bloquer l'accès à la ville devenue de l'illumination de la nation. Devant une foule pratiquement spontanée, comptant quelques milles personnes[179], on a produit de divers orateurs, parmi lesquels l'évêque Lemeni, pour conseiller «les gens de se rendre chez eux» et de venir le 3/15 mai, Al. Papiu Ilarian, «faufilé dans la ville durant la nuit»[180]. Bărnuţiu, l'après-midi, l'homme du peuple étant obligé par la foule de prononcer «dans le charretier dans lequel il était arrivé» les mots qu'on avait tellement attendus[181]. Al. Papiu Ilarian, tout en donnant un discours, aussi, «depuis la façade de la cathédrale» selon ses propres mots, mais non en utilisant son nom, mais sous l'expression d'employé de la chancellerie, a cherché de situer le moment immédiatement avant la grande assemblée du 3/15 mai. La sauvegarde du moment 30 avril du risque de rester «un épisode entre parenthèses» est venu du fait qu'il considérait, à travers le mot du même Ilarian, comme une démonstration de la volonté de la nation de n'accepter aucune décision «regardant son sort, sans sa prononciation». C'était le but de l'assemblée entière. Pour son meilleur déroulement, un aspect important a aussi été «l'enseignement donné au peuple au dimanche de Thomas», selon l'*Appel aux Roumains*[182], de ne plus obéir les positions «différentes», comme celles de Pumnul et Cipariu, jusqu'à ce moment-là, mais une seule, consonante *au principe national*. Comme conséquence d'une entente de Blaj, du 19 avril/1 mai, une conférence à Sibiu, le 26 avril/8 mai, allait prouver l'opportunité du point de vue de Bărnuţiu, en éteindre toute divergence entre les Roumains, même des divergences interconfessionnelles[183]. Au niveau des principaux leaders, l'adhésion de Cipariu aux idées de Bărnuţiu s'est complétée heureusement avec l'arrivée à Sibiu de Laurian, pour être le plus proche collaborateur de l'homme du peuple[184].

Plus ou moins naturellement, le discours de Bărnuţiu de l'aube de la grande assemblée, présenté dans la cathédrale de Blaj, allait imposer à la valeur de déclaration de principes de la nation entière. Le discours, à travers sa forme et son contenu, a dirigé presque toutes les manifestations et les décisions présupposées à

[177] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 314.

[178] *Ibidem*, p. 311–313.

[179] *Ibidem*, p. 332; Al. Papiu Ilarian mentionnait «5–6 milles»; dans «Gazeta de Transilvania», no 34, 26 avril/8 mai, on indiquait 4.000.

[180] Silviu Dragomir, *op.cit.*, vol. V, p.154.

[181] Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, vol. II, p.323 et sqq.

[182] *Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, C. *Transilvania*, vol. III, p. 49–51 (*Apel către români*, Blaj, 30 avril 1848); *apud* Liviu Maior, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 264.

[183] T. Cipariu, *Blasiu. Luni după Duminica Tomii*, dans «Organul luminării», II, no 69, 21 avril/1 mai 1848, p. 390; *v*. Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 434 et sqq.; *v*. aussi Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 160–167.

[184] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 164; *v*. aussi Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 332.

la consécration solennelle *du principe national*[185]. C'était le point culminant d'une démarche militante démarrée en 1842 en contestant de façon véhémente la négociation honteuse de l'injuste loi hongroise dans la question de la langue, et de façon anticipatoire directe par le manifeste du 25 mars. Sollicité, après une «invitation à modération» faite par le «canonique» Vasile Raţiu, la main droite de l'évêque Lemeni, Bărnuţiu, «de la proximité de l'autel, où il s'était situé pendant le service religieux, au lutrin gauche /…/, monta de manière suggestive /…/, un homme à petite taille, presque rabougri et décharné, mais aux yeux perçants». Il commençait le discours montrant que «l'homme du peuple /…/ ne pouvait parler que d'une seule manière, en employant la voix qui libère les menottes, qui affirme la volonté incontournable de voir la liberté gagner»[186]. Tout en voyant dans la révolution roumaine une expression particulière du grand mouvement européen, sous la devise *Liberté, Égalité, Fraternité*, «celui appelé par le peuple» («*Laissez Bărnuţiu parler!*»)[187] a fait une exposition ardente de sa conviction que les institutions libres et la libération sociale pouvaient être viables seulement sur la base de l'émancipation nationale. Ainsi, il a insisté de plaider pour une prononciation énergique de droits distincts de la nation concernant les changements mis en évidence par la Constitution impériale du 13/25 avril («*Les lois et les jugements seront faits par les élus du peuple»*) et surtout envers les lois hongroises.

Puisque cet ouvrage n'a pas la place ou les raisons pour présenter, même en bref, le discours de Bărnuţiu, il faut en mentionner quelques idées de nature à prouver la force particulière de la consécration *du principe national* à Blaj. En vertu d'un tel *principe*, l'union de la Transylvanie avec la Hongrie ne pouvait pas être accomplie sans la prononciation de la nation roumaine, qui ne pouvait pas se faire en acceptant l'imposition de la loi de l'État national hongrois. Étant donné la vocation naturelle d'une nation pour la liberté («*Le cœur des Roumains a toujours battu pour la liberté»*), Bărnuţiu a convoqué ses «auditeurs» à se rendre compte que leur liberté ne peut être que premièrement nationale («*À mon opinion, la vraie liberté de toute nation ne peut être que nationale»*)[188]. Et ceci, démontrait-il, était dans la nature de la nation, «*qui a toujours une personnalité /.../; que la liberté de la nation est étroitement liée à sa personne, comme dans le cas des personnes naturelles, peut-être même plus étroitement; la liberté de la nation porte encore le type de la nation, tout comme la liberté personnelle porte le type de la personne de l'homme /.../; avec la personne de la nation nait sa liberté, aussi /.../, plus une nation aime sa propre personne, plus elle aime ardemment la liberté et plus elle est valorisée et respectée par les gens /.../, puisque sans liberté il n'y a pas d'honneur sur la terre, et la vie de la nation sans honneur est plus amère que la*

[185] S. Bărnuţiu, *Raporturile românilor cu ungurii şi principiele libertăţii naţionale*, discours prononcé le 2/14 mai dans la cathédrale de Blaj; *v.* Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 446–483; *v.* aussi Al. Papiu Ilarian, *op.cit.*, vol. II, p. 555–625; le texte original du discours de Bărnuţiu ne s'est pas gardé. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 625, note de l'édit., «a publié le texte souhaité et accepté par l'orateur».

[186] Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 174.

[187] *Ibidem.*

[188] S. Bărnuţiu, *op. cit.*, *v.* Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 463.

mort»[189]. De la liberté de la nation on dérivait de façon naturelle presque toutes «les autres libertés», comme celle d'expression ou celle de réunion, celle sociale («*abolir la servitude*»), celle religieuse et surtout «les droits civils»; la capacité juridique, «de personne» de la nation mène naturellement à l'établissement du rapport entre elle et l'État moderne. On demandait la reconnaissance de la culture comme source et voie d'affirmation nationale, d'où l'importance exceptionnelle de la «langue propre». La cause nationale imposait l'union «*des Roumains /.../ du Dniestr jusqu'à l'Em, et de l'Em jusqu'à la Tise; pour s'unir ensuite avec les autres familles roumaines, pour l'identité de la langue et pour la symbiose naturelle des pensées et des pensées»*[190]. Dans sa qualité de «personne», la nation réclamait son égalité avec d'autres nations, la soumission à une autre étant contraire à la nature des choses, à l'esprit et à la lettre du droit moderne. Lorsqu'elle n'est pas libre et égale aux autres, la nation, en conformité avec les principes du droit soulignés même par Fr. K. Savigny, «cesse de prendre part aux choses de l'État, s'éloigne et le quitte»[191]. Cette constatation était validée par l'histoire de dix-sept siècles des rapports entre les Roumains et les Hongrois, tout en préservant partout et à tout moment la vérité que «*La Transylvanie est la propriété /.../ de la nation roumaine»*[192]. Il restait donc à la nation roumaine, comme personne juridique, dans son territoire de droit historique, «de s'unir avec les nations qui reconnaissent la liberté et la respectent». À l'assemblée des Roumains revenait, «*durant cette fête de la liberté /.../, à proclamer la liberté et l'indépendance de la nation roumaine»; «la nation, tout en arrivant à la conscience de la liberté /.../, ne pouvait plus se porter comme la servante des autres nations»; l'assemblée était «appelée /.../ à prêter allégeance au nom de toute la nation, de ne jamais nier sa nationalité mais de la défendre à jamais avec des pouvoirs unis en dépit de tous les ennemis et les danger, et avec des pouvoirs unis pour lutter pour sa vie, son honneur, sa culture et son bonheur dans le futur»*[193]. Dans le pouvoir de la voix de l'assemblée, les Roumains allaient consolider l'unité, au-dessus de tout autre aspect, parmi lesquels les aspects religieux, «en ne perdant pas la voie de la cause nationale par peur de lutter»[194].

À travers de tels mots, on a mis en évidence l'essentiel *du principe national*. Totalement enchanté du fond d'idées du discours de Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian, témoin, peut-être «influencé» aussi par les articles de Hippolyte Desprez[195], s'est

---

[189] S. Bărnuţiu, *op. cit., v.* loc. cit., p. 464.
[190] *Ibidem, v.* loc. cit., p. 470.
[191] *Ibidem, v.* loc. cit., p. 472.
[192] *Ibidem, v.* loc. cit., p. 462.
[193] *Ibidem, v.* loc. cit., p. 479.
[194] *Ibidem, v.* loc. cit., p. 482.
[195] Dans l'ouvrage *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie. Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars, des Roumains, et des Polonais*, tome. I–II, Paris, 1856, Desprez a réuni des articles parus dans «Revue des Deux Mondes», dont le rédacteur il a été, des études, confirmées par des impressions de voyage des années 1846–1847», sur «le problème des nationalités» qui se trouvaient sous la domination de l'Autriche et sous celle de la Porte Ottomane, certaines «études» aussi concernant la révolution de 1848. *V.* Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 448 et sqq., note de l'édit.; *v.* aussi Pompiliu Teodor, *Istoriografia romantică postrevoluţionară din Transilvania*, étude introductive pour Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 5–69; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională. 1834–1849*, Bucureşti, 1967, p. 94–105; Liviu Maior, *O pagină din legăturile*

construit la partie de *l'Histoire des Roumains de la Dacie Supérieure* regardant les révolutions quarante-huitardes, à celle des Roumains de Transylvanie, surtout, sur «l'axe» représenté par la problématique *du principe national*. Le discours de Bărnuţiu et l'*Histoire* d'Ilarian sont d'ailleurs restés comme des textes de première référence pour la littérature roumaine, qui ont concerné non seulement l'idée nationale, mais aussi les implications plutôt politiques de la consécration *du principe national*. Les deux textes démontraient que, au fond, une telle consécration ne pouvait engager seulement une partie de la nation, mais son entièreté; que, de plus, cela présupposait une redéfinition de la vie de l'État, au moins virtuelle dans le cas des Roumains, comme expression institutionnalisée de la volonté publique, nationale par excellence, d'où découlassent les droits et les libertés des citoyens. Les deux textes démontraient enfin, que la même consécration *du principe national* suscitait «la personnification juridique de la nation» comme point de départ pour la reconsidération des rapports internationaux. Et toutes ces vérités allaient retrouver à la fondation du destin historique de la grande assemblée du 3–5/ 15–17 mai de Blaj.

À la différence des frères d'au-delà des montagnes et des pétitionnaires moldaves, les révolutionnaires valaques, qui réclamaient de façon véhémente le droit d'être «appelés» *Roumains*, ont cherché et ont pu démontrer une audacieuse représentation extérieure. Elle comprenait des signes de reconnaissance européenne, de la *cause* pour laquelle ils militaient. La préoccupation pour cette représentation-là a même traversé comme un fil conducteur presque toute l'action révolutionnaire dans la Principauté du sud des Carpathes, sur des directions et avec des moyens adéquats des objectifs de moment ou de perspective. En esprit éminemment quarante-huitard, les jeunes valaques ont exploré les possibilités de raccorder leur cause au projet et aux actions des conspirateurs européens, pour lesquels l'émancipation de toute nation avait des chances de réussite dans une nouvelle Europe, de la confédération[196] des États fondés que le respect mutuel *du principe national*. Celui-ci était synonyme à la volonté du corps politique des citoyens (orientés vers l'accomplissements d'une providentielle mission historique, sous «le soleil de la liberté, souriant au printemps des peuples»). Les mêmes jeunes hommes ont fait des efforts pour assurer à l'État la capacité de la représentation politico-diplomatique. Ils ont réussi cela à travers des inscrits ou des démarches formelles, pour reconsidérer la suzeraineté ottomane dans les limites «des anciennes capitulations accordées par les sultans et librement consenties par les voïvodes moldo-valaques». Le but en était de rejeter le protectorat abusif de la Russie et, non dernièrement, pour susciter l'intérêt, même la protection de l'Europe[197].

---

franco-române. Hippolyte Desprez, călător în Ţările Române, dans «Studia Universitatis Babeş-Bolyai», série *Historia*, fasc. 2, Cluj, 1968, p. 103–113; N. Isar, *Publicişti francezi şi cauza română (1834–1859)*, Bucureşti, 1991, p. 18 et sqq.

[196] Apostol Stan, Grigore Ploeşteanu, *Utopia confederalismului paşoptist. Între vis şi realitate*, Bucureşti, 2001, *passim.*

[197] Dan Berindei, *Din începuturile diplomaţiei româneşti moderne*, Bucureşti, 1965, p. 33–75; idem, *Diplomaţia românească modernă. De la începuturi la proclamarea independenţei de stat (1821–1877)*, Bucureşti, 1995, p. 81–100; Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române, 1774–1856*, Bucureşti, 1999, p. 175–231.

La politique de la révolution (autant extérieure qu'intérieure) a entrainé des passions, des disputes et des polémiques entre les révolutionnaires qui, au-delà de l'invocation *de la cause*, de «l'intérêt commun», aussi appelé «de la nation», ont cherché de s'adjudiquer, l'un plus que l'autre, soit individuellement, soit comme des leaders de groupe, le rôle décisionnel, en d'autres mots, le pouvoir. Les événements déroulés en Valachie ont aussi offert une leçon extraordinaire de *politique*, sous le possible titre de *Révolution et pouvoir*. Le texte primaire de la réalisation de la révolution a enregistré beaucoup de tensions présupposées par l'esquisse du programme de réformes internes, mais aussi par les actions de politique extérieure. Ces tensions-là ont été difficilement marquées par les souscrits consensuels des actes programmatiques internes ou par la représentation formelle sur le plan extérieur. Elles ont éclaté avec toute la vigueur les débats du comité révolutionnaire, dans ceux du gouvernement provisoire, dans des commissions, dans des articles de presse ou (à des occasions de rencontres) dans des manifestations publiques. La correspondance privée et de divers écrits, surtout ceux à caractère mémorialiste des actants révolutionnaires, allaient montrer de profondes traces «des tensions de '48». Les premières tentatives d'histoire de la révolution, comme celles d'Heliade[198], de C. A. Rosetti[199], d'Ion Ghica, sous le pseudonyme G. Chainoi[200] ou sous son vrai nom[201], de N. Bălcescu, gardées et diffusées de manière intentionnellement provocative par Cezar Bolliac à un moment d'ardente suscitation de «la mémoire révolutionnaire»[202], des tentatives publiées avant le texte détracté de Lăcusteanu[203], ont porté la signifiante empreinte des tensions de la réalisation du moment quarante-huitard. La révolution en Valachie a été beaucoup consommée par la mise politique, dans des accents démagogiques, ainsi que dans des intrigues et des velléités conspiratives. Mais aucun de ces aspects n'a pu ombrer l'intense expérience révolutionnaire. Ce qui s'est passé en Valachie en 1848 (surtout aux jours de 9–17/21–29 juin de cette année-là) a été extrêmement similaire au rituel révolutionnaire français de 1789. Cet événement a résonné au moins l'ardeur, sinon aussi la violence des disputes entre les révolutionnaires mêmes pour le pouvoir décisionnel.

---

[198] J. Héliade Radulesco, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, 1851; Idem, *Equilibru între antithesi sau spiritul şi materia*, Bucureşti, 1859–1869; *apud* Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. III, p. 3–9.

[199] C. A. Rosetti, *Scrieri din esiliu. Apel la oamenii cei liberi*, Paris, 2 décembre 1849, dans Idem, *Scrieri din judeţe şi esiliu*, tome II, Bucureşti, 1855, p. 5–66.

[200] G. Chainoi (Ion Ghica), *Dernière occupation des Principautés danubiennes par la Russie*, Paris, 1853.

[201] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noi scrisori către V. Alecsandri*, ed. Olimpiu Boitoş, vol. I, Craiova, sans an.

[202] Dans «Buciumul» du 3/15 octobre 1863, une année quand les libéraux radicaux, parmi lesquels I. C. Brătianu et C. A. Rosetti, ont intensifié leur action politique, en mettant en évidence le rôle joué par eux en 1848, Cezar Bolliac a publié *Fragmente din lucrurile şi oamenii din 1848 de N. Bălcescu*, un texte à plus grand effet «au public» que celui du célèbre article du même Bălcescu, *Mersul revoluţiei*, publiés par l'auteur dans «România viitoare», I, Paris, 1850, p. 7–16. Pour des références aux *Fragmente* de «Buciumul», *v.* aussi C. D. Aricescu, *Capii revoluţiunii române de la 1848 judecaţi prin propriile lor acte*, Bucureşti, 1866, *passim.*

[203] *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, ed. Sande Virjoghe, Galaţi, 1991, p. 57–104.

Il s'agit de la note distincte du déroulement de l'action révolutionnaire en Valachie, en comparaison avec celle de la Moldavie (dans la mesure où cela a été possible, même en comparaison avec celle de la Transylvanie, Banat ou Bucovine). L'action pétitionnaire de mars de Yassy a été rapidement réprimée (aussi comme conséquence de son coefficient réduit par une perspicacité politique, par un engagement évident dans la lutte pour l'élimination d'un régime oppressif et l'imposition d'un autre, nouveau, défini par des institutions réellement libres). En Transylvanie, la mise politique, de l'adjudication du pouvoir décisionnel, au niveau du camp roumain, a été inexorablement une de sourdine, en comparaison avec celle prégnante, prioritaire, de la consécration *du principe national*. Les Roumains transylvains ont commencé avec une telle consécration, la plus solennelle que possible; dans son nom allaient travailler l'action révolutionnaire, la politique et l'armée. Le sens de la consécration a été, il est vrai, profondément révolutionnaire, mais sa forme a été de pronunciamiento populaire, pour la dissolution de toute servitude et l'implémentation des institutions nouvelles, avec le corolaire de la liberté nationale. Tandis qu'en Valachie la révolution, connectée intentionnellement à ses sœurs européennes, a eu la signification de «seule voie, de volonté divine et d'ouvrage de l'histoire, pour l'émancipation de l'individu et pour la sauvegarde de la nation». À cette signification-là s'est élevée la considération par Bălcescu du cours de la révolution, depuis être *sociale* jusqu'à s'accomplir comme *nationale*. Et ceci n'a pas vraiment présupposé que juste «le grand visionnaire» n'admît le caractère primordial *national* de la révolution, implicitement de ses objectifs ainsi-dits «sociaux», de nature à susciter un nouvel édifice étatique, avec des institutions exprimant la volonté générale, synonyme, dans le langage de l'époque, à la volonté de la nation. Tandis qu'il n'a pas fait l'objet d'une consécration de la solennité de celle pour à la grande assemblée de Blaj, *le principe national* a servi de repère de fond pour l'action révolutionnaire en Valachie.

Le culte pour la révolution, illustré surtout par les jeunes gens formés à Paris, n'a pas pu mener à une stratégie unique pour son déroulement. Les difficultés de l'adaptation d'une telle stratégie se sont faites ressenties même de la phase des préliminaires de la révolution. Et, au lieu de s'atténuer, elles se sont accentuées durant le déroulement proprement-dit des événements révolutionnaires, jusqu'à la fin de l'action entière. Cet aspect avait laissé un goût amer, des raisons de polémiques et d'accuses réciproques par ses initiateurs. Cela permettrait seulement une partielle explication de ces difficultés-là, ce qui s'est fait souvent, en blâmant le rapport de forces entre les révolutionnaires et les contrerévolutionnaires internes, ainsi que les circonstances externes d'une dureté étalées par les interventions russe et ottomane, avec le consentement au moins tacite des principales puissances européennes. Des explications auraient dû être aussi cherchées parmi au cas de ceux qui eussent initié et dirigé la révolution. Si elles n'ont pas été encore suffisamment cherchées là, ceci est dû au reflexe d'une certaine manière de les considérer par les historiens, et non seulement par eux, «les leaders» de la révolution, moins du point de vue du texte et des gestes (naturellement inégaux) produits par eux au moment quarante-huitard. Plutôt sous l'impression des images de groupe du

comité révolutionnaire ou du gouvernement provisoire, des images de visages présentés sur presque le même plan, rappelaient la platitude des icônes byzantines. Les rôles ou les mérites de ceux impliqués dans les événements de 1848 ont été soumis, d'habitude, à des interprétations uniformisantes, couvertes à l'attribut de révolutionnaires ou de causateurs, avec une tolérance réduite pour surprendre des différences spécifiques. Or, les données et les événements subsumés au moment révolutionnaire, même dans sa phase préparatoire, sont restés sous le signe de ce genre de différences-là.

Par sa nature même, la phase préparatoire ou préliminaire d'une révolution comme celle de 1848 en Valachie a été marquée par un esprit conspirationniste. Par conséquent, pour écrire l'histoire de cette phase-là, le problème délicat est représenté par l'identification du texte primaire qui atteste les mystérieux mais aussi difficiles accords concernant le programme révolutionnaire et le déclencheur événementiel. Deux des principaux conspirateurs ont eu la préoccupation de laisser un tel texte, tout en remplissant les exigences du caractère orientatif pour les jugements de la postérité. Coïncidence ou pas, les deux (Heliade et Ion Ghica) se sont disputés, plus que d'autres actants conspirateurs, le rôle décisionnel dans les préliminaires de la révolution, avec des conséquences sérieuses sur son déroulement proprement-dit. La dispute Heliade – Ion Ghica, dans les conditions des préliminaires croisées obligatoirement par un esprit conspirationniste, n'a pas pu être très bruyante. Elle n'a réussi à rester, non plus, à la mesure des implications eues, dans l'attention des historiens. Pour ces deux, il a été important de présenter la réalisation par les principaux conspirateurs du comité révolutionnaire. Dans ce comité, on a pu manifester, sans diminuer son caractère unitaire, quelques courants définis par des positions envers les objectifs programmatiques, envers ceux social-politiques, bien sûr, mais non aussi par la grande mise, naturellement menant à la solidarisation. Un courant a été celui modéré, exponentié par Heliade, par les frères Goleşti et, à travers un positionnement «intentionnellement dirigé vers être seul», Ion Ghica. On voyait comme radicaux les frères Brătianu et C. A. Rosetti, et comme démocrates N. Bălcescu et A. G. Golescu-Negru. Ion Ghica s'est cru plus que les autres membres du comité justifié d'être leader, à travers les mérites eus dans la société secrète «Frăţia/Fraternité» («*Les statuts, écrits en chiffres à clef, était gardés chez moi*»)[204]. Elle était animée par son plus proche «compagnon», N. Bălcescu, et moins «honorée» par Chr. Tell, «le troisième initiateur», vu comme être de la part d'Heliade («*Nicu Bălcescu, l'un des trois chefs de la société Fraternité, a été le disciple et l'initiateur le plus pétillant et le plus zélé*»)[205]. Le niveau de justification a été augmenté par «l'arrivée dans le pays des jeunes gens de Paris», de Bălcescu, surtout, à la dictée duquel on allait écrire quelques *notes*, considérées, après leur identification, par les historiens, comme pleinement clarifiantes pour la phase préliminaire de la révolution[206]. Attentivement déclaré au jugement de l'histoire,

[204] Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, dans Idem, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, vol. III, Bucureşti, 1925, p. 208.

[205] *Ibidem*, p. 216.

[206] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 348–351 (Ion Ghica, *Note scrise sub dictatura lui N. Bălcescu*); *v.* aussi Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea deslănţuirii revoluţiei din 1848*, dans «Studii», IX, 1956, no 1, p. 57–62.

Ion Ghica a cherché que son texte narratif sur cette phase-là fût concordant aux *notes* qui, fortuitement, lui ont été dictées, y compris lui étant le rôle de dépositaire de la vérité sur un mouvement qu'il eût dirigé. Pourtant, pour le rôle décisionnel, de dirigeant, Heliade s'est aussi cru justifié, vu son prestige public, à travers les mérites qu'il soulignait soi-même, de fondateur de la culture roumaine moderne, de mentor de la génération militante[207].

Le texte d'Heliade représente un témoignage clair que les états de choses de la Valachie, dans leur voie vers le grand mouvement, ont ressenti la pression des nouvelles sur les révolutions qui incluaient l'Europe, sur l'action pétitionnaire de Yassy, sur, surtout, les confrontations entre les Roumains de Transylvanie et les Hongrois[208]. Au-delà de lui imputer sa manière plutôt egocentrique, même égoïste, «l'homme du jour» a dévoilé des preuves qui n'ont pas été vraiment contestées concernant son initiative de constituer un parti national («*le parti de l'ordre ou national*»). Ce parti allait compter parmi les adhérents Gh. Magheru, du début[209], les frères Goleşti, C. Filipescu, Grigore Grădişteanu, Gr. Zosima, l'archimandrite Iosafat Snagoveanul, N. Ipătescu et d'autres[210]. Ce parti voulait organiser, même en co-intéressant le prince Bibescu, «la résistance» aux intrigues russes, montrés par les événements de Yassy («*Heliade et Maghiero se communiquèrent leurs idées et se donnèrent la main pour être prêts à paralyser toute intrigue semblable à celle de Iassy, à étouffer toute révolution ourdie par l'étranger et à soutenir l'ordre afin de ne fournir aucun prétexte à la Russie pour envahir légalement le pays*»)[211]. «Le passage de la part de prince» a été assuré, outre son prestige personnel, par la collaboration avec Magheru, Tell et «d'autres officiers», avec les frères Goleşti, parmi lesquels Nicolae et Ştefan jouissaient d'une certaine influence au Palais. Il y a eu une discussion éclairante avec «le prince du pays», pour prévenir une réaction désastreuse de sa part, comme celle de M. Sturdza à Yassy, pour ouvrir la voie de l'intervention armée de la Russie[212]. Il a fait face à Duhamel, arrivé intempestivement de Yassy à Bucarest, en l'utilisant comme cible de son satire («*Ourson tellement sauvage, / Venu de la forêt sage, / Joue / Joue, allez!*»)[213]. Il s'est senti visé par les Russes, sur laquelle «liste de principaux révolutionnaires valaques» il allait figurer sans doute à la première position[214]. Il a soutenu, lors d'une rencontre avec le commissaire de la Porte, Talaat Effendi, la pétition nationale[215]. Il a exagéré, peut-être, en ce qui regarde les affinités d'Ion Ghica avec les intrigants roumain-phanariotes, comme Al. Ghica, dit «Grand Chapeau»[216],

---

[207] J. Héliade Radulesco, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, *passim.*

[208] *Ibidem*, p. 55 et sqq.

[209] *Ibidem*, p. 29.

[210] *Ibidem*, p. 38 et sqq.

[211] *Ibidem*, p. 30.

[212] *Ibidem*.

[213] I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic. 1834–1848*, Bucureşti, 1915, p. 422.

[214] Ion Varta, *Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. Documente inedite din arhivele ruseşti*, Chişinău, 1998, p. 226–228 (*Liste des principaux révolutionnaires Valaques*).

[215] J. Héliade Radulesco, *op. cit.*, p. 48–52.

[216] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 405.

C. Cantacuzino, C. Suţu, qui se réunissaient précisément dans les maisons de Nicolae Mavros[217] et du consul russe[218]. Heliade s'est considéré apte pour la posture de représenter la cause de la Régénération, une expression préférée par lui au détriment de celle de la cause de la Révolution, peut-être aussi parce qu'il a été admis assez tard dans le comité révolutionnaire. À peine admis, il a présenté dans une séance plénière du comité le texte d'une *proclamation*[219]. Il s'est attribué le mérite d'avoir sapé, avec l'appui des gens du parti national, la tentative d'Ion Ghica de combiner les conspirateurs privilégiés par la Russie avec les jeunes gens arrivés de Paris (*Endoctrinée par Jean Ghica, le beau-fils de Mavros /.../, cette jeunesse était remplie d'ardeur et, en même temps, d'une ignorance totale de ce qui se passait dans la maison du consul russe et dans celle du beau-père de Jean Ghica*)[220], pour détrôner le prince Bibescu. Il s'est senti obligé d'avoir un rendez-vous avec Ion Ghica, pour voir une démonstration de patriotisme et de bonne foi[221], mais aussi sa souffrance causée par ses ambitions échouées de contrôler le comité. Il a momentanément, désiré d'aller à Constantinople, comme représentant du comité révolutionnaire et avec la pensée du tout cachée d'avoir une nouvelle chance d'influencer, conformément à ses perspectives, le cours des événements («*Les événements qui vont se succéder et, si cela ne suffit pas, l'avenir, démontreront si ce choix fut heureux ou funeste à la cause roumaine*»)[222].

Aux commentaires d'Heliade, quoiqu'âprement jugé, Ion Ghica a hésité de donner une réponse tranchante sur place. Lorsqu'il s'est enfin décidé de répondre, il a utilisé deux techniques dissimulatrices, montrant beaucoup d'intelligence, mais moins de sincérité. Premièrement, il a invoqué des «pertes» dans son archive personnelle, causées par des incendies et des inondations («*Le jour où /.../ j'ai trouvé la maison détruite par le feu jusqu'à la fondation /.../, j'ai trouvé mes papiers parmi les restes d'orangers et de jasmin, mêlés avec l'eau tombée du ciel et les lances des pompiers. Je les ai mis ensemble dans un sac, que j'ai pris avec moi pour beaucoup d'années à Pera et Bosphore, d'une maison à l'autre; je l'ai aussi pris sur moi à Samos, à Bucarest, jusqu'au moment où je suis arrivé au domaine de Ghergani. Là, j'ai placé mes papiers dans une bibliothèque*»)[223]. Ensuite, il a omis «des parts délicats des souvenirs», évidemment oubliant de mentionner la phase préparatoire de la révolution[224], et présentant comme sujet

[217] J. Héliade Radulesco, *op. cit.*, p. 42–47.
[218] *Ibidem*, p. 53.
[219] *Ibidem.*
[220] *Ibidem*, p. 47, 53.
[221] *Ibidem*, p. 53.
[222] *Ibidem*, p. 57.
[223] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia*, p. 14 et sqq.; Ghica a aussi invoqué des «pertes d'archives», presque tout le temps causées par des incendies; c'était bien la raison donnée pour avoir perdu les archives de la Fraternité; *v*. Idem, *Nicu Bălcescu*, dans loc. cit., p. 208.
[224] Idem, *Amintiri din pribegia*, p. 34 et sqq. «L'osant correspondant avec de divers amis» s'est montré extrêmement sélectif dans la publication des lettres de Bălcescu: «*J'ai gardé un grand nombre de lettres de lui, et je pense qu'il serait mieux de publier seulement celles à un certain intérêt public*»; Idem, *Nicu Bălcescu*, dans loc. cit., p. 237.

central des aspects à relevance secondaire, et plus subtilement, se voyant «raconté par d'autres», à travers des *notes* prétendument dictées par Bălcescu, comme nous avons déjà mentionné, ou «aissées» par Bolintineanu[225], sans les avoir jamais présentées au public pendant sa vie. Il s'est servi des *notes* écrites «à la dictée de Bălcescu», on est à croire, *dans la lettre* sur lui à V. Alecsandri, pour se justifier soi-même, des fois de façon diachronique, et aussi pour invoquer celui contrôlé par lui affectivement. Il admirait le sacrifice pour le pays en mettant en danger sa vie et sa santé, comme «juste juge sur les «prétentions de certaines personnes de '48» («*J'ai entendu et vu plusieurs gens s'attribuant, seulement à eux, le mérite entier pour la révolution de 1848 et je me suis dit souvent: Nicu Bălcescu est mort, ... sinon, il aurait employé sa plume agile et son style pénétrant, pour leur dire que le réveil de 1848 n'a été l'œuvre d'une seule personne, ni d'un groupe ou d'un parti, mais elle a été l'œuvre du sens national de la Roumanie entière; elle a été le résultat de trois générations; il leur dirait que la grande révolution ne pouvait être stoppée par personne et qu'elle aurait eu lieu dans l'absence de chacune des hommes qui aient ou qui eussent eu l'audace d'en revendiquer la paternité. Le penseur et l'organisateur a été la nation, et Tell et Magheru ont été le bras armé qui a exécuté sa volonté*»)[226].

Il faut retenir qu'un certain passage de *la lettre Nicu Bălcescu*[227] a servi de guide pour les écrits historiques, tout en soulignant le rôle de la *Frăția* et de la Société des étudiants roumains à Paris dans la préparation de l'action révolutionnaire. Les membres de la *Frăția*, y compris I. Ghica, auraient dû établir les principes d'action, la devise *Justice et Fraternité*[228]. Même avant le mois de mars, ce qui est difficile à croire, le comité de la *Frăția* aurait chargé N. Bălcescu de rédiger la proclamation révolutionnaire[229]. *Les notes* écrites à sa dictée par I. Ghica montrent, néanmoins, de nouveau «après la révolution de Vienne» quand, à Paris, «le soir du 20 mars», «on a décidé /…/ d'initier un mouvement» et «on a fait un programme pour la proclamation qui s'est faite ensuite en juin" (!)»[230]. I. Ghica allait rappeler, dans sa *lettre*, qu'à Bucarest, toujours «après la révolution de Vienne, on a convoqué immédiatement (!) une assemblée de plusieurs amis chez Nicolache Golescu et dans la chambre occupée par le capitaine Teologu, où on a lu la proclamation»[231]. Une telle assemblée a été, en fait, celle du comité révolutionnaire, possible seulement après l'arrivée de N. Bălcescu et d'A. G. Golescu à Bucarest. Il

---

[225] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 348–351 (Ion Ghica, *Note scrise sub dictatura lui N. Bălcescu*) et p. 561–564 (Ion Ghica, *Note scrise după relatarea lui D. Bolintineanu*); *v.* aussi *Documente literare inedite. Ion Ghica*, ed. D. Păcurariu, Bucureşti, 1959, p. 34–41, pour les *Notes* représentant le *récit* de Bolintineanu, avec moins de contrôle que celui montré par les *Notes* «dictées» par Bălcescu sur les données, les circonstances et les noms de personnes.

[226] Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, dans loc. cit., p. 236 et sqq.

[227] *Ibidem*, p. 222–233.

[228] *Ibidem*, p. 223.

[229] *Ibidem.*

[230] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 348 (Ion Ghica, *Note scrise sub dictatura lui N. Bălcescu*).

[231] Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, dans loc. cit., p. 223.

s'agit de l'une des assemblées du comité, organisée le 8–9/ 20–21 avril[232]. I. Ghica rappelle le fait qu'il s'est rencontré lui-même avec Tell, avant Pâques, pour fixer le jour du soulèvement[233].

Les notes dictées par Bălcescu attestent pourtant que, après l'arrivée au pays, en route vers Bucarest, il s'est rencontré et il a conclu une entente avec Tell et Pleşoianu[234]. Ghica s'est aussi souvenu, en écrivant à V. Alecsandri, du fait que les rôles de chaque membre du comité et la date du début de l'action aurait été établis «au début du mois d'avril, mais l'arrivée à Bucarest du docteur Louis Mandl, émissaire de Lamartine, le ministre français des Affaires Étrangères, en a imposé un délai[235]. «Jusqu'au mois de mai», on n'aurait eu aucune entente entre les «frères» et Heliade[236]. Le dernier, «dans l'une des assemblées /…/ chez Ştefan Golescu /…/, a lu une invocation adressée à Dieu, au peuple roumain et aux puissances étrangères, un ouvrage plutôt littéraire que politique, plein de poésie et de mysticisme», qu'il «propose comme proclamation et manifeste des chef de la révolution». Mais, après recevoir des objections, surtout sur «a part regardant les paysans et les propriétaires», il aurait dû consentir à «la rédaction par Nicu Bălcescu». Heliade serait arrivé chez I. Ghica, «où il a écrit avec sa propre main cette proclamation-là, à la dictée de Bălcescu, et il l'a imprimé dans la typographie d'Obor», en gardant «les copies imprimées /…/ cachée dans une meule de foin, dans sa cour, jusqu'au moment de partir à Islaz»[237]. Pourtant, ces aspects n'ont pas été confirmés par un Heliade décidé de défendre la paternité du texte de la proclamation[238].

«La mission Mandl» a non seulement imposé le délai du déclenchement de la révolution, mais elle a aussi prescrit aux membres du comité révolutionnaire de faire un accord préalable avec le gouvernement ottoman, tout en employant, dans ce but, un envoyé spécial qui, à Constantinople, allait bénéficier du concours diplomatique du représentant de la France, Jacques Aupick[239]. Après un refus par Heliade et le renoncement du comité à l'idée d'y envoyer Ştefan Golescu, puisque son intimité avec le prince Bibescu l'eût mis dans la difficulté d'invoquer devant lui une raison plausible pour s'en aller, Ion Ghica se serait vu «obligé» de se charger

---

[232] Dan Berindei, *Preliminarii revoluţionare în Ţara Românească*, dans *Istoria românilor*, vol. VII, t. I, p. 268.

[233] Ion Ghica, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 224 et sqq.

[234] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 349 et sqq. (Ion Ghica, *Note scrise sub dictatura lui N. Bălcescu*).

[235] Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, dans loc. cit., p. 227 et sqq. L'auteur de la lettre mentionnait que les «instructions de Lamartine» auraient été adressées expressément à lui et à C. A. Rosetti («*Les instructions apportées* <par L. Mandl> *était notées dans son portfolio, écrites par Lamartine même, adressées à C. A. Rosetti et à Ion Ghica*); *v. Ibidem*, p. 232.

[236] Ion Ghica rappelait qu'il avait reçu la «proposition» pour un rendez-vous avec Heliade, survenu «à Colentina, dans l'allée aux tilleuls /…/, dans le kiosque au-dessus du lac», un rendez-vous intermédié par Alecu Dedu; *Ibidem*, p. 228; Heliade, dans *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, p. 53, mentionnait Voinescu II comme étant présent à ce rendez-vous-là.

[237] Ion Ghica, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 231 et sqq.

[238] J. Héliade Radulesco, *op. cit.*, p. 53.

[239] Ion Ghica, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 232.

lui-même d'une mission tellement responsable et difficile[240]. Pourtant, il aurait accepté de s'en aller puisqu'il voyait dans la mission à Constantinople «une sortie» de l'échec de sa tentative de décider «le cours de l'action révolutionnaire»[241]. Un échec que celui obligé à ce moment-là de partir a cherché à couvrir à travers ses lettres et ses notes, tout en invoquant «le raisonnement» de Bălcescu, dont les *notes*, après avoir été publiées[242], ont orienté décisivement les commentaires des historiens vers la reconnaissance du mérite principal eu par les membres de la *Frăţia* pour préparer l'action révolutionnaire. Ils ont aussi composé, d'ailleurs, la majorité du comité révolutionnaire. Le rôle des sociétés et des comités conspiratifs a aussi imprimé des traits distincts à la révolution de Valachie, envers l'action pétitionnaire en Moldavie et le soulèvement national en Transylvanie. Cette distinction-là a beaucoup favorisé la mémoire du rôle d'Ion Ghica, de leader de la *Frăţia*, de membre du comité révolutionnaire «de 13», de membre d'un comité exécutif, constitué avec N. Bălcescu et A. G. Golescu, remplacé, après son départ à Constantinople, par C. A. Rosetti. Ghica s'est vu soi-même leader du comité exécutif, investi d'un pouvoir complet d'organiser et de diriger l'action[243]. Les autres n'en ont pas vraiment été d'accord: C. D. Aricescu a rappelé, sur la base des *Fragments* de texte de Bălcescu, que «la réunion plénière du comité de 13» avait le principal rôle décisionnel, même durant l'activité du gouvernement provisoire révolutionnaire[244].

La reconnaissance en excès des mérites des «frères conspirateurs», selon les inscrits d'Ion Ghica et selon les *notes* dictées toujours à lui par Bălcescu, pour la phase préliminaire de la révolution, s'est fait pourtant avec le prix d'ombrer «l'action du groupe dirigé par Heliade». Il n'a pas marché sur la ligne «de la préparation en soi de la révolution», mais sur celle de l'implication de tous les facteurs nationaux, inclusivement ou surtout du prince Bibescu, d'un grand œuvre, celui de la Régénération. Jusqu'à l'abdication du prince le 13/25 juin, «la ligne Heliade» a prévalu sur celle des révolutionnaires de vocation. En minimalisant le rôle de «l'homme du jour», non seulement une injustice historique, mais aussi une aggravation des difficultés d'expliquer les tensions politiques de «a phase préliminaire» / «préparatoire» et pendant le déroulement de la révolution allait survenir. En fait, (il faut le dire) les disputes pour le pouvoir décisionnel ont constitué «le noyau de cette phase-là», plus sérieusement que celles concernant «le programme révolutionnaire», en fonction duquel on allait apprécier «le caractère de la révolution». On le voyait comme l'un «d'émancipation de l'individu et de réveil national» (voire la majorité des historiens jusqu'à 1947) ou comme l'un

[240] *Ibidem,* p. 233.

[241] J. Héliade Radulesco, *op. cit.*, p. 57, avec la prévision suivante: «Les événements qui vont se succéder et, si cela ne suffit pas, l'avenir, démontreront si ce choix fut heureux ou funeste à la cause roumaine».

[242] Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.,* dans loc. cit., p. 57–62.

[243] Ion Ghica, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 224.

[244] C. D. Aricescu, *Capii revoluţiunii române dela 1848*, p. 25. Heliade était mentionné comme premier leader, suivi par les quatre frères Goleşti, par A. G. Golescu-Negru, ensuite par I. Ghica, Ion et D. Brătianu, N. et C. Bălcescu, Cezar Bolliac et C. A. Rosetti.

«bourgeois-démocratique», aussi présupposé par la logique théorique, abstraite, de nature marxiste, «de la révolution sociale» (chez les historiens «de chez nous» après l'année mentionnée). À l'exception de la clarification entre Bălcescu et Heliade, dans le comité révolutionnaire, en ce qui concerne l'émancipation et l'octroi de propriété du terrain aux paysans corvéables[245], la mémoire révolutionnaire n'a plus retenu plusieurs épisodes similaires regardant le «reste» des objectifs programmatiques, au moins jusqu'au moment où tous allaient être proclamés publiquement à Islaz. Quelques objectifs, comme «l'octroi de propriété du terrain» et «le vote pour la désignation des membres de la Commission de la Propriété et de l'Assemblée Constituante», allaient enflammer les esprits ou les disputes dans le gouvernement provisoire, surtout après 13/25 juin.

«La phase préliminaire de la révolution» a été dominée par des disputes pour l'adjudication du rôle décisionnel, en matière de stratégie révolutionnaire surtout, des disputes qui allaient laisser «des traces spirituelles» d'où les accuses ou les présentations de portraits empoisonnés proférés par certains «conspirateurs» sur des autres. Ici, il faut souligner les mots de N. Bălcescu sur Heliade («*Un homme sans idée et sans conviction révolutionnaire*»)[246] ou les mots pleins de colère d'I. Ghica sur le même Heliade, inspirés de façon transparente «par des lettres du membre le plus visionnaire de la *Frăția*» («*Parmi les membres du gouvernement provisoire, l'un était particulièrement connu par le peuple des classes basses, par les jeunes gens, par des écoliers et par des marchands /.../, tout en personnifiant en lui-même l'entier mérite du réveil national. Couvert dans une blanche cape, il se montrait en public escorté par une garde composée par les voisins de la banlieue où il vivait, la majorité des Arméniens et des parents*»)[247]. Malheureusement, les disputes et les états spirituels de la façon mentionnée ci-dessus ont rendu plus significatives les différences entre la cause révolutionnaire et la politique de la révolution, pour ne pas voir avec suffisante clarté ou autorité à la surface des réalités, à travers des actes de consécration solennelle, *le sens national*, de profondeur, de «l'entier mouvement de '48».

EARLY SPRING OF THE ROMANIAN REVOLUTIONN OF 1848

Abstract

Romanians saw themselves connected to the flow of European revolutionary events as early as March and April. The first and most intense connections to those events concerned the Romanians in Transylvania. The revolutions within the Habsburg Empire – notably the Hungarian one – had Romanians decide on national and civil/municipal rights. The priority of national rights was highlighted by the Romanians' reaction to the decisions made by Hungarian revolutionaries to unify Transylvania and Hungary, a decision implying

[245] Ion Ghica, *op. cit.*, dans loc. cit., p. 231.
[246] Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 350 (Ion Ghica, *Note scrise sub dictatura lui N. Bălcescu*).
[247] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia*, p. 46.

the obnubilation of Transylvania as a Principality under the Habsburg imperial crown. The national protest of Transylvanian Romanians was also an appeal to the Habsburg imperial court. Romanians prospected the "legal path" to having their national rights recognised in Transylvania. In Moldavia, revolutionaries followed the same "legal" path in a somewhat confused manner in March 1848. The revolutionary programme of Iași dwelled within limits enforced by the Russian protectorate. In Wallachia – where Ion Heliade Rădulescu was the initial leader – the national rights were the priority, which meant fighting against the Russian protectorate and the excessive control of the High Porte as the suzerain. Ion Heliade Rădulescu and his few followers considered the particularity of the Romanian revolutionary endeavour as a national protest and a moderate reform programme. Serious tensions soon arose between the "Heliade" group and the members of the secret society named "Fraternity". The priority of the "Fraternity" members was to connect the Romanian revolution to the European one, which meant collaboration with the Hungarians and potentially the Poles – as the eastern flank of the "general revolution." From the inception of the revolutionary events, a unitary Romanian action proved to be impossible. The events unfolded fragmentarily, with distinct aspects in Transylvania, Moldavia, and Wallachia.

DEMNITATE ŞI EROARE ÎN APĂRAREA ŞI PROMOVAREA INTERESULUI NAŢIONAL ÎN VREMEA CRIZEI ORIENTALE DIN 1875–1878

DUMITRU VITCU

Cuvinte cheie: România; Rusia; Dobrogea; sudul Basarabiei; războiul ruso-turc; M. Kogălniceanu; Congresul de la Berlin.

Mots clés: *la Roumanie; la Russie; la Dobroudja; le sud de la Bessarabie; la guerre russo-turque; M. Kogălniceanu; le Congrès de Berlin.*

Din seria actelor istorice care au marcat devenirea şi consolidarea statului român modern, criza politică internațională din anii 1875–1878 şi, îndeosebi, evenimentele circumscrise epilogului războiului ruso-turc au rămas în conştiinţa publică românească adânc înrădăcinate, prin evoluția și dramatismul lor, prin conexiunile şi interdependenţele provocate, prin energiile şi costurile implicate şi, nu în ultimul rând, prin consecinţele lor, judecate, deopotrivă, la scară locală sau zonală şi continentală.

Dacă precedenta „ediție" a îndelungatei *probleme orientale*, ilustrată prin Războiul Crimeii (1853–1856), a deschis, prin jocul fast al împrejurărilor externe, calea către formarea statului naţional român modern, asigurând Moldovei și o râvnită (chiar dacă numai parţială) restituţie teritorială dincolo de Prut[1], războiul ruso-turc din anii 1877–1878 a avut ca epilog, pentru România, odată cu recunoaşterea independenţei naţionale, înapoierea forțată a aceluiaşi teritoriu şi dobândirea, cu titlu compensatoriu, a Dobrogei. Confruntată cu dilema unui schimb teritorial, altminteri profitabil în plan material, economic şi strategic, dar vulnerabil sub aspectul moralităţii și chiar al dreptului internațional, clasa politică românească, în

[1] Ştiut este faptul că, prin tratatul de la Paris, care încheia Războiul Crimeii, Moldovei i se restituiseră doar cele trei județe sud-basarabene (Cahul, Bolgrad şi Ismail), măsură impusă Rusiei de către aliaţi, nu sub presiunea cererilor româneşti, care – nota bene! – fuseseră formulate deopotrivă de moldo-munteni (vezi, în acest sens: Paul Cernovodeanu, *Iniţiative româneşti de redobândire a Basarabiei în perioada războiului Crimeii (1854–1856)*, în „Revista istorică", tom III, nr. 1–2, 1992, p. 82–95; Gr. Chiriță, *Un document necunoscut din 1856 despre soarta Basarabiei*, în „Revista istorică", tom II, nr. 7–8, 1991, p. 399–401), ci din evidente, chiar mărturisite, raţiuni strategice ale învingătorilor, vizând îndepărtarea învinsului de la gurile Dunării. Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 and its Execution*, Part I, în „The Journal of Modern History", vol. IV, March–December 1932, The University of Chicago Press, Illinois, p. 451; W. E. Mosse, *Britain, Russia and the Questions of Serpents Island and Bolgrad. Two Incidents in the execution of the Treaty of Paris, 1856*, în SEER, vol. XXIX, number 72, December 1950, University of London, p. 86.

ansamblu, prin factorii ei decizionali, a respins categoric asemenea ofertă, venită dinspre Rusia, învingătoare acum, și contribuind la înrăutăţirea, chiar agravarea, relaţiilor bilaterale, pe fondul unei cooperări militare „forcepsate" pe frontul din Balcani[2].

Alipirea Dobrogei la statul român, la iniţiativa Petersburgului, dar refuzată constant, ca soluţie de „schimb teritorial", de către autorităţile politice de la Bucureşti, avea să fie acceptată de beneficiar – după îndelungi și lipsite de ecou demersuri – abia după încheierea războiului și după validarea actului de către puterile europene, întrunite în cadrul Congresului de pace de la Berlin (1878).

Fără a mai insista pe chestiunile îndeobşte cunoscute ale războiului ruso-turc și ale conflictului ruso-român post-Convenția din 4/16 aprilie 1877, considerăm necesare câteva sublinieri. Iniţiativele diplomatice ale României vizând independenţa naţională se situau pe linia de continuitate a procesului emancipativ început la 1859, dar în evidentă contradicţie cu litera şi spiritul tratatului de la Paris şi ale protocoalelor adiacente, care asiguraseră românilor temeiul juridic internaţional pentru apartenenţa politico-administrativă redobândită asupra celor trei judeţe sud-basarabene: Cahul, Bolgrad și Ismail. Ofensiva începută chiar din primii ani împotriva echilibrului statornicit la Paris (Unirea Principatelor marcând o breșă) și anularea succesivă a clauzelor acelui tratat, conducea inevitabil la compromiterea lui totală și astfel la dispariţia temeiului sau argumentului legal, nu şi istoric, al stăpânirii româneşti în zonă.

Efortul diplomaţiei româneşti de disociere a planurilor, invocând un tratat la a cărui erodare progresivă contribuise din plin, nu putea găsi râvnita audienţă în capitalele europene și nici nu avea sorţi de izbândă în cadrul contactelor bilaterale ruso-române. De altfel, încă de la sfârşitul anului 1875, ziarul „Românul" avertiza opinia publică asupra faptului că Imperiul țarist avea ca obiectiv reocuparea sudului Basarabiei[3]. Îngrijorarea era amplificată şi de informaţia transmisă, în decembrie acelaşi an, de agentul diplomatic al României la Constantinopol, generalul Iancu Ghica, potrivit căreia ambasadorul rus la Poartă, N. P. Ignatiev, ar fi declarat că, în condiţiile izbucnirii unui conflict direct între cele două împărăţii, Rusia ar fi trebuit să ocupe deîndată România, din motive de siguranţă[4]. Reacţia autorităților de la București s-a vădit în cuprinsul notei circulare transmisă de primul ministru Lascăr Catargiu, la 4/16 ianuarie 1876, agenţilor diplomatici români din străinătate, de la care curţile europene au putut afla că, în eventualitatea

[2] Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Cooperation and Conflict: the Romanian-Russian relations during the Oriental Crisis (1875–1878)*, în „Valachian Journal of Historical Studies", vol. XI, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2009, p. 79–114; Idem, *Rusia și rectificarea granițelor României în 1878. Reacții și atitudini politice, controverse istoriografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»" (în continuare, AIIX), tom. XLVI, Iași, 2009, p. 315–346.

[3] « Românul », 15 noiembrie 1875, p.1028. În decembrie 1875 circula deja zvonul prin Bucureşti că „Rusia s-a oferit să-l desdăuneze pe prinţul Carol prin anexarea Dobrogei, pentru eventuala pierdere a Basarabiei" (Chaterine Durandin, *Discurs politic şi modernizare în România, sec. XIX-XX*, trad. Toader Nicoară, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p. 95).

[4] *Memoriile Regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. II (*1869–1875*), ediţie de Stelian Neagoe, Editura Scripta, Bucureşti, 1993, p. 403.

deciziei unei mari puteri de a interveni direct în conflict şi de a încerca transformarea teritoriului românesc în câmp de trecere a forţelor sale armate, fără consimţământul şi garanţiile necesare, singura soluţie viabilă pentru români rămânea rezistenţa armată[5].

Aluzia era cât se poate de evidentă la marea împărăţie de la răsărit, iar tonul ceva mai ponderat utilizat în cuprinsul unei a doua note circulare, transmisă agenţilor la sfârşitul aceleiaşi luni, a generat un spor de atenţie din partea autorităţilor ţariste pentru relaţiile cu România. Comentând inițiativele diplomatice ale noului ministru de externe român, consulul rus I. P. Zinoviev transmitea viitorului cancelar N. K. Giers, la 22 iunie 1876, că „nici în circulară, nici în memorandum, ministrul Kogălniceanu nu foloseşte cuvântul *independenţă*, dar caracterul unor revendicări ale sale arată foarte clar că el are intenţia să obţină pentru ţara sa dreptul de stat suveran”[6]. Or, răspunsul cabinetului țarist, comunicat baronului Dmitri Stuart, care preluase funcția de consul general la București, viza „frânarea” elanului emancipativ al românilor, pentru a evita „iritarea prematură a Porţii prin procedee care tind să afirme desfacerea graduală a legăturilor de vasalitate şi care ar ofensa amorul său propriu naţional”[7].

Aducerea liberalilor la guvernare, în vara acelui an, și încredinţarea funcției de prim-ministru lui Ion C. Brătianu, apreciat de Zinoviev drept cel mai influent partizan al cooperării cu Rusia[8], concomitent cu înlocuirea la Externe a lui M. Kogălniceanu cu N. Ionescu, au generat iluzii paralele și, evident, diferite în privința obiectivelor fiecăreia dintre părți. Acestea au fost devoalate și cu prilejul întrevederii și al convorbirilor ruso-române de la Livadia[9], din toamna aceluiași an 1876: în timp ce delegaţia română năzuia spre realizarea unei înţelegeri oficiale, cu caracter politic, care i-ar fi asigurat egalitatea de tratament şi, teoretic, ar fi pus la adăpost siguranţa fruntariilor sud-estice ale ţării, partea rusă își limita opțiunea asupra unei convenţii militare, nepolitice, care să îngăduie doar tranzitul trupelor imperiale spre Dunăre. Fără a detalia substanța, tonul și concluziile acelor convorbiri, evidențiate de noi cu alt prilej[10], se cuvine a reaminti faptul că, în împrejurările politice deja convulsive în Balcani, mult mai importantă pentru Rusia fusese

---

[5] *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1952, doc. 55, p. 64.

[6] Barbara Jelavich, *Russia and the formation of the Romanian National State, 1821–1878*, Cambridge University Press, 1984, p. 235.

[7] N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 44.

[8] În cuprinsul unei corespondențe transmisă anterior la Petersburg, Zinoviev ar fi notat despre Brătianu că, în concepția acestuia, „doar Rusia era capabilă să asigure conservarea naționalității românești împotriva amenințărilor de absorbție din partea germanilor, ai căror numeroși evrei, care invadaseră această țară, ar putea fi doar precursorii” (Barbara Jelavich, *op.cit.*, p. 239–240).

[9] La 29 septembrie/11 octombrie 1876, o delegație română, compusă din premierul I. C. Brătianu, ministrul de Război, col. G. Slăniceanu, mareșalul Curții, Th. Văcărescu și aghiotantul domnesc, maiorul Singurov (interpret), a efectuat o vizită la reședința de vară a țarului Alexandru II, la Livadia (Crimeea), unde erau prezenți și cancelarul Al. M. Gorceakov, ministrul de Război D. Al. Miliutin, ambasadorul rus la Poartă N. P. Ignatiev ș. a.

[10] Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 317 și urm.

„neutralizarea" (desigur, negociată) a celuilalt mare competitor în zonă, Austro-Ungaria. Înţelegerea secretă convenită la Reichstadt între cei doi suverani, Alexandru II şi Francisc Iosif, însoţiţi de cancelarii imperiali A. M. Gorceakov şi, respectiv, J. Andrassy, marcând un moment important în derularea crizei orientale, a dezvăluit, în pofida controverselor ulterioare privitoare la exactitatea termenilor ei, adevăratele obiective şi limite ale politicii ruseşti în Balcani[11]. Înţelegerea semnifica – în opinia îndreptăţită a Barbarei Jelavich – „o revenire la cooperarea tradiţională austro-rusă în zonă, pe temeiul echilibrului de forţe şi al delimitării sferelor de influenţă"[12]. Pentru români, ea reprezenta un moment de referinţă în evoluţia relaţiilor bilaterale cu Rusia, putere care-şi asigura, cu complicitatea deloc gratuită a Austro-Ungariei, reanexarea judeţelor sud-basarabene, în eventualitatea previzibilă a înfrângerii Turciei[13].

Deşi termenii înţelegerii aveau caracter secret, realizarea acordului a fost cunoscută atât de guvernul român, cât şi de celelalte cabinete europene, după cum consemna – fie și subiectiv, sau aproximativ, în cuprinsul *Amintirilor* sale *diplomatice* – Ion Bălăceanu, agentul Bucureștiului la Viena, care ar fi aflat de la Andrassy detaliile viitoarelor schimburi sau compensații teritoriale[14]. Prin acel acord, era parafat, în termeni fără echivoc, interesul și decizia Rusiei de a recupera pierderile teritoriale din 1856, oferind și soluția compensării României cu un teritoriu – Dobrogea – aparținând altui stat, cu care, în acel moment, nu se afla în stare de beligeranță[15].

În pofida tuturor semnalelor existente, cunoscute autorităților române, vizând obiectivele „recuperatoare" ale Imperiului țarist, speranțele (sau iluziile) guvernului Brătianu în aflarea soluției salvatoare pentru conservarea granițelor sud-estice existente n-au încetat să se manifeste, precum am amintit deja, nici la Livadia și nici în cadrul negocierilor secrete cu misionarul special al rușilor Al. Iv. Nelidov[16], șeful cancelariei diplomatice a marelui duce Nicolae, sosit intempestiv la București, în noiembrie 1876. Conștientizând, într-un târziu, pe parcursul convorbirilor avute cu emisarul secret al ambasadorului Ignatiev, că soarta celor trei județe basarabene era ca și pecetluită, primul ministru român a încercat să promoveze – în cuprinsul proiectului de convenție bilaterală – condiții sau clauze cât mai liniștitoare pentru țară, care să compenseze cumva lipsa de receptivitate a celorlalte puteri (încă) garante față de solicitările diplomatice succesive ale României. Pe la începutul lui

---

[11] Pentru detalii, vezi Emil Diaconescu, *Acordul de la Reichstadt (1876) şi tratatul de la Budapesta (1877)*, în „An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist", seria III-a, tom XXV, mem. 27, Bucureşti, 1943, passim.

[12] Barbara Jelavich, *op.cit.*, p. 233.

[13] Eadem, *Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia, 1875–1878*, în „Südost-Forschungen", 28 (1969), p. 199–237.

[14] Ion Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomatice, 1848–1903*, ediţie de Georgeta Filitti, Editura Cavallioti, Bucureşti, 2002, p. 193.

[15] N. Iorga, *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, Bucureşti, 1927, p. 50–51, 58.

[16] Vezi A. I. Nelidov, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877–1878*, în „Revue des deux mondes", t. LXXXV, 28 (July, 1915), p. 244–255.

decembrie, proiectul acestui acord era gata și, cu toate că inițiativa ambasadorului rus la Constantinopol (exprimată prin misiunea secretă a lui Al. I. Nelidov în România) a fost apreciată de N. Iorga ca eșuată[17], textul viitoarei *convenții româno-ruse* din 4/16 aprilie 1877 avea să cuprindă, aproape în totalitate, termenii negociați de cei doi de-a lungul câtorva săptămâni[18].

Este și motivul pentru care credem că atribuirea, de către unii analiști, a textului convenţiei lui M. Kogălniceanu este greșită. „Meritul" sau „vina" acestuia consta doar în semnarea şi, desigur, însuşirea clauzelor ei de către experimentatul om politic, readus în ajun în funcția de ministru de Externe. Iar asumarea propriei responsabilități în emiterea documentului trebuie înțeleasă ca gest de solidarizare guvernamentală, în Parlament, cu primul ministru, care, altminteri, avea să și recunoască cu franchețe: „Dacă este cineva vinovat de această Convenţie, apoi acela sunt eu"[19]. Nu trebuie ignorat, desigur, factorul politic agravant – asociat intereselor disjuncte, sau indiferenței puterilor garante – care a impulsionat autoritățile de la București să finalizeze acel acord și anume elaborarea și promulgarea, la Constantinopol, a noii Constituții, cu aparențe liberale, în cuprinsul căreia România era catalogată ca *provincie privilegiată* a Imperiului otoman. În plastica expresie a lui P. P. Carp, ferm şi consecvent adversar al încheierii convenţiei bilaterale, „părăsiţi de toţi, am fost siliţi să ne aruncăm în braţele Rusiei"[20]. Şi, cum s-a observat deja, orice cooperare cu Marea Împărăţie, indiferent de termeni, formă sau avantaje imaginate, implica drept constantă primejdia – echivalând cu certitudinea – pierderii sudului Basarabiei[21].

Iar faptul că amintita convenție n-a fost semnată, din partea rusă, de cancelarul Gorceakov, cum a solicitat Brătianu, ori măcar de ambasadorul rus la Constantinopol, Ignatiev, ci de consulul Dim. Stuart la București, împuternicit a oficializa înțelegerea, din partea guvernului român fiind M. Kogălniceanu, genera din start îndoieli, suspiciuni sau neliniști în privința validității sale. Speranţa generată de cuprinderea expresă – la insistenţa părţii române – a determinativului *actual* alăturat *integrităţii teritoriale* a ţării, acceptat de ruşi, nu fără comentarii[22], în textul art. 2 al documentului, s-a dovedit la fel de iluzorie ca şi promisiunea aceloraşi parteneri de a nu ordona intrarea trupelor în România înainte de

---

[17] N. Iorga, *op. cit.*,p. 62.

[18] *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. I, partea a II-a, București, 1952, p. 111, 113.

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p.75. Într-adevăr, Brătianu stăpânea toate detaliile înţelegerii bilaterale, împărtăşite şi de consulul rus D. Stuart omologului său francez, care, la rându-i, le transmitea la Paris: „alunecând lejer asupra a ceea ce s-a putut petrece la Livadia, în întrevederea ţarului cu Brătianu, baronul Stuart mi-a spus: convenţia pe care am semnat-o la intrarea noastră pe teritoriul românesc este o convenţie de război, care garanta integritatea teritoriului pe timpul războiului... Colegul meu m-a făcut să observ că proiectul unei indemnizaţii teritoriale în Dobrogea urca în luna iunie trecut" (Catherine Durandin, *op.cit.*, p. 96–97).

[20] P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ed. Marcel Duţă, Editura „Grai și suflet", Bucureşti, 2000, p. 52.

[21] Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 253.

[22] I. A. Nelidov, *op. cit.*, p. 253–254.

ratificarea convenţiei de către Parlament. Iar acea speranță venea la pachet cu încrederea exagerată pe care experimentații politicieni I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu, nemaivorbind de principele Carol, o manifestau față de *cuvântul* Împăratului[23].

Deziluziile nu au întârziat: la numai o săptămână după semnarea documentului, armata rusă a şi trecut graniţa în Moldova fără acordul sau știința Bucureştiului. Şi oricât de prietenoasă se voia proclamaţia pacificatoare către localnici, dată de marele duce Nicolae[24], gestul în sine a provocat reacţia firească a autorităţilor române, care au protestat împotriva nerespectării convenţiei de către partener, interzicând administrațiilor locale să coopereze cu armata rusă[25]. Pentru întregul cabinet, ca de altfel şi pentru domnitor, ratificarea convenţiilor cu Rusia rămânea singura alternativă viabilă, în condiţiile în care Turcia, aflând de semnarea convenţiei româno-ruse, n-a ezitat să proiecteze acţiuni represive, menite a face din România o a doua Bulgarie[26].

După semnarea Convenției, conduita politică a părţilor a rămas, în esenţă, neschimbată, pentru că nici ruperea legăturilor României cu Poarta și oficializarea stării de război, nici declarația de independență adoptată de corpurile legiuitoare de la București – spre surprinderea puterilor garante, inclusiv a Rusiei – nu le-a modificat discursul, dialogul consumându-se steril în jurul celor două chestiuni: participarea românească la război şi problema integrităţii teritoriale a ţării, teme generatoare de divergențe sau nuanțe chiar și în tabăra rusească. Dacă Gorceakov, bunăoară, și-a exprimat deschis și constant opoziția sau disprețul față de voita participare a armatei române în campania din sudul Dunării, N. P. Ignatiev (apreciat de Carol I ca „unul dintre cei mai agresivi diplomați ruși ai veacului") sugera cancelarului o soluție machiavelică, menită a justifica viitoarea cesiune teritorială: atacați de turci, românii vor avea nevoie de sprijinul rușilor; „atunci, noi le vom sări în ajutor, îi vom salva și vom putea pretinde, în compensație, ca acea parte din Basarabia, care este locuită majoritar de ruși și bulgari, să fie alipită Rusiei. Altminteri, fără asemenea ajutor direct oferit României, va fi penibil să cesionăm teritorii de la aliații noștri la sfârșitul războiului…"[27] Trecând, însă,

---

[23] Susținând necesitatea ratificării Convenţiei în Parlament, Brătianu declara oponenților săi: „Când împăratul Alexandru vine printr-un act solemn înaintea Europei şi zice că va respecta instituţiunile ţării, că va respecta drepturile noastre politice, va asigura integritatea teritoriului nostru, ar fi ca împăratul Alexandru să desmintă toată viaţa sa că nu respectase angajamentul care l-a luat" („Monitorul Oficial", nr. 99, din 1/13 mai 1877, p. 2911).

[24] *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă*, vol. II, doc. 403 și 204, p. 224.

[25] Gen. Radu R. Rosetti, *Corespondenţa generalului Iancu Ghica, 2 aprilie 1877 – 8 aprilie 1878*, Bucureşti, 1930, p. 36–38.

[26] Inițial, aflând de intrarea trupelor ruse în Moldova, Turcia ceruse României ca, „în puterea art. 26 din tratatul de la Paris și a paragrafului 3 din Convenția de la 19 august 1858", să colaboreze militar cu Abdul Kerim, comandantul trupelor otomane de la Dunăre, pentru „asigurarea apărării teritoriului României" (N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, Bucharest, 1938, p.128-129; *Acte şi documente din corespondenţa diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenţei României, 1877–1878*, vol. I, Bucureşti, 1893, p. 41).

[27] Apud Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 148 și 329.

peste dificultăţile majore care au definit cooperarea „forcepsată” ruso-română pe frontul balcanic[28], ne limităm a sintetiza doar împrejurările, reacţiile şi termenii care au concurat la impunerea soluţiei ruseşti a schimbului teritorial, soluţie parafată, precum se ştie, cu pecete europeană, în vara anului 1878.

Mai întâi, se cuvine subliniată divergența de opinii în privința cooperării militare cu rușii (când aceasta se profila ca posibilă), la nivelul factorilor decizionali de la București, ilustrată prin scrisoarea ministrului de Externe remisă lui Carol I, la 20 iunie/2 iulie 1877. Kogălniceanu recomanda acestuia ca, „înainte de a ne hotărî a face un pas mai departe decât cel făcut prin convenţiunea de la 4 aprilie, adică *de a trece Dunărea* (subl. în text), trebuie să cercetăm mai multe puncte”, între care, aflarea poziției finale a cabinetului rus față de România, în eventualitatea (iminența) anulării clauzelor tratatului de la Paris, era apreciată ca precumpănitoare[29]. Condiția, vizând, desigur, soarta celor trei județe sud-basarabene, a fost tratată cu oarecare lejeritate nu doar de domnitor, care, inițial, s-a arătat, totuși, dispus a-i urma sfatul[30]. Numai că, la scurtă vreme, avea să cedeze şi el, sub pretextul că altele ar fi fost prioritățile momentului în cadrul cooperării: conservarea individualității de acțiune, funcția de comandă (la care râvnea), armamentul și banii, care ar fi devansat alte obiective!

După primirea celebrei telegrame din 19/31 iulie, de la marele duce Nicolae, Carol I ar fi fost îndemnat de Brătianu să ofere sprijinul cerut de ruși „unde şi cât de mult s-ar putea, căci altfel vor fi aruncaţi peste Dunăre şi România ar deveni teatru al războiului”. Or, domnitorul – potrivit propriilor *memorii* – s-ar fi arătat mai rezervat, invocând lipsa unei convenţii speciale, care, încheiată în acele împrejurări, ar fi anulat-o pe cea veche, „cu toate garanţiile politice şi foloasele dobândite prin ea”. Voind, parcă, a se delimita de opinia premierului, i se confesa principesei: „eu însă reprezint părerea că trebuie să punem condiţii”[31]. Totuși, peste doar câteva zile, la stăruinţele marelui duce, îi răspundea necondiționat că „s-au dat toate dispoziţiunile pentru concentrarea a 30 000 de oameni ca să luăm într-o silinţă comună Plevna…”[32] Sub puternica și continua presiune a insuccesele de pe front, comandamentul rus comunica, apoi, acordul pentru opțiunea românească de trecere a Dunării pe la Corabia, cu păstrarea individualității de acțiune, corelată planului general și propriei comenzi a trupelor[33]. Deşi, în aparență, partea română primise satisfacție, în realitate „partida diplomatică fusese pierdută”, afirma N. Iorga, invocând o singură scuză: teama de urmările unei potențiale ofensive turcești la nord de Dunăre[34].

---

[28] Pentru detalii, Dumitru Vitcu, *op. cit*, p. 331 și urm.

[29] N. Corivan, *op. cit.*, p. 130.

[30] La 6/18 iulie, Carol I a refuzat să ordone generalului Gh. Manu să traverseze Dunărea, pentru a lua în custodie garnizoana Nicopole și pe cei 7 000 de prizonieri turci, motivând că nu exista o convenție militară bilaterală și că oastea română nu era dispusă a escorta prizonieri făcuți de alții (N. Iorga, *op. cit.*, p. 282).

[31] N. Iorga, *Războiul pentru independență…*, p. 127; N. Corivan, *op. cit.*, p. 139.

[32] *Ibidem*, p. 140; Barbara Jelavich, *Russia and the formation...*, p. 263.

[33] N. Iorga, *Correspondance diplomatique...*, p. 227.

[34] *Ibidem*, p. 232. vezi și Richard V. Burks, *Roumania and the Balkan crises of 1875–1878*, în „Journal of Central European Affairs”, nr. 50, April 1942, p. 133.

Condițiile cooperării și coordonarea acțiunilor în Balcani, discutate în cadrul întâlnirii pe care principele Carol I a avut-o la Gorni-Studen cu țarul Alexandru II, cu marele duce Nicolae și cu ministrul de Război D. A. Miliutin, în ziua de 16/28 august n-au fost înscrise – cum ar fi fost firesc – într-un document oficial (convenție sau acord), ci s-au finalizat printr-o simplă înțelegere verbală (*gentleman's agreement*), lipsită de elementarul suport juridic. Decizia finală, luată de principe fără consultarea guvernului și doar animat de mândria rasei din care provenea[35], a provocat rezerve serioase la nivelul clasei politice din țară și nu doar în sânul opoziției conservatoare. Însuşi Kogălniceanu, delimitându-se de orice răspundere, îi scria primului ministru Brătianu, la 23 august/4 septembrie: „Toată lumea nu vede lucrurile ca noi. Numirea principelui de comandant al trupelor ruseşti a făcut un foarte rău efect înăuntru, ca şi în străinătate. La Viena sunt dezolaţi"[36]. Deplângând, apoi, lipsa de comunicare între domn şi guvern, răspundea agentului diplomatic român la Viena (de a cărui simpatie nu se bucura) că-i împărtășea surprinderea, dar aprecia cu înțelepciune că, în acele împrejurări, „când lucrul e făcut, datoria noastră este să-i atenuăm sensul"[37].

Cât despre participarea trupelor române la operaţiunile din sudul Dunării, privită de la început, cu rezerve, dacă nu și cu dispreţ sau desconsiderare, de către comandanţii militari ai armatei țariste[38], aceasta a avut o singură miză pentru imperiali: aceea de a fi scoşi din dificultate la Plevna. Or, pentru români, în afară de satisfacţia personală oferită lui Carol I, deziluziile cooperării aveau să-şi urmeze cursul, deschise fiind de amploarea şi inutilitatea jertfelor umane lăsate la asaltul redutelor. A urmat, previzibil de altfel, tratamentul apreciat ca discriminator al „aliatului" (român), căruia i s-au rezervat misiuni minore în plan militar şi ignorarea lui totală sub aspect diplomatic, odată cu deschiderea armistiţiului şi începerea negocierilor de pace. E drept, asemenea rezerve sau atitudini se cuvin corelate, pe de o parte, cu statutul juridic al României, lipsită încă de recunoașterea independenței sale și, implicit, de calitatea de *subiect* de drept internațional și, pe de altă parte, cu exacerbarea capitalului de simpatie primit de Carol din partea țarului, în temeiul relațiilor familiale dintre Hohenzollerni și Romanovi.

Decizia autorităţilor române – care aşteptaseră, ori năzuiseră a fi informate, dacă nu și invitate, la acele negocieri – de a-l trimite pe colonelul Eraclie Arion la Kazanlîk, cu mesajul ultimativ că vor declara „nul şi neavenit orice act care ne-ar privi şi la care n-am fi participat"[39], ori prin protestele energice exprimate în scris

[35] Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 264

[36] N. Iorga, *Războiul pentru independenţă...*, p.133.

[37] Idem, *Correspondance diplomatique...*, p. 235.

[38] Însuşi ministrul de Război, D. A. Miliutin, surprins de consecinţele potenţiale ale hatârului făcut lui Carol I de către ţar şi marele duce, nota că „o parte însemnată a armatei ruse şi importante obiective strategice au fost încredinţate unuia care e lipsit total de experienţa acţiunilor militare", ceea ce nu era departe de adevăr (Frederick Kellogg, *The Road to Roumanian Independence*, Purdue University Press, Indiana, 1995, p.174).

[39] *Acte şi documente din corespondenţa diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenţei României, 1877–1878* (în continuare, *Coresp. diplom. Kog.)*, vol.II, Bucureşti, 1893, p.19–21.

sau prin viu grai[40] înalţilor demnitari ruşi, în loc să netezească calea înţelegerii între părţi, le-a sporit acestora din urmă înverşunarea[41].

După ce termenii armistiţiului ruso-turc, încheiat la Adrianopol, la 19/31 ianuarie, au devenit publici la trei zile după semnarea documentului[42]şi după dezamăgirea comunicată epistolar de Carol I, marelui duce Nicolae, în ziua imediat următoare, pentru neprimirea delegatului român la negocieri[43], Parlamentul român a adoptat la 26 ianuarie/7 februarie o *moţiune*, declarând răspicat că este hotărât „*a menţine integritatea teritorială a ţării şi a nu admite o înstrăinare din pământul ei, sub nicio denumire şi pentru nicio compensaţiune teritorială sau desdăunare"*[44]. Documentul, asociat dialogului epistolar și/sau diplomatic, lipsite de eficiența dorită, a ministrului de Externe cu reprezentanții cabinetului imperial, a fost calificat de Giers ca „o ofensă directă contra împăratului şi un act de ostilitate împotriva Rusiei"[45]. Iar singura certitudine desprinsă din aceste ultime evenimente consta în eliminarea oricărei şanse de înţelegere amiabilă între părţi pe tema Basarabiei.

Reacția firească şi unitară a clasei politice românești în această speță nu a putut ascunde, totuși, fractura produsă în relaţiile dintre Brătianu și Kogălniceanu. Ultimul, pe cât de ferm şi de intransigent se arătase inițial în cuprinsul demersurilor sale diplomatice pe aceeaşi obsedantă temă[46], pe atât de sceptic, în şansa conservării *status-quo*-ului teritorial începuse să se arate din februarie, cel puţin în faţa domnitorului, recomandând pregătirea opiniei publice pentru „inevitabila" cesiune[47]. Experienţa și intuiţia sa politică, asociate, probabil, credinţei sau ispitei într-o compensare teritorială mai profitabilă, pare să-l fi resemnat pe *cetăţeanul* – dacă nu şi pe *ministrul* – Kogălniceanu cu ideea pierderii celor trei judeţe. În schimb, primul ministru, care declarase în Cameră, că „*n-avem pământ de dat, nici în schimbul celei mai largi compensaţii"* (declarație reluată ulterior și în cadrul Congresului de la Berlin), dar care nu îndrăznise a ataca subiectul în faţa lui Alexandru II, chipurile, spre a nu-l ofensa, a rămas, aparent, inflexibil pe poziţie. Soluţia „salvatoare" pentru propriul cabinet, în acele împrejurări i s-a părut înlocuirea ministrului care semnase convenţia româno-rusă din aprilie 1877. Şi chiar dacă măsura n-a fost pusă imediat în aplicare, din pricina precipitării

---

[40] N. Corivan, *op. cit.,* p. 159; Barbara Jelavich, *op.cit.,* p. 269.

[41] Al. Gorceakov pretindea că „tot trecutul <românilor> e datorat Rusiei" şi că aceasta avea „interese şi drepturi de apărat, asupra cărora nu putem sta de vorbă"; iar ambasadorul rus la Viena, A. F. Orlov, îl completa, spunând că Ismailul era legat de istoria militară a Imperiului, că „sfâșierea" din 1856 fusese mai dureroasă decât distrugerea flotei şi că ţarul personal era angajat în recuperarea sudului Basarabiei" (apud N. Iorga, *Războiul pentru independență…*, p. 151).

[42] Textul integral al documentului este publicat în B. H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870–1880*, Oxford University Press, Oxford, 1937, p. 625–626.

[43] Barbara Jelavich, *op.cit.,* p. 270.

[44] „Monitorul Oficial", nr. 21, din 27 ianuarie/ 8 februarie 1878, p. 451.

[45] Gen. Radu Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghica...*, p. 141–142.

[46] Numeroaselor proteste transmise de Kogălniceanu la Petersburg şi corespondenţei diplomatice întreţinută cu emisarii români la curţile europene, le-a adăugat şi acel excurs istoric şi politic *Memoire on the question of Bessarabia,* Bucharest, February 25/March 9, 1878 (publicat de V. M. Kogălniceanu în *Coresp. diplom. Kog.*, p. 59–63).

[47] Barbara Jelavich, *op.cit.,* p. 271.

evenimentelor pe plan extern, neînţelegerea dintre cei mai importanţi decidenţi politici români ai momentului a constituit – în opinia îndreptățită a Barbarei Jelavich – elementul perturbator al vieţii politice româneşti până după Congresul de la Berlin[48]. De precizat că Brătianu voise a găsi un țap ispășitor după ce aflase, cu mare întârziere, din presa rusă, clauzele tratatului de la San Stefano[49]. Cât despre principele-domnitor, acesta începuse a realiza că pierderea judeţelor basarabene era inevitabilă şi că întreaga campanie mediatică şi diplomatică orchestrată de guvern era contraproductivă, dar evita cu bună ştiinţă să-şi exprime deschis sentimentele câtă vreme rezistenţa antirusească era împărtăşită unanim de opinia publică şi politică românească[50].

Fiind interpelat în Parlament, Kogălniceanu declara (și la 15/27 martie) că tratatul era prejudiciabil drepturilor şi intereselor ţării şi că era exclus orice compromis teritorial cu Rusia, deşi conștientiza lipsa de empatie pentru cauza românească a puterilor europene încă garante, care urmăreau calendarul propriilor interese în zonă. Disputa ruso-română constituia, pentru fiecare dintre acestea, în măsură diferenţiată, o chestiune subsidiară, depăşită fiind de interesele circumscrise noului raport de forţe prefigurat la scară continentală. Aşa se şi explică cererea Austro-Ungariei, urmată de Anglia, pentru reexaminarea condiţiilor păcii de la San Stefano, cerere pe care Rusia, forţată de împrejurări binecunoscute, a admis-o neîntârziat. Perspectiva convocării unei conferinţe diplomatice europene a reînnoit iluzia autorităţilor politice româneşti în şansa apropierii acelor bunăvoinţe externe, de partea propriilor revendicări, deşi semnalele primite până în ajun nu le îndrituiau câtuşi de puţin aşteptările. Poziţia duplicitară a Austro-Ungariei, care continua să îndemne România la rezistenţă şi în care Brătianu vedea „ultima carte", ori atitudinea „extrem de rezervată" a Germaniei[51], de unde veneau recomandări pentru o „politică realistă" faţă de Rusia, nemaivorbind de ostilitatea Angliei, exprimată cu maliţiozitate de ambasadorul ei la Viena[52], ori de indiferenţa sau neputinţa Franţei, toate aceste reacţii aveau să fie decriptate şi înţelese cu adevărat de primul ministru român abia în timpul reunirii conclavului diplomatic european la Berlin.

Se știe că acordurile bilaterale secrete între puterile europene direct interesate, ce au prefaţat Congresul de la Berlin, au dictat şi conduita delegaţilor oficiali la lucrările acestuia[53], paralizând orice efort sau speranţă din partea

---

[48] *Ibidem.*

[49] La 7/19 martie, generalul Iancu Ghica îl informa pe M. Kogălniceanu că, în „Journal de St. Petersburg" din acea dimineață, apăruse textul tratatului ruso-turc încheiat la San Stefano, la 19 februarie/3martie acelaşi an, din care text reproducea trei articole (5, 19 şi 28) care priveau România (Gen. Radu Rosetti, *Corespondenţa generalului Iancu Ghica...*, p. 166). Pentru ansamblul obiectivelor ruseşti, vezi Barbara Jelavich, *Negotiating the Treaty of San Stefano*, în „Southeastern Europe", VI, nr.2 (1979), p. 171–193.

[50] Barbara Jelavich, *Russia and the formation...*, p. 271.

[51] *Ibidem,* p. 283; *Memoriile regelui Carol I. De un martor ocular,* vol. IV, Bucureşti, 1994, p. 95, 134.

[52] Întrebat de Ion Ghica (emisarul special al guvernului român pe lângă cabinetele europene), despre poziţia Angliei în chestiunea integrităţii teritoriale a României, diplomatul britanic i-ar fi răspuns că „este dificil să intervii între doi aliaţi" (apud N. Corivan, *op. cit.*, p. 162).

[53] Pentru detalii, vezi William L. Langer, *European Alliances and Allingnments, 1871–1890*, New York, 1960, p. 146–148; Emil Diaconescu, *op.cit.*, p. 9.

reprezentanţilor României în constrângerea Rusiei să-şi respecte obligaţiile asumate prin convenţia bilaterală. Revendicările prezentate de Kogălniceanu, în ziua de 19 iunie/1 iulie, în faţa unei audienţe total insensibile, pentru că „piesa fusese în aproape toate amănuntele ei aranjată dinainte în culise”[54], reluau şi reiterau obsesiv, cu argumente istorice dar şi politice, cunoscutele de acum „teme româneşti” cu întregul lor suport naţional: România nu accepta să cedeze nicio parte din teritoriul ei şi nu admitea a servi drum de trecere pentru trupele ruse repatriate din Balcani; de asemenea, pretindea „în puterea drepturilor ei seculare”, să redobândească stăpânirea insulelor şi a gurilor Dunării, inclusiv Insula Şerpilor, cum fusese decis în 1856. În sfârşit, solicita o despăgubire de război proporţională cu efectivul angajat în luptă şi cu pagubele suferite, precum şi recunoaşterea independenţei de stat, cu garantarea neutralităţii[55]. Apelând la un argument desprins din registrul emoțional, Brătianu adăuga aprecierea că „despuierea de o porţiune din patrimoniul nostru nu ar fi numai o durere adâncă pentru naţiunea română, ci ea ar dărâma, în sânul ei, orice încredere în tăria tratatelor şi în sfânta pază, atât a principiilor de dreptate absolută, cât şi a drepturilor scrise”[56].

Trecând, însă, peste virtuţile oratorice recunoscute ale lui Kogălniceanu şi peste încercarea de sensibilizare, de către Brătianu, a delegaților oficiali în favoarea revendicărilor româneşti, ignorate prin deciziile finale antepronunțate ale conclavului diplomatic[57], stăruie însă, în finalul acestui demers, o întrebare pentru care răspunsul ori explicaţiile de până acum necesită, în opinia noastră, oarecari reevaluări analitice şi nuanţări concluzive. Întrebarea, circumstațiată de câteva argumente posibile, am putea s-o formulăm astfel:

a) când soarta judeţelor sud-basarabene – zonă strategică cuprinsă între obiectivele fundamentale ale politicii externe a Rusiei ţariste imediat după Congresul de pace de la Paris şi, mai ales, după reizbucnirea crizei orientale, în 1875 – se arăta ca şi pecetluită (intenţia sau decizia recuperării de către imperiali a teritoriului pierdut în 1856 fiind exprimată în repetate rânduri, prin viu grai sau în scris, „în caz de nevoie şi pe calea armelor”[58], fără a constitui un secret pentru decidenții politici români);

b) când orice protest, ori încercare de salvare a integrității teritoriale existente (prin soluția dorită a neutralității în iminentul conflict ruso-turc), din partea României, direcţionat fie spre Petersburg, fie spre cabinetele europene, se înfăţişa ca inutil, lipsit de orice șansă și/sau parazitat de noile obiective strategice ale puterilor încă *garante*;

c) în sfârşit, când propriile mijloace de apărare a integrității teritoriale erau vădit insuficiente şi ineficiente în faţa potenţialei (dacă nu și iminentei) agresiuni

[54] Gh. I. Brătianu, *Bismarck şi Ion.C.Brătianu,* în „Revista Istorică Română”, vol. V, Bucureşti, 1936, p. 7.

[55] Textul integral al memoriului prezentat de M. Kogălniceanu este reprodus de Sorin Liviu Damean, în *op.cit.*, p. 234–239.

[56] *Ibidem*, p. 240.

[57] Barbara Jelavich, *Romania at the Congress of Berlin: Problems of Peacemaking*, în vol. *Der Berliner Kongress von 1878*, edited by Ralph Melville and Hans Jürgen Schröder, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1982, p. 189–204.

[58] *Istoria militară a poporului român*, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 883.

răsăritene, conștientizată și la nivelul opiniei publice, *de ce soluţia compensării teritoriale* – prin ofertarea Dobrogei la schimb – *continua a fi respinsă*?

De vreme ce înşişi semnatarii tratatului de pace de la Paris (cu excepția Turciei) – cărora li se datorase *exclusiv* decuparea strategică a celor trei județe, nu de dragul Moldovei ori în numele dreptului istoric, ci doar spre a înlătura Rusia de la gurile Dunării – au admis, ori chiar au conlucrat, înaintea (cazul Austro-Ungariei) sau în timpul Congresului, la impunerea soluţiei „recuperatoare" a diplomaţiei ţariste, refuzul sistematic şi categoric al autorităţilor româneşti de a accepta soluția schimbului teritorial – și nu unul oarecare! – pare de neînţeles. Și asta cu atât mai mult cu cât poziţia inflexibilă, exprimată constant de factorii decizionali ai momentului istoric, era împărtăşită de întreaga clasă politică românească, putere şi opoziţie, ca şi de opinia publică în ansamblu, formând laolaltă, acel front comun, menit să susţină – potrivit amintitei moţiuni a reprezentanţei naţionale, din ianuarie – menţinerea integrităţii teritoriale a ţării şi „*neadmiterea vreunei înstrăinări din pământul ei, sub nicio denumire şi pentru nicio compensaţiune teritorială sau desdăunare*"[59]. Or, compensaţia era bine cunoscută: Dobrogea. Iar abdicarea de la principiul invocat, al respingerii compensaţiei, angaja, în aceeaşi optică generalizată, demnitatea naţională şi, în speţă, a regimului parlamentar[60]. Curios este şi faptul că, deşi conştienţi de ireversibilitatea deciziei Rusiei în privinţa recuperării teritoriului pierdut în 1856 şi de complicitatea comună europeană în anularea tratatului de la Paris, invocat ca bază juridică de români, aceştia continuau să spere în primatul dreptului asupra forţei şi să ignore îndemnurile către compromis lansate de occidentali. Numai că șubrezenia acelei baze juridice, ca să nu spunem nulitatea ei, era percepută ca atare de M. Kogălniceanu atunci când răspundea, în Senat, acuzelor formulate de D. A. Sturdza că, prin semnarea convenției româno-ruse din aprilie, tratatul (de la Paris) a fost „sfâșiat de noi". Or, ministrul de Externe, în replică, afirma că documentul juridic invocat fusese „călcat în partea sa principală de către cei care l-au subscris" și că românii „s-au dezvoltat tocmai înlăturând, cel puțin în mod indirect, mai multe dispoziţiuni ale tratatului (…), profitând și de ocaziuni"[61].

Cu toate acestea, Kogălniceanu nu s-a îndepărtat, atunci, de opinia generală, persistentă la nivelul clasei politice și nici de propria-i credință exprimată în cuprinsul memoriului din 25 februarie/9 martie 1878, trimis emisarilor diplomatici în capitalele europene, că „schimbul oferit de Rusia ar fi, prin esenţă, prejudiciabil pentru Principat (...), întrucât *obţinerea Dobrogei nu ar reprezenta decât o încurcătură, o povară şi, poate, un pericol permanent*"[62]. Aceeași convingere era

[59] „Monitorul Oficial", nr.16, din 27 ianuarie 1878, p. 445–446.

[60] *Ibidem.*

[61] Drept argumente ale încălcărilor succesive, de către români, ale tratatului erau invocate: dubla alegere a lui Cuza în 1859, unirea administrativă din 1862, precum și actele politice de la 2 mai 1864 și 11 februarie 1866 (Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare,* antologie de Georgeta Penelea Filitti, Editura Minerva, București, 1994, p. 94–96).

[62] Mariana Cojoc, *Importanţa geopolitică a ţinutului dintre Dunăre şi Mare la sfârşitul secolului al XIX-lea,* în vol. *Dobrogea. Repere istorice,* coord. Mihai Lupu, Editura Europolis, Constanţa, 2000, p. 124.

exprimată şi în presa românească de largă audienţă: „România liberă” din 26 februarie 1878, bunăoară, aprecia că cedarea Basarabiei şi primirea Dobrogei ar fi constituit „un îndoit atentat la viaţa noastră ca naţiune”, iar consimţirea tranzacţiei era echivalată cu „un gest asasin”[63]. Câteva luni mai târziu, „Românul” lui C. A. Rosetti asemuia *anexarea* Dobrogei cu „împământenirea” în masă a evreilor, acte calificate, deopotrivă, ca „funeste daruri” pe care nicio forţă nu va putea să le impună ţării[64].

Prin urmare, în pofida compensaţiei teritoriale, evident avantajoase, atribuită României, în schimbul judeţelor sud-basarabene, poziţia autorităţilor de la Bucureşti a oscilat, după semnarea tratatului de pace, între nemulţumire, neputinţă, frustrare şi resemnare[65]. Soluţia schimbului avea să fie considerată, în continuare, prejudiciabilă intereselor româneşti, chipurile, „fiind dificil de a stabili comunicaţii cu Dobrogea, provincie separată de restul României de către fluviul Dunărea şi mlaştinile impracticabile situate în aval de Călăraşi şi până la Brăila…” În schimb, „posesiunea asupra sudului Basarabiei şi a Deltei Dunării nu ar face altceva decât să consolideze independenţa României şi ar încununa cu succes misiunea (sic!) care i-a fost încredinţată în 1856”, aceea „de a supraveghea cu energie şi statornicie libera navigaţie pe Dunăre”[66]. Numai că „misiunea” din 1856 (încredințată românilor „pe tăcute”), asemuită cu cea de dată recentă atunci, era tălmăcită de marele gazetar și analist politic Mihai Eminescu în altă cheie, în paginile „Timpului”: asigurarea libertăţii navigaţiei pe Dunăre, urma a se realiza „nu atât prin puterea noastră proprie, precât prin lipsa de amestec a unei puteri mari, oricare ar fi aceea, a cărei preponderenţă ar deveni hotărâtoare prin posesiunea exclusivă a gurilor Dunării. Meniţi a fi proprietarii unui bun asupra căruia toate puterile mari vor să aibă servitutea liberei întrebuinţări, *slăbiciunea noastră e o garanţie*”[67].

Rămânând consecvent în opinie, când Parlamentul s-a întrunit, în septembrie 1878, spre a autoriza guvernul să retragă autorităţile civile şi militare din sudul Basarabiei şi să preia în stăpânire Dobrogea, Delta Dunării şi Insula Şerpilor, Kogălniceanu n-a ezitat să invoce, iarăşi, „dezavantajele” schimbului teritorial, ilustrate şi prin diferenţele statistice reieşite din cifrele ce-i fuseseră puse la dispoziţie de ruşi[68]. Numai că, atât comparaţia, cât şi cifrele invocate, prezentau o

---

[63] Vezi C. C. Giurescu, *Din istoria nouă a Dobrogei* (Conferință ținută sub auspiciile Universității libere la 25 februarie 1928), București, „Cartea Românească”, 1928, p. 16.

[64] „Românul” din 22 iunie 1878 (apud Sorin Mureşeanu, *Reunirea Dobrogei cu România. Reacţii şi semnificaţii*, în vol. *Istorie şi conştiinţă. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, coord. Gh. Iacob și C. Turliuc, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iaşi, 2001, p.100).

[65] „E trist când Europa – scria Carol I, tatălui său, după încheierea Congresului – sileşte pe un stat tânăr, dornic de înaintare, care şi-a dovedit tăria şi puterea într-un război sângeros, să cedeze o provincie” (*Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori*, tom II, *1877–1878*, București, Carol Göbl, 1909, p. 227).

[66] Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 55–56. La fel gândise şi reprezentantul Franţei în România atunci când nota că „Dobrogea este separată de trupul ţării de un mare fluviu şi nu are cu autoritatea centrală altă cale de comunicare decât mlaştini impracticabile” (Chaterine Durandin, *op. cit.*, p. 94).

[67] M. Eminescu, *Anexarea Dobrogei*, în vol. *Opere*, X, *Publicistică (1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1878)*, ediţie D. Vatamaniuc, Editura Academiei, Bucureşti, 1989, p. 96.

[68] Al. Gorceakov menționa un spor, pentru români, în urma schimbului teritorial, de 3 500 km^2 şi 80 000 de locuitori, în timp ce, pentru Kogălniceanu, lucrurile ar fi stat cu totul altfel: „de o parte,

doză evidentă de subiectivism şi chiar inexactităţi, rar întâlnite în cazul *istoricului* Kogălniceanu, dar justificabile în cazul *omului politic* sau *diplomatului,* preocupat a demonstra (Rusiei şi Europei) lipsa de echivalenţă a schimbului teritorial. Poate că de aceea se şi împotrivea, în Parlament, la 30 ianuarie 1878, publicării actelor legate de părăsirea celor trei judeţe sud-basarabene: „eu cred că o prudenţă politică ar trebui să ne oprească de a publica aceste acte. Ţara s-a rostit prin dumneavoastră şi a permis fiecăruia să-şi exprime opiniunile sale în orice mod. Lăsaţi dară publicitatea deoparte, căci avem destui duşmani care ne exploatează interesele, şi urmaţi cum aţi urmat şi până acum”[69].

Diminuarea artificială a atractivităţii teritoriului atribuit României se întemeia, precum am subliniat şi cu un alt prilej[70], pe un set de argumente ce excedau „demnităţii naţionale” sau „demnităţii regimului parlamentar” invocate îndeobşte şi care, sintetizate, priveau, în chip diferenţiat: insuficienta cunoaştere a unei provincii aflată, vreme îndelungată, sub administraţie străină; sărăcia şi insalubritatea zonei, care ar fi reclamat în perspectivă eforturi economico-financiare excesive din partea statului român, mult slăbit după război; presupusa sacrificare a porturilor fluviale Galaţi şi Brăila, în favoarea portului maritim Constanţa şi, în sfârşit, primejdia ce ar fi afectat, prin preluarea Dobrogei, omogenitatea „latină” a poporului român[71]. Dificil se contura – în expresie eminesciană – „modul de a armoniza *o anexiune* de teritoriu, pe care, de aproape 500 de ani, am pierdut-o către turci, cu întreaga noastră manieră de a privi lucrurile, cu moralitatea noastră politică, cu sentimentul nostru de dreptate”[72].

Pronunţându-se cu fermitate împotriva „anexării” Dobrogei, fruntaşul liberal D. A. Sturdza îşi motiva gestul cu vădită exagerare, declarând că zona reprezenta „o ţară (sic!) băltoasă, nesănătoasă şi plină de friguri, *cea mai nesănătoasă şi mai săracă ţară din Europa*”. Dar, dincolo de repudierea mediului natural sau climatologic al provinciei transdanubiene, triste i se păreau statutul existent şi perspectiva economică a acesteia pentru România, afirmând că Dobrogea reprezenta „una din ţările cele mai sărace din Europa. Ce va deveni Galaţiul şi Brăila când vom face port la Kiustenge şi drum de fier care conduce direct acolo mărfurile indigene sau străine ? Este drept ca dumneavoastră să ruinaţi două porturi, cele mai importante ale ţării, pentru ca să faceţi un port într-*un teritoriu care nu ştiţi cât timp avem să-l menţinem ?*”[73]. Găsim, aici, de fapt, răspunsul

---

Basarabia (de sud) are 9 125 km^2 şi Delta Dunării 2 812, iar Dobrogea, 12 180 km^2. Dar în ce priveşte lacurile, Basarabia le are pe 1 000 km,^{2} Dobrogea, pe 4 500, însă fără peşte, sărate”. În concluzie, afirma el, „o ţară înfloritoare de o parte (Basarabia), una pustie (Dobrogea), pe de alta”. Iar despre populaţie, invocând recensământul din 1860, Basarabia (de sud) ar fi avut 138 521 locuitori, cu un spor consistent de creştere demografică, în timp ce în Dobrogea avea doar 85–90 000 locuitori (apud N. Iorga, *op. cit.*, p. 162).

[69] Mihail Kogălniceanu, *Opere,* IV, *Oratorie,* tom II, *1864–1878*, ediţie de Georgeta Penelea, Editura Academiei, 1978, p. 659-660.

[70] Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 315–346.

[71] Vezi şi Sorin Mureşeanu, *op. cit.*, p. 101.

[72] Apud Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei*, Constanţa, 1999, p. 75–78.

[73] D. A. Sturdza, *Bessarabia şi Dobrogea*, Bucureşti, Tipografia „Thiel et Weiss”, 1878, p. 22–24.

tuturor rezervelor, sau atitudinilor potrivnice schimbului teritorial, cuprinse laolaltă, cu înțelesuri derivate din această ultimă și mare îngrijorare: *pentru cât timp* i se asigura României noua frontieră sud-estică, delimitând o suprafață și un amplasament mult mai generoase decât cele inevitabil pierdute[74].

Experienţa „recuperatoare" a Rusiei, ilustrată și în ultima ediţie a crizei orientale, îi determinase chiar şi pe cei mai optimişti oameni politici români să devină sceptici în privinţa durabilităţii soluţiei „schimbului". De altfel, gazetarii și/sau analiștii politici se grăbeau să asocieze gestul (atribuit doar formal Congresului de pace) unei perfide strategii imperiale, care ar fi urmărit „descompunerea elementului român prin elementul slav", stimularea nemulțumirilor și a conflictelor interetnice, spre a profita apoi de „ocazia de a se amesteca în ceartă"[75]. Iar un jurnalist de la „Le Messager d'Athènes" nota că „dacă ruşii se apropie de Bulgaria într-atât încât să stabilească cu ea legături directe pe uscat, România, strânsă într-un fel între slavii de nord şi cei din sud, trebuie în mod necesar să sfârşească prin a dispare ca naţiune"[76].

Dacă pentru cunoscutul om politic conservator, Petre P. Carp, preluarea și încorporarea Dobrogei la statul român ar fi constituit „primul inel prin care Rusia voieşte a ne lega la lanţul panslavismului"[77], pentru celebrul redactor al „Timpului", aceeași operațiune era calificată drept avantaj cu semnificaţii majore europene, în existenţa unei naţiuni de rasă latină omogenă la Dunărea de Jos, care rupe „formidabila unitate a rasei slave", avertizând guvernanţii că, *neluând Dobrogea, ne-am pierde importanţa politică şi istorică, lăsând Rusiei drum liber în Peninsula Balcanică*"[78].

Sintetizând mulțimea opiniilor și a atitudinilor politice circumscrise noii ediții a crizei orientale, exprimate pe întreaga durată a desfășurării evenimentelor, se poate afirma că respingerea categorică, de către autoritățile românești, a trocului teritorial impus de Rusia și însușit, finalmente, de puterile europene reprezentate în Congresul de pace de la Berlin, s-a întemeiat pe experiența și memoria istorică de dată nu prea îndepărtată, aparținând în mare parte uneia și aceleiași generații. Pentru că, ignorându-se cu bună știință, parcă, avantajele, binefacerile și resursele zonei ofertate[79], teama că stăpânirea Dobrogei de către statul român putea fi la fel

---

[74] Potrivit declarației contelui P. Șuvalov, ambasadorul Rusiei la Londra, suprafața oferită, la schimb, României de delegația țarului la Congres ar fi depășit cu 3 500 km pătrați întinderea celor trei județe sud-basarabene, noua frontieră fiind cuprinsă de la Rahova până în preajma Silistrei și de aici până la Mangalia, întreaga Dobroge cu Delta Dunării și Insula Șerpilor (Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 242–244).

[75] N. B. Locusteanu, *Dobrogea*, București, 1928, p. 298.

[76] *Independenţa României. Documente*, vol. II, partea a II-a, *Corespondenţă diplomatică străină (mai 1877 – decembrie 1878)*, ed. Ionel Gal, George Macovescu, Editura Academiei, București, 1978, p. 298.

[77] Apud Sorin Mureşeanu, *op. cit.*, p.106.

[78] M. Eminescu, *De o samă de vreme*, în *op. cit.*, p. 87.

[79] Acestea fuseseră evidențiate, după o atentă evaluare a suprafeței și a particularităților ei geofizice și geomorfologice, a resurselor solului și subsolului, precum și a așezărilor și populației, a căilor și mijloacelor de transport etc., de cunoscutul om de știință Grigore Cobălcescu chiar în vara anului 1878. Pledând pentru încetarea oricăror rezerve sau „iritaţiuni" generate de atribuirea Dobrogei statului român „astfel cum au vrut Europa", geologul şi paleontologul român scria, în ziarul ieşean

de vremelnică precum fusese cea asupra judeţelor sud-basarabene constituia motivaţia de fond a rezistenţei îndelungate manifestată de clasa politică românească, în speță a guvernului liberal prezidat de I. C. Brătianu, la soluţia „compensării" teritoriale. Este şi raţiunea pentru care, acceptând-o în final, guvernul nu numai că a plasat răspunderea avizării în seama Parlamentului, dar a şi responsabilizat Europa pentru „un schimb" iniţiat şi făptuit în esenţă de Rusia, cu concursul formal şi complice al puterilor foste garante. Comentând ulterior atitudinea refractară și pretinsa „lipsă de interes a românilor de a păstra Dobrogea", chiar şi după încorporarea ei la statul român, consulul Franţei la Bucureşti consemna, într-unul din rapoartele sale destinate ministrului său de Externe: „anumite spirite cred că ambiţia supuşilor Majestăţii Sale Carol I nu este de a păstra Dobrogea *impusă României, ca schimb cu sudul Basarabiei*, pentru a servi de tampon între Rusia şi Turcia (...) Dorinţele şi gândurile lor se îndreaptă spre Transilvania, care este pentru ei Alsacia-Lorena inimilor franceze"[80].

Ilustrând un punct de vedere cvasigeneralizat şi voit asigurator în perspectivă la nivelul clasei politice românești, Mihail Kogălniceanu, un fin utilizator al nuanţelor, direcţiona astfel meritul noului act istoric în care se regăsea ca protagonist, nu doar ca martor: „Marile puteri europene – afirma el, în cuprinsul *Proclamaţiei* adresate, la 14 noiembrie 1878, tuturor locuitorilor Dobrogei, «de orice neam şi de orice religie» –, prin tratatul de la Berlin, *a unit ţara voastră cu România.* Noi nu intrăm în *hotarele voastre, trase de Europa,* ca cuceritori; dar o ştiţi şi voi, mult sânge românesc s-a vărsat pentru dezrobirea popoarelor din dreapta Dunării. În numele şi cu învoirea Europei, noi luăm astăzi în stăpânire provincia Dobrogea, care devine şi ea ţară românească"[81]. Aşadar, Kogălniceanu plasa paternitatea deciziei şi voinţa unificării nu în seama factorilor interni, ci a celor din afară, identificaţi doar cu Europa. El, care, alături de Brătianu și de întreaga clasă politică, nu contenise a susţine cauza Basarabiei – clamând mereu integritatea statală antebelică – şi se împotrivise multă vreme soluţiei schimbului teritorial cu Rusia, acceptată şi validată de plenipotenţiarii europeni, aprecia acum, în termeni lipsiți de echivoc, ca *decisivă* contribuția aceloraşi factori în trasarea noilor hotare, indiscutabil favorabile statului român.

Desigur, într-o țară și într-o vreme în care starea de spirit a populației îl determinase pe colonelul Mansfield, reprezentantul Angliei la București, să raporteze superiorilor săi că „sentimentul antirus, în aceste Principate, a ajuns la apogeu"[82] și unde clasa politică a vibrat la unison în privința *trocului teritorial* impus de Rusia și legalizat de celelalte puteri europene (animate de proprii interese), Kogălniceanu a evitat, cu bună știință, să invoce contribuția, altminteri

---

„Steaua României" din 4 august 1878, că „Dobrogea este o ţară foarte avută şi cu resurse imense şi putem adăugi, fără teamă de a exagera această vorbă mare, că ea completează România actuală" (Gr. Cobălcescu, *Consideraţiuni asupra Dobrogei*, articol republicat de Stoica Lascu, în *op. cit.*, p. 73–74).

[80] Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 100.

[81] G. D. Petrescu, *Războiul pentru independenţă şi anexarea Dobrogei*, în vol. *Dobrogea. 50 de ani de viaţă românească*, Bucureşti, 1928, p. 325.

[82] Arhivele Naționale ale României, *Independenţa României în conştiinţa europeană*, coord. Corneliu Mihai Lungu ș.a., Bucureşti, 1997, p. 204.

efectivă, a Împărăției pravoslavnice, la înfăptuirea acelui act istoric, care, într-un orizont mai larg, depășind temerile sau frisoanele inspirate de experiența trecutului, avea să semnifice primul pas pe calea realizării unirii celei mari din 1918. Probabil, din aceleași rațiuni, istoricul – aflat în ipostaza diplomatului și a omului politic – nu a amintit, în context, de trecutul *comun* al provinciei transdanubiene, pe care-l cunoștea ca nimeni altul din arcul guvernamental și la a cărei integrare la structurile organismului național avea să contribuie, în imediată perspectivă, nu doar ca ministru sau parlamentar, ci și ca om de știință, cărturar și animator cultural[83].

În același spirit avea să se pronunțe, după un demisecol de la consumarea momentului istoric care schimbase destinul provinciei numită anterior *Sangeacul Tulcea*, și Ion I. C. Brătianu, fiul fostului premier, întărind afirmațiile lui M. Kogălniceanu: „România n-a voit să primească Dobrogea de la Rusia, drept compensaţie, ci de la Congres, ca o restabilire a unei străvechi stăpâniri şi drept consacrare a unui interes european la gurile Dunării”[84]. Motivaţia conduitei finale a factorilor decizionali de la Bucureşti – lăsând încă suficient loc interpretărilor sau comentariilor contradictorii – îngloba însă şi speranţa ca „interesele europene” invocate să aibă mai multă trăinicie şi durabilitate decât cele care dictaseră modificarea hărţii politice sud-est europene după ediţia din 1853–1856 a crizei orientale.

Exacerbând, aşadar, rolul jucat de puterile europene în cadrul Congresului de pace din 1878, după un scenariu proiectat de Imperiul țarist la San Stefano și doar ajustat la Berlin, clasa politică românească, reprezentând *factorul intern*, își va putea asuma meritul câștigării independenței și suveranității de stat, dar nu și pe cel al dobândirii celei dintâi provincii românești înstrăinată, Dobrogea, unită astfel cu țara nu prin voința comună a părților, cum se va întâmpla în 1918 cu Basarabia, Bucovina și Transilvania, ci doar prin contribuția *factorului extern*. Iar acea unire se va dovedi – în pofida grelelor încercări abătute, ulterior, asupra celorlalte provincii istorice – pe cât de rezistentă și de temeinică, pe atât de benefică pentru societatea românească din multiple perspective.

---

[83] Al. Zub, *M. Kogălniceanu – o politică dobrogeană,* în „Tomis”, an XI, nr. 1, Constanța, 1976, p. 13.

Invocând argumente de natură istorică, geografică sau etnografică, Kogălniceanu își exprima convingerea că Dobrogea era de multă vreme preponderent românească. Turcii nu veniseră acolo decât târziu, în secolele XV–XVI, sălăşluind în oraşe; puţinii bulgari statorniciţi în zonă apăruseră abia la începutul secolului al XIX-lea, iar tătarii doar după războiul Crimeii. În privinţa cerchezilor, aceştia dispăruseră cu totul după consumarea ultimului episod al crizei orientale, încât, concluziona Kogălniceanu, „românii, fiind naţiunea cea mai veche statornicită în Dobrogea, limba lor era şi este cea mai răspândită, fiind întrebuinţată nu numai între ei, dar servind şi de limbă de comunicaţiune între celelalte deosebite naţionalităţi” (vezi și Mihail Kogălniceanu, *Opere,* II, *Scrieri istorice,* ediție Alexandru Zub, Editura Academiei, București, 1976, p. 584 și urm.).

[84] I. I. C. Brătianu, *România şi chestiunea Orientului,* în vol. *Războiul neatârnării, 1877–1878,* Conferinţe ţinute la Ateneul Român, Bucureşti, 1927, p. 109.

DIGNITÉ ET ERREUR DANS LA DÉFENSE ET LA PROMOTION DE L'INTÉRÊT NATIONAL PENDANT LA CRISE ORIENTALE DE 1875–1878

Résumé

La crise politique internationale des années 1875–1878 et, notamment, les événements circonscrits à l'épilogue de la guerre russo-turque restèrent dans la conscience publique roumaine puissamment enracinés, par leur évolution et leur dramatisme, par les connexions et les interdépendances provoquées, par les énergies et les coûts impliqués et, biensûr, par leurs conséquences jugées, en même temps, à échelle locale ou zonale et continentale.

Si la guerre de Crimée (1853–1856) ouvrit, par le jeu favorable des événements externes, la voie vers la formation de l'État national roumain moderne, assurant à la Moldavie une restitution territoriale au-delà du Prout (les départements Cahul, Bolgrad et Ismail), aussi, la guerre russo-turque des années 1877–1878 eut en tant qu'épilogue, pour la Roumanie, ensemble à la reconnaissance de l'indépendance nationale, le retour forcé du même territoire (toujours convoité par la Russie pour retrouver l'accès aux bouches du Danube) et l'acquisition, à titre compensatoire, de la Dobroudja. Confrontée au dilemme d'une échange territoriale, autrement profitable matériellement, économiquement et stratégiquement, mais vulnérable sous l'aspect de la moralité et même du droit international, la classe politique roumaine, en ensemble, par ses facteurs décisionnels, refusa catégoriquement une offre semblable, venue de la part de la Russie victorieuse dans la guerre, contribuant à la détérioration, même à l'aggravation, des relations politiques entre les deux alliés conjoncturels.

La solution de l'échange territoriale (le sud de la Bessarabie versus la Dobroudja), que les autorités impériales de Pétersbourg imposèrent et que les politiciens roumains refusèrent constamment, sera acceptée par les derniers après sa prise en charge (ou l'appropriation) par les puissances européennes, réunies au Congrès de paix de Berlin (1878). L'intégration de la Dobroudja à l'État roumain, décidée donc par la volonté exclusive des facteurs externes, prouva ultérieurement approfondie et profitable, représentant le premier pas sur le chemin de la création de la Roumanie Entière de 1918.

GLOSE PE MARGINEA VIEȚII ȘI LUMII LUI VASILE ALECSANDRI

IOAN-AUREL POP

Cuvinte-cheie: Vasile Alecsandri; literatura română; poezie; teatru; folclor; Unirea Moldovei și Munteniei în 1859; modernizarea României

Keywords: Vasile Alecsandri; Romanian literature; poetry; theatre; folklore; the union of Moldavia and Wallachia from 1859; modernization of Romania

Vasile Alecsandri s-a născut acum două secole în Moldova, în ținutul Bacăului, ajungând să fie unul dintre cei mai mari oameni de cultură români din secolul al XIX-lea. Definirea creației sale intelectuale este dificilă, fiindcă s-a afirmat în multe domenii și a dat naștere unei opere complexe și voluminoase. A fost poet, dramaturg, folclorist, om politic, ministru, diplomat, membru al Societății „Junimea", membru fondator al Academiei Române. A fost unul dintre cei mai fervenți luptători pentru unirea Moldovei și Țării Românești într-un stat numit România. Marele creator s-a născut în Moldova și a murit în România, deși ambele evenimente s-au petrecut în același loc. Cu alte cuvinte, a văzut în timpul vieții geneza statului național și a pus cu nădejde umărul la edificarea lui.

A avut o copilărie fericită, la Iași și la Mircești, a învățat la școli bune, cu dascăli deosebiți, între care și maramureșeanul Gherman Vida, venit cu o parte din operele Școlii Ardelene aduse în desaga de călugăr. A studiat apoi la Paris, a călătorit în Italia, a revenit în țară și a primit, împreună cu Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi, conducerea Teatrului din Iași (1840). A început să scrie piese de teatru, punând bazele dramaturgiei românești. Cam tot în acei ani, Alecsandri descoperă universul poeziei populare și începe să scrie și el poezii de inspirație folclorică, grupate ulterior în ciclul „Doine". A avut deopotrivă activitate publicistică (editor de reviste și colaborator al multor periodice) și politică. A fost unul dintre fruntașii pașoptiști, motiv pentru care a fost exilat după înfrângerea revoluției. Revenit apoi în țară, a contribuit substanțial la împlinirea Unirii, fiind numit de către Alexandru Ioan Cuza ministru de Externe, calitate prin care a obținut din partea unora dintre marile puteri recunoașterea dublei alegeri a domnului și a actului de voință națională de la 1859. De altminteri, poetul scrisese la 1856 *Hora Unirii* (pusă pe muzică de Alexandru Flechtenmacher), cu versuri care au însuflețit spiritele în acei ani, pătrunzând până la nivelul maselor. Alecsandri a participat la activitatea „Junimii" încă de la început (1863), a fost prezent la serbările de la Putna din 1871, unde s-a remarcat prin poeziile *Imn lui Ștefan cel Mare* și *Imn religios cântat la serbarea junimei academice române*, militând pentru unirea

provinciilor românești ocupate de străini cu țara. A scris pasteluri (*Iarna*), poezii patriotice (*Hora Unirii*), cântece de vitejie (*Peneș Curcanul*), *Cântecul gintei latine*, culegeri de folclor, balade, poezii populare (*Toma Alimoș*, *Blestemul*, *Mioara*, *Miorița*, *Șerb sărac*), proză (*Istoria unui galben*). Din bogata sa dramaturgie, se remarcă *Iorgu de la Sadagura*, ciclul Chiriților (*Chirița în Iași*, *Chirița în provincie* etc.), *Iașii în carnaval*, *Despot Vodă*, *Fântâna Blanduziei*, *Ovidiu*. Cu ocazia încoronării regelui Carol I (1881), a scris versurile *Imnului regal român*. A fost unul dintre artiștii care au susținut cu mijloacele culturii Războiul de Independență, cântând în versuri vitejia și sacrificiile militarilor români (ciclul „Ostașii noștri"). Prin pasteluri a devenit un întemeietor de specie lirică. Generații întregi de elevi, de-atunci și până în prezent, învață la școală *Iarna* lui Vasile Alecsandri: „Din văzduh cumplita iarnă cerne norii de zăpadă,/ Lungi troiene călătoare adunate-n cer grămadă;/ Fulgii zbor, plutesc în aer ca un roi de fluturi albi,/ Răspândind fiori de gheață pe ai țării umeri dalbi". A primit premiul Academiei Române în 1881 și a fost ales președinte ale Secției de literatură a Academiei în 1882.

Vasile Alecsandri a fost în relații cu spuma intelectualității românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de la Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Costache Negri până la Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu și Alexandru Odobescu. În cadrul „Junimii" i-a avut ca ascultători pe Mihai Eminescu, Ioan Slavici și Ion Luca Caragiale, fiind declarat de Titu Maiorescu „cap al poeziei noastre literare în generația trecută". A fost recunoscut pe plan internațional prin prestigiosul premiu obținut la Montpellier, în Franța, oferit de Societatea pentru Studiul Limbilor Romanice, în semn de apreciere a poeziei *Cântecul gintei latine*. Este primul premiu european obținut de literatura română (1878).

Poetul nu a renunțat, însă, niciodată definitiv la activitatea civică, politică, socială, la implicarea în problemele comunității, pe care le-a abordat de cele mai multe ori cu realism și spirit critic, dar alteori cu tentă subiectivă, cu pronunțate nuanțe antisemite. Mai toată implicarea publică a lui Alecsandri stă sub semnul ideilor naționale progresiste ale epocii. Să nu uităm că secolul era unul al națiunilor („al naționalităților"), cele mai multe antrenate – mai ales în centrul și estul Europei – în mișcări puternice de emancipare națională de sub stăpânirea ori tutela imperiilor multinaționale. Aceste mișcări erau socotite de toată lumea democrată de atunci deplin îndreptățite și legitime. Angajamentul public al poetului avea două laturi principale: libertatea socială, introducerea reformelor democratice, modernizarea societății românești după modelul occidental, pe de o parte, și eliminarea completă a dependenței Principatelor de Imperiul otoman, mai apoi și de protectoratul Rusiei, realizarea unirii lor și obținerea independenței depline. Protagonistul nostru a avut marea șansă să le vadă pe aproape toate îndeplinite de-a lungul vieții sale, dar nu ca spectator sau comentator de pe margine, ci ca participant direct. În legătură cu rolul lui Alecsandri și al intelectualilor din generația sa în realizarea actului de la 24 ianuarie 1859, s-au ridicat din nou în publicistica românească întrebări firești, care au primit, cum era de așteptat, răspunsuri diferite, unele foarte departe de adevărul istoric. O asemenea întrebare

este legată de înfăptuitorii actului unirii: este vorba despre marile puteri ale Europei de atunci sau de românii înșiși? Cum se întâmplă îndeobște, întrebarea este rău pusă, fiindcă unirea s-a făcut în împrejurări complexe, iar rolurile au fost împărțite. Țările Române – chiar dacă atunci curentul dominant din societatea românească dorea unirea acestora – nu se aflau în poziția de a putea să-și decidă singure soarta, dintr-un motiv simplu: ele nu erau state independente. În consecință, în acord cu dreptul internațional de atunci, marile puteri luau legal în discuție, după Războiul Crimeii (încheiat în 1856) soarta viitoare a Țărilor Române, cum se mai întâmplase de câteva ori după Pacea de la Adrianopol (1829). Această implicare, care avea să conducă până la urmă, în ciuda contradicțiilor dintre puteri, la acceptarea unei forme de unire incompletă, nu s-a făcut, însă, din senin. Ea s-a putut obține prin eforturile sutelor de unioniști români și de prietenii străini atrași de aceștia de partea cauzei românești, care au acționat în marile capitale europene în interesul românilor și al formării României. Între ei, un rol de frunte l-a jucat Vasile Alecsandri, prin demersurile sale neobosite din mai multe centre de putere, dar mai ales de la Paris. Din această perspectivă, un titlu jurnalistic relativ recent poate stârni mirare: „Vasile Alecsandri, revoluționarul care a adus din exil Unirea Principatelor". Or, poetul și diplomatul nu a adus din exil unirea, care exista în mințile și inimile românilor și care a fost legitimată de hotărârile adunărilor ad-hoc de la Iași și București, din 1857. Alecsandri și generația sa de luptători au sensibilizat marile puteri deschise cauzei românești pentru susținerea acestei cauze, adică pentru facerea unirii în conformitate cu dorințele românilor. Nu au reușit pe deplin și atunci, tot acești patrioți români responsabili au avut ideea aplicării politicii faptului împlinit, impunând dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. A susține că numai marile puteri au făcut Unirea Principatelor este ca și cum acestea ar fi întreprins un act contra interesului național românesc sau fără respectarea voinței românilor. Dar lucrurile s-au întrepătruns atunci și, până la un punct, au chiar concordat. Astfel, se poate spune că Vasile Alecsandri venea din exil și apoi din alte călătorii ale sale în străinătate cu garanții că unele dintre marile puteri vor susține dorința românilor de unire. Pentru aceasta, munca lui Alecsandri și a colegilor săi a fost imensă, intensă și fără preget. Un alt obiectiv căruia scriitorul i-a fost martor și fervent susținător a fost obținerea independenței absolute a României față de Imperiul otoman. O problemă adiacentă, dar foarte importantă pentru orice stat independent, era aceea a cetățeniei. În context, s-a născut atunci „chestiunea evreiască", delicată deopotrivă pentru conlocuitorii israeliți, pentru instituțiile statului și pentru foarte mulți intelectuali antrenați și în politică. După Pacea de la Adrianopol (1829), când rușii impuseseră turcilor să accepte libera circulație a bunurilor și persoanelor, numeroși evrei din spațiile estice și nord-estice se mutaseră în Principate, mai ales în Moldova. Oricând și în orice loc din lume, venirea, pașnică ori violentă, a unor grupuri mari de străini stârnește reacții xenofobe. Este de ajuns să ne reamintim de valul de migranți recenți ajunși în Europa dinspre Siria și alte regiuni orientale. România era atunci un stat independent de dată recentă, în care nici românii neaoși nu cunoscuseră statutul real de cetățeni. Se considera că era nevoie de consolidarea statutului de stat

independent și că țara cu numele de România trebuia să fie statul românilor. De aceea, atitudinile antisemite ale lui Alecsandri și ale multor contemporani ai săi din secolul al XIX-lea – condamnabile și reprobabile în esența lor – nu trebuie judecate după standardele noastre, de la începutul mileniului al treilea. Asta nu înseamnă, însă, în niciun caz că ele trebuie minimalizate sau ascunse. Evreii naturalizați în Țările Române și în România au jucat un rol important în viața economică și intelectuală a regiunilor noastre, contribuind la sincronizarea civilizației românești cu cea occidentală. Pe de altă parte, orice act de asuprire etnică și religioasă trebuie relevat și condamnat. Doar că manifestările xenofobe și antisemite din secolul al XIX-lea se cuvin încadrate în spiritul epocii lor, epocă animată de spiritul libertății, dar și de prejudecăți și discriminări. Nici Alecsandri, în ciuda faptelor sale lăudabile și a unei creații literare notabile, nu a fost zeu, ci om, cu limite omenești, cu prejudecăți și cu greșeli.

Aceste limite – cum era natural – l-au expus, inclusiv pe tărâmul vieții literare, anumitor critici, unele binevoitoare, altele înverșunate și pline de venin. „Cel mai arțăgos poet din literatura română" – Alexandru Macedonski – nu l-a cruțat nici pe „bardul de la Mircești", el intrând, de altminteri, în conflicte deschise și cu Lascăr Catargiu, cu Ion C. Brătianu, cu Mihai Eminescu. După decernarea premiului Academiei lui Alecsandri, Macedonski izbucnește într-o adevărată diatribă (publicată în trei numere din „Literatorul", în 1882), care trebuia să-l discrediteze total pe poet, acuzat de eliziuni, rime false, erori de construcție, comparații forțate, de lipsă a puterii de creație și chiar de plagiat din folclor. Alecsandri i-a răspuns prin drama *Fântâna Blanduziei*, în care autorul pare că se transpune pe sine în personalitatea marelui poet Horațiu, iar Macedonski pare portretizat în invidiosul poet Zoil. Macedonski i-a răspuns printr-o epigramă: „Coprins de-al gloriei nesațiu,/ Albit de ani, dar tot copil,/ E lesne să mă faci Zoil/ Când singur tu te faci Horațiu". În 1883, junimiștii i-au replicat printr-o recenzie distrugătoare la volumul său *Poezii*. Ulterior, Macedonski, schimbător ca timpul, a revenit la sentimente mai bune față de Alecsandri. Altminteri, marele poet s-a bucurat de aprecieri aproape unanime. Eminescu, în *Epigonii*, îi face un portret de o generozitate suverană: „Ş-acel rege-al poeziei, vecinic tânăr și ferice,/ Ce din frunze îți doinește, ce cu fluierul îți zice,/ Ce cu basmul povestește – veselul Alecsandri,/ Ce-nșirând mărgăritare pe a stelei blondă rază,/ Acum secolii străbate, o minune luminoasă,/ Acum râde printre lacrimi când o cântă pe Dridri". Pe măsură ce se ridica steaua lui Eminescu, sporeau și criticile la adresa lui Alecsandri, cele mai multe răuvoitoare. Acesta le-a răspuns criticilor săi cu demnitate, prin versuri memorabile: „E unul care cântă mai dulce decât mine?/ Cu-atât mai bine țării, și lui cu-atât mai bine./ Apuce înainte ş-ajungă cât de sus./ La răsăritu-i falnic se-nchină al meu apus./ Iar voi, care asupră-mi săgeți tocite trageți,/ Cântați, dacă se poate, fiți buni și nu mai rageți". Poezia se cheamă *Unor critici*.

Alecsandri a avut, în manifestările publice, o seninătate olimpiană, o voioșie debordantă și, adesea, o gingășie care le părea unora naivitate. Dincolo de asta, în viața privată, era om ca toți oamenii, cu griji, cu dezamăgiri, cu triști și chiar cu manii. În tinerețe a fost de orientare romantică (vezi poezia *Steluța*, închinată

memoriei Elenei Negri, pe care a iubit-o cu ardoare), pentru ca mai târziu să se manifeste, mai ales în dramaturgie, ca un clasicist, admirator al antichității greco-romane. Alecsandri a fost o adevărată instituție, punând bazele unor forme literare, culegând și prelucrând folclorul și fiind un intelectual luptător. A făcut parte din generația de aur care a construit edificiul politic național numit România modernă, unită și independentă. A pregătit evoluția literară a românilor din secolul al XX-lea.

GLOSSES ON THE EDGE OF HIS LIFE AND WORLD

Abstract

The article celebrates one of the most important Romanian intellectuals of the epoch of national rebirth.Vasile Alecsandri, born two hundred years ago, was one of the most important Romanian personalities of the 19th century. He was a poet, playwright, folklorist, politician, minister, diplomat, and founding member of the Romanian Academy (in 1866). He was one the most important fighters for the union of Moldavia and Wallachia (in 1859) and of the building of the modern state called Romania. Vasile Alecsandri created new Romanian institutions according to the western European pattern and thus became a true institution himself. He was a member of the golden Romanian generation who built the politically unified Romanian state, preparing the cultural and literary evolution of the Romanians in the 20th century.

A. D. XENOPOL ŞI ASOCIȚIONISMUL ROMÂNESC

MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA

Cuvinte-cheie: A. D. Xenopol; asociaționism; „Arhiva”; Iaşi; intelectualitate.
Keywords: A. D. Xenopol; associationism; „Arhiva”; Iaşi; intellectuality.

Momentele de aniversare/comemorare a unor personalităţi creează, de obicei, premisele necesare pentru ca, pe lângă accentele festive şi festiviste, practic inerente în societatea noastră, să fie reluate şi reconsiderate diverse aspecte privind biografia, creaţia şi activitatea respectivelor personalităţi. Cu atât mai mult este valabil acest lucru în cazul unei figuri de anvergura lui A.D. Xenopol, cel care şi-a lăsat din plin amprenta asupra istoriografiei româneşti de la finele secolului al XIX-lea şi din primii ani ai celui de-al XX-lea. Vitregia unor decenii aflate sub semnul roşului întunecat nu au avut cum să stăvilească o anumită evoluţie, firească în esenţa sa, a analizei operei şi a contribuţiilor ştiinţifice şi culturale ale celui care a izbutit să realizeze prima mare sinteză de istorie a românilor.

Deşi poate părea ciudat pentru anul 2022, atât în cazul lui A. D. Xenopol, cât şi al altor personalităţi ale culturii şi istoriografiei noastre, încă există texte ori lucrări puţin ştiute ori chiar inedite şi, în directă legătură cu acestea, unele perspective de interpretare şi de analizare mai puţin ori deloc abordate până acum. În opinia noastră, una din căile ceva mai puţin „frecventate” de către istoricii care şi-au îndreptat atenţia asupra biografiei şi activităţii lui Xenopol este cea legată de implicarea sa în asociaţionismul specific epocii în care a trăit şi a creat. Fenomenul asociaţionismului a început să fie mai riguros prezentat şi analizat la noi mai ales din anii ’90 ai secolului trecut, inclusiv pe fondul anumitor deschideri şi redimensionări ale istoriografiei româneşti. În anii din urmă au apărut, chiar, diverse lucrări care vizează inclusiv aspecte particulare ale acestei teme, cu relevanţă directă şi imediată chiar pentru realităţile contemporane[1].

Termenul ca atare este de obicei legat de perimetrele psihologiei şi filosofiei, aşa cum se precizează inclusiv în dicţionarele limbii române[2], dar, după cum s-a

[1] Spre exemplificare, o interesantă perspectivă există, acum, la nivel istoriografic, şi asupra fenomenului asociaţionist maghiar din România postdecembristă – a se vedea, astfel, lucrarea elaborată de Timea-Rita Gébel (Györgyjakab), *Asociaţionismul cultural la maghiarii din Transilvania între 1990–2008*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011.

[2] Vezi, de exemplu, Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicţionarul limbii române moderne*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1958, p. 48: „ASOCIAŢIONISM s.n. Curent filosofic idealist care, de pe o poziţie exclusiv analitică şi statică, consideră psihicul ca o asociere mecanică de senzaţii, neglijând rolul activ al conştiinţei”; Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,

menţionat la nivelul literaturii de specialitate, „nu îl corelează nicidecum cu istoria. Pentru istoric, el nu are însă legătură nici cu psihanaliza freudiană, nici cu alte elemente ale celor două domenii pomenite, ci doar cu capacitatea oamenilor de a-şi reuni forţele şi de a crea un front comun fie cu scopul de a se apăra de anumite pericole comune, fie cu scopul de a-şi asigura o mai mare vizibilitate în anumite situaţii şi contexte”[3].

În spaţiul românesc, cea mai spectaculoasă şi mai rodnică evoluţie a asociaţionismului s-a produs în Transilvania, care a şi oferit, de altfel, o formulă de succes şi de maxim impact pentru realităţile româneşti din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi din prima parte a celui de-al XX-lea: Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (ASTRA), înfiinţată la Sibiu, în 1861. Structura apărută venea să răspundă, însă, şi unor obiective de natură identitară şi modernizatoare, fiind repede relevate semnificaţiile naţional-militante ale unor astfel de expresii asociaţioniste care urmăreau, pe de o parte, luminarea şi cultivarea poporului, a mediului rural, mai ales, iar pe de altă parte erau necesare spre a contrabalansa influenţa unor închegări asemănătoare ale celorlalte etnii existente în teritoriile româneşti din Imperiul habsburgic (din 1867, Imperiul austro-ungar): maghiari, sârbi, saşi, ruteni[4].

Însă cea mai însemnată concretizare a asociaţionismului la români, cu urmări benefice anticipate şi dorite pentru ansamblul naţiunii şi al vieţii naţionale a fost întemeierea Societăţii Literare Române, în 1866, devenită, în anul următor, Societatea Academică Română, iar din 1879, Academia Română. Asumându-şi, într-o mai largă măsură decât putea să o facă ASTRA, ideea de reprezentare şi de unificare culturală şi intelectuală a naţiunii române, Academia reprezintă o chintesenţă a asociaţionismului specific afirmării naţionale. Gândită şi preconizată încă din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, ajunsă la întrupare în timpul lui Carol I, Academia Română a prezentat şi a reprezentat, de la bun început, o formulă edificatoare pentru concepţia asupra spaţiului istoric şi etnic românesc.

Indiscutabil, fenomenul asociaţionist a cunoscut apogeul în perioada amintită anterior (delimitată, *grosso modo*, de anii ’60 ai secolului al XIX-lea şi de anii ’40 ai celui de-al XX-lea), una dintre explicaţiile ce pot fi invocate având de-a face exact cu acea caracteristică militantă şi naţională invocată – expresia naţională încă nu ajunsese la împlinirea dezideratului unităţii depline. După 1918, când acest deziderat a fost atins, asociaţionismul şi-a demonstrat utilitatea pe linia capacitării şi afirmării resurselor culturale şi spirituale ale naţiunii, în unele regiuni ale ţării

---

Dicţionarul explicativ al limbii române. Ediţia a II-a revizuită, Editura Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2009, p. 68: „ASOCIAŢIONISM s.n. Concepţie psihologică care consideră că procesele psihice superioare sunt rezultatul asocierii de fapte simple, în particular de senzaţii”.

[3] Pr. Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, *Asociaţionismul cultural din zona Bistriţei şi a Năsăudului (1850–1918)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, p. 15.

[4] Mircea-Cristian Ghenghea, *Instituţionalizare şi asociaţionism. Impact şi efecte asupra vieţii economice şi culturale a românilor transilvăneni în timpul liberalismului habsburgic (1859–1865)*, în *Românii din afara graniţelor ţării. Istorie, cultură, spiritualitate*, Volum coordonat de Iulian Pruteanu-Isăcescu, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2010, p. 58.

având un rol deosebit – un foarte bun exemplu în această privinţă este legat de aceeaşi ASTRA şi de activitatea susţinută în perioada interbelică[5].

Încă din timpul studenţiei, A. D. Xenopol s-a găsit angajat în diverse iniţiative şi acţiuni încadrabile perimetrului generos al asociaţionismului, ba încă al acelui asociaţionism cultural şi militant în egală măsură, care contribuia la menţinerea unei adevărate „stări de veghe" a societăţii româneşti din spaţiul extracarpatic faţă de realităţile în care erau nevoiţi să trăiască conaţionalii din Imperiul austro-ungar şi din Imperiul rus. Momente şi evenimente precum Serbările de la Putna, din 1871, alăturarea sa „Junimii" ieşene (fără să fi fost vreodată cu adevărat junimist, aşa cum remarcau şi unii dintre contemporanii săi[6]) sau dorinţa clar manifestată de asociere la o iniţiativă publică pentru edificarea unui monument al lui Ştefan cel Mare îl arată pe tânărul Xenopol pe deplin angrenat în mersul timpului său, în resorturile culturale, ştiinţifice şi naţionale ale românismului, în formula sa de generoasă efervescenţă intelectuală din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Odată deschis drumul carierei universitare, de la sfârşitul anilor '70, A. D. Xenopol a obţinut oportunitatea necesară pentru dezvoltarea şi împlinirea destinului său ştiinţific; prin munca depusă, prin cercetările şi contribuţiile sale în mai multe domenii (istorie şi filosofia istoriei, pedagogie, economie, literatură, studii juridice etc.), a devenit un nume de referinţă atât în ansamblul societăţii româneşti a vremii, cât şi în plan european. Încadrarea sa, în anul 1893, ca membru titular al Academiei Române, venea să confirme, în mod firesc, valoarea şi capacitatea sa intelectuală deosebite. Au urmat recunoaşteri şi confirmări din afara ţării pe aceeaşi linie academică, numele său primind, astfel, implicit, o consacrare ştiinţifică oficială la nivelul vieţii ştiinţifice internaţionale.

Toate aceste momente, uşor asimilabile, de altfel, planului general al asociaţionismului, relevă implicarea totală şi permanentă a lui A. D. Xenopol în acele resorturi menţionate mai înainte. Însă cea mai consistentă şi mai clară raportare a sa la ideea şi spiritul asociativ caracteristice acelei perioade este reprezentată, indiscutabil, de activitatea depusă în cadrul Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi, concretizată inclusiv prin apariţia şi promovarea revistei „Arhiva". Organizaţie de impact pentru realităţile ieşene de la sfârşitul secolului al XIX-lea, respectiva societate îşi poate găsi foarte uşor o analogie, din punct de vedere al scopurilor, al structurii şi al finalităţii exact cu cele două formule asociaţioniste deja încetăţenite în peisajul social şi cultural al naţiunii române, anume ASTRA şi Academia Română[7]. Observaţia respectivă a surprins cu acurateţe similitudinea finalităţilor pe care şi le precizau, în acea perioadă, multe din expresiile de natură asociaţionistă din spaţiul românesc.

---

[5] Vezi Mircea-Cristian Ghenghea, Iulian Pruteanu-Isăcescu (editori), *ASTRA şi românii. Memorie istorică şi realităţi contemporane*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Iaşi, 2015, *passim*.

[6] Z. Ornea, *Contribuţii la cunoaşterea opiniilor social-economice ale lui A. D. Xenopol*, în „Studii. Revistă de istorie", anul X, nr. 4, 1957, p. 74.

[7] Al. Zub, *Cu privire la începuturile Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", IX, Iaşi, 1972, p. 280.

Atât din punct de vedere uman, cât şi material, Xenopol a investit enorm în această Societate ştiinţifică şi literară, precum şi în publicaţia acesteia, „Arhiva”. Şi datorită eforturilor sale, concretizate inclusiv sub forma unei implicări financiare[8], publicaţia a izbutit să iasă din planul naţional şi să capete o anumită recunoaştere inclusiv la nivel internaţional[9]. Un alt frumos rezultat al acestei perseverenţe specifice atât lui Xenopol, cât şi celor pe care a ştiut să-i cointereseze în angrenajul structurii intelectuale apărute în târgul Ieşilor, a fost cel al existenţei îndelungate atât a respectivei structuri, cât şi a publicaţiei „Arhiva”, mai ales dacă raportăm acest aspect la realităţile româneşti[10].

Deloc întâmplător, constituirea şi activitatea Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi este plasată în continuarea rodnicei perioade ieşene a „Junimii”, structură de care însuşi Xenopol fusese foarte apropiat, chiar dacă, în diverse momente, se manifestase în dezacord cu unele idei maioresciene referitoare la evoluţia politică şi culturală a românilor. Cu toate acestea, aşa cum remarcase Al. Zub încă în 1972, „relaţia de succesiune funcţională ce se stabileşte de obicei între «Junimea» şi Societatea ştiinţifică şi literară din Iaşi, relaţie întemeiată pe «succesiunea» cronologică, nu e justificată totuşi decât în parte”[11], în ciuda frumoaselor şi deloc puţinelor eforturi şi străduinţe ale membrilor Societăţii întemeiate în 1888, care au încercat şi, cel puţin parţial, au şi izbutit să creeze o anumită emulaţie la nivelul intelectualităţii româneşti a timpului.

Datorită conexiunilor şi bunelor relaţii pe care le stabilise, dar şi ca urmare a prestigiului care-i însoţea numele, cel care a fost un adevărat *spiritus rector* al Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi a reuşit să închege şi, lucru la fel de important, să menţină un colectiv şi un interes relativ constant cu privire la activitatea Societăţii şi la publicarea „Arhivei”. Însă şi în această privinţă determinante au fost, în destule rânduri, eforturile şi insistenţele personale, implicarea directă a savantului şi a colaboratorilor săi apropiaţi, care au ajutat din plin la perpetuarea (dacă nu chiar la supravieţuirea!) celor două componente asociaţioniste – Societatea ştiinţifică şi literară din Iaşi şi revista „Arhiva”[12].

---

[8] Din acest punct de vedere, Xenopol se alătura lui Grigore C. Buţureanu, care susţinuse, pe spezele proprii, în primii ani, apariţia revistei – A. D. Atanasiu, *Directorii „Arhivei”, editorii, etc.*, în „Arhiva”, anul XXV, 1914, nr. 9 şi 10, p. 405.

[9] Mircea-Cristian Ghenghea, *Revista „Arhiva”. Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, Iaşi, 2020, p. 44.

[10] *Ibidem*, p. 13: „«Arhiva» face parte dintr-un club destul de select al publicaţiilor de ştiinţă şi cultură din spaţiul românesc nu doar prin importanţa de ansamblu, valoarea contribuţiilor şi numele care au semnat aceste contribuţii, ci şi din punct de vedere al existenţei sale relativ îndelungate – periodicul a apărut din 1889 până în 1940 (cu o întrerupere de cinci ani, 1916–1921, provocată de participarea României la Primul Război Mondial şi de consecinţele imediate ale acestui fapt), totalizând 48 de ani şi 47 de tomuri, echivalentul a 240 de fascicule cu peste 21 000 de pagini”.

[11] Al. Zub, *op.cit.*, p. 277.

[12] A se vedea chiar precizările efectuate de către A. D. Xenopol însuşi în cadrul unei note inserate la finalul unui document publicat în revista „Arhiva”, anul VII, nr. 1 şi 2, ianuarie – februarie 1896, p. 101: „Scrisoarea are însă şi alt interes, anume acela de a arăta cum să proceda la începutul mişcării noastre literare pentru susţinerea revistilor. E îndestul de trist să constatăm că după jumătate de veac de *propăşire* şi *cultură*, revistele literare şi ştiinţifice trebuie să se susţină cu aceleaşi mijloace, liste de subscripţie şi stăruinţile prietenilor! Căci prin ele însăşi nu ar trăi nicio zi. Cel puţin aceasta este experienţa pe care o fac cu revista mea [„Arhiva” – n.n.], care cu toate aceste desigur că nu este cea mai ră din revistele noastre”.

Cu privire la evoluţia istorică a planului general al asociaţionismului românesc, aşa cum era aceasta privită la sfârşitul secolului al XIX-lea, beneficiem inclusiv de o perspectivă a lui A. D. Xenopol prezentată în paginile „Arhivei", edificatoare pentru a înţelege importanţa acordată iniţiativelor şi fenomenelor asociative, înţelese ca expresii intrinseci ale spiritului naţional. Ne referim la o conferinţă pe care savantul a susţinut-o la Iaşi, în data de 17 februarie 1891, cu ocazia deschiderii cursurilor libere ale Societăţii ştiinţifice şi literare din localitate. Textul conferinţei, intitulată *Importanţa asociaţiunilor în dezvoltarea culturei*[13], se încadrează în acea categorie a lucrărilor puţin cunoscute de care aminteam la început. Totodată, acesta ne oferă o perspectivă „din aproape", din interior, a celui care se regăsea direct implicat în planul iniţiativelor asociaţioniste specifice mediilor intelectuale româneşti ale vremii, având o anumită relevanţă inclusiv în ceea ce priveşte concepţia lui Xenopol asupra ideii de asociere şi de activism cultural.

La o primă vedere, pare oarecum ciudat şi destul de dificil de înţeles de ce, în conferinţa marelui nostru istoric, nu există nici măcar o menţiune sau o referire cu privire la realizările de netăgăduit ale românilor transilvăneni pe acest tărâm al asociaţionismului, încă al acelui asociaţionism militant, pe deplin angajat în lupta naţională de atunci din Imperiul austro-ungar. Este vorba, se înţelege, despre împlinirile de netăgăduit ale Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român (ASTRA), pe care cu siguranţă Xenopol le cunoştea prea bine. Însă, făcând abstracţie de titlul conferinţei, poate prea generos şi de o largă respiraţie istorică, parcurgerea textului indică foarte clar faptul că s-a dorit să se ofere auditoriului (şi, implicit, prin publicarea rândurilor respective, şi cititorilor) un mic excurs istoric strict limitat la graniţele de atunci ale statului român, fără a se intenţiona o extindere a analizei asupra realităţilor de peste munţi.

Privită din perspectiva vestitei teorii junimiste a „formelor fără fond", s-ar putea considera că intervenţia lui Xenopol evidenţiază mai degrabă lipsa unor forme adecvate de exprimare şi de capacitare socială şi civică, specifice asociaţionismului militant invocat, de care naţiunea română avea atâta nevoie în acele timpuri. Nu degeaba, în viziunea marelui nostru istoric, cristalizarea şi manifestarea unor structuri asociaţioniste specifice se încadrau organic în procesul general de afirmare identitară şi de conştientizare a valorilor culturale şi ştiinţifice caracteristice naţiunii române.

Acest text foarte puţin cunoscut al lui A. D. Xenopol are, însă, şi o altă semnificaţie, care se încadrează în acel plan al reluării şi reconsiderării unor aspecte ce au de-a face cu biografia ori cu activitatea personalităţilor altor epoci. Ne referim la debutul acelor „cursuri libere" (aşa cum apare menţionat chiar în subtitlul din „Arhiva") ori prelegeri publice, pe care Societatea ştiinţifică şi literară din Iaşi le inaugura, oficial, în acel an 1891, prin intermediul conferinţei lui Xenopol şi despre care încă nu cunoaştem foarte multe lucruri, în ciuda câtorva studii şi cercetări referitoare la apariţia şi dezvoltarea Societăţii[14]. Modelul sau tiparul junimist este, credem, destul de evident în această privinţă, ideea generală fiind aceea că membrii structurii ieşene trebuiau să

[13] A. D. Xenopol, *Importanţa asociaţiunilor în dezvoltarea culturei*, în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", anul II, nr. 9, martie 1891, p. 530–543.

[14] Un foarte bun punct de pornire şi, în acelaşi timp, unul din destul de puţinele studii dedicate Societăţii este, indiscutabil, cel scris de Al. Zub şi deja citat – vezi *ibidem,* p. 277–285.

contribuie, şi în acest mod, atât la promovarea cunoştinţelor culturale şi ştiinţifice, cât şi a propriei organizaţii[15]. Cu siguranţă acest aspect al activităţii Societăţii poate reprezenta oricând un subiect de reflecţie şi de analiză istoriografică mai aprofundată.

În fine, nu putem să nu remarcăm faptul că dezideratul exprimat în urmă cu aproape trei decenii de către academicianul Al. Zub, referitor la necesitatea recuperării şi promovării operei xenopoliene, este încă, în bună măsură, valabil: „În orice cultură care se respectă opera lui A. D. Xenopol ar avea de mult un monument editorial, dacă nu ediţii după ediţii, menite a-i asigura accesul la categorii cât mai largi de cititori. Motivul restituţiei n-ar fi unul neapărat «patriotic», în sensul frivol pe care dictatura comunistă l-a impus în ultimele decenii. Opera însăşi oferă destule argumente în direcţia unui program de recuperare exhaustivă”[16].

A. D. XENOPOL AND THE ROMANIAN ASSOCIATIONISM

Abstract

Transcending the areas of psychology and philosophy, the associationism became a widely spread and used notion used for describing the idea of association between people for various purposes within the generous fields of culture and science. Targeting the development and the affirmation not only of the most gifted elements of a nation, but also of the commoners who had to rise to a certain cultural and educational level, the Romanian associationism registered a climax in the last decades of the 19th century and the first ones of the 20th. This was not accidental as it proved its benefits for the whole of the nation on the background of the national awakening and affirmation. Intellectuals like A. D. Xenopol were usually in the front rows of the initiatives and enterprises focused on the diffusion of cultural, scientific, and historical national reference points. The first one to write a great synthesis of the Romanians' history, the widely known and appreciated scientist was also a highly engaged and committed militant for the rights of his compatriots, the general cultural progress of the nation, and the affirmation of the national specificity. His most important associative contribution was undoubtedly represented by the establishment and the fruitful activity within the scientific and literary society in Iaşi, a structure which required a lot of effort, energies, and last but not least money.

[15] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 542: „Societatea ştiinţifică şi literară din Iaşi, ale cărei cursuri libere am distinsa onoare a le inaugura astăzi, este cea mai tânără din toate societăţile de cultură înfiinţate în România. Deşi a intrat abia în al treilea an al existenţii sale, a început a da roade care cred că pot să ne încredinţeze de a ei vitalitate. «Arhiva» în care se publică producerile membrilor ei a găsit apreţuitori nu numai în ţară, dar şi în străinătate. Numărul membrilor societăţii şi deci al colaboratorilor la organul ei se măreşte necontenit; după ce în anul trecut s-a ţinut un şir de conferinţe publice, după chipul acelor obicinuite la Ateneu şi la fosta societate «Junimea», s-a hotărât în acest an să se înceapă nişte cursuri regulate, în care publicul doritor de lumini să poată dobândi nu numai nişte cunoştinţi răzleţe, ci întreguri de noţiuni bine definite şi deplin lămurite. Credem că prin aceste cursuri ţinute regulat în tot decursul anului de trei ori pe săptămână, luni, mercuri şi sâmbătă, vom izbuti a trezi în societatea noastră gustul pentru îndeletniciri intelectuale, atât de răspândit în oraşele Apusului, şi vom contribui astfel a ridica nivelul cultural al ţării, atât de trebuitor, dacă voim să ne menţinem rangul câştigat cu atâta trudă între popoarele civilizate”.

[16] Al. Zub, *Restitutio in integrum*, în „Xenopoliana”, I, nr. 1–4, Iaşi, 1993, p. 113.

EXPUNERE PE SCURT A PRINCIPIILOR FUNDAMENTALE ALE ISTORIEI

A. D. XENOPOL[*]

În veacul ce acum se sfârşeşte, odată cu o puternică înviere a studiilor istorice, s-au îndeletnicit cugetătorii şi cu teoria acestei discipline, căutând a se hotărî mai lămurit ţintele ce le urmăreşte şi mijloacele întrebuinţate spre a le ajunge. S-au scris nenumărate lucrări, în cari teoria istoriei este tractată sau în toată întinderea, sau în chip mai mult întâmplător. Cele mai multe din aceste încercări sunt datorite sociologilor, cari, ei mai ales, s-au arătat nemulţumiţi cu chipul cum istoria a fost până acum prelucrată şi cari voiesc să creeze, pentru a zice astfel, istoria din nou, punând-o pe alte temelii, acele ale unei ştiinţe, şi scoţând-o din sfera literară, în cari până acuma a fost cuprinsă.

Pentru a ajunge această ţintă, se cere de către cugetătorii ce îndrumează atare cercetări ca şi istoria să fie întemeiată pe principiile de cari se călăuzesc toate ştiinţele, anume ca ea să generalizeze fenomenele din cari se alcătuieşte şi aceste generalizări să fie formulate în legi obşteşti, de caracter universal, cu ajutorul cărora istoria să poată, ca şi celelalte ştiinţe, prevede viitorul. Istoria literară de până acuma ar fi bună de aruncat în coşniţă; tot ce s-a scris până în vremile noastre asupra trecutului omenesc poate cel mult avea valoarea unei adunări de material; prelucrarea lui ştiinţifică încă îşi aşteaptă meşterul neasemănat, cari să scoată istoria din hăugaşul în cari mucezeşte şi să o înalţe pe piedestalul ştiinţific, singurul pe cari se poate întemeia o cunoştinţă serioasă şi adevărată a vremurilor apuse.

Eu cred că o asemenea concepţiune a istoriei este tot ce poate fi mai greşit şi că a o primi drept temelie teoretică este a compromite cu desăvârşire disciplina de cari e vorba. De aceea am întreprins un studiu asupra principiilor, pe cari trebuie să se razime cunoştinţa trecutului, şi cred că am izbutit a pune pe adevăratele ei temelii, şi nu pe temelii de împrumut, această cunoştinţă. Cugetările mele le-am expus într-un volum ce a apărut chiar acuma la Paris sub titlul: *Les principes fondamentaux de l'Histoire,* căruia va urma în curând o prelucrare românească ce a început chiar să apară în „Arhiva" din Iaşi.

---

[*] „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", seria a II-a, tom XXI, 1898–1899, p. 463–474; A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice*. Ediție, studiu introductiv, comentarii și note de N. Gogoneață și Z. Ornea, București, 1967, p. 217–231.

I

Cea dintâi mare greşală, comisă de toţi învăţaţii, este aceea de a privi istoria ca o ştiinţă singulară, pe cari o clasifică între ştiinţele morale, alăturea cu dreptul, morala, psihologia etc. S-a luat însă aminte încă de mult că istoria este o ştiinţă foarte vastă, ce s-ar aplica aproape la toate cunoştinţele omeneşti. În realitate istoria nu este o ştiinţă singulară, şi anume o ştiinţă a faptelor spiritului, cum este ea definită de obicei, ci o disciplină ce se îndeletniceşte cu dezvoltarea atât a lumii materiale, cât şi a celei intelectuale; căci pe lângă istoria propriu-zisă, acea a tuturor manifestărilor spiritului (istoria politică, culturală, istoria artelor, a religiunilor, a ştiinţelor, a dreptului, a moralei, a formelor economice, a filosofiei), nu este oare încă o istorie a organismelor, o istorie a dezvoltării pământului şi chiar, ipotetic, o istorie a dezvoltării universului?

Istoria este deci un mod de concepţiune a lumii şi nu o ştiinţă singuratică; ea se aplică la toate fenomenele şi la toate felurile de cunoştinţe. Istoria omenirii nu este, în acest chip, de a privi lucrurile, decât urmarea istoriei materiei ce a precedat-o. La început s-a dezvoltat sistemul nostru solar; apoi pământul a desfăşurat pe el un şir de formaţiuni, pe cari au apărut, de la un timp, organismele, ce s-au transformat într-un lung şir de prefaceri. Aceste au ajuns în sfârşit să dea naştere fiinţei omeneşti, cari ea însăşi s-a transformat întâi ca fizic, paralel cu ultimele prefaceri ale scoarţei pământului, până când, cu rasa albă, rostirea supremă a omenirii, s-a pus un capăt dezvoltării organice materiale, iar puterea de transformare a naturei s-a abătut, de la prefacerea organismelor, la partea lăuntrică a omului, mintea lui, dând naştere acuma civilizaţiunilor, precum mai înainte dădea vieaţă formelor organice necontenit propăşitoare.

Cât mai mare, mai vastă şi mai impunătoare este această concepţiune a istoriei, cari întovărăşeşte creaţiunea de la arătarea ei în univers şi nu consideră acea disciplină numai ca o manifestare de fenomene intelectuale, fără legătură cu temelia pe cari ele se înalţă, viaţa materială!

Această concepţiune, singura adevărată a istoriei, ca o dezvoltare a universului întreg, presupune neapărat o alta tot atât de mare, tot atât de însemnată, acea a elementelor statornice pe cari existenţa se întemeiază, deoarece nu poate fi dezvoltare fără o temelie permanentă pe cari ea să se îndeplinească. Concepţiunea istorică sau de *succesiune* a lumii cere deci, ca corolar, o concepţiune statornică sau de *coexistenţă.* Toate lucrurile din această lume sunt sau statornice sau schimbătoare, şi chiar lucrurile ce se schimbă pot fi privite ca statornice într-un moment dat. După cum lucrurile sunt luate ca elemente statornice în univers sau ca elemente supuse prefacerii, se nasc cele două concepţiuni intelectuale asupra fenomenelor lui, cari dau naştere la două clase deosebite de ştiinţe, acele ale coexistenţei şi acele ale succesiunii.

Această dublă concepţiune a lumii îşi are rădăcina şi explicarea în dualitatea formelor în cari e turnat universul: spaţiul şi timpul, forme reale şi existente în afară de mintea omenească, şi nu numai forme ale acesteia, cum o vrea Kant.

Spaţiul se întinde în afară de noi şi timpul curge neatârnat de noi; fără această concepţiune fundamentală, istoria nu ar fi decât o uriaşă fantasmagorie.

Să cercetăm acuma natura fenomenelor cu cari se îndeletnicesc cele două mari clase de ştiinţe, acele ale coexistenţei şi acele ale succesiunii, spre a vedea dacă e cu putinţă a se aplica acestor din urmă principiile şi logica ce cârmuiesc pe cele dintâi? Greşeala tuturor cugetătorilor de până acuma a fost că nu şi-au dat seama de deosebirea fundamentală dintre fenomenele coexistente şi acele succesive şi că, disciplinele ştiinţifice închegându-se mai întâi pentru faptele coexistente, ei au considerat ca ştiinţe numai sistemele de adevăruri privitoare la ele. Apoi când a venit rândul şi faptelor succesive de a fi prinse în închegări ştiinţifice, s-a cugetat a se aplica, curat şi fără alegere, principiile ce ocârmuiau ştiinţele coexistenţei la întocmirea acelor ale succesiunii – cea mai mare greşeală ce s-a putut face vreodată în domeniul logicei. Tocmai această greşeală voiesc s-o îndrept prin cercetarea principiilor fundamentale ale istoriei, adecă ale ştiinţei faptelor succesive.

Privim ca fapte coexistente, şi le numim astfel, toate acele fapte ce se repetă necontenit în univers, fie în toate timpurile, fie într-un moment dat, fapte asupra cărora timpul nu are nicio înrâurire. Chiar de sunt oarecari deosebiri între faptele de aceeaşi categorie ce se repetă fără încetare, aceste deosebiri sunt neînsemnate; ele pot fi lăsate la o parte şi, considerând aceste fapte ca reprezentantele unui tip unic, putem generaliza fenomenul şi să-l exprimăm prin o singură noţiune sau judecată. Aşa bunăoară: căderea corpurilor, dilatarea gazurilor, presiunea lichidelor, descărcările electrice se petrec în acelaşi chip pe toată suprafaţa pământului şi cu siguranţă chiar şi pe alte corpuri cereşti. Ele s-au petrecut în acelaşi mod pe timpul egiptenilor, al grecilor, al romanilor, în veacul de mijloc, precum se petrec în vremile noastre şi precum se vor petrece de-a pururea, în cursul veacurilor ce au să vină. Tot fapte coexistente sunt însă şi învârtirile repetate ale planetelor în jurul lor însele, precum şi revoluţiunile lor în jurul soarelui, căci, deşi timpul este un element esenţial pentru ca ele să se poată îndeplini, el nu pune în lucrare asupra lor nicio înrâurire modificătoare. Tot fapte coexistente sunt apoi şi fenomenele intelectuale ce se repetă fără schimbare în omenire, precum legile cugetării, efectele pasiunilor, înrâuririle voinţei, sau în alte domenii, scumpirea sau ieftinirea mărfurilor după ofertă şi cerere, sau producerea mai bună şi mai repede, potrivit cu împărţirea muncii, desfacerea nobleţei din sânul poporului, efectele războaielor purtate pe socoteala oşteanului etc., etc. Toate aceste fapte, repetându-se fără nicio schimbare în decursul vremilor, sau fiind considerate neatârnat de timpul ce le-ar putea modifica, constituiesc fapte coexistente.

Cu totul de altfel sunt faptele succesive. Acestea nu se repetă niciodată în mod identic, ci ele sunt necontenit prefăcute prin curgerea timpului. Cu toate că şi faptele succesive pot înfăţişa oarecari asemănări, acestea nu alcătuiesc partea lor esenţială, ci aceasta este constituită tocmai din elementele deosebitoare. Aşa teatrul antic şi cel modern au ieşit tot din misterele religioase; dar modul cum lucrul s-a făcut şi formele cărora unul şi altul au dat naştere sunt cu totul deosebite. Literatura clasică latină şi greacă împărtăşesc cu cea franceză deplinătatea formei; dar această asemănare nu are decât o mică însemnătate faţă cu elementele ce le

deosebesc. Dreptul roman şi acel german au de scop tot regularea raporturilor dintre oameni. Ceea ce însă este partea de seamă în cunoştinţa lor nu este această asemănare de tot generală, ci deosebirile dintre ambele sisteme.

În coexistenţă predomneşte deci asemănarea; în succesiune deosebirea. Ştiinţele coexistenţei vor fi sisteme de asemănări, ştiinţele succesive sisteme de deosebiri. De aici se vede cât de departe unul de altul stau aceste două moduri de concepţiune ale lumii, şi deci cât de greşită trebuie să fie încercarea de a aplica unuia principiile ce cârmuiesc pe celălalt. Tocmai năzuinţa cugetătorilor, cari voiesc să prefacă istoria, de a închega în noţiuni şi judecăţi obşteşti producerea fenomenelor succesive, de a le formula în legi, se va lovi totdeauna de nerăsturnata piedecă a nerepetării fenomenelor succesive. Aceste sunt pururea altele, şi chiar când ele par a se repeta, o fac sub forme cari le schimbă cu totul caracterul şi natura. Fenomenele succesive chiar când se produc paralel, şi pentru aceleaşi categorii, sunt totdeauna deosebite; apoi ele nu se produc decât o singură dată în decursul vremurilor şi nu se mai reproduc niciodată. Odată numai a fost o epocă cretacee, odată una carboniferă sau o epocă glaciară, odată numai a apărut ichtiosaurul, plesiosaurul, pterodactilul sau mamutul; au dispărut şi nu se vor mai reproduce în veci. Odată numai a fost o civilizaţiune feniciană, grecească, romană; odată au fost cruciadele, Revoluţiunea din 1789, cea din 1848, şi nu se vor mai reproduce *aşa cum a fost* nici odinioară. Nu se pot însă generaliza decât noţiuni sau judecăţi asemănătoare. Fenomenele succesive, fiind totdeauna unice, nu se pot subsuma şi închega în formule obşteşti. Legi deci, în felul acelora ce ocârmuiesc producerea fenomenelor coexistente, cari se reproduc şi se repetă necontenit aceleaşi, nu pot fi formulate în istorie, şi încercarea de a ridica pe *această cale* istoria la rangul de ştiinţă este o zadarnică opintire.

II

Şi cu toate aceste, noţiunea de lege nu este cu totul străină disciplinei istorice. Trebuie numai bine precizat înţelesul şi întinderea pe cari această noţiune poate s-o aibă în istorie, şi tocmai acesta este punctul cel mai însemnat al teoriei ştiinţelor succesiunii, şi în acest punct cred că am adus o idee nouă la lumină, menită a împăca controversele şi a stabili adevărul.

O lege nu este şi nu poate fi decât rostirea, prin cugetare şi limbă, a felului cum se manifestează o putere a naturei, şi orice întindere a înţelesului acestui cuvânt peste acel arătat este o neîndreptăţită abatere. De aceea o lege nu poate avea excepţiuni şi nu putem primi existenţa legilor empirice, în înţelesul de legi cu excepţiuni. Puterile naturei nu pot însă să se manifeste prin ele însele, ci au nevoie de o întrupare în formele, sau mai bine zis în împrejurările existenţei, pentru a păşi în lumea fenomenelor. Împrejurările acestea sunt sau şi ele statornice, în lumea coexistenţei, sau schimbătoare, în acea a succesiunii. Fenomenele fiind productul a doi factori, puterea şi împrejurările, deşi unul din ei e totdeauna statornic – puterea –

modul de producere a acestor fenomene va fi statornic sau schimbător, după al doilea element ce conlucrează la a lor zămislire – împrejurările. Numai în cazul când şi împrejurările sunt statornice, va avea acelaşi caracter şi producerea fenomenelor, şi aceasta va putea fi generalizată în formulele legilor de producere a fenomenelor.

În cazul al doilea, când împrejurările în cari puterile se întrupează se schimbă neîncetat, se vor schimba neîncetat şi fenomenele, deşi ele sunt împinse la lumină prin îmboldirea statornică a puterii.

Aşa bunoară legea căderii corpurilor este manifestarea puterii gravitaţiunii, încorporate în corpuri mai grele decât aerul ce sunt lăsate libere de la o înălţime oarecare pe suprafaţa globului. Legea plutirii corpurilor, datorită aceleiaşi puteri, încorporate în corpuri la volum egal mai uşoare decât apa şi puse în ea. Legile mişcării planetelor în jurul soarelui sunt datorite acţiunii a două puteri, mişcarea iniţială şi atracţiunea, încorporate în corpurile cereşti aşezate la îndepărtările lor respective de soare. Legea ofertei şi a cererii este încorporarea puterii simţemântului de conservaţiune în mărfurile oferite spre desfacere, şi aşa mai departe. Dacă putem formula legi de producere ale acestor deosebite fenomene, aceasta se întâmplă fiindcă, pe *lângă elementul general al acţiunii puterii, se mai întâlneşte şi încorporarea ei tot în împrejurări de caracter general.*

Şi fenomenele succesive sunt rezultatul întrupării puterilor statornice ale naturei în împrejurările existenţei; dar aceste împrejurări nemaifiind statornice, ci schimbătoare, rezultă că producerea fenomenelor nu va mai putea fi dată prin formulele generale ale legilor. Aşa bunăoară este cunoscut că totdeauna puterea evoluţiunii se manifestă prin părţile superioare ale elementelor supuse ei. Această formulă obştească are aparenţa unei legi, şi fiindcă ea se referă la chipul de lucrare al evoluţiunii, deci al unei puteri producătoare de fapte succesive, s-ar părea că este o lege istorică. Ea şi este o asemenea lege; dar se referă numai la chipul de lucrare al puterii, fără nicio legătură cu producerea fenomenelor, cari producere se îndeplineşte de către acţiunea puterii evoluţiunii, ocârmuită de legea dezvoltării de sus în jos, prin mijlocirea împrejurărilor necontenit schimbătoare. În fiecare caz anumit, această lege va da naştere, nu la producerea de fenomene identice, ci totdeauna deosebite, după împrejurările prin cari puterea îşi va vădi acţiunea ei. Altele vor fi fenomenele când vom studia efectele acestei legi în dezvoltarea organismelor, altele iarăşi în introducerea civilizaţiunii grece la romani, altele de asemenea în dezvoltarea învăţământului în Apusul Europei, şi aşa mai departe.

Pe când puterile coexistenţei, lucrând asupra unor împrejurări cu caracter statornic, dau naştere la legi obşteşti de producere a fenomenelor, acele succesive, lucrând asupra unor împrejurări vecinie altele, dau naştere la serii de fenomene totdeauna deosebite, unice şi cari nu se repetă niciodată într-un chip identic. Coexistenţa dă deci naştere la legi, succesiunea la serii; iar dacă succesiunea înfăţoşază şi dă legi, aceste sunt cu totul abstracte *şi ocârmuiesc numai modul de lucrare al puterii, iar nici decât producerea fenomenelor.*

Sociologii, simţind prin instinct cum le fuge tărâmul de sub picioare, când voiesc să înghesuiască mişcarea istoriei în formule înţepenite ale legilor obşteşti de producere ale fenomenelor, iar pe de altă parte târâţi orbeşte de greşita părere că

nicio ştiinţă nu poate exista fără un sistem de adevăruri obşteşti, fără un sistem de legi, au încercat o nouă şi desperată închipuire de legi istorice, anume contopirea în o singură formulă a diferitelor clase de serii de dezvoltare asemănătoare; au formulat abstracţiuni culese, nu asupra unor fenomene succesive, ci asupra modului de dezvoltare a acestor fenomene în deosebite serii în cari ele se vădesc. Pentru a ajunge la acest rezultat, se înţelege că sociologii au trebuit să lase la o parte deosebirile cari despărţesc pe aceste serii în tot atâtea felurite unităţi; au trebuit să lepede deci tocmai partea esenţială istorică, pentru a stabili legile istorice. Aşa bunăoară d-l *Letourneau* a formulat legea dezvoltării politice a popoarelor, cari ar fi că orice popor începe prin clan sau familie, pentru a trece la forma republicană democratică, apoi aristocratică, de aci la monarhia electivă, apoi ereditară, pentru a se întoarce *uneori* (se gândea la Franţa) iar la republică. Credem că nu este de nevoie a stărui asupra absolutei falsităţi a acestei pretinse legi. Ne-am întreba numai cum ar explica d-l Letourneau, cu legea d-sale, fapta celor doi regi din statul spartiat? Tot aşa stau lucrurile cu legile lui *Herbert Spencer* şi *Bresson* asupra dezvoltării religiunilor, cu aceea a d-lui *Brunetière* asupra succesiunii artelor, cu acele ale lui *Buckle* asupra civilizaţiunilor extra-europene etc., etc.

Cunoştinţa istorică este o cunoştinţă de deosebiri, şi a le şterge pe aceste, pentru plăcerea de a formula legi de producere a fenomenelor, şi a pune astfel şi istoria pe picior de egalitate cu ştiinţele coexistenţei (rău numite de către unii ştiinţele naturale), este de a nu-şi da seamă de deosebitul caracter al fenomenelor succesiunii şi a nimici tocmai cunoştinţa istorică.

III

Am văzut că istoria se îndeletniceşte cu faptele succesive, cari au drept caracter deosebitor că nu pot îmbrăca forme obşteşti de cugetare. Lucrul s-ar părea neexact la prima vedere, deoarece şi în istorie sunt pe lângă fenomenele singuratice şi de acele generale. Aşa ar fi epoca cretacee, carboniferă, perioada glaciară, cea cuaternară, arătarea trilobiţilor, a saurienilor etc., sau în istoria omenirii căderea Imperiului roman, năvălirea barbarilor, feudalismul, cruciatele, emanciparea comunelor, Reforma, Renaşterea şi câte altele.

Aceste fenomene, oricât s-ar părea ele de generale faţă cu elementele mai restrânse în spaţiu şi timp ce le constituiesc, nu posedă niciodată caracterul universal al fenomenelor coexistente ale naturei sau ale spiritului. Deşi mai generale decât elementele lor constituante, ele au totuşi un caracter individual, chiar pentru fenomenele succesive ale materiei, perioadele geologice. Cu toate că acestea înfăţoşează adeseori fenomene răspândite peste tot pământul, deci universale (pentru noi oamenii) ca spaţiu, ele se deosebesc de fenomenele coexistente prin aceea că se produc o singură dată în cursul veacurilor şi nu se mai repetă nicicând. Istoria omenească individualizează încă şi mai mult fenomenele sale generale, întrucât, pe lângă restrângerea în timp, ele mai sunt restrânse şi în spaţiu, fiecare fenomen fiind particular unui popor sau unei rase anumite.

Cum s-ar putea oare asemăna fenomenele succesive ale materiei sau ale spiritului cu fenomenele coexistente ale acestor două sfere ale existenţei, cu căderea corpurilor, rotaţiunea planetelor, cu legea ofertei şi a cererii, cu legile cugetării etc.? Pe când faptele coexistente se reproduc pe toată întinderea universului sau în sânul întregului neam omenesc, şi în toate timpurile rămân veşnic aceleaşi, faptele succesive, deşi uneori pot să se întindă la globul nostru întreg, sunt însă totdeauna restrânse ca timp, nemairepetându-se niciodată în veci. *Istoria este deci o cunoştinţă de fapte individuale.* Să ne întrebăm însă acuma dacă o astfel de cunoştinţă poate constitui o ştiinţă sau dacă împreună cu *Schopenhauer* trebuie aruncată istoria afară din câmpul ştiinţei (*Wissenschaft*) în acel al simplei cunoştinţe (*Wissen*)?

Este cunoscut că până acuma ştiinţa a fost totdeauna definită ca un sistem de adevăruri generale sau mai bine zis universale. Dacă ştiinţa a fost bine definită astfel, atunci istoria, cari este cunoştinţa individualului, nu poate intra în această definiţiune şi ea trebuie să rămână afară din câmpul ştiinţei, şi tocmai spre a o putea introduce cu de-a sila în această cetate meterezită, se muncesc sociologii a face şi din istorie un sistem de adevăruri generale, lucru însă ce am văzut că duce tocmai la nimicirea cunoştinţei istorice, cari este o cunoştinţă de diferinţe, de elemente individuale.

S-ar părea deci că istoria nu este o ştiinţă, deoarece, dacă tinde să prindă acest caracter, trebuie să se nimicească pe ea însăşi.

Şi cu toate acestea mintea noastră protestează contra descalificării ştiinţifice a istoriei pentru un temei foarte simplu: pentru că definiţiunea ştiinţei a fost dată într-un chip prea îngust, luându-se numai după complexul ştiinţelor coexistenţei (aşa numitele ştiinţe naturale), după cari ştiinţele nu ar fi decât nişte sisteme de adevăruri universale.

Această definiţiune nu este exactă, nici chiar pentru aşa-zisele ştiinţe naturale, pentru cari a fost formulată. Şi aceste ştiinţe cuprind uneori adevăruri de caracter individual în sistemul ce le alcătuieşte. Aşa în astronomie, înclinarea axei pământului în un unghi de 23 de grade pe ecliptică, precum şi înclinarea aproape orizontală a axei planetei Venus şi aceea aproape perpendiculară a axei planetei Jupiter sunt adevăruri singulare, ce nu se întâlnesc decât o dată în univers; cu toate acestea, prin ele se explică toate fenomenele de zi şi de noapte, precum şi în parte acele de anotimpuri pe suprafaţa ziselor planete. Cum se poate deci defini astronomia ca un sistem de adevăruri universale? Apoi am văzut că în geologie, în paleontologie, în teoria descendenţei, fenomenele, deşi adeseori generale ca spaţiu, sunt individualizate în timp. Ce soi de adevăruri universale sunt însă acelea ce nu apar decât o singură dată în decursul veacurilor? Definiţiunea ştiinţei ca sistem de adevăruri universale este deci prea îngustă. Ea trebuie înlocuită cu o alta cari să corespundă adevăratei ei naturi.

Ştiinţa este un sistem de adevăruri *dovedite,* fie ele generale sau universale, fie ele singulare sau individuale. Multe adevăruri sunt primite şi puse în lucrare de practica vieţei fără a se lua grija de a se convinge despre realitatea lor. Dovada unui adevăr îl înalţă la ştiinţă; căci se *ştie* numai ceea ce este dovedit. Istoria nu ar fi o ştiinţă numai în cazul când nu ar putea dovedi adevărurile sale. În această

privinţă este de observat că, deşi dovada în ea este mai greu de făcut decât în ştiinţele coexistenţei, unde fenomenele pot fi percepute prin simţuri, totuşi, cel puţin pentru faptele mari ale istoriei, dovedirea lor ştiinţifică este netăgăduită. Cele mici sunt dimpotrivă încă adeseori supuse controversei şi tendinţa istoriografiei vremilor noastre este tocmai de a introduce, prin demonstrare, în rândul adevărurilor ştiinţifice ale istoriei, şi faptele cele mici din cari se alcătuieşte. Cum se poate însă ca fenomenele mari să fie sigure în istorie, pe când multe din cele mici nu sunt, aceasta se explică tot din natura faptelor succesive. În ştiinţele coexistenţei faptele mari, generale, legile sunt subsumarea celor mici; nu poate deci exista o cunoştinţă a generalului fără una precisă a individualului. În istorie faptele mari nu sunt subsumarea celor mici, ci *rezultatul înlănţuirii lor,* şi un rezultat poate fi cunoscut, deşi nu se ştie cum el a fost produs. Aşa, nu am fi putut cunoaşte niciodată legea căderii corpurilor, dacă nu s-ar fi măsurat exact un număr de cazuri de căderi. Se poate însă cunoaşte despărţenia regelui Henric VIII din Anglia de soţia lui, Caterina de Aragon, deşi calea cum s-a realizat acest rezultat nu ar fi pe deplin cunoscută.

Ştiinţa, neavând de scop decât demonstrarea adevărurilor, prevederea viitorului este tot atât de puţin esenţială existenţei ei ca şi formularea adevărurilor obşteşti. Istoria va fi deci o ştiinţă, cu toate că nu va putea prevedea viitorul. Dacă ştiinţele coexistenţei pot face acest lucru, aceasta se întâmplă fiindcă ele, formulând legea de producere a vecinic aceloraşi fenomene, pot totdeauna să prevadă şi să prezică *reproducerea lor. E acelaşi fenomen,* produs în trecut, cari se reproduce în viitor. Cu totul altfel în istorie. Aici fenomenul viitor va fi totdeauna *altul* decât cel trecut sau decât cel de faţă. Cum e cu putinţă a se prezice ceva ce nu a fost nicicând, afară decât doar pe calea oraculilor. Tot ce se poate aştepta în istorie este de a se întrevedea direcţiunea pe cari şirurile de evenimente – ele însuşi necunoscute – o vor lua în viitor, judecând după aceea urmată de ele până acuma. Aşa se poate întrevedea dispariţiunea Turciei, desfacerea Austriei, emanciparea femeei, îmbunătăţirea condiţiunii poporului de jos etc.

Ştiinţele însă mai urmăresc, pe lângă stabilirea şi demonstrarea adevărurilor ce le alcătuiesc, şi explicarea lor. Este interesant de asemănat între ele, în această privire, ştiinţele coexistenţei şi acele ale succesiunii. Am văzut că în privirea putinţei dovedirii adevărurilor, ştiinţele coexistenţei sunt mai la îndemână a o face decât acele istorice. Cu totul altfel în privirea explicării cauzale. În această a doua menire a ştiinţei, acele ale succesiunii dispun de mai multe mijloace decât acele ale coexistenţei.

Într-adevăr, în ştiinţele coexistenţei, explicarea cauzală, este foarte scurtă, şi în curând se ajunge la cauza finală, acel mare punct de întrebare ce există la fundul tuturor concepţiunilor omeneşti. Să ne întrebăm bunăoară cari este cauza rouei? Se va răspunde: răcirea corpurilor expuse afară în nopţile senine. Cari este cauza acestei răciri? Radiarea către spaţiile cereşti. Şi cari este cauza acestei radiări? Răspuns ultim şi peste cari nu se poate trece: tendinţa temperaturilor de a se echilibra. De asemenea am da în curând peste cauza finală, simţământul de conservare, dacă am căuta cauzele legii ofertei şi a cererii. Să vedem cum stă lucrul în istorie. Dacă ne întrebăm: cum se face de Maiestatea Sa Carol I, din strălucita familie a

Hohenzollernilor, se află astăzi pe tronul României? Dacă lăsăm la o parte evenimentele amănunte şi ne ţinem numai de acele mari, vom avea ca prim răspuns că divanurile ad-hoc ceruse instituirea unei dinastii ereditare dintr-o mare casă europeană. Pentru ce rostise divanurile ad-hoc o atare dorinţă? Pentru a pune un capăt la nestatornicia ocupării tronului. De unde provine această nestatornicie? Din sistemul vicios de urmare în scaun în vremile mai vechi, acel electiv-ereditar. Cum se introdusese acest sistem, pierzător de ţară, în statele române? Din Ungaria, de unde se desfăcuse aceste state. Cum se face de statele române se desfăcuse din Ungaria? Fiindcă ungurii pusese stăpânire pe vechii colonişti romani. Ce sunt aceşti colonişti? Sunt acei aduşi de Traian în Dacia. Aici se pune un nou şir de întrebări, relative la cucerirea romană, la întinderea acestui imperiu, la istoria lui până la a lui începuturi, de unde trecem la migraţiunea arilor, la monogenesa sau la plurigenesa neamului omenesc – la originea omului – deci la originea vieţii pe pământ. Orice fapt istoric se urcă, din cauza în cauză, până la infinit, şi cauza finală, fiind relegată în infinitul timpului, poate fi lăsată la o parte, iar explicarea cauzală a fenomenelor istorice poate fi privită ca deplină şi definitivă. Chiar în cazul când sunt fapte istorice datorite unor îmboldiri individuale sau întâmplări (războaiele lui Napoleon, pierderea expediţiunii lui din Rusia), încă elementele acestea lucrează totdeauna asupra unor fenomene mai generale (revoluţiunea franceză), şi prin partea lor mai generală, fenomenele istorice îşi urcă explicarea lor cauzală la infinit.

Nu poate fi deci vorba de superioritatea sau inferioritatea uneia din cele două clase de ştiinţe, ale coexistenţei şi ale succesiunii, faţă de cealaltă, deoarece greutatea mai mare a ştiinţelor istorice de a stabili adevărul asupra fenomenelor ce studiază este compensată prin o mai întinsă pătrundere a reţelei cauzale.

IV

Caracterul ştiinţelor succesiunii şi a istoriei omeneşti îndeosebi va determina şi metoda de întrebuinţat în cercetările lor. S-a repetat mereu până acuma de mai mulţi cugetători, precum *Mill, Bain, Bernheim,* că istoria ar fi o ştiinţă inductivă, sau că ar întrebuinţa o metodă *sui-generis*, amestec de inducţiune şi de deducţiune, fără a se observa că în ştiinţele individualului nu se pot aplica nici una, nici alta din aceste două metoade ale ştiinţelor universalului. Într-adevăr, inducţiunea pleacă de la un fapt singular spre a ajunge la *acelaşi fapt* generalizat; ea tinde a descoperi legile cărora sunt supuse fenomenele şi baza ei logică este convingerea noastră apriorică în regularitatea mersului naturei. Dar nici una din aceste condiţiuni nu sunt îndeplinite de istorie: fapta universală la cari să te urci de la cele singulare nu există în istorie; tot atât de puţin există legi de producere a fenomenelor sau o regularitate în mersul naturei. Prin urmare temeliile lipsesc.

Tot aşa şi cu deducţiunea. Axiomele istorice nu sunt cunoscute fiindcă nu există şi adevăruri singulare nu se pot deci scoate din ele. Ştiinţa istorică are de

dezlegat cu totul altă problemă decât aceea de a găsi legi generale cari ar scoate adevăruri din axiome. Ea constată existenţa faptelor, când o poate, direct prin mărturisirea izvoarelor; când nu, atunci conchide de la un fapt individual cunoscut *la alt fapt* individual necunoscut, nu ca inducţiunea cari conchide de la unul sau mai multe fapte individuale cunoscute la *acelaşi* fapt, generalizat în formă de lege.

Istoria va întrebuinţa deci o metodă particulară, *inferenţa,* pentru a construi sistemul adevărurilor sale, iar inducţiunea va fi mărginită numai la cazurile cele două: 1) când va fi de stabilit o stare coexistentă trecută, şi 2) când va fi a se descoperi legile abstracte ale istoriei. În înlănţuirea fenomenelor, adecă tocmai în partea ei de căpetenie, nici inducţiunea nici deducţiunea nu vor putea găsi loc. Deşi inferenţa este cunoscută logicilor, nici unul nu s-a gândit până acuma la vastul câmp de aplicaţiune ce ea îl găseşte în istorie; că această metodă, arătată de ei ca o anexă a inducţiunii, este fundamentul de construcţiune al tuturor adevărurilor succesive. Rolul inferenţei este încă de studiat deoarece ea constituie temelia logicei ştiinţelor succesiunii. Până acuma s-au ocupat filosofii numai de logica ştiinţelor coexistenţei; logica celor ale succesiunii îşi aşteaptă încă pe Baconul ei.

VASILE PUȘCAȘ LA 70 DE ANI. PROFESOR, DIPLOMAT ȘI SAVANT



În cele ce urmează nu ne propunem să realizăm o prezentare encomiastică și exhaustivă a vieții și a operei științifice a domnului prof. univ. dr. Vasile Pușcaș, membru corespondent al Academiei Române. Cei interesați pot găsi o versiune onestă, dar și actualizată a biografiei Domniei Sale, împreună cu o listă aproape completă a publicațiilor științifice pe site-ul Institutului de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române, la adresa https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro/departamentul-de-istorie/. În demersul nostru vom puncta câteva elemente biografice și profesionale marcante ale parcursului profesional al lui Vasile Pușcaș, pentru a-i lăsa la îndemâna cititorului neavizat câteva repere.

Format în ambianța universității clujene în prima jumătate a deceniului opt al secolului trecut, având privilegiul de a fi în preajma unor dascăli deosebiți care continuau, chiar și în împrejurări nu dintre cele mai faste, tradiția istoriografică a Școlii Ardelene, Profesorul Vasile Pușcaș s-a dedicat studierii istoriei contemporane a României în conexiune cu istoria Europei și cu cea universală. A acordat o atenție sporită, începând cu teza de doctorat, istoriei Universității clujene, convins fiind de importanța instituțiilor de învățământ superior în dezvoltarea unei națiuni. Nu este deloc întâmplătoare recurența acestei teme în cele aproape cinci decenii de cercetare științifică. Mai multe cărți publicate singur sau în colaborare între 1994 și 2019 au jalonat tentativa Profesorului de a descifra geneza Universității românești de la Cluj, evoluția acesteia în perioada interbelică, avatarurile

cunoscute în timpul regimurilor dictatoriale, dar mai presus de toate rolul elitelor, în primul rând a celor academic, în schimbarea în bine a societății românești.

În paralel, Profesorul Vasile Pușcaș s-a concentrat asupra situației României în timpul celui de Al Doilea Război Mondial și a introdus în literatura de specialitate documente inedite din arhivele românești și străine, a propus noi paradigme științifice și a deschis orizonturi metodologice care au fertilizat cercetările studenților, masteranzilor și doctoranzilor. Fie că vorbim de arbitrajul-dictat de la Viena, fie că ne referim la o altă carte dedicată negocierilor României cu coaliția Națiunilor Unite ori actului de la 23 august 1944, autorul s-a străduit și a reușit să se detașeze de factorul emoțional și să propună o reconstituire onestă a unei epoci complicate și complexe prin consecințele istorice pentru țara noastră și pentru statele vecine din Europa Centrală și de Sud-Est. Fără a-și fi propus să fie polemice, multe din aceste cărți corectează anumite clișee din literatura istorică maghiară, germană și din alte istoriografii, propun noi interpretări, toate pe fondul unei documentații vaste în arhivele și bibliotecile din țară și din străinătate. Scriitura Profesorului este una îngrijită din punctul de vedere al limbii române, elegantă în exprimare chiar și atunci când combate teze superficiale ori chiar răuvoitoare la adresa României. Unor personalități politice și științifice românești sau americane, precum Petru Groza, Iuliu Maniu, Ion Breazu, Philip E. Mosely sau Keith Hitchins, le-a consacrat monografii și studii consistente, actuale în peisajul istoriografic contemporan.

Dacă ar fi să avansăm o sintagmă cuprinzătoare, credem cu tărie că Domnului Profesor Vasile Pușcaș i se potrivește fără echivoc eticheta de „*istoricul ca participant*", în înțelegerea atribuită acestei expresii de către celebrul istoric și om politic american Arthur Meier Schlesinger Jr. Asemenea lui Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, Nicolae Iorga ș.a., care în ultimele două secole și-au asumat dubla misiune de a releva, dar și de a folosi trecutul pentru mobilizarea națiunii în vederea împlinirii aspirațiilor naționale, sociale și democratice, și Domnul Profesor Vasile Pușcaș s-a străduit să dea expresie idealurilor fundamentale ale poporului român prin apelul la istorie și diplomație. Le-a ilustrat plenar și responsabil pe ambele, publicând în țară și străinătate cărți reprezentative, paralel cu finalizarea numeroaselor însărcinări oficiale și a proiectelor politice de integrare euro-atlantică primite din partea statului român. Acestea au putut fi duse la bun sfârșit și pentru că a beneficiat de o largă cultură istorică, atu ce i-a permis diplomatului, negociatorului să aibă o mai bună înțelegere a mecanismelor din relațiile internaționale.

Sunt doar câteva instituții în lume care se pot mândri că au în rândurile lor o personalitate remarcabilă, un diplomat vizionar, un creator de școală în domeniul relațiilor internaționale și al studiilor europene și un patriot adevărat, care a valorificat oportunitatea de a schimba destinul țării sale pentru beneficiul comun al cetățenilor săi. Academia Română și Alma Mater Napocensis sunt privilegiate să aibă printre prestigioșii săi membri un profesor și diplomat de talie internațională, precum Profesorul Vasile Pușcaș, ardeleanul care a ajuns la Washington pentru a negocia pentru țara sa Clauza Națiunii Celei mai Favorizate, care apoi s-a dus de la Cluj-Napoca la Bruxelles pentru a negocia cu Uniunea Europeană aderarea României și

care spunea că singura sa dorință este „să facă *istorie*, nu doar să *vorbească* despre". Într-adevăr, negociatorul șef Vasile Pușcaș a reușit să înscrie România pe traiectoria sa contemporană, alături de cei mai importanți actori regionali și internaționali.

Un intelectual european de elită și un adevărat susținător al Uniunii Europene, Profesorul Vasile Pușcaș este cel mai cunoscut brand al Universității „Babeș-Bolyai" în domeniul relațiilor internaționale și al studiilor europene. Domnia Sa reprezintă un model de carieră profesională pentru studenți și colegi. Abilitatea Domniei Sale de a împărtăși cunoașterea este una din caracteristicile esențiale, ce poate fi ușor observată la foștii săi studenți sau în transparența diseminării detaliilor tehnice ale procesului aderării României la Uniunea Europeană. Pentru orașul Cluj-Napoca, Profesorul și Negociatorul Vasile Pușcaș este o mândrie și un punct de referință pentru cunoaștere, credibilitate și încredere.

De numele Domniei Sale sunt legate permanent cuvintele România și Uniunea Europeană, iar volumul prezent reunește lucrări ce demonstrează preocupările autorilor sau teme din ariile de interes ale Profesorului. Textul remarcabil al Profesorului Aurel Codoban, bunul prieten și coleg al Profesorului, identifică, la nivel simbolic, imaginea pe care activitatea profesională a proiectat-o în mentalul colectiv: *Negociatorul onest știe că binele trebuie să fie evident pentru toți*. Pentru că dincolo de carierele personale, construirea binelui comun este menirea noastră!

După cum a remarcat și Profesorul în mai multe studii și articole, la 15 ani de la aderarea la Uniunea Europeană, România încă nu a valorificat pe deplin apartenența sa europeană, iar din discuțiile decidenților politici naționali deducem că încă așteptăm de la instituțiile europene rețete miraculoase sau cel puțin sfaturi de urmat. Firul roșu al publicațiilor Profesorului Pușcaș este acest îndemn al integrării europene depline, prin înțelegerea mecanismelor, procedurilor, contextelor, prin formarea coalițiilor, prin utilizarea negocierilor europene și construirea parteneriatelor. Doar cooperarea, colaborarea, negocierea sunt „căile de viață europene", despre care Profesorul Vasile Pușcaș vorbește deseori: „România încă este la stadiul de promisiune, prin potențialul pe care îl are. Dar încă nu și-a găsit identitatea în noile circumstanțe în care românii sunt și cetățeni ai Uniunii Europene. Ei nu ar trebui să stea cu mâna întinsă la „maica Românie" și la „maica Europă", ci ar trebui să dea mână cu mână, cum frumos îndeamnă *Hora Unirii*, pentru „o rapidă și sănătoasă dezvoltare durabilă a României și Uniunii Europene" (2018).

Cuvintele nu sunt de ajuns pentru a exprima gratitudinea comunității și a corpului academic pentru tot ceea ce Profesorul Vasile Pușcaș a oferit în prestigioasa sa carieră. Domnia Sa a realizat multe, dar a și oferit multe altora: studenților și colegilor de la universitate, precum și altor instituții unde a lucrat. Respect și admirație pentru Profesorul și Negociatorul Vasile Pușcaș, care a schimbat istoria României: La Mulți Ani și la cât mai multe realizări!

Ioan Bolovan, Melania-Gabriela Ciot

IOAN BOLOVAN LA ȘASE DECENII DE VIAȚĂ



Despre oricare personalitate, la o aniversare, se scriu, de obicei, cuvinte elogioase pornind de la date biografice exacte, de la un *curriculum vitae* european (sau CV, cum se spune acum, fără ca măcar toți utilizatorii să știe ce înseamnă aceste sigle). Domnul profesor Ioan Bolovan ar merita din plin o astfel de prezentare exactă, la împlinirea a șase decenii de viață și sunt convins că va avea mai multe. Nu mă simt, însă, eu chemat să fac ceva similar, din mai multe motive. Primul este acela că îl cunosc pe protagonist de atât de mulți ani încât nu am nevoie de text scris ca să-i evoc realizările. În al doilea rând, m-aș simți ridicol să-l prezint în mod artificial și sobru, în condițiile în care îi știu și pasiunile, și aspirațiile și munca de o viață, și gândurile optimiste alături de cele mai puțin roz, și credințele, și Credința în cel Atotputernic, și îndoielile și, mai ales, generozitatea față apropiații săi, dar și față de „greșiții" săi, față de toți oamenii.

Ioan Bolovan vine prin naștere dintr-o lume a interferențelor, situată undeva între Banat și Crișana, dintr-o lume în care moștenirile lăsate de Ioan Slavici și Moise Nicoară au încă reverberații ale drumurilor dintre dealurile subcarpatice și pusta infinită, purtătoare de ispite, de care s-au lovit și Ghiță cu Ana, ispitiți de oameni precum Lică Sămădăul. Este o lume grea și încercată de rele de-a lungul istoriei – mai ales pentru românii trăitori printre șvabi, sârbi, bulgari și alții – o lume din care Ioan Bolovan a luat parcă mesajul cel cuminte din scriitura cu rol pedagogic a lui Ioan Slavici: „Timp de un ceas și jumătate, drumul e bun. Vine apoi un pripor, pe care îl urci, și după ce ai coborât iar în vale, trebuie să faci popas, să adapi calul ori vita din jug și să le mai lași timp de răsuflare, fiindcă mai departe locurile sunt rele" („Moara cu noroc"). Profesorul respectat de azi a

străbătut drumul de până acum al vieții sale sub auspicii bune, iar când a văzut în zare și nori negri a făcut popas, a răsuflat, dar nu s-a oprit, înfruntând, uneori mai viforos, alteori mai liniștit, răul. Ivit din țărâna frământată a satului, a avut șansa unor studii liceale la un prestigios așezământ din Arad, Colegiul Național „Preparandia-Dimitrie Țichindeal", fondat acum două secole, care poartă urma pașilor unor directori și profesori precum Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Ioan Russu, Vasile Mangra, Ioan Mețianu, Iosif Goldiș, Roman Ciorogariu, Vasile Popeangă. Elevii școlii acesteia menite să nască dascăli sunt mii, răspândiți pe scara a două secole. Ei nu au fost doar pedagogi ai copiilor români de pe toată rotunjimea pământului românesc, dar și învățători ai neamului nostru în perioada construcției naționale moderne. Întreaga această zestre de înțelepciune a rămas vie ori latentă în toate epocile de existență a școlii, chiar și în acelea cu regim totalitar, mai ales comunist.

Profesorul Ioan Bolovan a venit la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj, în anii '80 ai secolului trecut, din pasiune pentru trecut, o pasiune specială, izvorâtă din convingerea că trecutul este depozitarul marii experiențe de viață a omenirii. Pasiunea a fost dublată de o putere de muncă neobișnuită, de o aplecare spre munca tenace, în acord cu maxima latină (de fapt, un vers din Vergiliu) care spune că „munca stăruitoare învinge totul" (*labor omnia vincit improbus*). Îmbinarea pasiunii cu munca a condus la rezultate sigure, stabile, chiar dacă nu vizibile sau excepționale de la început. Inițial profesor de țară (undeva în Sălaj) – cum cereau rigorile timpului și tradiția noastră de apostolat (învățătorii și preoții priviți ca „apostoli ai neamului" acestuia oropsit) – apoi cercetător științific (la Centrul de Studii Transilvane) și apoi cadru didactic universitar (la *Alma Mater Napocensis*), trecut prin toate treptele cuvenitului *cursus honorum*, Ioan Bolovan a investigat neobosit viața trecută, dar vie prin sursele păstrate, ca să știe cât mai mult, să dezvăluie în scris aceste noutăți și, mai ales, să le facă de îndată cunoscute studenților săi. Din această muncă tenace a câștigat cel puțin două lucruri: o imensă sumă de cunoștințe istorice, excepțional de importante pentru viața sa de istoric și de intelectual umanist, pe de o parte, și un izvor nesecat de date și fapte pentru scrieri istorice, pe de altă parte. De aceea, articolele și cărțile de specialitate, dar și acelea scrise pe înțelesul publicului larg nu au întârziat să apară într-un ritm impresionant. Faptul acesta i-a bucurat pe prieteni, pe colegii onești, dar i-a și iritat pe unii confrați, după cum se întâmplă în viață. Un prilej al acestei iritări sau gelozii este modestia lui Ioan Bolovan, felul său de a se manifesta în public, politețea desăvârșită, străduința de a nu riposta și de a nu se răzbuna.

Rezultatele științifice nu au întârziat să rodească, nu doar în temeiurile oferite pentru înaintarea în cariera universitară, dar și în ocaziile de a deține funcții de conducere, precum aceea de prorector al Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca. Domeniul predilect de cercetare a rămas istoria modernă, dar accentul grav a căzut pe demografia istorică. După decenii bune de recul, profesorul Ioan Bolovan a reafirmat această disciplină – știința studiului populației spațiului românesc – în plan intern și internațional. Pentru aceste merite, a fost ales președinte al Comisiei Internaționale de Demografie Istorică, cu sediul la Geneva,

organism afiliat Congresului Internațional de Științe Istorice. Este primul român care deține, după mai bine de o jumătate de secol, această funcție. După asemenea contribuții (peste 200 de lucrări publicate) și recunoașteri internaționale ale valorii sale, au venit și „răsplăți" interne, între care de mare importanță este calitatea, dobândită prin concurs, de director al Institutului de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române, continuatorul vechiului Institut de Istorie Națională, fondat în 1920, sub direcția lui Ioan Lupaș și Alexandru Lapedatu. Dincolo de asemenea „răsplăți", în anul centenarului Marii Uniri, profesorul Ioan Bolovan a fost ales membru corespondent al Academiei Române, cel mai înalt for de consacrare a valorii intelectuale din România, care se află în serviciul națiunii române de peste 150 de ani. Mai mare onoare profesională în țara noastră nu există. În aceeași perioadă, profesorul a coordonat la Cluj lucrarea *Construind Unirea cea Mare*, în opt volume, cea mai importantă lucrare închinată făuririi edificiului politic național cu ocazia Centenarului.

Am răsfoit foarte puține file din viața și munca istoricului Ioan Bolovan. Oricine își poate da seama că ne aflăm în fața unei remarcabile personalități, cu perspective impresionante de continuare a cercetărilor sale în viitor, creator de școală la Universitatea din Cluj și la Academia Română. Drumul de până acum i-a fost încununat de lauri, dar nu a fost lipsit de pripoare. Cum spuneam, nu l-au ocolit nedreptățile și nici inimiciții, cărora le-a făcut față mai bine ori mai rău, scrâșnind din dinți ori izbucnind câteodată nervos. Ceea ce contează este rezultatul cercetărilor sale, care este palpabil pentru oricine, precum și zecile de promoții de studenți care-l salută cu deferență, respect și recunoștință. A avut mai mulți mentori, între care unul este, fără îndoială, David Prodan, iar altul este profesorul Liviu Maior. Dar între acei mentori necunoscuți direct, dar pătrunși în toate fibrele ființei sale va fi fiind și Silviu Dragomir (de la a cărui „mare trecere" s-au împlinit în acest an 60 de ani), făuritor al României Întregite, „răsplătit" de regimul comunist cu închisoarea. Acesta a avut tăria să treacă senin peste toate și să afirme că „o acțiune folositoare nu se judecă numai după mărimea rezultatelor sale, ci și după curăția intențiilor cu care a fost întreprinsă". „Curăția intențiilor", alături de certitudinea autenticilor realizări, se constată și în viața profesorului Ioan Bolovan, căruia îi dorim în continuare mulți și rodnici ani.

Ioan-Aurel Pop

Recomandare pentru domnul profesor Mihai Bărbulescu, m.c., spre a i se atribui calitatea de membru titular al Academiei Române*

Precum este cunoscut, propunerile privind titularizarea membrilor corespondenți ai Academiei revin numai membrilor titulari ai secțiilor de resort. În cazul Secției de Științe Istorice și Arheologie, cu toate că unii dintre membrii titulari au împovărătoare probleme de sănătate și nu reușesc să se implice permanent în dinamica activităților academice, toți aceștia au fost invitați să se pronunțe în privința propunerii pentru calitatea de nou membru titular, fapt pe deplin îndreptățit, întrucât, din păcate, mai multe personalități eminente din cadrul corpului academic ne-au părăsit în ultimii ani, fără ca locul lor să fi fost ocupat de alți colegi de breaslă, ceea ce creează disfuncționalități în bunul mers al activității Secției. Trebuie precizat că opțiunea tuturor electorilor au convers spre persoana profesorului Mihai Bărbulescu, membru corespondent al Academiei încă din anul 2010. Nu faptul că domnia sa este cel mai vechi dintre membrii corespondenți din cadrul Secției a contat pentru respectivul verdict, ci în mod prioritar remarcabilele sale performanțe cărturărești.

Asupra detaliilor biografice și a prestației profesionale a prof. Mihai Bărbulescu dinainte de a fi ales ca membru corespondent al Academiei Române nu voi consemna decât cu totul laconic că s-a născut în anul 1947, a urmat cursurile Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (1965–1970), susținându-și doctoratul sub coordonarea prof. I. I. Russu în 1986, cu teza intitulată *Cultele greco-romane în provincia Dacia*, problematică asupra căreia a stăruit decenii în șir. După ce a fost angajat ca cercetător științific la Institutul de Arheologie al Academiei Române din orașul de pe Someșul Mic (1970–1991), a devenit conferențiar (1992–1994) și apoi profesor universitar la aceeași Alma Mater unde își desăvârșise studiile superioare, începând din 1994 și până în anul trecut. Tot acolo i s-a încredințat și funcția de decan al Facultății de Istorie și Filosofie și concomitent cea de șef al Catedrei de Istorie Antică și Arheologie în perioada 1996–2000.

Domeniile sale de cercetare și cursuri universitare au vizat prioritar istoria şi arheologia Daciei romane, spiritualitatea antică (religie, arte plastice), istoria şi arheologia militară, epigrafia. A întreprins cercetări arheologice metodice de amploare la castrul legionar şi orașul roman Potaissa (începând din 1971).

Anul 2010 a însemnat o încununare a persuasivului său travaliu intelectual prin cooptarea drept membru corespondent al Academiei Române, postură care i-a inoculat noi energii și noi ambiții. Cu numai doi ani mai înainte fusese propus de către conducerea Academiei drept director la Accademia di Romania din Orașul Etern, calitate pe care o va păstra până în anul 2016.

* Ales de Adunarea generală din 24 noiembrie 2021.

În cei opt ani petrecuți în fruntea venerabilei instituții de la Roma, prof. Mihai Bărbulescu și-a pus amprenta propriei personalități asupra sa, scoțând-o din parțiala letargie în care se cufundase de o vreme și imprimându-i dinamism, eficiență și prestigiu.

Domnia sa a devenit un partener respectat al institutelor străine de cercetări găzduite de capitala Italiei, unele dintre acestea întemeiate încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În perioada exercitării directoriatului a avut rezultate științifice și culturale remarcabile:

- a editat șase volume ale anuarului Accademiei, „Ephemeris Dacoromana" (2011–2016);
- a organizat 51 de colocvii internaționale de lingvistică, literatură, istorie, arheologie, teologie, filosofie, arhitectură, istoria artei.

La Roma a reușit să păstreze poziția Academiei Române în coordonarea științifică a Accademiei di Romania și să nu o reducă doar la rolul de institut cultural.

A îndrumat patru generații de bursieri români (bursa „Vasile Pârvan") din diferite domenii, înlesnindu-le contactele cu biblioteci, muzee, galerii de artă, alte academii străine din Roma. Le-a urmărit progresul în cercetările lor și le-a publicat lucrările în șase volume din anuarul Accademiei pe care le-a editat. Totodată a înlesnit unor bursieri români cercetarea colecției de carte veche românească existentă în Biblioteca Vaticanului, care de curând au publicat rodul muncii lor într-un volum sub auspiciile Vaticanului.

În 2012 a organizat aniversarea a 90 de ani de la întemeierea de către Vasile Pârvan a Școlii Române și a publicat la Roma o monografie a Accademiei di Romania, în două ediții (română și italiană).

Din momentul când a devenit membru corespondent al Academiei Române (2010) și până în prezent a publicat șase cărți ca unic autor. A mai editat opt cărți în colaborare (din care patru coordonate de el). Dintre acestea două au fost publicate în străinătate, iar trei au fost publicate la Editura Academiei Române.

În anul 2012 a devenit membru în Comisia Internațională a Uniunii Academice Internaționale care publică harta Imperiului roman (*Tabula Imperii Romani*). A constituit o echipă românească și a reușit publicarea la Editura Academiei, chiar în aceste zile, a unui volum de peste 500 pagini, enumerând toate punctele cu descoperiri de epocă romană din Dacia. În felul acesta s-a achitat pe deplin de sarcina pe care Academia noastră și dl. Bărbulescu personal și-au asumat-o în fața Uniunii Academice Internaționale.

A contribuit cu capitole la realizarea sintezelor de *Istorie a României* și de *Istoria Artei din România*, în seria „Civilizația românească", asumată de Academia Română cu prilejul Centenarului Marii Uniri din 1918.

A publicat rezultatele cercetărilor sale îndelungate în castrul legionar de la Potaissa – Turda: în 2012 un volum bilingv român-englez despre inscripțiile latine, iar în 2015 un volum despre arta din Potaissa; în sfârșit, a oferit tiparului și două monografii arheologice, apărute în 2019 și 2020 despre clădirea comandamentului și termele din castru, însumând aproape 900 de pagini.

Opera sa este relevantă nu numai prin bogăția și diversitatea de date inedite pe care le pune la dispoziția specialiștilor, ci și prin orizonturile epistemologice reliefate, ca și prin concluziile bine cumpănite.

Din acest punct de vedere, textele sale erudite îmi rememorează unul din aforismele datorate lui Winston Churchill, care conchidea: „Nu este destul să culegi și să stabilești faptele, nu este destul să pui să fie verificate, cercetate și comentate de specialiști. Ceea ce are ... importanță supremă este felul în care le prezinți" (cf. J. C. Humes, *Vorbele de duh ale lui Winston Churchill*, trad. D. L. Ilin, București, 2010, p. 61).

Ar mai fi de adăugat și alte secvențe semnificative pentru *cursus honorum* al candidatului Secției de Științe Istorice și Arheologie:

- Director al Institutului de Studii Clasice al Universității (1997–2017);
- Membru în redacțiile / colegiile științifice a cinci reviste din străinătate (Italia și Spania) și opt reviste din România;
- Președinte al Comisiei Naţionale de Arheologie (2003–2008);
- Membru în Societatea de Studii Clasice din România;
- Membru în Consiliul Științific Internațional de la *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* şi *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum* (Basel, Los Angeles);
- Delegat al Academiei Române la Union Académique Internationale (din 2010);
- Membru al Comisiei Internaționale a UAI pentru *Tabula Imperii Romani – Forma Orbis Romani* (din 2012);
- Premiul „Annasilao per la ricerca" (Reggio Calabria, 2009);
- Ordinul Naţional „Serviciul Credincios" în grad de Cavaler (2003);
- *Doctor Honoris Causa* al Universităţii de Vest din Timişoara (2006);
- *Doctor Honoris Causa* al Universității „Petru Maior" din Târgu Mureș (2011).

Precum am menționat, principalele domenii de investigare ale prof. Bărbulescu au fost direcționate spre istoria și civilizația Daciei romane, tematică deosebit de pretențioasă, întrucât presupune un larg diapazon de cunoștințe, extrapolat spre toate talazurile bazinului mediteranean, unde și-a extins hotarele Imperiul roman, cea mai amplă entitate politică a Antichității. Așa cum trecutul și prezentul Olteniei sau a Maramureșului n-ar putea fi înțelese la întreaga lor anvergură, dacă nu sunt raportate la istoria românilor, tot așa nici vremurile revolute ale Daciei romane nu pot fi percepute fără a fi avute în vedere celelalte teritorii din componența Imperiului roman din zona meridională și occidentală a Europei, din Orientul Apropiat și nordul Africii, ceea ce impune o largă reverberație a orizontului cognitiv, tangibilă doar adevăraților erudiți.

Nutresc speranța că succinta enunțare verbală a datelor prezentate va avea un ecou favorabil asupra domniilor voastre.

Victor Spinei

Recomandare pentru domnul prof. Gheorghe Cliveti spre a i se atribui calitatea de membru corespondent al Academiei Române*

Domnule Președinte al Academiei Române
Domnilor Membri ai Biroului Prezidiului,
Domnilor Membri ai Academiei Române

Îmi incumbă responsabilitatea de a prezenta propunerea Secției de Științe Istorice și Arheologie de alegere a domnului prof. Gheorghe Cliveti în calitate de membru corespondent al Academiei Române, avizată recent de Biroul Prezidiului și de Prezidiul Academiei noastre.

Respectiva propunere a fost avansată la cumpăna anilor 2018–2019 de către academicianul Alexandru Zub, fiind discutată în ședința Secției de Științe Istorice și Arheologie din 28 februarie 2019, exact ziua în care academicianul Dan Berindei a renunțat la președinția ei. Din cei nouă participanți la ședință, doi s-au abținut de la vot, iar șapte au agreat propunerea, astfel că aceasta a întrunit criteriile de validitate.

Vremurile tulburi și nebuloase, cauzate de pandemie, dar și alte motive au întârziat destul de mult fructificarea deciziei Secției, care a beneficiat astfel de o prelungă gestație, extinsă la aproape trei ani, ceea ce a fost de natură să testeze capacitatea de răbdare a candidatului.

Născut la Darabani (jud. Botoșani), în extremitatea nordică a Moldovei, la 23 aprilie 1952 (prin urmare, în curând va păși în palierul septuagenarilor), Gheorghe Cliveti a urmat liceul în localitatea natală, iar studiile superioare la Secția de Istorie de la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, absolvită în anul 1975 ca șef de promoție, poziție care i-a asigurat, potrivit legislației acelor vremuri, un post de cercetare la București, sub egida Direcției Patrimoniului Cultural Național, fostă și redevenită, apoi, Direcție a Monumentelor Istorice, pentru perioada circumscrisă anilor 1975–1978. În cadrul acestei instituții și-a propus drept obiectiv principal al activității studiul privind urbanistica și monumentele unor localități din Moldova, îndeosebi ale celor din Iași. Desființarea Direcției Patrimoniului, printr-un decret intempestiv din 1977, s-a soldat prin redistribuirea pe o poziție de muzeograf la Complexul Muzeal Iași și a presupus reorientarea spre cercetări asupra unor aspecte ale vieții moderne românești.

Angajarea, prin concursul de rigoare, în februarie 1980, pe post de asistent universitar la Catedra de Istorie Universală, Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, a presupus o ridicare calitativă a standardelor activității profesionale. Timp de mai bine de patru decenii, cu inerente promovări, după „dezghețul" din 1989, pe posturi de lector (1991), conferențiar (1993)

* Ales de Adunarea generală din 2 februarie 2022.

și profesor (1997), s-a armonizat cu exigențele Catedrei de învățământ superior și, deopotrivă, celor ale cercetării de specialitate. Prestația de cadru didactic pentru cursuri și seminarii de istorie modernă universală a presupus, se înțelege, un intens și complex efort de specializare, cu abilități în limbi de circulație internațională, dar și, lucru delicat pentru anii 1980–1989, stagii de studii în străinătate.

Asemenea oportunități de documentare, îndeosebi în arhive și biblioteci din Occident, au fost imperios necesare pentru demersul doctoral, sub coordonarea eminentului profesor Gheorghe Platon, intitulat *România și Puterile Garante (1856–1878)*, cercetare asupra complexei probleme a raportării emergenței statului român modern față de un anumit regim internațional. Grație unei eficiente strategii a conducerii Universității ieșene, având în frunte pe rectorul (viitor academician) Viorel Barbu, au fost posibile, în 1983 și 1985, stagii de bursier al Universității din Freiburg im Breisgau, al căror rod s-a reflectat în frumoasa reușită a tezei de doctorat, susținută în 1985, la care, alături de conducătorul științific Gheorghe Platon, au fost referenți de specialitate Dinu C. Giurescu, Leonid Boicu și Vasile Cristian, nume sonore ale istoriografiei române.

Cartea rezultată din publicarea tezei, cu același titlu, în 1988, avea să fie încununată cu Premiul „Nicolae Bălcescu" al Academiei Române, beneficiind de recenzii apreciative ale specialiștilor, între care se numără și cea a ilustrului istoric american Keith Hitchins din „The American Historical Review". Pentru un tânăr istoric au putut conta mult și participările la Colocviul germano-român, găzduit de Universitatea din Freiburg im Breisgau, și la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Stuttgart, pentru „masa rotundă" cu tema *Mari puteri și state mici*, girată de Comisia de Istorie a Relațiilor Internaționale (Milano), al cărei membru a devenit pentru anii 1992–2000.

Stagiile de bursier Fulbright, pentru aproape doi ani, 1990 și 1991, în Statele Unite, cu susținere de cursuri și conferințe la Universitățile din Omaha-Nebraska, Meriville și Fulton-Missouri și cu rodnice activități de cercetare, ca și bursa DAAD în Germania, au permis o ridicare considerabilă de standard calitativ al cursurilor la Universitatea ieșeană și al cercetărilor de specialitate. Activitatea universitară și conferințele de larg interes, pe teme de istorie a Europei Centrale și de Est, au fost răsplătite de statul Nebraska și Omaha City cu titlul de *Cetățean de onoare*, înlesnind accesul la arhive și biblioteci din străinătate, programe și burse ce au ocazionat conferințe și comunicări științifice la universitățile germane din Konstanz și Mainz, la cea franceză din Dijon – Bourgogne și École des Hautes Études.

La Catedra de la Iași, asumarea, din 1999 și 2002, de cursuri generale (Istoria modernă a românilor și Istoria modernă universală), cu conducere de doctorat în Istoria modernă, inițierea unui masterat reușit de Relații internaționale și calitatea de director al Centrului de Istoria Relațiilor Internaționale s-ar înscrie într-o rubrică de merite. Faptul că toți actualii titulari de cursuri și de seminarii în Istorie modernă, la Facultatea de profil a Universității ieșene, și nu puțini dintre specialiștii Institutului „A. D. Xenopol", s-au consacrat sub sus-menționata conducere de doctorat, a decurs din sporul de obligații profesionale, intensificat, în anii 2008–2010, prin responsabilități de director adjunct, iar din 2010, succedându-l pe academicianul

Alexandru Zub, prin cel de director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, unitate academică de cercetare care, după ce suportase, în anul 2012, expulzarea din sediul său de pe strada Lascăr Catargiu, beneficiază, de patru ani, de un nou sediu modern, propice studiului și creației.

Și cum poziția profesională înaltă obligă mult, anii 2006–2021 au fost cei ai realizării de cărți fundamentale, de la *Concertul european* (Editura Enciclopedică), *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale* (Editura Academiei Române), *Europa franceză și cauza română 1789–1871* (Editura Junimea), *România modernă și „alianțele germane” 1878–1914* (Editura Junimea) și sinteza *România și „apogeul Europei” 1815–1914* (Editura Academiei Române), ai publicării de alte cărți de autor și volume coordonate, cu o listă personală de circa 180 de studii și articole de specialitate, apărute în periodice de bună reputație, precum „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, „Revue Roumaine d’Histoire”, „Nouvelles Études d’Histoire”, „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza»” etc., dar și în volume tematice remise unor edituri din țară și străinătate, bine cotate academic, ca și în reviste literare de largă audiență („Dacia literară”, „Scriptor” și „Convorbiri literare”, cu Premiul „A. D. Xenopol” al acesteia din urmă, în anul 2021).

Cărțile de autor, în franceză, *L’étude historique des relations internationales. Des conceptions* (Editura Academiei Române) și *La Révolution de 1821 et la restauration des princes indigènes dans les Principautés Roumaines* (Centre d’Histoire Diplomatique, Istanbul), au răspuns necesității de difuzare internațională a unor reale reușite, ce probează propensiuni spre teme de istorie universală, mai puțin frecventate în istoriografia națională.

Se cuvine să fie amintite, între asemenea împliniri, coordonarea în colaborare a ediției a doua a volumului VII, tomul II, al tratatului academic de *Istoria românilor* (Editura Enciclopedică, 2015), precum și coordonarea volumului *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale* (Editura Academiei Române), reunind materialele Conferinței științifice internaționale, din 2012, de la Chișinău și Iași, coordonarea volumului *Sfatul Țării – Centenar*. Medalia de aur „Dimitrie Cantemir”, cea mai înaltă distincție a Academiei de Științe a Moldovei, ce reprezintă un semn de specială recunoaștere a volumelor pe teme de istoria Basarabiei, dar și a sprijinului constant acordat tinerilor colegi din stânga Prutului. Coordonarea programelor de cercetare la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” și continuarea activităților de Catedră, cu titlu asociativ, din 2017, și de *Professor emeritus,* la Universitatea ieșeană, au prilejuit noi performanțe profesionale.

Tragem speranța că plusul de prestigiu pe care l-ar dobândi profesorul Gheorghe Cliveti prin primirea în corpul academic îi va spori autoritatea la institutul unde deține funcția de director în fața colectivului de cercetători bine echipați intelectual, dar adesea vădind o personalitate prea pronunțată, ce limitează cooperarea la proiectele de interes comun.

Victor Spinei

Recomandare pentru doamna dr. Dorina-Elena N. Rusu, m.c., spre a i se atribui calitatea de membru titular al Academiei Române[*]

Fără nici cea mai mică undă de îndoială, doamna dr. Dorina-Elena N. Rusu reprezintă de multă vreme una dintre persoanele cu o vizibilitate din cele mai pregnante în viața recentă a Academiei Române, postură dobândită printr-un travaliu persuasiv, dar derulat cu deplină discreție, în consonanță cu preceptele care i-au guvernat întregul itinerariu profesional.

Cu toată această învederată vizibilitate, cutumele alegerilor în Academie impun evocări punctuale ale performanțelor cărturărești ale candidaților, pe care ne vom strădui să le prezentăm lapidar Adunării generale, precum au fost deja înfățișate în cadrul Secției de Științe Istorice și Arheologie, fiind cotate pe deplin meritorii și de membrii Prezidiului Academiei, întruniți în ședința de acum două săptămâni, din 24 mai a.c.

Doamna dr. Dorina Rusu a dobândit calitatea de membru corespondent al Academiei Române de aproape șapte ani, în toamna lui 2015, după ce a lucrat în calitate de cercetător la Centrul de Istorie și Teorie Militară (1974–1988), redactor la Editura Academiei Române (1988–1991), secretar științific al Secției de Științe Istorice și Arheologie (1991–2014) și consilier al președintelui Academiei Române (2014–2018), timp în care a redactat și editat un prelung șir de volume și studii de remarcabilă erudiție, multe dintre ele încununate de distincții prestigioase, precum Premiul Academiei Române și numeroase altele.

Dinamica aparițiilor editoriale s-a menținut la fel de cadențată și lipsită de sincope după cooptarea sa în cinul membrilor corespondenți, timp în care a remis tiparului, în calitate de unic autor, două voluminoase tomuri ale unei noi ediții a dicționarului membrilor Academiei, însumând aproape două mii de pagini (2016), o lucrare despre lecturile savante ale polihistorului Nicolae Iorga (2016) și o minuțioasă cronică cronologică a lumii românești din anii 1914–1920, oglindind perioada beligeranței și a tratativelor internaționale de pace, esențială pentru edificarea României Mari, reunind tot două volume, cu un total de aproape o mie de pagini (2018).

Totodată, doamna dr. Dorina Rusu și-a păstrat interesul pentru reeditarea operelor corifeilor istoriografiei naționale, la o înaltă ștachetă a exigențelor publicând în numai trei ani (2017–2019) – în colecția „Opere fundamentale”, coordonată de academicianul Eugen Simion – nu mai puțin de șase volume din scrierile emblematice cu caracter istoric ale lui Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Pârvan și Alexandru D. Xenopol. Readucerea lor în centrul atenției specialiștilor și a

[*] Aleasă de Adunarea generală din 8 iunie 2022.

publicului cultivat le facilitează accesibilitatea, reprezentând în același timp gesturi de reverență față de prestații cărturărești de înaltă ținută, care au pavat drumurile spre reușite profesionale generațiilor ulterioare de istorici.

Domnia sa a avut o contribuție notabilă și la realizarea unei alte colecții de prestigiu a Academiei, destinată sărbătoririi centenarului Marii Uniri, și anume „Civilizația românească", în cadrul căreia i-a revenit coordonarea, în colaborare cu academicianul Dan Berindei, a celor două masive volume (nr. XIX și XX) aferente *Istoriei românilor* (2018), precum și redactarea subcapitolului intitulat *Academia Română în slujba națiunii*, inserat în tomul *Economia României după Marea Unire*, II, *Economia sectorială* (nr. XVI) (2018).

Pe linia preocupărilor persuasive în direcția devoalării amplitudinii activităților derulate în cadrul Academiei Române de la fondarea sa până în contemporaneitate, cu un parcurs marcat de împliniri remarcabile, dar și cu disfuncționalități generate de turnura uneori nefastă a evenimentelor de pe plan intern și extern, se înscriu și lucrările concepute în anii din urmă în colaborare cu alți colegi de breaslă, împreună cu care a prospectat viața academică din Banat (2016) și Transilvania (2016), precum și aportul teologilor la acest palier (2016). În aceeași direcționare tematică se înscrie și pregătirea pentru tipar al celui de-al XI-lea volum din seria *Discursurilor de recepție,* aferent anilor 2009–2022, predat cu puține săptămâni în urmă Editurii Academiei și care estimăm că va fi finalizat până în toamna anului în curs, de natură să stimuleze cutuma prezentării tradiționalelor discursuri de către membrii Academiei ce nu i-au dat curs până în prezent.

Strânsa conectare a colegei noastre la activitățile academice curente este revelată, între altele, de implicarea în procesul pregătirii pentru tipar a periodicelor editate sub egida Academiei Române. În acest sens, suntem în măsură să ne pronunțăm în deplină cunoștință de cauză în legătură cu situația înregistrată la Seria a V-a, recent inaugurată, a „Memoriilor Secției de Științe Istorice și Arheologie" a Academiei Române, unde doamna dr. Dorina Rusu se dovedește drept cel mai activ membru al Colegiului de redacție. Presupun că aceasta a fost una dintre rațiunile pentru care președintele Academiei i-a încredințat de curând și calitatea de redactor responsabil la o altă revistă de tradiție, „Studii și materiale de istorie modernă".

Simpla cuantificare a acestor contribuții, adăugate acelora cu proporții și mai extinse din anii anteriori, ne conturează convingerea că nicio persoană ce își va propune în viitor investigarea parcursului evolutiv al instituției academice nu va putea ignora bogata substanță informativă stocată între coperțile zecilor de tomuri la care doamna dr. Dorina Rusu a trudit de-a lungul multor anotimpuri cu devoțiune și deplin profesionalism. Notificarea noastră nu își arogă nimbul originalității, regăsindu-se exprimată și în paginile ce i s-au dedicat în recentul volum omagial *Sub semnul datoriei și al împlinirii. Studia in honorem Dorina N. Rusu*, tipărit la Editura Academiei Române cu numai un an în urmă, sugestiv pentru prețuirea de care se bucură printre specialiștii din întreaga țară.

Între ultimele lucrări, la a căror elaborare colega noastră a avut un aport major, se cuvine citată ampla *Enciclopedie a reprezentanților scrisului românesc*, în cinci volume format mare, ce însumează peste 2 500 de pagini, conținând

medalioanele a peste 3 500 de autori, rod al colaborării a 350 de cercetători din întreaga țară. Colectarea, selectarea și colaționarea unui material faptic cu propensiuni pluridisciplinare a presupus un efort deosebit, extins pe o durată de aproape doi ani, precum și un larg diapazon de competențe, tipărirea tomurilor încheindu-se la cumpăna anilor 2021–2022.

Desigur că în cazul disciplinelor științifice cu conexiuni indestructibile cu activitățile practice – medicina, științele fizice, chimice, biologice, tehnice, economice, agricole etc. –, nu numai slova scrisă dă măsura competențelor celor care i s-au dedicat. În schimb, în palierul istoriei, filologiei, filosofiei și poate și în alte domenii umaniste, principala unitate de măsură a disponibilităților intelectuale o reprezintă, cel puțin în vremurile noastre, opera scrisă, fără de care legitimitatea creatorilor rămâne nevalidată.

Rememorând mărturia lui Francesco Petrarca făcută epistolar altui mare contemporan, Giovanni Boccaccio, potrivit căruia „munca neîntreruptă și activitatea" i-ar fi „hrana sufletului", aș fi tentat să-i atribui și distinsei noastre colege, Dorina Rusu același nobil ideal.

Victor Spinei

Recomandare pentru doamna dr. Georgeta Filitti spre a i se atribui calitatea de membru de onoare al Academiei Române[*]

Îmi revine onoranta misiune de a prezenta în fața Domniilor Voastre propunerea Secției de Științe Istorice și Arheologie pentru alegerea ca membru de onoare al Academiei Române a doamnei dr. Georgeta Filitti, personalitate de seamă a istoriografiei naționale, specializată în domeniul istoriei moderne. În cadrul ședinței Secției din 24 noiembrie 2021, Domnia sa a întrunit totalitatea voturilor membrilor prezenți, pentru ca la ședința Prezidiului Academiei Române din 24 mai a.c. propunerea menționată să fie validată, de asemenea, de toți participanții la întrunire – fizic și online.

Pentru a justifica opțiunea Secției de Științe Istorice și Arheologie, îmi voi permite să înfățișez câteva date mai revelatoare ale biografiei profesionale a doamnei dr. Georgeta Filitti, eludând multitudinea detaliilor. După ce a urmat primele trepte ale învățământului primar la școala de lângă biserica „Cuibul cu barză", Domnia sa și-a continuat studiile la Liceul „Gheorghe Lazăr" și la Facultatea de Istorie a Universității din București, pe care a absolvit-o în 1961. Zece ani mai târziu și-a susținut teza de doctorat în istorie la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, cu lucrarea *Contribuții la studiul dezvoltării pieței interne în Țara Românească în perioada de destrămare a feudalismului.*

[*] Aleasă de Adunarea generală din 8 iunie 2022.

Bâlciurile, coordonator fiindu-i reputatul prof. dr. Ștefan Pascu, pe atunci membru corespondent al Academiei Române.

Din 1961 și până în 1998 a lucrat neîntrerupt ca cercetătoare la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", unitate de cercetare de elită a Academiei Române, fiind repartizată în cadrul Sectorului de istorie modernă. Între 1997 și 2004 a fost consilier la Fundația „Ion Ghica", apoi, până în 2007, bibliotecară și șef de serviciu la Biblioteca Metropolitană București, iar până în 2010 cercetătoare la Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, atribuții de natură să-i extindă diapazonul pluridisciplinar.

Specialistă consacrată, cu propensiuni pentru istoria premodernă și modernă a României și doar tangențial pentru epoca contemporană, doamna dr. Georgeta Filitti este autoarea a numeroase volume și studii de remarcabilă erudiție și analiză penetrantă referitoare la structurile economice, sociale și administrative ale Principatelor Române în epoca modernizării, raporturile cu statele învecinate, evoluția topografică și arhitecturală a Bucureștiului, reprezentanții intelectualității, familiile boierești etc., toate aceste probleme fiind investigate pe baza unei documentații riguroase, supusă prospectărilor scrutătoare, ce ocolesc clișeele tocite și aserțiunile necontrolate. Sesizând carențe în reperarea și valorificarea materialului documentar, a investit eforturi persuasive în cercetarea din arhivele din țară și de dincolo de fruntarii, reușind să identifice și să pună în circulație loturi întregi de acte inedite, dintre care merită a fi amintite cele referitoare la Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, dar și dosarele din fondurile Moruzi și Constantin I. Karadja. A fost implicată în editarea primelor trei tomuri din seria „Călători străini despre Țările Române în secolul XIX", proiect prioritar de cercetare asumat de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din Capitală, participând totodată la întocmirea volumului II al *Bibliografiei istorice a României. Secolul XIX,* lucrare din categoria instrumentelor de lucru, de reală utilitate branșei istoricilor, dar și specialiștilor în artele plastice, etnologie și politologie.

Doamna dr. Georgeta Filitti s-a remarcat în mod deosebit și prin competența etalată în editarea critică, la un înalt nivel al exigențelor, a operelor, jurnalelor, memoriilor, corespondenței unor personalități politice și culturale de prim rang, între care Mihail Kogălniceanu, Nicolae Iorga, Ioan C. Filitti și Victor Slăvescu. Astfel, a publicat, în nouă volume – de *Oratorie* –, discursurile lui Mihail Kogălniceanu rostite între 1864 și 1891 și separat un tom cu *Discursurile parlamentare* ale marelui om de stat. S-a aplecat cu fervoare asupra editării cuprinzătoarelor lucrări sintetice ale lui Nicolae Iorga: *Opere economice, Istoria poporului românesc, Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, cele două tomuri din *Istoria românilor pentru poporul românesc*, volumele VIII și X din *Istoria românilor,* cele cinci volume din *Discursuri parlamentare (1907–1940)*. De asemenea, s-a preocupat de îngrijirea *Jurnalului* lui Ioan C. Filitti, publicarea lucrării lui George Ciorănescu, *Românii și ideea federalistă*, precum și de reeditarea lucrărilor lui Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice, Viața și opera economistului Enric Winterhalder, Finanțele României sub Cuza Vodă*.

O atenție aparte a acordat prospectării relațiilor româno-grecești, implicând publicarea unui volum de documente din arhiva Legației române la Atena pentru perioada 1914–1947, a celui consacrat „Călătorilor români în Grecia” și a celui intitulat sugestiv „Mereu împreună. 130 de ani de relații diplomatice greco-române”. Istoric laborios și eficient, pe lângă elaborarea a peste 400 de studii, articole și prefețe, colega noastră de breaslă a făcut traduceri din engleză și franceză ale unor lucrări semnate, printre alții, de Regina Maria, Matila Ghyka, Simona Lahovary, Jean Duché, Donn Byrne etc.

Se cuvine să amintim și faptul că doamna dr. Filitti este o prezență foarte activă în presa culturală, la emisiunile de radio și televiziune, la cursurile Universității de Vară „Nicolae Iorga” de la Vălenii de Munte, unde, datorită atractivității subiectelor abordate, expunerii clare, echilibrate și, nu în cele din urmă, a harului oratoric, și-a câștigat o largă și justificată reputație printre iubitorii de istorie. Popularizarea temelor referitoare la evenimentele și fenomenele vremurilor apuse la un nivel elevat, cu documentație nuanțată și respectarea neîntinată a adevărului istoric, fără concesii subiective și de altă natură, care pretind vocație și acuitate interpretativă, are menirea de a conferi respectabilitate domeniului istoriei, cu atât mai necesară cu cât în mass-media își fac adesea loc cu ostentație voci neprofesioniste, ce colportează concepte desuete cu tentă fantasmagorică sau ultranațională, veștejind astfel valorile culturale românești autentice.

Bogata activitate a doamnei dr. Georgeta Filitti în domeniul istoriei a fost răsplătită, de-a lungul anilor, cu premii și distincții prestigioase: Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române, Premiul Național de Istorie „Nicolae Iorga”, Medalia „Crucea Casei Regale a României”, Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de Cavaler.

Având în vedere argumentele expuse mai sus, nutrim speranța că propunerea Secției de Științe Istorice și Arheologie ca doamnei dr. Georgeta Filitti să i se atribuie calitatea de membru de onoare al Academiei Române va avea ecou pozitiv în conclavul Adunării generale de astăzi.

Victor Spinei

Prof. Svend Hansen, *Doctor honoris causa* al Universității din București
(22 iunie 2022)



Laudatio
Professor Svend HANSEN

Prof. Dr. Dr. h.c. Svend HANSEN,
Foreign member of the Romanian Academy,
First Director of the Eurasia Department of the
German Archaeological Institute (DAI), Berlin, Germany
(Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts)

Magnificent Rector,
Honoured President of the University Senate,
Honoured Members of the Romanian Academy,
Illustrious Professors of the University Senate,
Honoured Vice-Rectors and Deans,
Dear Colleagues and Guests,
Dear Professor Hansen,

On the proposal of the Faculty of History, the University of Bucharest confers today the title of *Doctor Honoris Causa* upon a leading personality in the field of archaeology in Germany who enjoys a wide and well-deserved international recognition. An outstanding member of the German School of Prehistoric Archaeology, Professor Svend Hansen is now joining two German scholars working within the

same field, who have been honored in the last two decades by our university, i.e. the late Prof. Dr. Bernhard Hänsel from the Freie Universität in Berlin (in 2002), who was the *magister* of the prestigious scholar we are celebrating today, and Prof. Dr. Walter Meier-Arendt, a former director of the Archaeological Museum in Frankfurt am Main (in 2006).

Born on March 6, 1962 in Darmstadt, Svend Hansen chose early a humanist career in archaeology. He is, therefore, an archaeologist by vocation, who followed with tenacity and passion his dream since he was a schoolboy, so that he is now the successful director of the newest and most dynamic section of the German Archaeological Institute in Berlin – Eurasia Department (Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts). And this has been going on for almost two decades now (uninterrupted, since 2003).

Following up the rigorous German academic tradition, which requires an education and career path through successive university centres, he completed his studies at the Freie Universität in Berlin, where he became *Magister Artium* in 1988 with the paper entitled "Studien zu den Metalldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet" (Studies on the metal deposition during the Late Bronze Age / Urnfield period in the area between the Rhine and the Main River). He then pursued a doctorate at the same university, having as Doktorvater Professor Bernhard Hänsel and addressing a related topic entitled "Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken" (Metal deposition during the Late Bronze Age in the area between the Rhone River and the Carpathian Mountains), which he successfully defended in 1991. For each of the two dissertations he would receive a prize. He was first awarded the Joachim-Tiburtius Prize of the City-State of Berlin in 1988, and then the Eduard Anthes-Preis (1993), while the results of his research were very quickly published in two of the earliest volumes of the prestigious series *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*: Bd. 5 (Bonn, 1991) and Bd. 21 (Bonn, 1994). In recognition of his rising scientific value, he received a "Reisestipendium" from the RGK-Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts for 1992–1993 and then, in 1995, a "Habilitationsstipendium" from the DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft / the German Research Foundation). He obtained his habilitation in 2000, at the Ruhr-University in Bochum. The research topic was very different from the previous ones, this time focusing on the Neolithic and Chalcolithic figurative sculpture ("Untersuchungen zur jungstein- und kupferzeitlichen Figuralplastik").

From the very beginning, Svend Hansen's academic career developed under the happy sign of both intellectual encounters with and professional guidance by illustrious names of German prehistoric archaeology: Professor Bernhard Hänsel, during his student years in Berlin, then Harald Hauptmann in Heidelberg, and, finally, Volker Pingel at Bochum. He was assistant and scientific collaborator of the latter two, at the Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Heidelberg, then at the Institut für Ur- und Frühgeschichte der Ruhr-Universität Bochum (between 1994 and 2001). During those early years, he already was a

young man of his city, dynamic and devoted to the German archaeological community. We would find him from 1996 until 2001 as spokesman for the Bronze Age study group of the Deutschen Verbände für Altertumsforschung (the German Antiquities Associations).

Svend Hansen began his university career with Harald Hauptmann in Heidelberg in 1994, then continued as Assistant Professor in Bochum, where, after completing his habilitation thesis, he received the title equivalent to that of a senior lecturer (Hochschuldozent) at the Institut für Ur- und Frühgeschichte, between 2001 and 2003. But in fact, he has never left the university chair. Svend Hansen came back to the Freie Universität in Berlin as an honorary professor in 2004, where every academic year he teaches prehistory courses and seminars, especially related to Bronze Age archaeology. His favourite study topics have been and still are being addressed internationally, in conferences and university courses, held in response to invitations received from the Autonomous University of Barcelona (in 2011), Novosibirsk University (in 2014), University of Bucharest (2019), etc.

On October 1, 2003, Svend Hansen was appointed First Director of the youngest and also dynamic department of the German Archaeological Institute in Berlin – Eurasia Department (Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts, founded in 1995), which he has headed for almost two decades now. The Romanian scientific community and, especially, the University of Bucharest have long-standing and high-level links with the German Archaeological Institute. The latter is recognized worldwide as the largest, most comprehensive and best-organized archaeology institution. As a sign of great confidence in his professional abilities, between 2011 and 2013 Professor Hansen was temporarily entrusted (as provisional director) with the management of another long-standing, highly prestigious department of the German Archaeological Institute, i.e. the Römisch-Germanische Kommission in Frankfurt am Main, founded as early as 1901.

Professor Svend Hansen's scientific work is extremely solid and of great thematic diversity. Tangible proof are the numerous monographs published during the last three decades and the impressive number of edited volumes. These are some of them: *Studien zu den Metalldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet* (Bonn, 1991); *Die Funde der Bronzezeit aus Frankreich* (Berlin, 1993); *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*, I–II (Bonn, 1994); *Frühgriechische Bronzehelme* (Mainz, 1994); *Die Hortfunde von Saběnice in Nordwest-Böhmen* (Most, 1997); *Helme und Waffen in Alteuropa* (Mainz, 2001); *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, I–II (Mainz, 2007); *Archäologische Funde aus Deutschland* (Berlin, 2010); S. Hansen și J. Müller (eds.), *Rebellion and Inequality in Archaeology. Proceedings of the Kiel Workshops "Archaeology of Rebellion" (2014) and "Social Inequality as a Topic in Archaeology" (2015)* (Bonn, 2017); Svend Hansen, Rüdiger Krause (eds.), *Bronze age fortresses in Europe: Proceedings of the Second International LOEWE Conference, 9–13 October 2017 in Alba Iulia*, UPA 335 (Dr. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2019); J. Maran, R. Băjenaru,

S.-C. Ailincăi, A.-D. Popescu, Sv. Hansen (eds.), *Objects, ideas and travelers: contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age.* Vol. to the Memory of Alexandru Vulpe: Proceedings of the Conference in Tulcea, 10-13 November 2017 (Dr. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2020). It is worth pointing out that the last two published volumes were actually the direct result of international conferences held in Romania, in Alba-Iulia and Tulcea, in 2017. To all of the above, one should also add over 200 specialized studies, articles and presentations, as well as the organizing of more than 25 international conferences, if we are to take into account only the last decade.

Professor Hansen is a passionate archaeologist who, throughout his annual excavation season in the village of Pietrele (Giurgiu county), would rather adopt the austerity of living in a tent set up in the yard of the local school. His archaeological projects abroad have been carried out over time in the Neolithic tell of Aruchlo (Georgia, 2005–2016), excavating the tombs at Ergeninsky (Republic of Kalmykia, Russia, 2005–2006) and at Marfa (Stavropol Region, Russia, 2013–2015), finally in the Late Bronze Age fortification of Bleibeskopf (Hesse / Taunus, Germany) and the early Hallstattian fortification of Teleac, Alba county, Romania (2016–2018). A new archaeological project (2021) has recently begun within the Eneolithic and Bronze Age settlements of Orchosani and Samshvilde, in Georgia.

Yet, the most representative, the most extended in time and – I would dare say – the archaeological project dearest to Professor Hansen's heart remains the research of the Chalcolithic tell from Pietrele (Giurgiu county, Romania). Started with the unconditional and decisive support of the late Professor Alexandru Vulpe, this project is undoubtedly the longest-lived research project in Romania of a foreign archaeological mission. The project is organized in partnership with Romanian Academy's "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology in Bucharest, headed by Dr. Radu Băjenaru, with the participation of the German Archaeological Institute in Berlin and under the direct coordination of Professor Svend Hansen. In addition to the two key institutions, one should also mention the participation of Institut für Physische Geographie der "Johann Wolfgang Goethe" Universität in Frankfurt a.M.

Begun in 2002, after some old excavations by Professor Dumitru Berciu during the 1940s, the archaeological research at Pietrele-"Magura Gorgana" has benefited from systematic annual funding since 2004 provided by the German Research Foundation (DFG). The general stratigraphic sequence of the tell settlement, reaching over 12 m in height of anthropic layers, could be obtained in 2019, when the archaeologists finally came to its base. This remarkable succession of dwellings spread over almost a millennium, between ca. 5200–4250 BC. Between 4600–4300 BC it would reach the most intense development of all known settlements of this kind in the southeastern portion of Europe, thus providing information of inestimable value. Therefore, "Pietrele" archaeological project is enjoying a well-deserved international visibility these days and was recently awarded the Shanghai Archaeology Award 2019 in the "field discovery" category (4th Shanghai Archeology Forum, December 2019, for the Copper Age Settlement Mound near Pietrele on the Lower Danube). The research at Pietrele-"Magura

Gorgana" has a pronounced interdisciplinary character, ensuring over the years the participation and specialization of many young Romanian archaeologists and students in prehistoric archaeology, who had at their disposal the most modern research methods and technology. So that "Pietrele" was the place and opportunity for Professor Svend Hansen and his international team to put into practice the principles of interdisciplinarity at the service of archaeological research. The great potential of archaeology could plenarily be realized at Pietrele, with the involvement of many valuable specialists in the field of radiocarbon dating, genetics, determinations using the portable XRF spectrometer, geophysical measurements and geological analysis. The results of this multiple approach were able to provide not only an image of the nearby prehistoric lake, but in a broader sense valuable data for the geomorphology of the entire Lower Danube valley, paleoenvironment and paleoclimate, technological innovation, life and economic strategies of the local prehistoric communities.

Concurrently with his involvement in archaeological projects in Romania, also worth mentioning is Professor Hansen's active presence in the scientific and editorial boards of several Romanian academic publications, such as *Dacia* (Bucharest, since 2006), *Studia Antiqua et Archaeologica* (Iași, since 2009) and *Revista arheologică* (Chișinău, since 2007), along with other well-known publications from Germany, the U.S.A., the Netherlands, Hungary, Italy, Russia, or Austria. Senior or young scholars from Ukraine, Georgia, Russia, Israel, the Netherlands, Turkmenistan, the U.S.A. and, last but not least, Romania, have enjoyed his constant support through the German foundations Alexander von Humboldt, Minerva, Fritz Thyssen, and Gerda Henkel. The constant and close relationship with the professional milieu in our country was fully recognized, once he was accepted as an honorary foreign member in the Romanian Academy (2016). Thus, Professor Svend Hansen is today the only foreign archaeologist member of the supreme Romanian academic forum, after the demise of Professor Rolf Hachmann from Universität des Saarlandes-Saarbrücken (himself an honorary member of the Romanian Academy in the period 1993–2014).

Throughout his career, Professor Hansen has participated in and personally led numerous research projects initiated by the Eurasia Department of the German Archaeological Institute, all resulting in major contributions to the knowledge of Eurasian prehistoric cultures and civilizations or focusing on major issues such as climate and paleoenvironmental reconstruction, technological innovation, the significance of violence and war in prehistoric societies, social inequality, the bioarchaeology of the North Caucasus, etc. It should also be mentioned here that Professor Hansen has recently obtained an Advanced Grant from the European Research Council, for the project *Technical and Social Innovations in the Caucasus: between the Eurasian Steppe and the Earliest Cities in the 4th and 3rd millennia BC* (2019).

The Faculty of History of the University of Bucharest considers that awarding the title of *Doctor Honoris Causa* to Professor Svend HANSEN would be the most appropriate way to recognize the merits of a remarkable personality in

the field of European prehistoric archaeology and an excellent occasion to reaffirm our University's attachment to the international scientific community and its standards of academic excellence. This emotional moment is, last but not least, the opportunity to show Professor Hansen the well-deserved appreciation for all his professional efforts and generosity, the same year he is celebrating two decades of exceptional archaeological research taking place in the Pietrele–Măgura Gorgana tell. Welcome to the University of Bucharest, dear Professor Svend Hansen, we are most proud to have you as a member of our academic community!

Ioan Carol Opriș
Faculty of History, University of Bucharest

Your Magnificent Rector,
Honoured President of the University Senate,
Honoured Members of the Romanian Academy,
Illustrious Professors of the University Senate,
Honoured Vice-Rectors and Deans,
Dear colleagues and guests,

The honorary doctorate of the University of Bucharest is an honor of unspeakable magnitude for which I am extremely grateful. It is a high distinction not only of my research, but also one for my discipline, Prehistoric Archaeology, which has undergone a rapid development in the last 40 years. The most important was the calibration of radiocarbon dates which allows us nowadays to discuss our results on solid chronological ground.

The study of Big History or Deep History – perspectives that are currently of the utmost importance on the world stage – is impossible without archaeology. However, it is Prehistoric Archaeology, in connection with various natural sciences, that enables us today to explain the development of knowledge and techniques over thousands of years, effectively endowing us with the empirical information for the *longue durée*.

For those of us studied prehistoric archaeology in West Berlin at the Freie Universität in the 1980s, familiarizing oneself with the archaeology of Romania was unavoidable. Romania, or rather the whole of southeastern Europe, was the main focus of the research of Bernhard Hänsel, professor at the Freie Universität during this time. This was also connected with numerous invitations for visiting researchers, so it became possible to get to know archaeologists from Romania during this time. A trip to Romania was not out of the question, but it was also difficult and subject to the usual secret intelligence side effects of the time. This was another reason why the focus on the archaeology of Southeastern Europe in the 1980s was by no means a foregone conclusion; the Iron Curtain had created a dichotomy of attention. What was happening behind the Iron Curtain was all but imperceptible.

At least, after some time spent studying, we understood that without the dynamics in the Carpathian Basin and Southeastern Europe, the Bronze Age in Central Europe could not be explained at all. Ion Nestor's essay on the state of prehistoric research in Romania was compulsory reading, despite this being published some time ago. Nestor had begun his studies in Berlin in 1928 and finally received his doctorate under Gero von Merhart in Marburg – this is an outstanding early example of German-Romanian scientific relations.

The Bronze Age, especially, can be seen as an early form of globalization: goods were transported over long distances. The spectacular hoards in Transylvania, like Uioara des Sus or Aiud, document the enormous dimensions of this globalization, which are unparalleled in Northern Europe. In any case, the hoards in Transylvania, or in Romania in general, form a field of research, whose initial foundations were laid with the hoard corpus of Mircea Petrescu-Dîmbovița. Since these days, numerous studies have been conducted on the Bronze Age hoards, which have completely revised the meaning of this critically importance group of sources. Above all, the hiding places of blacksmiths and merchants had become offerings to imaginary powers, spirits and gods. I will never forget visiting him during a conference in Iași, to which I was invited by Hänsel. We were sitting with our cups of tea in the living room, dominated by huge black cabinets, and Hänsel and Petrescu-Dîmbovița talked – of course – about the past.

In addition to Bronze Age research, German-Romanian scholarly relations in archaeology were important in the field of Late Antiquity. As a Humboldt Fellow in Saarbrücken, Radu Harhoiu was able to establish an active scientific exchange with Rolf Hachmann, Joachim Werner, Volker Bierbrauer and many others over many years, which finally led to a book series published jointly with the DAI, *Archaeologia Romanica*.

When the Iron Curtain opened, us Berlin students benefited from the network of contacts that made it possible to travel to Romania and participate in its archaeological research. So, I found immense support everywhere in the museums of Romania when photographing the Neolithic small figurines for my habilitation thesis in order to produce high quality documentation.

In the course of the work on the Neolithic and Copper Age figurines in Southeastern Europe, it soon became clear that many problems of function and chronology could not be solved on the basis of the extant publications and that new field research and excavations would be the only way to make progress here. Alexandru Vulpe supported my plans to excavate a settlement mound of the Gumelnița culture from the very beginning. I am tremendously grateful that, after his death, Eugen Nicolae and Radu Băjenaru decided to continue the excavations in Pietrele.

After visiting about 15 settlement mounds in 2002, the choice fell on Pietrele. The location of the settlement mound in the Danube floodplain seemed perfect to me, because of its connection to the most important European traffic artery of prehistoric times. What did we seek to accomplish there? The cemetery of Varna on the Bulgarian Black Sea coast which showed an extreme spread of rich

grave goods, which is why Jean-Paul Demoule had not unjustly spoken of the beginning of inequality there. Our hope was to use the excavation at Pietrele to shed light on the process that had finally led to this social split, and Pietrele seemed particularly suited to this purpose. Dumitru Berciu had excavated there twice and found that there were no Bronze Age or younger layers overlying the Copper Age layers. Moreover, the layer thickness of 7 meters indicated by Berciu seemed manageable for us.

We started with an international team of specialists from a vast array of disciplines to reconstruct the landscape, to analyze animal bones and plant remains, and above all to generate economic archaeological data. The unimaginable wealth of pottery and small finds in the first years shocked us, but also motivated us all to work that much harder.

After now almost 20 years of excavation and research in Pietrele, we have reached the goal. The layer thickness in Pietrele is not 7 m, but 10.20 m. This is the largest accumulation in a settlement of this period that we know of and that has been scientifically documented. For comparison, the mound of Karanovo has only about 3 m thick layer from this period alone.

After the pioneer house, seven more houses follow in area F and this continuity in the same place allows for unique insights into the craft specializations of this period. At the end of this long settlement period, the hunting of big game played an important role: the wild horse, the aurochs, the wild boar and the wolf. But, nestled among the big surprises that awaited us there, is also evidence of a leopard.

I could mention many other details, such as experimenting and melting lead in small crucibles, but I would like to emphasize especially the unexpectedly high amount of pithoi – large jars holding several hundred liters – which we were able to excavate and restore. They are of particular interest and phenomenal significance from the point of view of economic history, because they allow us to determine the dimensions and extent of the supply storage.

With more than 2000 complete clay vessels from quasi closed finds, namely abandoned houses, our hard work will serve posterity as a reference for chronology. We have uncovered a unique opportunity to trace the economic strategies, livestock, agriculture and much more over a 300–350 year uninterrupted settlement history between 4600 and 4250 BC.

In December 2019, we received an international archaeology award for this excavation from Shanghai. Without the drive, tenacity and friendship of Meda Toderaș, none of this would have been possible. In sum, we have spent combined total of about 1.5 years of our respective lives in Pietrele and on the tell over the past 20 years. Now, the excavations are slowly coming to an end. Our trench B, famous for the rich finds, we have started to fill back in, because in the end we don’t want to leave the monument as a ruin, but more or less as we found it.

However, Pietrele will keep us busy for many years to come, not least because the possibilities of scientific analysis are constantly expanding and

becoming increasingly richer. The importance and impact of our finds, therefore, remains high, not least and perhaps specifically because of the excellent documentation.

In writing these lines, it has once again become clear to me the astounding degree to which archaeology in Romania has determined and influenced my research and my life over the last 40 years. It is because of this strong friendship, intellectual cooperation, formidable support, and excitement that I am sincerely overjoyed to receive this honorary doctorate from the University of Bucharest.

Thank you very much!

Professor Svend Hansen

RECENZII

Fortifications and Defensive Systems East from the Carpathians. Strategies and Social Energies from Prehistory to the Middle Ages, edited by Vasile Diaconu, Editura „Istros" a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila și Editura „Constantin Matasă", Piatra Neamț, 2021, 318 p.

Prezentul volum de studii a apărut ca rezultat al simpozionului național „Fortificații și sisteme de fortificare în spațiul est-carpatic din Neolitic până în Evul Mediu", organizat la Muzeul de Istorie și Etnografie din Târgu Neamț, în septembrie 2019. La vremea respectivă, simpozionul a reunit contribuțiile a 36 de specialiști din universități, institute de cercetare și muzee din România și Republica Moldova, fiind editat inclusiv un volum cu rezumatele prezentărilor. Ca interval cronologic au fost abordate teme de cercetare încadrate în intervalul cuprins între Eneolitic și Evul Mediu.

Volumul de față acoperă o nișă necesară în ceea ce privește cercetarea tematică a unui subiect, fiind posibilă analiza comparativă pe parcursul mai multor intervale cronologice. Lucrarea cuprinde 15 studii, acumulând efortul colectiv a 22 de cercetători. Studiile și articolele de față sunt publicate în limbi de circulație internațională, tocmai pentru a face prezentul volum accesibil și cercetătorilor străini. Am remarcat un singur studiu în limba română, aspect explicat de editorul volumului prin faptul că respectiva contribuție se referă la o serie de aspecte istorice, inclusiv de arhivă, care cuprinde numeroase paragrafe specifice sfârșitului secolului al XIX-lea și începutului secolului al XX-lea, greu de tradus într-o limbă străină.

Încă de la *Cuvântul înainte* (Foreword), editorul dezvăluie scopul publicării volumului de față. Se scoate în evidență nevoia oamenilor de a se apăra la nivel de comunitate, iar întărirea așezărilor a avut motive firești – protejarea comunității și resursele economice de bază. Problema fortificațiilor a fost constant în atenția cercetătorilor, aspect explicabil pentru că majoritatea așezărilor sunt mai mult decât simple spații domestice. Desigur, fiind publicate cercetări de dată recentă, materialele din prezentul volum aduc elemente de noutate, fiind puse în valoare o serie de tehnici și tehnologii interdisciplinare, precum scanarea geofizică, fotografiile aeriene și modelarea 3D, LIDAR. Articolele sunt organizate cronologic, începând cu Eneoliticul.

Primul studiu este semnat de Nicolae Ursulescu, reputat profesor universitar ieșean, care discută despre *Les premières fortifications et le problème des débuts de l'éneolitique dans l'espace carpatique* și conchide că așezările fortificate nu apar în același timp în tot spațiul carpatic. Fenomenul de răspândire graduală dinspre SV spre NE a fortificațiilor ar fi legat de manifestările celui de-al doilea val cultural sudic în aria centrală și în vestul Peninsulei Balcanice. Sunt discutate caracteristicile fortificațiilor aparținând culturii Vinča și modalitatea în care comunitățile vinciene le-au influențat pe cele precucuteniene, astfel încât, acestea din urmă, ajung să construiască masive sisteme de apărare. Sunt exemplificate cazurile cercetate la Traian-Dealul Viei (jud. Neamț) și la Baia (jud. Suceava).

Constantin Aparaschivei, în articolul *The entrenched settlements from Precucuteni culture discovered in the area between the Carpathian Mountains and Prut River*, își concentrează discuția asupra sistemelor de fortificare din cadrul culturii Precucuteni, într-un areal clar delimitat. Sunt discutate pe larg fortificațiile din siturile Baia-În Muchie, com. Baia, jud. Suceava (Precucuteni IB); Isaiia-Balta Popii, com. Răducăneni, jud. Iași (Precucuteni IIA-IIIA); Izvoare-Izvoare/La Iaz, com. Dumbrava Roșie, jud. Neamț (Precucuteni II and III); Poduri-Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău (Precucuteni II and III); Săcălușești-Dealul Valea Seacă, com. Agapia, jud. Neamț (Precucuteni III); Târgu Frumos-Baza Pătule, jud. Iași (Precucuteni IIIA-IIIC); Târpești-Râpa lui Bodai, com. Petricani, jud. Neamț (Precucuteni II and III); Topolița-La Nord-Vest de sat, com. Grumăzești, jud. Neamț (Precucuteni II); Traian-Dealul Viei, com. Zănești, jud. Neamț (Precucuteni IA); Țolici-În Cimitir/Șipot-Mohorâtu, com. Petricani, jud. Neamț (Precucuteni III). Descrierea de tip repertoriu și referințele bibliografice adăugate pentru fiecare sit în parte sunt instrumente extrem de utile pentru cei interesați fie de subiectul fortificațiilor, fie de cultura Precucuteni în general.

Al treilea articol, semnat de Eugen Mistreanu, *About the fortified Gumelnița settlements in the Prut-Dniester area*, are ca subiect o altă cultură eneolitică importantă. Studiul de față aduce în discuție informații privind descoperirile, răspândirea, numărul acestora, date ale cronologiei relative și absolute, cât și încadrările taxonomice ale acestui grup de așezări. Autorul prezintă cercetări

geomagnetice inedite, precum cele de la Taraclia I, Cialîc și Chioselia Mare I, situri unde se observă existența unor anomalii care pot fi interpretate ca fiind sisteme defensive sau de delimitare ale așezărilor. Sunt citate analogii pentru planimetria așezărilor cercetate non-invaziv, toate răspândite în mediul complexului cultural Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI.

Roxana Munteanu și Daniel Garvăn prezintă în studiul *The chalcolithic ditched enclosure from Bodeşti – Frumuşica (Neamț County, Romania)* cercetări inedite, desfășurate în perioada 2011–2013, la cunoscutul sit arheologic, descoperit de preotul Constantin Matasă în urmă cu opt decenii. Cercetarea s-a axat pe efectuarea unei secțiuni de 12 metri lungime, care a scos în evidență etapele de umplere ale unui șanț cu adâncimea maximă de 4 metri. Acesta ar fi putut avea rol defensiv. Extrem de utilă găsim discuția asupra sistemelor de fortificație din faza Cucuteni A, care însumează pe scurt descoperirile de tip defensiv.

Începând cu studiul *At the „gates" of the Neamț Depression (eastern Romania). Considerations on several Bronze Age fortifications*, semnat de un colectiv format din Vasile Diaconu, Alexandru Gafincu, Dumitru-Ionuț Stigleț, se trece la un alt palier cronologic. Zona particulară de interes o reprezintă Depresiunea Neamț. Colectivul de cercetare mai sus menționat s-a axat pe studiul unor situri fortificate, care se pare că jalonează căi de acces spre depresiune și înspre exteriorul acesteia. Sunt publicate cu această ocazie trei așezări recent cercetate, respectiv Vânători-Valea Rea (Epoca Bronzului Timpuriu), Petricani-Cetățuie (perioada Bronzului Mijlociu-probabil cultura Costișa); Petricani-La Hulpoi (databilă în etapele timpurie și mijlocie ale Epocii Bronzului). De remarcat este și faptul că cercetările de suprafață au fost completate prin sondaje în două dintre cele trei situri descoperite: Vânători-Valea Rea și Petricani-La Hulpoi, care au fost ilustrate în prezentul volum.

Articolul semnat de Aurel Zanoci, *The fortified settlements of the Cozia-Saharna culture: new discoveries and considerations*, continuă periplul fortificațiilor în zona dintre Siret și Nistru. De precizat este faptul că studiul abordează unele dintre cele mai recente cercetări efectuate în arealul culturii Cozia-Saharna, datată în prima epocă a fierului, fiind identificate 13 fortificații. Fiind un lot mai consistent, încadrabil la același nivel cronologic, autorul discută regulile de amplasare ale sistemelor defensive, ca formă fiind identificate fortificații cvasi-circulare și mai rar – cvasi-poligonală cu colțurile rotunjite. Din punct de vedere spațial acestea acoperă între 0,16 până la 0,5 ha. Considerăm extrem de utile detaliile constructive ale cetăților la care se face referire în studiu, fiind citate o serie de cercetări anterioare, unele de dată relativ recentă, efectuate de regretatul prof. Ion Niculiță. Detaliile constructive, zidurile nu foarte solide și de lățime modestă, precum și suprafața redusă a șanțurilor îl determină pe autorul studiului să concluzioneze faptul că fortificațiile ar fi avut un rol defensiv redus, iar construirea sistemelor de fortificare ar trebui mai degrabă pusă în legătură cu simbolurile puterii arătate de către căpeteniile locale, așezările fiind „reședințe" ale acestora.

Studiul semnat, în colaborare, de către Bogdan Petru Niculică, Constantin-Emil Ursu și Andrei Asăndulesei, *The results of magnetometric investigation carried out in the site of Vârvata – Cetățuie (Pârteştii de Jos commune, Suceava County)*, aduce în discuție noi cercetări noninvazive și rezultatele unei cercetări interdisciplinare de pe teritoriul județului Suceava. Cercetările de suprafață efectuate de către cercetătorii suceveni au dus la colectarea unor materiale ceramice care au permis datarea așezării, fiind un sit pluristratificat. Au fost identificate vestigii aparținând culturii Cucuteni (faza B), dar și ceramică specifică Hallstattului timpuriu (cultura Gáva-Holihrady, grupul Grăniceşti). Foarte interesantă este reconstituirea istorică și istoriografică a cercetărilor, situl fiind cunoscut încă din perioada interbelică. Au fost descrise în detaliu metodele de cercetare noninvazivă folosite în cazul acestei așezări, precum și rezultatele aplicării acestora. Anomaliile cele mai numeroase au fost încadrate de către semnatarii prezentului studiu în faza B a culturii Cucuteni, nefiind excluse o serie de gropi și anomalii care să aparțină altor niveluri culturale, mai recente. Deosebit de interesante sunt cele trei șiruri de fortificare de pe suprafața sitului.

Articolul *Some remarks on the fortification of Mereşti – Cetățuie (Vultureşti Commune, Suceava County)*, semnat de Bogdan Petru Niculică, Constantin Aparaschivei și Alexandru Berzovan, are ca centru de interes valorificarea informațiilor despre fortificația menționată în titlu. Arheologii Dragomir Popovici și Mircea Ignat efectuaseră sondaj în anul 1975, iar coautorii au efectuat o serie de cercetări de suprafață. Extrem de utilă este punerea în valoare, inclusiv a materialelor ceramice descoperite anterior, prin cercetarea în depozitul de arheologie al Muzeului Național al Bucovinei din Suceava. Remarcăm și faptul că au fost folosite informații cartografice și istorice cu privire la zona cetății de la Merești.

Parcursul prin fortificațiile getice continuă cu studiul *Fortifications gétiques sur le cours inférieur de la rivière Răut (particulièrement sur le site Butuceni-Ouest)*, ca rezultat al colaborării dintre trei coautori: Octavian Munteanu, Nicolae Batog și Valeriu Prohnițchi. Studiul are în vedere diversele observații efectuate cu privire la organizarea defensivă a spațiului din microregiunea rezervației arheologice Orheiul Vechi în epoca getică. În cazul Orheiul Vechi este vorba despre sisteme de fortificații, cu mai multe puncte de apărare, palisade duble, construcții masive asociate cu șanțuri adânci. Remarcabil este un zid elenistic, care pentru moment nu are analogii în zonă. Alte două fortificații amplasate pe platouri înalte se află vizavi de promontoriul Butuceni.

George-Dan Hânceanu propune un studiu extrem de interesant, cu titlul *Zargidava and Tamasidava. Reuse of the fortification systems from prehistory to antiquity*. Studiul se axează pe două cetăți, respectiv cetatea de la Brad (antica Zargidava), comuna Negri, jud. Bacău și cetatea de la Răcătău de Jos (antica Tamasidava), comuna Horgești, jud. Bacău, ambele cercetate în timpul secolului trecut. Cele două cetăți prezintă sisteme de fortificație preistorice, care au fost amplificate și schimbate pe parcursul vremii, în conformitate cu exigențele defensive ale Antichității. Sunt descrise în detaliu etapele constructive ale sistemelor de fortificație pentru fiecare cetate în parte, prezentând o serie de elemente comune celor două dave.

Studiul cu titlul *Some remarks about the linear fortification in the south of Moldavia. A few landmarks about the stage of knowledge,* semnat de Costin Croitoru, propune analiza unei structuri defensive extrem de interesante, respectiv „Valul Galaților" sau „Valul lui Traian". Traseul acestuia are peste 20 km, cu capetele în cele două râuri mari – Siret și Prut, în zona localităților Traian și, respectiv, Tulucești. Fortificația apare în surse medievale și moderne, fiind datată în perioada romană. Întrebarea se pune despre funcționalitatea acesteia, dacă avea sau nu rol defensiv în epocă, iar autorul exprimă câteva opinii cu privire la rolul acesteia, luând în calcul și alte valuri similare din același interval de timp.

Bogdan Petru Niculică ne oferă o *Scurtă privire asupra sitului arheologic Horodiștea/ Zamca/„beill'schenziegelei" („Cărămidăria Beill"), de la Siret (județul Suceava)* în unicul articol din prezentul volum scris în limba română. În cadrul contribuției amintite sunt abordate etapele de cercetare din punct de vedere cronologic. Primele cercetări au fost coordonate de Josef von Gutter, intuind fortificații antropice, pe care le valorifică științific în publicații. Extrem de interesante găsim informațiile de arhivă citate, prin care se relevă date inedite despre situl arheologic discutat.

Cercetătorul Gheorghe Postică abordează o temă pe care o studiază de mulți ani, respectiv fortificațiile medievale din zona Orheiul Vechi, având titlul *The medieval fortifications of Orheiul Vechi. Archaeological researches and interpretations*. Sunt scoase în evidență elementele cadrului natural pentru fortificarea în perioada Evului Mediu și folosirea acestor elemente naturale defensive din perioada timpurie a Epocii Fierului până în Evul Mediu. Orheiul Vechi medieval are forma unui oraș-cetate, fortificat antropic pe trei laturi și o delimitare naturală, prin malul abrupt al râului Răut. Două valuri de apărare închideau sistemul defensiv al orașului medieval. O perioadă extrem de interesantă din punctul de vedere al evoluției locului în secolul al XVI-lea o constituie dezvoltarea orașului Șehr al-Cedid, când este limitat accesul în așezare și a fost instalată o tabără militară. Studiul pune accent pe descrierea amănunțită a sistemelor defensive cercetate arheologic, descriind cu acribie observațiile structurale și de inventar.

Vlad Vornic și Ludmila Bacumenco-Pîrnău semnează studiul *The medieval fortifications of Costești-Gârlea on the Botna river. Archaeological discoveries and hypotheses*, valorificând științific atât cercetările vechi, cu diferite etape, cât și cele de dată foarte recentă. Situl arheologic, datat în sec. al XVI-lea, a fost un puternic centru urban, reprezentativ pentru perioada de constituire și consolidare a statului medieval Moldova. Au fost identificate, folosind inclusiv tehnica LIDAR și fotografii aeriene din diferite perioade, o serie de ziduri și fortificații de diferite forme.

Sergiu Mustață cercetează istoricul cetății Tighina în studiul *Tighina-Bender fortress. A brief history and archaeology*. Cetatea este una dintre cele mai importante fortificații medievale din Europa de Est, aceasta având un istoric interesant, pe care autorul îl prezintă cronologic, fiind o expunere deosebit de importantă pentru a înțelege locul și rolul fortificației în istoria medievală. Cercetări arheologice în zonă au fost realizate în anii 1969, 1990 și 2019, iar rezultatele acestora sunt detaliate cronologic. Materialul cartografic utilizat este extrem de util pentru cei interesați de perioada

medievală, completând informațiile textului în mod fericit, valorificând inclusiv planșe care sunt mai greu accesibile.

În final, adresăm editorului felicitări pentru inițiativa de a publica o astfel de lucrare, atât de necesară ca abordare și tematică. Studiile valorifică atât informații inedite, cât și materiale sau informații descoperite anterior. Pentru interpretarea unor anomalii sunt folosite o serie de tehnici de cercetare interdisciplinare, mai ales pentru întocmirea unor hărți sau vederi de tip topografic. Fortificațiile din diferite epoci sunt un subiect fascinant, cu date care se acumulează permanent, pe măsură ce cercetarea evoluează. Astfel, încurajăm editorul să continue acest demers de valorificare și promovare a cercetărilor de dată recentă și în viitor, sub același format de tip tematic, care poate să aibă impact inclusiv în rândul publicului larg.

Adela Kovács

Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Cuvinte latine la scriitorii bizantini din secolele VI–X*, Editura „Istros" a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2021, 250 p.

Noua apariţie editorială publicată sub egida Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române este de fapt o mult aşteptată ediţie a unui text important pentru studiile româneşti cu privire la literatura bizantină. Cartea constituie teza de doctorat a regretatului profesor Nicolae-Şerban Tanaşoca, susţinută la Universitatea Bucureşti, în anul 1979.

Ediţia, pregătită de autor, a fost definitivată de către filologul Adrian Pârvulescu. Editorul a adăugat la manuscrisul pus la dispoziţie de familia autorului în format electronic o bibliografie cuprinzând lucrările citate în note şi lista bibliografică a unui studiu publicat anterior, cu subiect similar cu al tezei. De asemenea editorul, aşa cum arată în *Nota asupra ediţiei*, a confruntat cu originalul totalitatea textelor greceşti din *Repertoriul* lucrării, a alcătuit lista de abrevieri pentru scrierile bizantine folosite şi a completat o serie de note pe care autorul urma să le adauge lucrării. O utilizare ingenioasă a majusculelor pentru termenii din limba latină (şi pentru autorii moderni citaţi în text) facilitează lectura şi consultarea. Rezultatul este o ediţie de înaltă calitate ştiinţifică, pe măsura textului tezei publicate.

Lucrarea este structurată în şase părţi, debutând cu expunerea „problemei" abordate şi anume „Influenţa limbii latine în greaca bizantină", sub diversele ei aspecte, în context istoric. Această influenţă, în primul rând lexicală, s-a manifestat, potrivit autorului, prin calcuri lingvistice, împrumuturi propriu-zise şi prin adoptarea de mijloace de derivare lexicală. O constatare importantă din această parte de debut a lucrării este faptul că influenţa romană asupra lumii greceşti a avut drept consecinţă majoră renunţarea de către greci la numele etnic propriu (Ἕλληνες, Graeci) şi adoptarea celui de Ῥωμαῖοι, Romani.

Mutarea capitalei Imperiului roman la Constantinopol şi triumful creştinismului sunt factorii care au favorizat procesul de tranziţie de la statul roman la cel bizantin. În plan lingvistic, odată cu pierderea provinciilor latinofone din Apus şi Balcani, imperiul se grecizează. În schimb, limba greacă bizantină se îmbogăţeşte cu elemente latine. Chestiunile complexe legate de limba greacă a epocii bizantine, marcată de fenomenul diglosiei, sunt, de asemenea, expuse de către autor.

Prima parte a lucrării continuă cu o trecere în revistă a literaturii ştiinţifice a chestiunii, grupată pe tematici, cum ar fi lexicografia, cercetarea lingvistică, relaţiile desemnate de latinisme sau lucrările de sinteză. De remarcat că între punctele de pornire ale acestor studii sunt considerate şi lucrările lexicografilor de epocă bizantină.

În finalul primului capitol sunt expuse câteva consideraţii metodologice cu privire la elaborarea lucrării. Astfel, perioada istorică avută în vedere se încadrează între domnia lui Iustinian I şi cea a lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Sursele folosite sunt scrierile istoricilor şi cronicarilor bizantini, la care se adaugă şi câteva lucrări din alte categorii. Primul obiectiv al lucrării a fost alcătuirea unui repertoriu al cuvintelor de origine latină din sursele studiate. În repertoriu termenii apar în contextul lor, fiind citate pasajele respective, precum şi eventualele comentarii de natură lingvistică ale autorilor bizantini cu privire la cuvintele de origine latină, atunci când este cazul.

O prezentare a autorilor analizaţi, cu remarci asupra biografiei, pregătirii acestora şi eventuala cunoaştere a limbii latine se constituie în cel de-al doilea capitol al cărţii. Între autorii prezentaţi se numără Procopiu din Cezareea, Ioan Malalas, Agathias din Myrina, Menandru Protectorul, Ioan din Epiphaneia, Ioan Laurenţiu din Lydia, Theophylact Simocattes, Georgios Pisides, Georgios Synkellos, Teofan Mărturisitorul, Georgios Monachos, Iosif Genesios, Simeon Magistrul, Ioan Caminates, Constantin al VII-lea Porfirogenetul, Leon Diaconul. Alte lucrări anonime, textele despre istoria Constantinopolului şi cele din afara sferei istoriografiei, completează o utilă trecere în revistă a aproape şase secole de literatură bizantină. Autorul remarcă, între altele, numărul restrâns de surse pentru secolele VII şi VIII, în comparaţie cu abundenţa acestora pentru secolele VI şi X.

Cuvintele de origine latină din lexicul bizantin sunt analizate pe larg în cel de-al treilea capitol al lucrării, în funcţie de domeniile în care acestea sunt prezente în limbă. Astfel, este prezentată influenţa latină în terminologia instituţională, începând cu titulatura imperială şi continuând cu cea din celelalte instituţii.

Vocabularul militar este o altă sursă de termeni latini, adesea cu sensuri tehnice, care a fost studiată şi anterior. Contextul oferă prilejul autorului de a prezenta foarte succint chestiunea celebrului pasaj din *Istoria* lui Theophylact Simocattes τόρνα, τόρνα (p. 66–67), pe care l-a mai analizat şi cu altă ocazie. Pasajul este considerat relevant pentru prezenţa unei populaţii latinofone în Tracia. Este, de asemenea, constatată transmiterea din greaca bizantină în neogreacă a unor termeni militari.

Lexicul de origine latină al ceremoniilor imperiale, ce cuprinde atât însemnele puterii, cât şi aclamaţiile, este studiat pornindu-se în principal de la lucrarea *Despre ceremonii* a lui Constantin Porfirogenetul. Este acceptată în principiu, ca plauzibilă, supoziţia, formulată de Nicolae Iorga, că eruditul împărat bizantin ar fi cunoscut limba latină. Termenii sociali şi juridici proveniţi din limba latină, deşi numeroşi în legislaţie şi în actele oficiale, sunt mai puţin întâlniţi în literatura istorică. La aceşti termeni se adaugă cei din sfera relaţiilor internaţionale şi, implicit, a diplomaţiei, cu nuanţe foarte importante pentru teoria politică bizantină, cum ar fi folosirea cuvântului *ῥὴξ* (din latinul *rex*) în locul celui de *βασιλεὺς* pentru suverani occidentali, chiar şi pentru cei cu aspiraţii imperiale, cum era Carol cel Mare. Un număr mai restrâns de termeni latini au trecut în vocabularul grec bizantin al Bisericii. Între aceste cuvinte, un termen este un împrumut mai recent din latina occidentală: *καρδηνάλιος* (*cardinalis*) (p. 77, 162). Cronologia, cu numele lunilor anului şi, mai ales, cu termenul *ἴνδικτος* ori *ἰνδικτιὼν* (indicţiunea ori indictionul), atât de important în cronologia bizantină, dar şi metrologia, navigaţia şi transporturile terestre, dar şi alte domenii ce ţin de civilizaţie, ca urbanismul, vin să completeze cu vocabularul lor lista împrumuturilor latine în limba greacă bizantină. Ca o concluzie, autorul remarcă faptul că în timp ce terminologia instituţională şi juridică se elenizează treptat, în special la sfârşitul secolului X, termenii de civilizaţie rămân în limbă şi se păstrează şi în neogreacă, fiind uneori transmişi şi altor limbi din sud-estul Europei, între care şi limba română. „Cuvintele latine din greaca bizantină", remarcă autorul, „reprezintă, pentru epoca la care ne referim, mai curând o moştenire decât un împrumut" (p. 84).

Subiectivitatea utilizării cuvintelor de origine latină la autorii bizantini avuţi în vedere, precum şi consideraţiile cu privire la stilul istoriografiei bizantine sunt subiectul următorului capitol al lucrării. Sunt analizate: „retorica bizantină şi normele limbii literare", „latinismele în scrisul literar bizantin", „cele două stiluri ale prozei istorice bizantine şi latinismele", precum şi „stilul erudit al lui Ioan din Lydia şi latinismele".

În *Concluziile* sale autorul constată că utilizarea cuvintelor împrumutate din limba latină este mai frecventă la autorii care aleg „stilul demoticizant", scriind deci într-o limbă mai apropiată de cea populară, specific „cronicarilor" şi mai rare în scrierile ce aparţin „stilului purist", al „istoricilor". Alţi autori, cum este Constantin Porfirogenetul, încearcă o apropiere a limbii literare de cea vorbită. În cele din urmă, latinismele din limba greacă bizantină sunt, potrivit autorului, integrate unui stil literar grecesc original, specific Imperiului bizantin, ataşat de tradiţia şi originea sa romană.

O parte substanţială a cărţii (p. 109–235) o constituie „Repertoriul latinismelor din istoriografia bizantină (sec. VI–X)", amintit anterior, o realizare valoroasă, bazată pe o atentă lectură a surselor folosite. Structura repertoriului este alfabetică, urmând ordinea alfabetului grec. După termenul grec este menţionat cuvântul latin corespondent. Fiecare termen este plasat în surse, cu trimitere la ediţiile folosite şi cu citarea contextului în care apare, de fiecare dată în cadrul aceleiaşi lucrări sau în surse diferite. Pasajele citate sunt uneori extinse, pentru a ilustra clar contextul folosirii

termenilor. În cazul în care ediţiile citează variante importante prezente în manuscrise, acestea sunt de asemenea menţionate. Este cazul, de exemplu, al cuvântului *φράτερ*, cu varianta *φράτρε* (p. 234).

Ediţia este completată de un util indice, cuprinzând termenii greceşti (alături corespondentul latin al acestora) pentru prima parte a lucrării.

Teza de doctorat a profesorului Nicolae-Şerban Tanaşoca abordează, după cum remarca editorul acesteia, „o temă majoră de cercetare în bizantinologie", publicarea acesteia venind să completeze contribuţia importantă a autorului la studiul literaturii şi civilizaţiei bizantine.

Mihai Ţipău

Tasin Gemil, *Tătarii. Relații cu otomani și români*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021, 430 p.

Profesorul Tasin Gemil s-a impus de mult ca un mare istoric-turcolog, prin lucrările sale întotdeauna temeinice, susținute de cele mai multe ori de surse istorice din arhive. În activitatea sa deosebit de fecundă de cercetător științific al istoriei relațiilor româno-otomano-tătare, Tasin Gemil a pus în circuitul științific, pe lângă multe studii novatoare, și un număr impresionant (cca 300) de documente turco-osmane și tătare inedite, care au fost publicate potrivit criteriilor științifice practicate pe plan mondial, astfel că aceste izvoare sunt accesibile și istoricilor care nu cunosc paleografia și limba acestor documente, dar și specialiștilor străini care nu cunosc limba română. Tasin Gemil este primul specialist român care a publicat documente turco-osmane pe baza unor criterii științifice riguroase, ce fuseseră aplicate și la colecția *Documenta Romaniae Historica*.

Nu a fost relevat până acum și trebuie spus că istoricul Tasin Gemil este singurul turcolog român, din toate timpurile, care s-a afirmat ca specialist notoriu în ambele aspecte fundamentale ale turcologiei istorice europene: osmanistica și tataristica. Studiile sale sunt prestigioase și prodigioase în ambele laturi. În această ordine de idei, cred că trebuie să menționăm aici și faptul că Tasin Gemil a fost primul și, din păcate, singurul până acum, care a inițiat elaborarea unei monografii, în cinci volume, a istoriei relațiilor româno-otomane de la începuturi și până la Războiul de Independență. Condiții obiective au făcut însă ca această lucrare monumentală să se oprească după apariția primului volum, care a fost distins de Academia Română cu Premiul „Nicolae Iorga", pe anul 1991.

Cred că știe puțină lume și de aceea vreau să divulg aici faptul că istoricul Tasin Gemil se bucura de aprecierea deosebită a magistrului meu, regretatul profesor Pompiliu Teodor, membru corespondent al Academiei Române, recunoscut ca cel mai bun evaluator al întregii istoriografii române. Profesorul Pompiliu Teodor prețuia în mod deosebit viziunea și metodica domnului Tasin Gemil în abordarea temelor de istorie a relațiilor internaționale. Prin anii 1980, când eram student, profesorul Pompiliu Teodor a cerut ca lucrările lui Tasin Gemil, în primul rând cartea sa *Țările Române în contextul politic internațional (1621–1672),* Editura Academiei (1979), pe care o prețuia ca un model în materie de istorie a relațiilor internaționale, să fie obiect de studiu la seminariile de la Facultate ale Domniei Sale.

Se poate spune că, de fapt, Tasin Gemil este deschizător de drum în România în cercetarea problematicii tătare, nu numai ca temă științifică de istorie, ci și ca subiect cultural, identitar și politic actual. „Mă înclin în fața marilor dv. realizări" afirma recent vicepreședintele Academiei de Științe a Republicii Tatarstan, acad. Daniya Zagidullina, într-o postare adresată profesorului Tasin Gemil în legătură cu noua sa carte, dar și cu toată munca sa privind problematica tătară (zagik63@mail.ru/ 08.11.2021/09:21). Ca o recunoaștere a realizărilor sale atât în osmanistică, cât și în tataristică, Tasin Gemil a fost ales, în 1988, membru corespondent al prestigioasei Societăți Turce de Istorie (*Türk Tarih Kurumu*) din Ankara, iar în 2016, membru străin al Academiei de Științe a Republicii Tatarstan din Kazan.

Cartea recent apărută, sub semnătura lui Tasin Gemil, la Presa Universitară Clujeană și sub egida Institutului de Turcologie din Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, vine să încununeze cercetările sale în domeniul foarte puțin frecventat al istoriei relațiilor româno-otomano-tătare. Aici sunt înmănuncheate o parte din studiile și articolele legate de tătari, publicate de-a lungul

anilor de Tasin Gemil. Dar, toate aceste lucrări sunt revizuite și aduse la zi, fiind efectiv rescrise, în întregime sau parțial, pe baza celor mai noi cercetări în domeniu pe plan mondial.

De-a lungul timpului, tătarii au dominat și influențat un imens teritoriu corespunzător spațiului euroasiatic. Tătarii au avut meritul de a propaga și chiar de a se implica în vaste operații politice, culturale și comerciale, fără îndoială în folosul lor, dar și al celor care participau la ele din rândul „celorlalți". Fără moștenirea tătară n-am putea înțelege pe deplin trecutul Asiei și al Europei, multiculturalitatea acestora.

Construcția mongolo-tătară a fost o vastă axă de legătură între cele două continente. Ei nu au făcut posibile doar legături politice economice, ci au înlesnit transferul cuceririlor omului în lupta neabătută cu natura, au reprezentat puntea de unire între mai multe lumi și civilizații, prilejuind cunoașteri și întrepătrunderi reciproce. Chiar dacă au făcut aceste gesturi prin campanii militare de cucerire, de multe ori sângeroase, consecințele istorice au fost însă deosebit de însemnate, ceea ce a înlesnit cunoașterea între Europa și China, între China, Orientul Apropiat și Persia. Toate acestea conferă unicitate și trăsături exponențiale unui popor și unei civilizații prea de multe ori neluată în seamă sau marginalizată.

Într-un asemenea context factual și din dorința declarată de a oferi lumii științifice, dar și marelui public, o privire corectă și coerentă asupra culturii și civilizației tătarilor, profesorul Tasin Gemil și-a făcut o datorie de onoare și o prioritate în a susține acest demers în evoluția sa academică. Evaluările sale științifice în problematica tătară sunt tot mai mult confirmate de noile cercetări întreprinse cu obiectivitate științifică. Este suficient să invocăm în acest sens doar câteva dintre lucrările cele mai recente: cartea lui Jack Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, 2004 (publicată și în traducere românească, în 2017, la care am avut cinstea să scriu *Prefața*) și lucrarea cea mai nouă a specialistei franceze în domeniu Marie Favereau, *The Horde. How the Mongols Changed the World*, Harvard University Press, 2021. Aceste cărți sunt elocvente chiar prin titlurile lor. Foarte recent a fost publicată la New York și o culegere de studii ale unor specialiști din noua generație, în primul rând din Rusia, consacrate relațiilor mongolilor cu Europa Centrală și Răsăriteană (Alexander V. Maiorov, Roman Hautala (eds.), *The Routledge Handbook of the Mongols and Central-Eastern Europe: Political, Economic and Cultural Relations,* N.Y., 2021), în care sunt reevaluate, de asemenea, vechile clișee în privința mongolo-tătarilor.

Aparținând etniei tătarilor dobrogeni, profesorul Tasin Gemil este cel mai reprezentativ istoric și om de cultură tătar care, de peste 55 de ani, slujește o cauză nobilă menită să readucă la lumină un trecut și o civilizație amenințate cu dispariția. În toată activitatea sa științifică tematica culturii și civilizației tătarilor, limba, precum și relațiile cu spațiul românesc au fost direcțiile principale, direcții solitare, de pionierat la nivelul scrisului istoric din România. De altfel, prima sa temă individuală de cercetare științifică înscrisă, începând cu anul 1968, în planul de lucru al Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, din cadrul Academiei Române, era intitulată „Relațiile moldo-tătare din secolul al XVIII-lea". Consiliul științific al Institutului „A. D. Xenopol" nu numai că a aprobat tema, dar a considerat-o originală și importantă pentru cunoașterea unui aspect nestudiat până atunci de istoriografia românească. Putem afirma, cu certitudine, că acest studiu reprezintă borna de început în istoriografia românească contemporană. În opinia noastră, istoria tătarilor și relațiile bilaterale româno-tătare îl au ca deschizător de drumuri pe profesorul Tasin Gemil. De altminteri, tot el a fost acela care a pus în circulație, în traducere românească, încă din 1968, primele documente elaborate în Cancelaria hanilor tătari din Crimeea. Deși cele mai multe contribuții științifice, inclusiv cărțile de autor ale profesorului vizează domeniul relațiilor româno-otomane, îndeosebi din secolele XIV–XVII, totuși tematica tătară rămâne o constantă și o prioritate de suflet în activitatea sa științifică și nu numai.

Constanța preocupărilor și durabilitatea contribuțiilor științifice oneste ale profesorului Tasin Gemil s-au concretizat în mod strălucit într-o nouă sinteză monumentală apărută la Presa Universitară Clujeană, *Tătarii. Relații cu otomani și români*. Ne aflăm în fața celei mai valoroase lucrări științifice de specialitate care, credem noi, în calitate de referend științific, reprezintă o contribuție fundamentală, unică, deschizătoare de drumuri, de neocolit pentru oricine dorește să abordeze problematica în discuție. În opinia noastră, această monumentală carte reprezintă încununarea unei vieți științifice și academice pusă în slujba unei idei pentru care profesorul și-a închinat toată viața. Nu credem că greșim atunci când afirmăm că această carte închide cercul unei vieți și al unui destin, ce s-a pus în

slujba comunității din care face parte, și al redefinirii unei imagini prea mult asaltată de stereotipii și prejudecăți inutile și vulgare.

Cartea publicată recent de Tasin Gemil este o raritate în peisajul istoriografic românesc. În alte țări, mai cu seamă în Occident și Rusia, problematica tătară se bucură de o atenție sporită în ultima vreme. Se constată o reevaluare radicală a rolului vechilor mongolo-tătari în istoria universală. Timp de 800 de ani, mongolo-tătarii au fost prezentați mereu ca cei mai cruzi barbari, distrugători de civilizații și nimicitori de popoare, iar acum, aceiași mongolo-tătari au început să fie priviți ca mari făuritori ai istoriei și civilizației umane. Se recunoaște tot mai mult, cu argumente istorice temeinice, rolul major al statelor genghishanide, îndeosebi al dinastiilor mongole din China și India, dar și al Hoardei de Aur din Eurasia, la progresul omenirii în aproape toate domeniile de activitate. De reținut este și faptul că începe să se facă o departajare tot mai clară între termenii *mongol* și *tatar*, care au fost confundați timp de mai multe secole. Este locul să menționăm aici că istoricul Tasin Gemil a susținut, de peste 30 de ani, cu argumente științifice tot mai solide, ideea că această confuzie a fost intenționată de la început și a marcat negativ devenirea istorică a tătarilor de astăzi.

Cartea pe care o prezentăm aici este împărțită în patru capitole echilibrate, în măsură să confere lucrării omogenitate, în ansamblul ei. Așa cred că se explică și faptul că recenta carte a lui Tasin Gemil începe cu subcapitolul „Problema etnogenezei tătarilor", în care este analizată temeinic și evoluția confuziei istorice deliberate dintre mongoli și *tartari*. Ideea centrală a subcapitolului și a acestei cărți este că tătarii de astăzi nu sunt urmașii mongolilor, ci ai kîpceacilor (cumanilor), care au constituit populația principală, majoritară, a Hoardei de Aur – leagănul istoric al poporului tătar modern.

Capitolul II este dedicat Hoardei de Aur, pe care autorul o redenumește ca *Statul de Aur*. În acest sens, autorul aduce mai multe argumente, între care echivalența dintre *curia* occidentală și *orda* mongolă, existentă chiar în *Codex Cumanicus*, cred că este relevantă. Aici mai este un subcapitol deosebit de valoros pentru cunoașterea corectă a începuturilor statelor românești, prin valorificarea surselor și tradiției istorice ale Asiei Centrale. Tasin Gemil este cel care a făcut acest pas pentru prima oară, ceea ce i-a atras prețuirea colegilor săi de breaslă, care au evaluat această contribuție, atunci când a apărut (2015), ca studiul anului în medievistica românească, iar specialiști din alte țări s-au grăbit să ceară autorului permisiunea de a posta lucrarea pe site-uri de profil.

Capitolul III este intitulat „Hanatul Crimeei și tătarii din fostul spațiu sovietic". La începutul acestui capitol, Tasin Gemil prezintă „Cadrul politico-juridic al raporturilor dintre Hanatul Crimeei și Poarta otomană", în care se face și un paralelism între evoluția pe acest plan dintre raporturile crimeeano-otomane și relațiile româno-otomane. Concluzia este că domnii români aveau puteri mult mai mari pe plan intern decât hanii tătari, deoarece sursa autorității era diferită, chiar dacă în ambele situații urcarea pe tron era posibilă doar prin diploma imperială de numire (*berat*), obținută de la sultanul otoman. Numai că hanii tătari erau numiți de sultanul otoman în calitatea acestuia de calif al lumii islamice, iar domnii români primeau diploma de numire de la suveranul otoman, care se considera și moștenitor al cesarilor răsăriteni. Așadar, puterea unui domn român emana din absolutismul orientalo-bizantin al sultanilor otomani, pe când puterea hanului crimeean era limitată de normele juridico-morale moștenite de la Hoarda de Aur (dreptul islamic și cel cutumiar), precum și de o puternică opoziție politică internă instituționalizată (*Qarachi*). Este pentru prima oară când se face o asemenea comparație.

Capitolul al IV-lea se referă la „Tătarii din România", care sunt prezentați sub multiple aspecte: istoric, identitar, cultural, editorial, organizatoric ș.a. Acest capitol duce la concluzia că tătarii de astăzi din România sunt pe deplin integrați în societatea românească, dar se află în pericolul de a-și pierde limba maternă și, poate, chiar identitatea.

De altfel, odată cu prăbușirea regimului comunist din România, Tasin Gemil s-a implicat activ și în procesul transformărilor fundamentale care a cuprins și comunitatea tătară din care face parte. A avut nu numai libertatea, ci și datoria morală manifestă de a face cunoscută istoria și cultura tătarilor. Timp de aproape două decenii, în perioada 1990–2008, Tasin Gemil a fost implicat activ politic și, apoi, diplomatic, ceea ce a evidențiat latura civică, activismul de excepție în slujba țării sale, România, și a etniei sale, tătarii. Pe lângă numeroasele articole publicate în presa românească și străină, realizarea multor programe de radio-televiziune și conferințe, întruniri privind istoria și cultura tătară, participarea la manifestări științifice naționale și internaționale, profesorul s-a dovedit a fi creator de școală, ca îndrumator de doctorat, din 1996, cât și, mai ales, fondatorul, în 2005,

al Centrului de Studii Eurasiatice și al publicației „Revista română de studii eurasiatice” de la Universitatea „Ovidius” din Constanța, apoi, în 2009, și al Institutului de Turcologie și al anuarului „Studia et documenta turcologica” din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Omul puternic, omul devotat unei cauze nobile, cercetătorul științific nepărtinitor, recunoscut și respectat de comunitatea academică, dar și de conaționalii săi (tirajul cărții la care referim aici a fost epuizat într-un timp scurt și se cere insistent o nouă ediție), mărturisește cu devoțiune, prin opera și activitatea sa de o viață, că un destin este cu atât mai puternic cu cât se înscrie pe orbita unei aspirații cu adevărat măreț (vezi Tasin Gemil, *Pe drumurile istoriei*, vol. I–II, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019).

Referitor la cartea pe care o recenzăm aici mai notăm și faptul că fiecare capitol al cărții este ilustrat cu câte o hartă, dar două dintre ele (Hoarda de Aur și Hanatul din Crimeea), preluate din lucrări științifice de prestigiu, sunt retrasate parțial de către Tasin Gemil, potrivit indiciilor istorice. Volumul este completat cu o bibliografie extrem de bogată, variată și la zi, precum și de un „Indice de nume”, care sporesc și mai mult valoarea și utilitatea acestei cărți ca instrument de lucru. Ca unul care are pretenția că este la curent cu toată opera științifică și activitatea profesorului Tasin Gemil, îmi permit să sugerez ca, la o eventuală nouă ediție a acestei cărți, să fie avută în vedere și lucrarea sa bine documentată, în primul rând cu surse inedite, publicată în 1983, referitoare la situația socio-economică și demografică, din secolul XVII, dintr-o zonă, numită sugestiv de autor ca fiind „moldavo-dobrogeană”. Acest studiu cred că este în măsură să contribuie substanțial la zugrăvirea tabloului, încă prea puțin cunoscut, al Dobrogei și al sudului Moldovei în perioada administrației otomane.

Călin Felezeu

Douglas A. Howard, *O istorie a Imperiului Otoman*, traducere de Irina Vainovski și Adina Avramescu, Polirom, Iași, 2021, 464 p.

În cadrul studiilor despre Orientul Mijlociu, începând cu primii ani ai mileniului al III-lea, istoria Imperiului Otoman se bucură de mai multă atenție, astfel că în momentul de față istoria otomană constituie cea mai importantă preocupare științifică din cadrul acestui domeniu de cercetare. Merită pomenit că aceasta se datorează și muncii depuse de istoricul turc născut pe meleaguri românești și naturalizat în Statele Unite ale Americii, Kemal Haşim Karpat (1923–2019), unde a predat și a desfășurat o importantă activitate de cercetare.

Într-un asemenea context a apărut și lucrarea istoricului nord-american Douglas Arthur Howard (n. 1958), tradusă și publicată recent de Editura Polirom în cadrul colecției „Historia”. Profesor de istorie la Universitatea Calvin din Grand Rapids (Michigan, S.U.A.), cu un doctorat în studii uralice și altaice și specializat ulterior în istoria Turciei și a Imperiului Otoman, autorul a semnat numeroase articole pentru reviste de specialitate și a deținut funcția de redactor al „The Turkish Studies Association Bulletin” (actualamente „Journal of Ottoman and Turkish Studies Association”), publicând, în 2001, lucrarea *The History of Turkey*, ajunsă în 2016 la a doua ediție. Astfel, în 2017, apare la Cambridge University Press *A History of the Ottoman Empire*, lucrare publicată de curând în limba română de Editura Polirom.

Cea mai importantă contribuție a lucrării lui Howard este prezentarea cronologică a evenimentelor, care începe cu nașterea unui mic emirat la granițele Imperiului Roman de Răsărit (Imperiul Bizantin), pe care treptat l-a scos de pe harta lumii, pentru ca în secolul XV și XVI să se transforme într-o mare putere mondială, iar în secolele următoare, până la disoluție, s-a confruntat cu marile puteri ale zonei și cu provocările aduse de modernitate.

Volumul este structurat în șapte capitole cronologice ce corespund secolelor din calendarul islamic urmat de dinastia otomană și folosit ca normă pe cuprinsul întregului teritoriu al fostului Imperiu Otoman. Autorul supune lupei istorice o perioadă de peste șase secole, de la fondarea nucleului statal până la abolirea sultanatului și, ulterior, a califatului.

De remarcat că Howard rămâne fidel declarației sale din *Introducere* și anume că „nicio epocă nu este mai importantă sau mai puțin importantă decât alta” (p. 27); astfel, în lucrare nu vom găsi

aluzii la o epocă de aur otomană și nici la vreo instituție politică otomană ce ar putea fi considerată ideală. Pe de altă parte, istoricul nord-american nu lasă niciun moment impresia că Imperiul Otoman ar fi fost vreodată „omul bolnav al Europei" sau că paradigma declinului otoman ar merita atenția cititorului. Toate aceste remarci vin să susțină abordarea culturalistă a lui Howard, o abordare aleasă de autor pentru a nu scoate în evidență doar centralitatea statului, ci pentru a reliefa mentalitățile, cutumele și cultura popoarelor ce alcătuiau Imperiul Otoman. Sincretismul social din Anatolia sau Balcanii de secol XV este descris la fel de apriat precum reformele financiare de secol XVI sau XVII, consolidarea puterii liderilor politici provinciali în secolul al XVIII-lea ori perioada *Tanzimat*-ului din secolul al XIX-lea. Îmbinarea aspectelor culturale cu evenimentele politice și religioase constituie o trăsătură distinctivă a cărții. Printr-o asemenea metodă, Howard a încercat să surprindă o lume otomană alcătuită din trei elemente: dinastia politică, prosperitatea economică și convingerile spirituale dinastice.

În primul capitol, *Geneza otomană, 1300–1397*, autorul creionează aspectele sociale importante din punctul său de vedere pentru edificarea Porții Otomane. Capitolul cuprinde perioada lui Osman, Orhan, Murad I și primii ani ai lui Baiazid I; deși menționează succint bătăliile și războaiele primilor conducători otomani, accentul este pus pe consecințele confruntărilor militare asupra extinderii Imperiului și asupra comunităților religioase înglobate.

Al doilea capitol, *O dinastie binecuvântată, 1397–1494*, reia domnia lui Baiazid I și continuă cu cea a lui Mehmed I, Murad al II-lea, Mehmed al II-lea „Cuceritorul" și prima parte a perioadei lui Baiazid al II-lea. Istoricul nord-american suprinde câteva dintre primele proiecte sociale din Imperiul Otoman, printre care construcția de moschei și de medrese, reconstrucția unor centre urbane și comerciale importante în epocă, precum Edirne sau Bursa și, ulterior cuceririi, a Constantinopolului.

În al treilea capitol, *O concepție despre lume, 1494–1591*, autorul continuă firul istoric al domniei lui Baiazid al II-lea, după care continuă cu perioadele lui Selim I, Suleyman I, Selim al II-lea și Murad al III-lea, surprinzând astfel transformarea Imperiului dintr-unul balcano-anatolian într-unul global. Politica internațională a sultanilor este prezentată în funcție de evenimente, precum expansiunea colonială a europenilor în cele două Americi sau consolidarea Casei de Habsburg în centrul Europei, dar și în raport cu gestionarea internă a relațiilor interconfesionale sau interetnice și a rivalităților dintre conducătorii locali ai regiunilor guvernate și cei numiți de sultan.

În capitolul IV, *Ambiguități și certitudini, 1591–1688*, autorul tratează evenimentele mai importante din timpul sultanilor Murad al III-lea, Mehmed al III-ea, Ahmed I, Mustafa I, Osman al II-lea, Murad al IV-lea, Ibrahim și Mehmed al IV-lea, înfățișând contradicțiile din interiorul construcției statale otomane ce au contribuit la rebeliuni, comploturi de palat și asasinarea a doi sultani (Osman al II-lea și Ibrahim), falii sociale, militare și economice ale căror consecințe s-au resimțit mai mult pe plan internațional, începând cu secolul al XVII-lea și până la dispariția Imperiului.

În capitolul V, *Global și local, 1688–1785*, Howard se ocupă de analiza politicilor interne și externe din timpul sultanilor Suleyman al II-lea, Ahmed al II-lea, Mustafa al II-lea, Ahmed al III-lea, Mahmud I, Osman al III-lea, Mustafa al III-lea și Abdul-Hamid I. Cea mai importantă mențiune din acest capitol este cea referitoare la taxa agricolă și la dreptul de colectare al celui care plătea mai mult; o astfel de abordare a contribuit la lărgirea vistieriei statului, însă pe termen lung practica s-a dovedit a fi deficitară. Comerțul otoman a devenit mai consistent în epocă datorită faptului că pelerinii musulmani în drum spre Mecca și Medina trebuiau să folosească rute circumscrise de granițele Imperiului. Capitolul se încheie cu descrierea consecințelor înfrângerii în războiul împotriva rușilor dintre anii 1768 și 1774.

Capitolul al VI-lea, *Colaborări și dezagregări, 1785–1882*, surprinde domniile din timpul sultanilor Selim al III-lea, Mustafa al IV-lea, Mahmud al II-lea, Abdul-Medjid I, Abdul-Aziz, Murad al V-lea și anii de început ai lui Abdul-Hamid al II-lea. Perioada este una de căutări și reforme, experimente socio-politice și incompatibilități societale, înfrângeri militare și retrageri pe plan internațional. *Tanzimat*-ul ar fi trebuit să reducă decalajele față de marile puteri europene printr-o centralizare eficientă, o fiscalitate modernă și o schimbare de paradigmă juridică; în schimb, reformele *Tanzimat*-ului au șubrezit sistemul millet-urilor și au descătușat „forțele profunde" ale modernității, precum laicizarea sau naționalitatea.

Ultimul capitol al cărții, *Disoluția, 1882–1924*, analizează cea mai parte a domniei lui Abdul-Hamid al II-lea și continuă cu domniile ultimilor doi sultani, Mehmed al V-lea și Mehmed al VI-lea. Partea cea mai consistentă este atribuită epocii hamidiene, care i-a găsit în opoziție pe sultanul Abdul-

Hamid al II-lea și clientela sa pe de o parte, și pe Junii Turci alături de alte grupuri nemulțumite de anacronismul imperial, inclusiv reprezentanții unor grupuri etnice, pe de altă parte. Este analizat efortul belic otoman și deznodământul Primului Război Mondial, genocidul armenilor, haosul rezultat în urma dezintegrării autorității guvernului otoman și contribuția lui Mustafa Kemal la nașterea republicii.

Lucrarea cuprinde numeroase ilustrații, hărți, fotografii, secțiuni explicative suplimentare și trimiteri bibliografice, însă suferă de neajunsul de a încerca sinteza a peste șase sute de ani de istorie în 360 de pagini cu tot cu trimiterile bibliografice de la sfârșitul fiecărui capitol (p. 21–381). În ciuda acestui punct slab, cartea lui Howard are calitatea de a fi un bun ghid pentru cine dorește o introducere în istoria otomană, o bornă solidă pentru a aprofunda ulterior ceea ce unii dintre istorici au descris drept „pax ottomana".

Remus Tanasă

Antonio Guardavaglia, *La Dacia Ripense e la Dacia Mediterranea nella Descrittione delle Misie, Dacie e Illirico (1698)* di Luigi Ferdinando Marsigli, Academia Romena, Centro di Studi Transilvani, Cluj-Napoca, 2020.

Antonio Guardavaglia este profesor la Padova, după obținerea titlului de licență la Universitatea din Padova, atras fiind de limba și literatura română, s-a înscris la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, unde și-a definitivat studiile doctorale tot în arealul științelor umaniste, în domeniul istoriei, susținând teza de doctorat în anul 2018, sub îndrumarea academicianului Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române. Cartea de față este în fapt teza de doctorat publicată în 2020, așadar la nici doi ani de la susținerea publică.

Lucrarea semnată de Antonio Guardavaglia este impunătoare, fiind prima impresie vizuală. Legat de aspectul vizual, coperta cărții nu este complicată, sub aspect cromatic, pe ea se regăsește portretul contelui Luigi Ferdinando Marsigli, canalizându-se astfel atenția cititorului asupra personajului istoric L. Marsigli și asupra lucrării acestuia pe care autorul le supune analizei științifice. Așadar, titlul exegezei lui Antonio Guardavaglia este „*La Dacia Ripense e la Dacia Mediterranea nella Descrittione delle Misie, Dacie e Illirico (1698) di Luigi Ferdinando Marsigli*".

Sub aspect structural, volumul lui A. Guardavaglia este alcătuit din trei capitole inegale, numărul subcapitolelor crescând de la un capitol la altul. Cele trei capitole sunt flancate de o Introducere și de Concluzii. Din secțiunea Introducere (p. 1–4) se pot afla motivele autorului pentru abordarea științifică a personajului istoric reprezentat de contele Luigi Marsigli. El precizează că Luigi Marsigli a fost un nobil din Bologna care s-a remarcat în diferite domenii ale vieții, în cultură, științe și cariera militară, scrierile sale fiind valoroase pentru istoriografia europeană în general, dar mai ales pentru istoriografiile română și maghiară, în particular. De aici derivă și motivațiile lui Antonio Guardavaglia de a aborda filonul științific al scrierilor lui Luigi Marsigli.

Astfel, primul capitol – *Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730): cenni biografici* – conține informații istorice cu caracter biografic cu privire la personajul istoric studiat. Dintre cele trei capitole, primul capitol (p. 5–53) este cel mai scurt, sub aspect structural, fiind compus din trei subcapitole. Primul subcapitol descrie traseul intelectual al tânărului Luigi Marsigli din Bologna (locul de origine), trecând prin diferite orașe italiene din Statul Papal și nu numai, până la fascinantul Constantinopol, toate etapele de formare ale lui Marsigli fiind plasate în context politic. Astfel, regăsim în acest subcapitol informații și detalii politice interesante ce țin de contextul internațional al Europei din a doua parte a secolului al XVII-lea. Cel de-al doilea subcapitol descrie ascensiunea, gloria și decăderea lui Luigi Marsigli în cariera militară. Cel de-al treilea subcapitol cuprinde informații biografice din a doua parte a vieții lui Luigi Marsigli.

Al doilea capitol al cărții – *Tra Bologna, Roma e Vienna: Marsigli e il suo tempo. Aspetti generali* – este oarecum mai mare decât cel precedent, având cinci subcapitole (p. 57–162). Așa cum arată și titlul capitolului, autorul tratează, sub aspect general, principalele așa-zise borne geografice, dar și culturale pe care nobilul intelectual Luigi Marsigli le-a atins în cadrul periplului său științific.

Primul subcapitol arată contextul științific și cultural al Europei din secolul al XVII-lea. Cel de-al doilea subcapitol trasează liniile generale și contextul politic din timpul absolutismului împăratului Leopold I al Sfântului Imperiu Roman, Viena fiind epicentrul forțelor politice europene, fapt care-i atrăgea și pe intelectuali, și pe nobili, acolo fiind locul prielnic de afirmare în majoritatea sferelor societății. Legat de mirajul Curții imperiale de la Viena, în cel de-al treilea subcapitol autorul evocă trecutul politic tumultuos al Curții vieneze, descriind și facțiunile politice. Cel de-al patrulea subcapitol tratează expresia latină *restitutor Imperii*, acesta fiind conceptul lui Montecuccoli, un ofițer italian de carieră la Curtea imperială de la Viena, personaj care l-a influențat destul de mult pe Luigi Marsigli, influențe pe care le-a pus ulterior în practică mai ales după ce a ajuns și el la Viena. Tot aici este descrisă și situația politică a Transilvaniei în contextul luptelor dintre habsburgi și otomani. Ultimul subcapitol, al V-lea, din capitolul al II-lea, cuprinde date despre activitatea lui Marsigli la Viena. În perioada în care a activat la Curtea imperială vieneză, Marsigli nu mai era doar un ofițer aflat în slujba Imperiului habsburgic, ci și un diplomat, bun negociator și observator politic. Calitățile enumerate l-au ajutat pe Marsigli nu doar pe câmpul de luptă, ci și pe latura științifică, scrie Antonio Guardavaglia. Ajunsese să fie atât de apropiat de împăratul de la Viena, încât a fost trimis să traseze noile frontiere dintre Imperiul habsburgic și Imperiul otoman, după încheierea Păcii de la Karlowitz (1699). Înainte de aceste evenimente, a participat la apărarea Vienei față de atacurile otomane din 1683, fiind luat prizonier de turci. Așadar, a trecut prin toate etapele sociale – nobil devenit sclav, apoi eliberat și revenit în înalta societate.

Revenind la aspectul științific amintit mai sus, în calitate de reprezentant al Imperiului habsburgic a mers în noile teritorii care urmau să revină austriecilor, astfel a ajuns pe teritoriul Ungariei cedată de otomani austriecilor, totodată ajungând și în Transilvania. Fiind un bun observator cu stofă de savant, a notat în detaliu elementele socio-culturale ale popoarelor întâlnite, dar și pe cele geografice și altele. Astfel, se ajunge la evocarea lucrării lui Marsigli, numită *Descrittione delle Misie, Dacie e Illirico* din 1698, cea care reprezintă și pilonul pe care se bazează cercetarea lui Antonio Guardavaglia.

Trecând de la general spre particular, ajungem la ultimul capitol al cărții, capitolul al III-lea – *La Transilvania tra XVI e il XVII secolo: tratii principali. Marsigli e la Dacia Mediterranea*. Este cel mai amplu capitol, fiind compus din șapte subcapitole, cu două mai multe decât capitolul precedent.

Până să detaliem cel de-al treilea capitol, putem observa că autorul Antonio Guardavaglia a dus o muncă de dublă cercetare. În prima parte a cărții a cercetat personajul istoric Luigi F. Marsigli, reflectând informațiile biografice și pe cele socio-politice despre acesta. În a doua parte a cărții autorul se axează pe studiul Transilvaniei în cadrul operei lui Luigi Marsigli.

Așadar, în capitolul al III-lea Antonio Guardavaglia pune accentul pe cercetarea regiunii Transilvaniei. Înainte de primul subcapitol există o mică introducere de o pagină și jumătate cu privire la situația politică a Transilvaniei înainte de anul 1541. Astfel, în primul subcapitol (p. 167–176) se descrie cadrul politic internațional în care fusese și Transilvania angrenată timp de un secol și jumătate, în perioada suzeranității otomane (1541–1699). În cel de-al doilea subcapitol (p. 177–188) se urmărește firul istoric al Principatului Transilvaniei în secolul al XVII-lea, autorul arătând faptul că regiunea intra-carpatică, dar nu numai, ci și Partium, Valahia și Moldova au fost la intersecția intereselor politice ale marilor puteri ale vremii, Imperiul otoman și Imperiul habsburgic. Spre deosebire de primele două subcapitole, cel de-al treilea subcapitol (p. 189–198) reflectă situația politică a Transilvaniei de la finalul secolului al XVII-lea, când a început „ocupația militară a Transilvaniei” – cum definește autorul. El descrie etapele istorice de transfer al puterii de posesiune asupra regiunii de la otomani spre austrieci. Pe scurt, cum au evoluat relațiile internaționale spre finalul secolului al XVII-lea și ce implicații au avut asupra Transilvaniei. Cel de-al patrulea subcapitol (p. 199–217) urmărește traseul pe care l-a parcurs L. Marsigli în anul 1687, la un an după recuperarea orașului Buda de către armatele creștine, prin noile teritorii cucerite de către austrieci în detrimentul otomanilor. Astfel, L. Marsigli ajunge în Ungaria, Slavonia, apoi în Transilvania. În cel de-al cincilea subcapitol (p. 219–221), care este unul foarte scurt, de trei pagini, autorul indică faptul că înainte ca L. Marsigli să descopere Transilvania sau „Dacia Mediterranea” regiunea fusese studiată și descrisă de către un alt intelectual de seamă – iezuitul Antonio Possevino (1533–1611), diplomat important al Curiei Romane. Antonio Guardavaglia precizează că A. Possevino a scris o lucrare amplă, în cinci cărți, în total 57 de capitole, despre regiunea intracarpatică, intitulată simplu –

Transilvania (1584). Interesante sunt interpretările autorului cu privire la descrierea Transilvaniei făcută atât de A. Possevino, cât și de L. Marsigli. Cel de-al șaselea subcapitol (p. 223–275) cuprinde cele mai relevante informații legate de Transilvania, aici fiind descrierile formațiunilor naturale, așezărilor civile și militare. Autorul scrie că diferența dintre relatările efectuate de A. Possevino și L. Marsigli sunt evidente în favoarea celui din urmă. Marsigli propune în lucrarea lui o abordare mult mai complexă decât o făcuse Possevino cu un secol înainte. Tot aici Antonio Guardavaglia plasează în context istoric și detaliază termenii *Dacia Ripense, Mediterranea* și *Transalpina* folosiți de Marsigli în descrierile sale. Analiza făcută de A. Guardavaglia arată că L. Marsigli, vizitând Transilvania, cunoștea bine realitățile locale, însă nu același lucru s-ar putea spune în cazul teritoriilor românești extra-carpatice. Astfel, ajungem la ultimul subcapitol, cel de-al șaptelea, care reunește informațiile cu privire la Dacia Transalpina: Valahia și Moldova din opera lui L. Marsigli.

La finalul cărții, în secțiunea *Anexă documentară,* sunt fragmente fotocopiate din opera lui L. Marsigli, cu scrisul de mână al acestuia, unde se pot vedea ștersăturile, corecturile sale, toate acele elemente care conferă o veritabilă autenticitate exegezei lui A. Guardavaglia. Tot aici sunt trecute numele localităților din regatul Ungariei și Transilvaniei, dar mai sunt și alte descrieri ale regiunii, ale populațiilor care locuiau, sunt și diferite hărți militare, notițe geografice, precum și alte elemente utile nu doar istoricilor, ci și geografilor, sociologilor, antropologilor etc. Descrierile sunt completate și cu diferite desene cu privire la locuitorii Transilvaniei: parohi catolici, călugări franciscani, pastori și studenți calvini, bărbați și femei din zona Ciucului, pastori și studenți sași, bărbați și femei sași din diferite zone ale Transilvaniei.

Așadar, cartea semnată de Antonio Guardavaglia este o lucrare complexă, cu caracter monografic, care are meritul de a fi introdus în circuitul științific internațional istoria regiunii Transilvaniei, văzută prin ochii savantului bolognez Luigi Marsigli. Volumul deschide totodată noi piste de cercetare în diferite domenii științifice, ca istoria, geografia, sociologia etc.

Robert Marius Mihalache

Constanța Vintilă, Giulia Calvi, Maria Pakucs-Willcocks, Nicoleta Roman, Michal Wasiucionek, *Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est în secolele XVI–XIX,* Humanitas, București, 2021, 430 p.

Civilizația sud-est europeană era un spațiu nestatornic, cu limite turbulente, în perioada în care se pregătea pentru modernitate. Lumea otomană și balcanică, învecinată cu Europa centrală, era străbătută de călători occidentali, martori ai influenței pe care cultura căreia-i aparțineau începuse să se exercite aici, adusă de comerț și de politică. Dosarul de texte culese în acest volum vădește progresele unei direcții de studii istorice înnoitoare. Din ultimii douăzeci de ani, cinci au fost necesari pentru a închega rezultatele obținute prin colaborarea a două proiecte europene, din București și Florența. Grupul istoricilor de la Institutul „N. Iorga" a adoptat pentru opera lor un titlu impropriu (va fi vrut probabil să atragă, pe cine?), însă concepția lor, de evaluare pozitivă a luxului și modei, integrează în imaginea vieții zilnice de odinioară o rețea de modificări care au remodelat-o printr-un schimb de valori culturale de peste hotare. Demonstrația acestei perspective a fost susținută printr-o bogăție de splendide ilustrații reprezentative. Explorarea muzeelor și arhivelor din care provin ele a adus la lumină documente pentru înțelegerea vocabularului cărora cititorii inexperți au fost prevăzător trimiși la un glosar anexat în finalul volumului. În locul aparatului critic cu care suntem obișnuiți la o lucrare savantă au fost indicate, la sfârșitul capitolelor, recomandări de lectură suplimentară pentru surse edite și secundare.

Contopite, bibliografia orientativă și observațiile referitoare la o categorie de izvoare constituie fiecare din cele șapte capitole ale cărții. Sunt evidențiate în primul rând albumele de costume (dar fără a menționa broșuri engleze cu descrierea forțelor militare otomane), registre vamale, însemnări despre conținutul unor cufere pline de marfă sau pregătite pentru o pribegie, portrete reflectând o creștere a prestigiului personal sau de funcție prin costumul personajului, precum și semnalarea modei în organe de presă prin intensificarea reclamei. Înregistrarea comerțului în transport la distanță și în

topografia centrelor urbane formează subiectul altui capitol, hrănit cu informații din Transilvania. Circulația lăzilor de zestre și a casetelor de bijuterii se regăsește în capitolul următor, unde numeroasele referiri la veșminte și încălțăminte sunt repartizate între categorii sociale ale beneficiarilor, mai cu seamă cu prilejul unor festivități (nunțile, cu enumerarea zestrei de la proprietăți funciare până la un inel sau tacâm prețios). Vestimentația a fost examinată atent, ca și gastronomia epocii (până la o rețetă de bucătărie din secolul al XVIII-lea). Cheltuielile boierești, evidente la garderoba portretelor, se amplifică la işlice și caftane cu ocazia ceremoniilor de la curtea domnească. Ritualurile sociabile, mesele colective, întrețin consumul masiv de cafea și tutun, inovații la început controversate. Ambianța cafenelei, cofetăriei și restaurantului este redată prin mărturiile unor contemporani. Ar fi fost de semnalat și suspectarea la Iași în 1804 a cafenelelor ca loc de întâlnire al unei conspirații.

Un subiect de investigație care fusese deja experimentat de dr. N. Vătămanu și de Maria-Magdalena Szekely, „doftorii și leacurile", este readus acum în discuție cu date convergente. Prezența doctorilor italieni la Constantinopol și în țările române, alături de Pilarino și Mascellini, adaugă nume noi, ca Michelangelo Tilli, aducător de la Florența al primelor termometre, apoi Nicola Ramelli, cu un dosar încă inedit despre Basarabia dinainte de 1812. Dacă Sud-Estul poseda o unitate, una superioară ordinii politice, o recunoaștem în elementele vieții sociale și ale celei de familie. Cei cinci autori, în frunte cu Constanța Vintilă, care a coordonat strădania lor, au întreprins să deslușească în acest ansamblu câteva situații care grăbesc apropierea de concluzii. Un studiu subtil a scos la iveală importanța structurării peisajului urban atunci când o preiau puterea de stat sau autoritatea religioasă și, de asemenea, în cazul arhitecturilor rezidențiale, la selectarea ornamentării externe. Un rol determinant în infrastructura centrului urban este atribuit totodată sistemului de distribuire a apei potabile. Vizitarea spațiilor interioare în care se desfășura existența clasei superioare este condusă de reconstituiri în muzee (între sursele narative de consultat pentru acest itinerariu aș fi introdus și o scrisoare a prințului de Ligne). Oricum, nici o încăpere nu egalează ca importanță sufrageria, tapisată cu covoare turcești. Portretele de pe pereți, moștenite de la generația precedentă a familiei, recomandă un program de educație. În seria următoare, inspirată de reorientarea către Occident, vor apărea cupluri romantice pictate la logodnă sau scene cu părinți și copii, menite să confirme morala. Urmărirea condițiilor de trai și a petrecerii timpului liber duce și la ieșirea din casă, în grădină sau chiar la vânătoare. Pentru aventurile cinegetice, pagina lui Cantemir nu mai corespunde moravurilor de la începutul veacului XIX, dar ar fi meritat reprodusă acea poveste vânătorească despre lupta țăranului cu ursoaica – „pe la anii 1814 sau 1815, nu-mi aduc bine aminte", spune Manolachi Drăghici! Amintirile lui Ion Ghica, scrise și mai târziu, sunt foarte evocatoare, însă era de căutat și în presa Regulamentului Organic incidentul de vânătoare care a provocat moartea unor tineri boieri Crețulescu. Ancheta care a acumulat, una după alta, diverse dimensiuni ale relației de vecinătate și conviețuire între popoarele din Sud-Est a ajuns la epoca în care necesitatea defensivei comune a pus în scenă acordarea unor recompense speciale. Acestea și-au însușit un caracter național: decorațiile. Un exemplu studiat recent de Elena Siupiur a apărut în omagiul dedicat d-nei Rusu: acordarea de decorații rusești unor boieri din Principate spre a le câștiga adeziunea la politica țaristă.

Sentimentul cu care se citește această carte este de satisfacție intensă; asocierea membrilor proiectului LuxFaSS a avut un rezultat fericit. Prin întâlniri succesive ale căilor de recunoaștere peste frontiere geografice și cronologice s-a înnoit înțelegerea tranziției către modernitatea mereu promisă.

Andrei Pippidi

Sevastian Cercel, Georgeta Ghionea (coord.), *1821–2021. Bicentenarul Revoluției conduse de Tudor Vladimirescu*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021, 296 p.

În istoria unui popor, măreția trecutului trebuie mereu readusă în lumina contemporaneității, nu doar pentru rememorare, cât mai ales pentru transmiterea peste veacuri a faptelor și datelor istorice, așa cum s-au petrecut întocmai. Personalitatea unui om cu viziune revoluționară, ce a sfârșit ca un martir adevărat în ceea ce avea să declanșeze în cronologia timpului istoric – epoca modernă –, este obligatoriu să fie înfățișată publicului actual, acum, la ceas bicentenar. Tudor Vladimirescu,

olteanul cu profundă experiență și o inteligență nativă, a reușit să anticipeze marile prefaceri sociale, asumându-și cu seninătate un destin implacabil.

Volumul *1821–2021. Bicentenarul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu*, realizat sub egida Academiei Române, cuprinde lucrările simpozionului național cu același nume, organizat de Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor" din Craiova, în perioada 14–15 mai 2021. Manifestarea științifică s-a desfășurat în cadrul unui amplu program inițiat de colectivul de cercetători din cadrul institutului craiovean pentru celebrarea solemnă a personalității lui Tudor Vladimirescu și a Revoluției de la 1821, în anul în care se împlinesc două secole de la acest eveniment, ce a marcat începutul procesului de renaștere națională a României.

Departe de a vorbi de necesitatea de a umple goluri ale cercetării istorice, programul desfășurat prin implicarea cu o amprentă personală a institutului a dorit și a reușit să radieze în peisajul Olteniei, și nu numai, simbolistica actului revoluționar de la 1821. Workshop-urile desfășurate în primele luni ale anului, „Tabăra revoluționară de la Țânțăreni" (25 februarie) și „Adunarea norodului în primăvara anului 1821" (8 aprilie), au fost continuate cu simpozionul național „1821–2021. Bicentenarul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu", prelegerile din cadrul acestei manifestări științifice fiind reunite în lucrarea de față.

Coordonat de prof. univ. dr. Sevastian Cercel și cercetător științific III dr. Georgeta Ghionea, volumul reprezintă obiectivarea unui demers prin care institutul craiovean a dorit să aducă în atenția publicului larg și, mai ales, a tinerei generații, câteva dintre trăsăturile personalității celui ce a fost Tudor Vladimirescu, un om al faptelor și ideilor, care a reușit ulterior destinului său tragic să redeseneze harta instituțională și socială a țării. Însumând 296 pagini, volumul cuprinde 22 de studii și articole semnate de cercetători și profesori universitari din cadrul unor institute de cercetare din rețeaua Academiei Române și din universități de prestigiu: Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din București, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor" din Craiova, Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, Universitatea din București, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Universitatea din Craiova, Universitatea „Valahia" din Târgoviște, Universitatea „Ovidius" din Constanța, Institutul de Istorie din Chișinău.

Lucrarea se deschide cu un *Cuvânt înainte* (p. 7–11) semnat de președintele Academiei Române, acad. Ioan-Aurel Pop, care a reamintit două momente importante ale rememorării istoriografice a evenimentului, ce au rămas, până astăzi, puncte de referință: Constantin Aricescu, autor (în anul 1871) al primei monografii profesionale referitoare la mișcarea din 1821, și Andrei Oțetea care, la 150 de ani de la revoluție, a semnat o lucrare fundamentală dedicată acestei teme. Totodată, președintele Academiei Române subliniază rolul marcant al revoluționarului român: „Tudor Vladimirescu a fost mereu un subiect de rememorare pentru institutele Academiei Române. De marile personalități istorice este bine să ne aducem mereu aminte. Asta chiar dacă istoria nu ne ajută să prevedem viitorul, cum se mai crede câteodată. Dar ne ajută în mod sigur să înțelegem mai bine prezentul, iar acesta nu este puțin lucru. Astfel, este bine să ne străduim să-i învățăm, pe cei care uită avantajele memoriei colective, că Tudor Vladimirescu ocupă un loc privilegiat printre eroii acestui popor din Epoca Modernă, el situându-se printre arhitecții României" (p. 11).

Structurată pe trei capitole: *Dimensiunea conceptuală și simbolică a Revoluției de la 1821* (p. 13–110); *O istorie socială a Revoluției de la 1821: elite, militari, conflicte* (p. 111–176); *Relatări contemporane, memorii locale, monumente reverberații* (p. 177–290), lucrarea aduce în fața cititorilor abordări complexe asupra celui care a marcat un moment de referință în istoria României și a pus bazele unei noi etape istorice – Epoca Modernă.

Aplecându-se asupra tematicii, autorii pornesc de la un consens validat de istoriografie: Revoluția de la 1821 nu a fost o mișcare izolată, pentru că evenimentele consumate deja pe plan european erau prielnice pentru declanșarea luptei de eliberare națională a românilor. Astfel că doleanțele sociale și economice ale majorității claselor sociale erau îndreptățite și au găsit un ecou puternic în acțiunea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu.

Primul capitol, denumit sugestiv *Dimensiunea conceptuală și simbolică a Revoluției de la 1821*, debutează cu un studiu semnat de prof. univ. dr. Cezar Avram și prof. univ. dr. Sevastian Cercel (*Concepte și argumente juridice în documentele programatice ale Revoluției de la 1821*), în care autorii prezintă argumentele prin care Tudor poate fi considerat un veritabil apărător modern al drepturilor și libertăților cetățenești, actele și faptele sale juridice având o simbolistică de netăgăduit

în ceea ce avea să fie mai târziu dreptul public, al interesului general. Despre steagul purtat în timpul Revoluției de la 1821, aflăm că simbolistica sa, în contextul vremurilor de atunci, a fost una de o revigorantă însemnătate. Simbol al coeziunii, al unității, al fraternității, steagul va comporta o însemnătate proporțională cu impactul revoluționar (Adina Berciu-Drăghicescu, *Steagul Revoluției Române din 1821*). Trecându-se în revistă actanții și ideile din timpul mișcării de eliberare a grecilor, dar și cruzimile și ororile prin care au trecut, adesea, oameni nevinovați, găsim punctat în acest capitol (Ela Cosma, *Greci, aromâni și români în revoluție, la 1821*) un fapt unic în monahismul românesc de până la acea dată, după cum spune autoarea articolului, citându-l pe părintele Ioanichie Bălan.

Studii cu privire la noul mod de „a vorbi" al modernității, datorat schimbării sale de paradigmă, apoi acțiunile Eteriei și motivațiile care au stat la baza nașterii acestei organizații secrete, care avea ca principal obiectiv eliberarea grecilor creștini ortodocși de asuprirea turcească, precum și abordări privind rezistența armată prin sistemul de mănăstiri fortificate sau comportamentul uman și implicarea civică, întregesc primul capitol al volumului: Ion Militaru (*Conștiința de sine reflectată în programele revoluționare ale modernității românești*), Claudiu-Constantin Mărăcine (*Tudor Vladimirescu și Eteria*), Florin Nacu (*Tudor Vladimirescu și chestiunea rezistenței armate prin sistemul de mănăstiri fortificate la 1821*), Anca Parmena Olimid, Daniel Alin Olimid (*Mișcările sociale în secolele XIX–XXI: contribuții teoretice și orientări interdisciplinare privind comportamentul uman și implicarea civică*).

În următorul capitol al lucrării, *O istorie socială a Revoluției de la 1821: elite, militari, conflicte*, se regăsesc studii și analize factuale referitoare la desfășurarea evenimentelor de acum 200 de ani. Se începe cu prezentarea unor aspecte din perioada premergătoare revoluției, punctându-se participarea pandurilor olteni în războiul ruso-turc din 1806–1812, precum și cu tabloul general al stării de fapt din Țara Românească înainte de începutul mișcării revoluționare conduse de pandurul oltean: Ion-Leone Gavrilă-Ciobotea (*Participarea pandurilor olteni în războiul ruso-turc din 1806–1812*), Dinică Ciobotea (*Condiționalism și situație revoluționară în Țara Românească înainte de anul 1821*). Bazate pe o cercetare a documentelor de arhivă, pe o stabilire a cronologiei firești a evenimentelor și pe o interpretare a datelor istorice consultate, aceste articole vin să dea un plus de cunoaștere raporturilor preexistente revoluției de la 1821. Privilegiile celor puțini care conduceau destinele majorității, deși asimilate de primii ca un privilegiu ce trebuia perpetuat fără nicio altă condiționare, pentru popor erau tot atâtea motive de redefinire a propriei identități și de așezare pe noi baze contractuale a relațiilor sociale.

Despre rigorile militare așa cum a înțeles Tudor Vladimirescu să le aplice, apoi detalii ale compoziției oștirii revoluționare, aspecte care confirmă calitățile și virtuțile comandantului Tudor în a găsi cele mai fiabile soluții de modernizare și eficientizare a forțelor armate proprii sunt surprinse, de asemenea, în prezentul volum (p. 137–144), ca, de altfel, și analize pertinente privind drumul Adunării Norodului spre București, luptele din iunie 1821, rolul unor orașe din apropierea Bucureștilor în evenimentele de la 1821 etc.: Vladimir Osiac (*1821. Tabăra pandurilor de la Țânțăreni*), Narcisa Maria Mitu (*Boierii Otetelișanu în timpul Revoluției de la 1821. Raporturile cu Tudor Vladimirescu*), Antoaneta Laura Sava (*Drumul Adunării Norodului de la Țânțăreni la București*), Diana-Mihaela Păunoiu, Georgeta Ghionea (*Luptele de la Drăgășani și din împrejurimi, din iunie 1821*), Radu Cârciumaru (*1821. Târgoviștea între Eterie și ocupația turcească*).

Ultimul capitol al lucrării – *Relatări contemporane, memorii locale, monumente, reverberații* – aduce în fața specialiștilor un caleidoscop de reflecții pe marginea memoriei evenimentului istoric și a personalității lui Tudor Vladimirescu. Sunt reunite aici o serie de studii cu o tematică variată, de la reflectarea evenimentului istoric de la 1821 în literatură și teatru, la memoria culturală locală a personalității lui Tudor Vladimirescu și a revoluției conduse de acesta, până la analiza unor toponime care au la bază numele unor personalități istorice a căror amintire s-a perpetuat în conștiința societății românești peste timp, printre care și Tudor din Vladimiri: Ileana Cioarec (*Evenimentele de la 1821 în relatările călătorilor francezi François Recordon și F. G. Laurençon*), Petronela-Luminița Tucă (*Căpitanul Iancu Jianu, precursorul lui Tudor Vladimirescu în documente și istorii orale*), Cristina Gudin (*Reflectarea Revoluției de la 1821 și a personalității lui Tudor Vladimirescu în literatură*), Marian Cojoc (*Natura identitar-eroică a lui Tudor din Vladimiri*), Ion Gumenâi (*Reflectarea istorico-confesională a evenimentelor din 1821–1822 din Țara Moldovei în opera lui Andronic Popovici. 1820–1893*), Georgeta Ghionea, Loredana-Maria Ilin-Grozoiu (*Memoria culturală a Revoluției de la 1821. Studiu de caz: monumente dedicate lui Tudor Vladimirescu la Drăgășani*),

Anca Ceaușescu (*Casa Tudor Vladimirescu – monument de arhitectură populară*), Iustina Nica (Burci) (*Structuri denominative oficiale și populare. Nume ale unor personalități istorice românești în toponimie*).

Văzute prin prisma unor călători francezi, evenimentele din Țara Românească de la acea vreme sunt redate cu o precizie diplomatică. Informații valoroase despre evenimentele de la 1821 sunt oferite de François-Charles-Christian Recordon, slujbaș al domnitorului fanariot Ioan Caragea, cu acuratețea și originalitatea unui observator străin, și de F. G. Laurençon (p. 179–193). Numele lui Iancu Jianu este invocat, în acest volum, prin prisma interacțiunilor sale cu Tudor Vladimirescu. De la colaborări militare până la cele de afaceri, cei doi par să fie legați de un element comun, cel al emancipării sociale, dar, în același timp, prietenia lor a rămas vie în repertoriul istoriilor orale, vorbindu-se chiar despre o eventuală logodnă a lui Tudor cu o sora lui Iancu Jianu (p. 194–206). Despre tragismul destinului și utimele cuvinte ce ar fi aparținut lui Tudor aflăm tot în acest capitol. Și, dincolo de a fi un mit, Tudor este un erou, un om, un exponent real al vremurilor sale. După cum la fel de reale sunt imaginile cu locuința acestuia, reconstruită după cea originală. Analizată din perspectivă etnografică și a valorii sale istorice, actualei case memoriale Tudor Vladimirescu i se conferă statutul binemeritat de monument de arhitectură populară. Opera de mare anvergură a lui Tudor Vladimirescu avea să poarte o înrâurire și asupra toponimiei actuale, ca o recunoaștere a importanței faptelor sale (p. 275–290). Nu puține sunt astăzi localitățile care îi poartă numele marelui revoluționar, din Constanța, până în Iași și în Teleormanul actual.

Făcând o sumară inventariere a studiilor prezentate în această lucrare putem afirma că, acum, la 200 de ani de la revoluția condusă de slugerul din Vladimiri, rememorarea faptelor și ideilor sale este mai mult decât binevenită. Este o necesitate mereu actuală. Pentru că istoria este un foc mistuitor de adevăruri și supoziții, dar în urmă căruia cenușa care se decantează, grație cercetărilor de profil, este plină de acurateț̦e și poate da un echilibru în aprecieri și analize pline de obiectivitate.

Anca Ceaușescu

Cristian Ploscaru, *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova, 1822–1832*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, 286 p.

O *carte nouă* suscită, întâi de toate, ori prin înseși virtuțile ei de frumusețe și adevăr, *referință specială*, filtrată de „critica de întâmpinare”, mai numită și practicată, aceasta, între istorici, și ca recenzie ori notă bibliografică. Suscitarea *referinței*, de tot *noua carte*, presupune și reportarea valorică a acesteia, profesional calificată, față de „altele”, temporal anterioare ori contemporane ei, de cam același gen tematic și realizate de diverși autori sau, prin fericită excelență, de doar unul sub însemn de personalizantă *operă*, titlu de nesubstituit prin vreo sec enumerativă *listă de publicații*.

În justificată suscitare și certă atingere de special atribut *de referință* se prezintă *noua carte* a tânărului profesor universitar ieșean Cristian Ploscaru, *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova 1822–1832*. Prin aplicată analiză factualică, subtil sau nuanțat discernământ ideatic și vervă discursivă, *cartea* întrunește exigențele reușitei istoriografice înalt notabile. Și tot ea, *cartea,* se înscrie într-o firească, de însuși autorul ei confesiv scrutată, continuitate istoriografică, sub mai larg titlu de „proiect” ori „program” de specialitate, *Originile „partidei naționale” din Principatele Române*. Un asemenea titlu, cu adaosul *Sub semnul „politicii boierești” (1774–1828)* și însemnul copertin îl și poartă cartea de spectaculos debut de atare nivel a istoricului Cristian Ploscaru, reprezentând textul asiduu „lucrat” al tezei sale de doctorat, coordonată științific de profesorul Gheorghe Platon și susținută public, la Universitatea ieșeană, în anul 2007. Cărții fruct al demersului doctoral i s-a și binecuvenit Premiul „Nicolae Iorga” al Academiei Române. Din perspectiva edificării unei valoroase *opere de autor* i se binecuvine și atributul de *fundamentală*. Ca adjuvante treptelor acelei edificări s-au rostuit și volumele de studii coordonate de Cristian Ploscaru, *Retorica politică modernă în spațiul românesc. Origini și forme de manifestare* (Iași, 2013), *Elitele puterii și puterea elitelor în spațiul românesc* (Iași, 2018).

Cartea *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova* a rezultat, în bună parte a ei, cronologic acoperită de anii 1822–1828, din aprofundarea analitică ori tematică a ultimului capitol,

V, al celei concretizante editorial de teză doctorală, capitol intitulat *De la „taraf" la „partidă națională" boierească*. În respectivul capitol, „partida națională" a fost relevată, pentru Valahia, ca incitată, chiar decantată de revoluția condusă de Tudor Vladimirescu. Pe când, în Moldova, „partida națională" și-ar fi avut „voce și act" prin raportare fie „simpatetică", fie reactivă la „cărvunarismul" de la 1822. De reținut că, spre a releva acea „primă ediție de partidă națională", din anii 1821–1822, cu nuanțe distinctive de mai ales ordin politic-atitudinal între munteni și moldoveni, Cristian Ploscaru a căutat, în chiar deschiderea cărții sale dintâi, de an editorial 2013, să-și expună perspectiva de studiu prin detașare față de „serialitatea" xenopoliană, „tradiționalismul" iorghian, „influenționismul francez" pompiliueliadian, „sincronismul" lovinescian și „clișeele" marxist-protocroniste. A mai căutat să-și facă bine înțelese opțiunile metodologice, îndeosebi pentru operativitatea binomului *teorie–analiză*, precum și direcțiile de investigare a surselor documentare. Pe solide baze documentare sau de lectură, a și reușit să definească noțiunea-cheie de „partidă națională", distingând-o de „alte partide", „franceză" ori „rusă". Analiza *originilor sociale* ale „partidei naționale" a impus, la cotă de sus concluzivă, „saltul de la boierul «părinte al patriei» la «bărbatul politic» modern", pentru ca analiza *originilor politice* să releve mersul „politicii boierești" de la „taraf arhondic" sau „sistema magnaților" la „frății" ori „asocieri" mișcate, acestea, cu forța *cuvântului public*, de *reformism*. Iar de mai toate cele sus-menționate se cuvine a se ține seama întru preliminarea lecturii *noii cărți*, de referință specială, aici.

Pentru cartea *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova*, pe care autorul „și-a dorit-o" ca „prolog la cel de-al doilea volum", mare, „aflat în pregătire", sub titlul generic *Originile „partidei naționale" din Principatele Române*, *Introducerea* „s-a cerut" a fi una strict aplicabilă diegetic. Și-a apropiat astfel funcționalitatea de „cuvânt către cititor", cu speciala „lămurire" că, pentru cam deceniul moldav 1822–1832, *temele* ce au suscitat analiza factualică și elucidări interpretative, pe îndeosebi „fir documentar", au putut fi, întâi, „încrederea în viitor" a elitelor în „tranziție" de la „boierism" la „intelectualism de nouă generație politică", absorbant și creativ valorizant de „cuvinte și expresii" dinspre zorii cărții tipărite de istorie sau de „drept natural", dimineața beletristicii întru învederarea *autorului politic* de *text* și de nou, național, *gest*; apoi, „trăsăturile culturale fundamentale ale identității naționale românești – originea neamului, limba națională și tradiția istorică –, sub „coduri" consecutive de *moldo-valahism, daco-românism* și, pur și simplu, *românism unionist*; de asemenea, „construcția națională" (*nation-building*), ca „proiect de stat național asumat de elite nu numai din considerente de identitate cultural-istorică, ci și din motive de raționalitate politică"; în fine, „proiectul statului național român în jurul anului 1830" și întru anticiparea „consacrației pașoptiste". Temele, toate cele menționate, au suscitat, cu prioritate, sub însuși indicativul titlului de carte, dar nu și radical exclusivistic, o abordare pliabilă „stărilor moldave", urmând ca deja de autor antamate cercetări să echilibreze cumpăna perspectivei istoriografice asupra ambelor Principate Române.

„Chestionarul" supus înadins de autorul *cărții* scontatului cititor al acesteia și-a primit răspunsuri convingătoare pe întinderea a trei mari capitole, fiecare cu nuanțante subcapitole. Maniera de a se da răspunsuri „a venit", după însăși mărturisirea autorului, dinspre „noua istorie culturală" (*cultural turn*), pentru care abordarea tematică implică o prealabilă, fie și cam prea teoretică, lămurire de „noțiuni" ori de „termeni", cerință amintind parcă de rațiunala condiționare voltaireiană a „oricărei discuții". Atare manieră ar semnifica depășirea gnoseo-axiologică a obsesivei, pentru exponenți ai *noii istorii*, de versiune îndeosebi franceză, de ultim pătrar al secolului al XX-lea și de început al celui deja bine decurgând, delimitări între *istoria politică*, „acuzată", ca dintr-o nonșalantă confundare a *politicii* cu *politicianismul*, de a fi prevalent „narativ-evenimențială", și „alte istorii", *socială, a mentalităților* sau *sensibilităților*, asimilabile unei integratoare *istorii culturale* pretins *meta-politice*. Revirimentul *istoriei culturale*, sub chip de „nouă turnantă", întru a-și asimila *istoria politicii*, pe considerentul că *politicul geniun*, aristotelian intrinsec celui uman, este creativ de noțiuni și text, s-a pliat fructuos răspunsurilor la „chestionarul" reprezentând miza esențială a cărții *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova anilor 1822–1832*. Prealabila clarificare de noțiuni, ca dinspre *o nouă teorie*, de îndeosebi limbă engleză, nu a alterat, prin mai nimic, „cerința metodică" de studiu istoric pe temei documentar, înregistrant sau atestant de spiritul și litera „gândirii politice boierești" de cam primă treime de veac XIX moldav.

Sub *domnia pământeană*, încercată fie de spectrul războiului „pornit de ruși contra turcilor”, fie de „nădejdea în pacea convenită de Țar și Sultan”, cu „îngăduință” și dinspre alte mari puteri, „frământările politice și proiectele de reformă” în Moldova „vremii” apar istoriografic relevate ca dintr-o dublă perspectivă de analiză, una dată de textul petiționar al boierilor „refugiați” încă de pe timpul „zaverei”, la Cernăuți sau Chișinău, mai toți în frunte cu mitropolitul Veniamin, cam prea „controlați” de agenți țariști și vag „căutători” și de ceva „protecție austriacă”, iar alta exponențiată de „boieri rămași acasă”, „cărvunari” ori nu, „jinduitori după vrerea” domnitorului Ioniță Sandu Sturdza, „înscăunat” după cum „a socotit” Sultanul și „îndeaproape supravegheat” de pașa Silistrei. Momentul întrevederii împăraților Austriei și Rusiei la Cernăuți, în toamna anului 1823, a ocazionat un „test de audiență la curți străine” pentru fiecare dintre cele două „ramuri”, fie „de țară”, fie „de refugiați”, ale „partidei boierești”. Dintre „refugiați”, Mihail Sturdza, „inteligent”, dar „calculat” orientat spre ruși, vădea în *memorii* și ceva „idei metternichiene”, de „legitimism monarhic” și, cum avea să aprecieze Lovinescu, de „conservatorism al imobilității seculare”. De partea celor „rămași acasă”, în capitala Iași ori „prin ținuturi”, glasul „sonor petiționar și scrutător de constituționalism”, în note de „cărvunarism” lovinescian asimilabil „liberalismului de anteriu și giubea”, a fost cel al lui Ionică Tăutul. Încetarea ocupației militare otomane a Principatelor și reluarea tatonărilor diplomatice ruso-otomane, sub „observare” anevoie mediatică britanică sau austriacă, nu și, până spre 1827, franceză, au făcut ca „boierii refugiați” să iasă din orbita „partidului războinic capodistrian”, girat sufletește de țarul Alexandru I, însă surclasat politic, în 1826, de noul țar, Nicolae I, prin ultimativă impunere otomanilor a acceptării *Convenției de la Akkerman* ce îngăduia „regimul pronomiilor boierești”, suscitant de „organic reglement”.

Geneza Regulamentului..., în raza dilemei reformă „constituțională” sau „colonizare juridică de ruși” a Principatelor, a străbătut, întâi, „pragul de conștientizare”, la nivelul „elitelor”, a tendinței Moldovei și Valahiei de la a fi „țări închinate turcilor, însă nesupuse cu sabia”, spre a fi „autonome politic”, încât să poată fi „roditor ogor” de reforme sau de „idei novatoare”. Dominantă, în constatarea autorului *cărții* de referință specială, aici, tindea să fie „ideea ca Valahia și Moldova să se facă un principat”, învederată de „luminatul” memoriu al boierului cărturar Iancu Văcărescu, *Cererile ce ar fi putut face Valachia și Moldova la un congres de prinți străini...*, precum și de „înscrisuri de îndrăzneață socotință ale neuitatului Ionică Tăut”. În sens reactiv și nu adaptiv față de Regulamentul Organic, s-a înfiripat, intelectual-boierește, „ideea de viitor, cu unirea Principatelor sub prinț străin, guvernământul constituțional și garanția puterilor străine”. A prins contur, în constatarea autorului de *nouă carte*, Cristian Ploscaru, „proiectul politic național”, care, nefiind totalmente stins de ambițiile „protectorant expansioniste” ale Rusiei, fie imediat anexioniste „de ambele Principate”, cum „voia” Kiselev, fie scrutante pe termen lung și printr-o de formă „îngăduire a împărăției osmanlicești”, de acoperire proteguitoare rusă a Balcanilor, implicit a Principatelor, și chiar a Constantinopolului, în „vederile” unui Dașkov, avea să-și afle consacrarea publică „pașoptistă”.

Și-a putut afla răspuns, ca în loc de concluzii la întreaga *carte*, aici „întâmpinată”, întrebarea „dacă exista”, la 1830–1832, „o alternativă” la traseul instituirii regimului regulamentar” învederant de „protectorat proconsolar rus”. Putea fi, în raza răspunsului afirmativ al autorului *cărții*, alternativa gravă „a anexării Principatelor la Imperiul țarilor, urmându-se soarta știută a Basarabiei”. După cum, în aceeași rază de răspuns, putea fi alternativa, „cu șanse doar înainte de adoptarea legiuirii organice”, în 1831–1832, „rezumată într-o socotință a vornicului Costache Conachi”, boierul cărturar, „înțelegător de încotro bătea duhul veacului”. Acesta „socotea că legiuirea organică ar trebui să consacre un autentic *regim reprezentativ*, în care corpul politic, boierimea, să fie supus acelorași reguli electorale, fără deosebire între cele două colegii – al capitalei și al ținuturilor –, ca Adunarea Obștească să-i valideze deliberativ legile și numirile domnești la Înaltul Divan judecătoresc și, mai ales, să fie realizat «un singur corp de legi moldo-valahe», împreună cu «acele modificări și schimbări necesare pentru reunirea celor două țări»”. Se punea, așadar, la 1830–1832, fie și cam „pe tăcute, dar temeinic”, piatra unghiulară pentru discursul național „pașoptist”, spre a fi învrednicit prin Unirea Principatelor.

Gheorghe Cliveti

Vasile Lechințan, *Revoluția de la 1848–1849 în comitatele Cluj, Turda și scaunul Arieș*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2021, 469 p.

Cartea *Revoluția de la 1848–1849 în comitatele Cluj, Turda și scaunul Arieș* reprezintă teza de doctorat a arhivistului, istoricului și scriitorului Vasile Lechințan, susținută în anul 2014 la Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române, sub îndrumarea regretatului Gelu Neamțu (1939–2017). Vasile Lechințan a trecut în neființă la data de 9 iulie 2021, la Cluj-Napoca, iar prezenta lucrare este o apariție postumă, sub îngrijirea cerc. științ. I dr. Ela Cosma și a prof. univ. dr. Ioan Bolovan și face parte din colecția „Biografii istorice transilvane", coordonată de Ela Cosma, sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu".

Cuvintele introductive ale editorilor sunt urmate de o biobibliografie a autorului, „dascăl de patriotism" și „om al cetății", întocmită de Mircea Gheorghe Abrudan, care așază lucrarea de față în contextul bogatei activități științifice și publicistice a lui Vasile Lechințan. Printre preocupările sale s-a numărat istoria orașului Cluj-Napoca, istoria elitelor, Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania, așezările românești din Câmpia Transilvaniei, fiind autor, editor și coordonator a 60 de cărți și a numeroase studii publicate în reviste de specialitate, volume colective, precum și a sute de articole, interviuri, recenzii apărute în presă.

Vasile Lechințan și-a propus în teza sa de doctorat revizitarea unei teme des abordate în istoriografia românească, dar nici pe departe epuizate, cea a revoluției pașoptiste, o temă a cărei tratare *sine ira et studio* reprezintă o provocare pentru istorici, întrucât presupune înfruntarea unui subiect sensibil, rememorarea unei perioade deosebit de intense, cu confruntări de multe ori sângeroase între revoluționarii români și maghiari și pierderi de vieți omenești în ambele tabere. Vasile Lechințan a pornit la descifrarea evenimentelor revoluționare din trei unități administrativ-teritoriale – comitatele Cluj și Turda și scaunul Arieș – cu intenția de a folosi consistenta bază documentară, arhivistică (inclusiv numeroase documente inedite) pentru a aprofunda cunoștințele despre fenomenul revoluționar, pentru a surprinde cele mai fine detalii și a lărgi perspectiva explicativă. Demersul său se îndreaptă, în principal, spre trei direcții: rolul-cheie jucat de instituțiile politico-administrative ale statului, confruntările armate ce au avut loc în cele trei teritorii studiate și figurile unor protagoniști implicați.

Clujul, în calitatea sa de capitală a Transilvaniei și de sediu al instituțiilor politice centrale, a jucat un rol decisiv în desfășurarea revoluției, capitolul I fiind dedicat evenimentelor din orașul de pe Someș. După modelul marilor orașe europene (Paris, Viena, Budapesta), primele mișcări revoluționare din Transilvania au avut loc în capitala provinciei, iar autorul pune accent pe cele întâmplate în primăvara anului 1848, surprinzând mișcările revoluționare atât din perspectiva „inițiativei populare", cât și din cea a instituțiilor centrale: Guberniul, Dieta, Sfatul orășenesc, Primăria și autoritățile comitatense. Evenimentele sunt descrise în detaliu, pornind de la mișcările studențimii maghiare și formularea primelor programe revoluționare, ale maghiarilor și ale românilor. Al doilea subcapitol este dedicat Dietei Transilvaniei (29 mai – 18 iulie 1848), fiind tratată activitatea delegației române, legea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, legea electorală pentru parlamentul ungar, înființarea gărzilor naționale maghiare, desființarea urbariatului, discutarea în Dietă a cazului Mihalț și a memoriilor înaintate de sași și români. Dieta a votat o serie de legi în spiritul programului revoluționar maghiar; rămâne însă, în opinia autorului, una cu caracter medieval și aristocratic prin alegerea deputaților, prin modul de desfășurare, prin perpetuarea „unor privilegii pentru minoritatea maghiară, în dauna românilor majoritari în țară, dar și în dauna sașilor".

În continuare sunt prezentate reacțiile Guberniului, ale comandamentului trupelor imperiale în Transilvania, ale primăriei Clujului și ale autorităților comitatense, acordându-se o atenție specială tratamentului la care a fost supus din partea autorităților și a revoluționarilor maghiari protopopul greco-catolic Ioan Fekete Negruțiu, dar și înființării și activității gărzilor naționale maghiare, în contextul înmulțirii conflictelor sângeroase între locuitorii satelor și gardiști. Capitolul I se încheie prin trecerea în revistă a presei maghiare clujene, ca vector al diverselor manifeste, apeluri, temeri mai mult sau mai puțin întemeiate, incitări împotriva românilor și sașilor etc. De altfel, în multe locuri, autorul surprinde și reacția foilor românești ale momentului („Gazeta Transilvaniei", „Organul luminării", „Transilvania").

Evenimentele revoluționare din comitatul Turda și din scaunul Arieșului sunt prezentate în capitolele II și III. În comitatul Turda se constată o mare diferență în modul de raportare la revoluție a orașului-reședință de comitat, locuit în mare majoritate de maghiari și devotat uniunii Transilvaniei cu Ungaria, și localitățile din comitat, în marea lor majoritate românești, care au îmbrățișat programul revoluționar românesc. Conflictele militare sângeroase s-au soldat cu pierderi tragice în ambele tabere. Autorul vorbește despre continuele represalii ale gărzilor maghiare împotriva românilor din zonă, iar riposta românilor apare ca o reacție firească la agresiunile inițiate de tabăra adversă, fiind prezente însă și referiri la viziunea istoriografiei maghiare asupra evenimentelor. Scaunul Arieș a fost și el martor a numeroase represalii din partea gardiștilor maghiari, o serie de surse sugerând „psihoza pericolului valah" din rândul taberei maghiare.

Odată cu radicalizarea revoluției, începând din toamna anului 1848, confruntările militare devin și mai atroce. În capitolul IV, intitulat „Războiul civil. Tribunalele statariale", autorul prezintă lungul șir al atrocităților comise contra românilor, dar și al acelora îndreptate împotriva maghiarilor, în cele trei unități administrativ-teritoriale analizate, în perioada septembrie 1848 – august 1849. O atenție aparte este acordată măcelului de la Luna, execuției prefectului Bătrâneanu și a tribunilor Vasile Simonis și Vasile Turcu și a activității generale a tribunalului „de sânge" de la Cluj.

După o scurtă trecere în revistă a caracteristicilor administrației românești în prefecturile organizate de revoluționarii români pe teritoriul comitatelor Cluj și Turda (capitolul V), autorul continuă cu relatarea acțiunilor militare de pe teritoriul celor trei unități administrative (capitolul VI). Din cauza importanței strategice a Clujului, capitală a provinciei, dar și a drumului de acces spre Ungaria pe la Huedin-Ciucea și a rezistenței românești din Munții Apuseni, în spațiul studiat s-au desfășurat numeroase confruntări militare din decembrie 1848 și până la capitularea maghiarilor în vara lui 1849, inclusiv înfruntări între trupele maghiare și cele imperiale austriece. Sunt prezentate conflicte precum cel pentru ocuparea Reghinului recalcitrant la uniunea cu Ungaria, ocuparea Clujului de către forțele imperiale, luptele de la Ciucea și reocuparea Clujului de către trupele maghiare conduse de Bem, la 25 decembrie 1848, ocuparea Turzii de către români, luptele din Munții Apuseni de pe teritoriul comitatului Cluj, înfruntările din extremitatea nord-estică a comitatelor Cluj și Turda între trupele maghiare și armatele țariste și austriece, din vara anului 1849.

Ultimul capitol al cărții prezintă „portretele morale" ale fruntașilor celor trei mișcări revoluționare din Transilvania: maghiară, română și săsească, strict pe baza documentelor de epocă, după cum precizează autorul. Reducerea complexității unei persoane la câteva trăsături de caracter tranșante poate să fie o întreprindere riscantă, purtând cu sine pericolul stereotipizării. Vasile Lechințan a fost interesat însă numai de modul în care aceste personaje s-au raportat la revoluție și nu și-a propus o caracterizare complexă.

Analiza concentrată pe anumite unități administrativ-teritoriale reprezintă un demers util pentru cunoașterea fenomenului pașoptist, întrucât permite o incursiune mai profundă în substraturile evenimentelor revoluționare. Vasile Lechințan a ales o zonă de o importanță decisivă pentru întreaga desfășurare a revoluției, Clujul fiind centrul politico-administrativ al provinciei, sediul instituțiilor centrale, locul de desfășurare a Dietei care a proclamat uniunea Transilvaniei cu Ungaria, decizie ce a înstrăinat mișcarea revoluționară română și săsească de cea maghiară, din cauza lipsei de deschidere a aristocrației maghiare spre concesii față de doleanțele românilor și sașilor. Aspirația lor spre drepturi și libertăți naționale era la fel de legitimă ca cea a maghiarilor, de aceea nu s-au putut mulțumi cu libertățile sociale obținute. Istoria revoluției în comitatele Cluj și Turda și în scaunul Arieș este scrisă de Vasile Lechințan, desigur, din perspectivă românească, însă cu o mare atenție la interpretarea corectă a surselor și la construirea argumentelor, pornind mereu de la documentul de epocă. Una dintre marile calități ale lucrării este, de altfel, documentarea ei solidă.

Rod al unei cercetări îndelungate și asidue, întreprinsă pe fondul unui profund respect față de documentul istoric, cu atenție la detalii și la argumentarea echilibrată, cartea lui Vasile Lechințan reprezintă o contribuție valoroasă pentru istoriografia revoluției pașoptiste din Transilvania și poate constitui o sursă de inspirație pentru generațiile următoare în vederea explorării unei teme intens și totuși insuficient abordate, întrucât numai interpretarea corectă, nepărtinitoare și neideologizată a documentelor ne poate apropia de idealul adevărului istoric.

Nicoleta Hegedűs

Mihai-Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848–1861): studiu și documente*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2021, 374 p.

Volumul de față apare în continuarea unor vechi și constante preocupări ale celor doi autori cu privire la istoria Bucovinei. Contribuțiile lui Mihai-Ștefan Ceaușu (cercetător științific dr. la Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași) includ, astfel, studii de istorie politică (*Palamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848–1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Editura Junimea, Iași, 2004), istorie economică (*Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV–XVIII. Inventar de documente*, editat împreună cu Marius Chelcu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007), biografii (*Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș. 1756–1832*, Editura Junimea, Iași, 2007), precum și numeroase alte cărți, ediții de documente și articole referitoare îndeosebi la perioada în care Bucovina a făcut parte din Imperiul Habsburgic (mai târziu Austro-Ungar). Preocupările lui Ion Lihaciu (conf. univ. dr. la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) s-au îndreptat îndeosebi spre viața culturală bucovineană (*Czernowitz 1848–1918. Das kulturelle Leben einer Provinzmetropolle*, Parthenon-Verlag, Kaiserslautern, 2012) și istoria presei din regiune (*Zeitungsstadt Czernowitz. Studien zur Geschichte der deutschsprachigen Presse der Bukowina (1848–1940)*, Parthenon-Verlag, Kaiserslautern, 2014, editat împreună cu Andrei Corbea-Hoișie și Markus Winkler). Trebuie spus că ambii autori au publicat în România și în străinătate (îndeosebi în spațiul germanofon) un număr considerabil de studii referitoare la istoria Bucovinei.

Studiul care constituie prima parte a cărții, în cuprindere de aproape 100 de pagini, punctează principalele momente de istorie politică regională cuprinse între momentul anexării Bucovinei la Imperiul Habsburgic (1775) și dobândirea definitivă a autonomiei provinciale (1861), cu referire specială la statutul provinciei și la eforturile elitei locale pentru câștigarea ori menținerea individualității acesteia în cadrul Imperiului. Sunt tratate aici perioada administrației militare (1775–1786); prima anexare a Bucovinei la marea provincie învecinată a Galiției (1786–1790); revenirea (parțială) la autonomie din 1790; reanexarea la Galiția (1817); recuperarea autonomiei (1849); pierderea sa, pentru o scurtă perioadă (1860–1861) și recâștigarea ei prin Constituția imperială din 26 februarie 1861. În paralel, sunt prezentate demersurile întreprinse de notabilii bucovineni (români ori reprezentanți ai unor alte etnii), îndeosebi pe cale petiționară, dar și prin intermediul presei, al broșurilor ori al dezbaterilor parlamentare, în favoarea separării provinciei de Galiția, a dezvoltării unor instituții regionale cât mai cuprinzătoare și a altor măsuri socotite necesare propășirii „țării Bucovina”. Bibliografia studiului include documente inedite, păstrate în arhivele din Viena, București și Suceava, izvoare editate (între care trebuie notat mai ales ziarul bilingv „Bucovina. Gazetă românească pentru politică, religie și literatură / Romanische Zeitung für Politik, Kirche und Literatur”, apărut la Cernăuți), dar și numeroase lucrări de specialitate privind istoria Bucovinei și, în general, a Monarhiei habsburgice, în perioada de referință. Problema autonomiei provinciei este, astfel, atent contextualizată, fiind inclusă în cadrul mai larg al transformărilor care au marcat, îndeosebi după 1848, istoria politică și constituțională a împărăției.

Partea a doua a volumului (de peste 200 de pagini) este formată din 27 de documente – cele mai multe dintre ele publicate pentru prima oară – provenind din fondul Guvernământul Bucovinei, secțiunea Ministerul de Interne, de la Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București, Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale și Biblioteca Națională a Austriei din Viena. Sunt incluse aici petiții și memorii semnate de personalități, precum Eudoxiu von Hurmuzaki, episcopul Eugenie Hacman, Wilhelm von Alth, președintele Camerei de Comerț și Industrie a Bucovinei etc., dar și acte oficiale (extrase din Constituțiile Imperiului Habsburgic din 1849 și 1861, ordine, rapoarte, decizii). Cea mai mare parte a documentelor a fost scrisă, în original, în paleografie gotică, greu accesibilă chiar și celor mai multor cunoscători ai limbii germane, situație care face demersul celor doi cercetători cu atât mai important pentru toți cei interesați de aprofundarea izvoarelor istoriei bucovinene. Textele germane sunt însoțite de rezumate și traduceri în limba română, fapt care le sporește considerabil accesibilitatea pentru publicul autohton. Nu în ultimul rând, lucrarea este ușor de folosit datorită indicelui de nume pe care îl include.

Contribuția lui Mihai-Ștefan Ceaușu și Ion Lihaciu trebuie să facă parte din „bibliografia obligatorie” a oricărui specialist în istoria Bucovinei din veacul XIX. Ea prezintă, de asemenea, un

interes major pentru cercetătorii preocupați de diverse aspecte instituționale, politice, economice și intelectuale ale istoriei românilor ori ale devenirii Imperiului Habsburgic în epoca de referință, pentru doctoranzi și studenții aflați în perioada de acumulare a lecturilor și de stabilire a unor priorități de studiu, ca și pentru cei care doresc, pur și simplu, să înțeleagă istoria națională într-o manieră complexă și nuanțată, dincolo de atât de tentantele simplificări ori abordări superficiale.

Simion-Alexandru Gavriș

Monarhia habsburgică (1848–1918), vol. III, *Problema națională*, ediție în limba română coordonată și îngrijită de Rudolf Gräf, traducere de Iosif Marin Balog, Lorand Madly, Raluca Nelepcu, Daniela Stanciu-Păscărița și Nicolae Teșculă, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Editura Polirom (Colecția „Historia"), Iași, 2021, 292 p.

Trecerea a mai mult de un secol de la destructurarea ansamblului politic multietnic și pluriconfesional cu care s-a identificat Casa de Austria, nu a diminuat ponderea subiectului în cadrul scrisului istoric și al producției culturale originate în spectrul larg al disciplinelor umaniste și al științelor sociale, de la diverse stadii ale dezbaterii istoriografice la creația literară, de la speculația filosofică la studiile de politică economică și de istorie a dreptului. Plasată sub aceste auspicii favorabile sub raportul receptării publice, reflecția inspirată de impactul acestui insolit proiect politic de sorginte medievală, care a generat un anume specific al modernizării în Europa Central-Orientală și a devenit o componentă esențială a echilibrului de putere în Europa a fost dominată de acel *corsi e ricorsi* care definește filosofia istoriei profesate de Giambattista Vicco. Blamată ca închisoare a popoarelor de discursul identitar al națiunilor central-est-europene și denunțată ca bastion al conservatorismului social și al imobilismului instituțional de către adepții opțiunilor liberale și revoluționare moderne, Monarhia habsburgică a beneficiat de reevaluări entuziaste, formulate în contextul dilemelor provocate de acutizarea disputelor naționale în perioada interbelică și mai ales de revirimentul opțiunilor politice integraționiste, care identificau experimentul materializat prin specificul de civilizație din *Mitteleuropa* cu o anume construcție europeană *avant la lettre*. Asemenea interpretări profund influențate de sensibilitățile vremii în care au fost formulate sunt nuanțate de autorii care căutau să identifice în dialogul între putere și societate pe care Casa arhiducală germană l-a inițiat în relație cu supușii săi o premisă a difuzării în acest spațiu al interferențelor a valorilor etice și politice moderne, iar vulnerabilitățile care au pus în cauză însăși existența acestui creuzet etnic și jurisdicțional au fost de natură să ilustreze capacitățile de adaptare ale unor structuri care au supraviețuit crizelor confesionale, amenințărilor militare și izbucnirilor revoluționare.

În seria controverselor, care au stimulat aprofundarea analizelor asupra acestei insolite realități istorice, dar au asimilat și riscurile încorporării investigației istorice în serviciul militantismului identitar, relația statului cu comunitățile etnice unite de autoritatea suveranului comun și divizate de apariția propriilor agende politice, a furnizat principalele justificări pentru destructurarea Monarhiei, în contextul eșecului eforturilor de articulare a unei identități comune, a așa-numitei națiuni austriece, construite prin apelul la loialismul dinastic și la elaborarea unor soluții legislative care să răspundă intereselor majore ale comunităților naționale recunoscute ca atare.

Publicarea, sub îngrijirea prof. univ. dr. Rudolf Gräf, a traducerii în limba română a trei studii incluse în cel de-al treilea volum al colecției de studii redactate din inițiativa Comisiei de Istorie a Monarhiei Habsburgice din cadrul Academiei de Științe a Austriei, aduce în atenția istoricului profesionist și, în egală măsură, a publicului larg, a acestei problematici, din perspectiva unei juste reveniri la o istorie eliberată de pasiunea angajamentului ideologic, de patriotismul de operetă și de speculația eseistică, operând o fastă concilierii exigențelor criticismului pozitivist cu necesitatea accesibilității unei realități care s-a definit prin prezervarea unor specificități mai puțin familiare observatorului neavizat. Nota comună a celor trei studii destinate clarificării multitudinii semnificațiilor încorporate de așa-numita problemă națională, circumscrise intervalului cronologic care separă politizarea principiului de naționalitate odată cu Revoluția din 1848 de transferul său în plan juridic la finele Marelui Război, este dată de pledoaria pentru un nou stil istoriografic, bazat pe

apelul la sursele documentare ale epocii avute în vedere și pe lecturile paralele ale unor acte administrative, expresie a dialogului cu disponibilități polemice între instituțiile statului și comunitățile etnice, motivat de necesitatea identificării unor soluții comune pentru coexistență și dezvoltare. Nota asupra ediției propusă de coordonatorul acestui demers istoriografic face o succintă trecere în revistă a activității comisiei academice inițiatoare a celor douăsprezece volume ale colecției publicate până în prezent și realizează o expunere în acord cu virtuțile conciziunii ale celor trei studii supuse atenției cititorului.

Primul dintre acestea, datorat istoricului Erich Zöllner, abordează tema periodizării istoriei Austriei, de la începuturile carolingiene ale Mărcii Orientale (*Osterreich)*, la primele mențiuni ale conceptului de Reich, în accepțiunea patrimonială lipsite de semnificațiile pe care le-a dobândit în epocile modernă și contemporană și la unificarea teritorială a Austriei sub autoritatea Casei de Babenberg. Trecerea acestor regiuni în patrimoniul Casei de Habsburg ca urmare a victoriei de la Markfeld, repurtate asupra regelui Ottokar al II-lea Přemysl al Boemiei, socotită un punct de turnură în dezvoltarea acestor regiuni, și cariera politică a acesteia din urmă devin prilejul unei reflecții asupra istoriei Europei Centrale, din perspectiva raporturilor dinastiei cu elitele politice locale care domină instituțiile reprezentative și a statutului juridic al țărilor reunite sub autoritatea suveranului comun. Considerațiile asupra evoluției statutului acestor entități juridice prelimină o analiză asupra conceptului de națiune, cu multiplele sale accepțiuni, juridice, politice și etnolingvistice.

Studiul elaborat de Gerald Stourzh, având dimensiunile unei sinteze de istorie a dreptului, aprofundează tema egalei îndreptățiri a națiunilor din Monarhie ca principiu constituțional, subliniind statutul de pionierat al Boemiei în stabilirea coordonatelor dezbaterii în legătură cu drepturile naționalităților desfășurate în cadrul instituțional al Adunării de la Kremsier și al experimentelor avute în vedere de birocrația imperială care a operat o preluare amicală a acestei teme revoluționare în serviciul consolidării statului, odată cu experimentul neoabsolutist inițiat în 1851 și pe durata liberalizării parțiale avute în vedere din 1860. Un moment de turnură în evoluția acestei chestiuni este stabilirea compromisului din 1867 și elaborarea articolului 19 al Constituției Cisleithaniei din decembrie 1867, care stabilea cadrul general al drepturilor minorităților naționale, lăsând reglementarea concretă a acestora în plan juridic și civic în responsabilitatea legislațiilor locale. Autorul acordă o atenție deosebită dezbaterilor din cadrul Curții Supreme de Justiție vizând diverse litigii care contrapun indivizi sau actori instituționali, motivate de această speță și punctele de vedere cu privire la accepțiunea juridică a națiunii emise de baronul Anton von Hye, care au servit drept surse de elaborare ale jurisprudenței valabile pentru *Cisleithania*. Relația între apartenența națională și aspectul lingvistic avut în vedere de articolul 19 al Constituției a activat la rândul său o serie de controverse, iar seria de opinii juridice examinate de autor încorporează semnificații preliminare pentru provocările care s-au aflat în fața viitoarelor state apărute pe ruinele Monarhiei habsburgice, precum recunoașterea individualității naționale pentru comunitățile evreiești din Galiția sau situația specifică a Sileziei, regiune aflată sub jurisdicția vechii Coroane a Boemiei, dar cu o populație în majoritate germanofonă. Un alt aspect al relațiilor stat-societate avut în vedere de autor privește aplicarea principiului egalei îndreptățiri a națiunilor la nivelul administrației centrale și locale, iar trecerea în revistă a unor conflicte juridice de interes local și a soluțiilor identificate de autorități și transpuse în legislația centrală sau dietală și care oferă oportunitatea unei provocări pentru resursele de receptare ale cititorului mai puțin familiarizat cu specificul funcționării unui stat descentralizat relevă două aspecte care pot explica dintr-o perspectivă internă capacitatea de adaptare a vechii structuri politice medievale la exigențele modernizării: eforturile sistematice ale elitei politice și ale birocrației austriece de a edifica un cadru legal pe care l-am putea defini drept incluziv pentru comunitățile etnice din cadrul Monarhiei, precum și o societate participativă, implicată în promovarea unor aspecte ale individualităților culturale, administrative și etnolingvistice. Această din urmă caracteristică a istoriei Monarhiei habsburgice în ultimele decenii de existență este ilustrată și de analiza autorului asupra activității legislative a dietelor locale și a publicării elaboratelor sale în limbile utilizate la nivelul provinciilor, dar mai ales de preocuparea pentru aspectele de ordin lingvistic care afectau administrarea justiției. Subcapitole distincte sunt dedicate analizei impactului acestui pluralism lingvistic asupra eficienței funcționării instituțiilor statului și efectelor folosirii limbii naționale în procesul educației publice, precum și implicațiilor de ordin confesional ale problemei.

Studiul care încheie acest excurs istoriografic propune o succintă concluzie datorată lui Robert A. Kann în legătură cu problema națională în Monarhia Habsburgică. Autorul asumă fără rezerve o prezumție pozitivă în ceea ce privește caracterul rezolvabil al acesteia în cadrul instituțional al Monarhiei, socotind eșecul acesteia din urmă ca un rezultat al unor acțiuni și inacțiuni subiective, potențate de factori obiectivi constând în dezvoltarea unor agende naționale concurente. Trecerea în revistă a principalelor tendințe istoriografice ale acestei problematici este urmată de o disociere între națiunile istorice și așa-numitele grupuri etnice fără istorie, sintagmă refuzată de autor și care-i încorporează pe slovaci, români și slavii din sud, a căror conștiință națională în ascensiune este pusă în relație cu apariția statelor naționale ale acestora dincolo de frontierele Monarhiei. Impactul acestei dihotomii este amplificat de specificul agendei politice a fiecărei națiuni, rezultat al specificităților de ordin social, reconstituite prin analize aplicate fiecărui caz în parte și de impactul unor acte de politică externă, precum retragerea Casei de Austria din Germania ca urmare a înfrângerii în războiul cu Prusia din 1866 sau al implicării sale în Balcani în politica internă. În concluzie, colapsul Monarhiei habsburgice nu a rezolvat problema națională devenită cheia de boltă a discursului politic intern după 1848, statele naționale apărute pe fostele sale teritorii devenind la rândul lor scena confruntărilor între noile majorități și grupurile etnice minoritare, socotite factori de ostilitate ai edificării naționale.

Publicarea acestor contribuții ale istoriografiei austriece la înțelegerea unor subiecte, cărora interogațiile actualității le asigură resursele de a răspunde interesului cititorului, reprezintă o contribuție la efortul de repunere în drepturi a istoriei în ipostaza sa taciteică de disciplină a cunoașterii, o istorie care învață fără a dicta, caută fără a specula, explică fără a impune.

Florian Dumitru Soporan

Marius Turda, *„Războiul sfânt al rasei”. Eugenia și protecția națiunii în Ungaria, 1900–1919*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane / Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020, 342 p.

Marius Turda este un specialist consacrat, cu contribuții de referință în istoria socială a medicinei și a rasei în spațiul central- și est-european. Își desfășoară activitatea la Universitatea Oxford Brookes din Marea Britanie, unde predă un curs referitor la biomedicină în centrul și estul Europei în secolul XX; este, de asemenea, director al Centre for Medical Humanities, în cadrul aceleiași universități. Cărțile și articolele sale reprezintă lucrări fundamentale pentru studierea eugeniei atât în context european, cât și în context mai larg, global. În România, Marius Turda este implicat într-o serie de proiecte la Centrul de Istorie a Eugeniei și Rasismului în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca.

După cum se știe, mișcarea eugenică urmărea, pe de o parte, să încurajeze fertilitatea și reproducerea în rândul oamenilor considerați ca având o sănătate bună și principii morale corespunzătoare, iar pe de altă parte să limiteze reproducerea acelor indivizi considerați ca „necorespunzători” (cu boli grave, cu dizabilități, cu vicii, tare de caracter etc.). Eugenia a fost văzută ca o teorie biologică a creșterii calității speciei omenești bazată în special pe ideea superiorității unor rase și clase sociale anume.

Prezenta lucrare este organizată în jurul mai multor obiective. Pe de o parte, cartea își propune să evidențieze activitatea celor mai importanți eugeniști maghiari în contextul cultural și social al primelor decenii ale secolului XX; autorul analizează, de asemenea, fenomenul eugeniei în Ungaria ca parte a unei mișcări mai largi, europene, în cadrul căreia știința era strâns îmbinată cu factorul politic. Sunt explorate, apoi, legăturile dintre eugenie și naționalism, dar și maniera în care concepțiile de igienă și sănătate erau formulate și diseminate din perspectivă eugenică.

Perioada la care face referire această carte a fost una tulbure și complicată pentru Ungaria, caracterizată de crize guvernamentale, de relațiile dificile cu Austria și de tensiunile interetnice provocate de fricțiunile și frustrările dintre numeroasele etnii din care era formată populația (maghiari, români, slovaci, germani, evrei etc.).

Primele trei capitole ale cărții sunt dedicate principalilor actori implicați în mișcarea eugenică din Ungaria și căilor de diseminare în rândul populației largi a ideilor și concepțiilor acestora. Observăm că indivizii care îmbrățișau aceste principii proveneau dintr-o vastă arie de medii

profesionale, aceştia fiind nu doar medici, ci şi sociologi, economişti, antropologi etc. Aceştia considerau că modernizarea societăţii aducea cu sine pericolul degenerării individului din punctul de vedere al sănătăţii şi al moralităţii, fapt care putea duce la decăderea întregii societăţi. Adepţii eugeniei considerau că această mişcare furnizează soluţii „ştiinţifice" pentru înlăturarea acestor pericole. Autorul investighează cele două direcţii principale urmate din această perspectivă: limitarea „degenerării" sociale prin restrângerea fertilităţii şi a reproducerii indivizilor-factori ai acestei degenerări, respectiv susţinerea fertilităţii în rândul populaţiei „corespunzătoare" (asociată de multe ori cu o etnie anume), împreună cu realizarea de reforme sociale şi educaţionale. Elita vehicula aceste idei în special prin intermediul conferinţelor şi al revistelor. Autorul evidenţiază implicarea specialiştilor maghiari în mişcarea eugenică internaţională prin participarea la conferinţe şi alte asemenea manifestări în străinătate. În plan intern, aceste idei erau răspândite în rândul publicului larg prin prelegeri publice, articole în presa cu caracter general, expoziţii etc. Accentul era pus pe ceea ce era considerat drept un imperativ de a construi o naţiune mai bună din punct de vedere biologic şi social. Autorul analizează în profunzime modul în care concepţiile asociate cu naţionalismul s-au îmbinat cu teoriile biologice evoluţioniste, maniera în care paradigmele explicative au evoluat de la societate la naţiune şi de la influenţele mediului la ereditate.

Următoarele capitole prezintă instituţionalizarea mişcării eugenice, organizarea acesteia în jurul unui program coerent susţinut şi de la nivelul autorităţilor statului. Primul Război Mondial a exacerbat temerile legate de soarta şi supravieţuirea naţiunii, ceea ce a făcut ca preocupările legate de sănătatea biologică şi morală a societăţii să devină predominante, inclusiv la nivel guvernamental. Autorul arată că, datorită acestei asumări de către stat a măsurilor de protecţie socială şi biologică, Ungaria poate fi considerată drept singura ţară europeană în care eugenia, ca ideologie, a avut o poziţie dominantă în agenda politică a vremii. Sunt prezentate în amănunt principalele teorii eugenice formulate în timpul războiului, precum şi măsurile concrete implementate în societate. O parte dintre acestea au supravieţuit profundelor transformări sociale şi politice de după război, evoluând spre forme radicale în perioada interbelică şi după cel de Al Doilea Război Mondial.

Dincolo de aspectele controversate, mişcarea eugenică a prilejuit dezbateri intense despre rolul statului într-o societate modernă, despre responsabilităţile acestuia faţă de binele corpului social, despre scopul educaţiei, al asistenţei medicale, dar şi despre ce înseamnă o naţiune şi membrii „meritorii" ai acesteia. Aceste discuţii au avut un puternic caracter interdisciplinar, implicând o elită formată din politicieni, medici, economişti, antropologi şi sociologi, care a urmărit implementarea unor programe destinate, în ultimă instanţă, dezvoltării educaţiei şi a asistenţei medicale.

Cartea lui Marius Turda aduce, aşadar, contribuţii preţioase la mai buna înţelegere a peisajului ideologic şi politic care a dominat Ungaria în primele decenii ale secolului XX. Această lucrare este, în acelaşi timp, un îndemn la continuarea investigării unor concepte aflate în continuă schimbare, precum cele legate de vitalitatea şi funcţionalitatea unei societăţi, a unei naţiuni, de valorile acestora şi de perpetuarea lor.

Daniela Mârza

Ioan Degău, Simion R. Suciu, Ioan Laza (coord.), *Beiuşul şi lumea lui*, vol. VI, *Oameni de seamă din Ţara Beiuşului*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2021, 939 p.

Faptul de istorie locală şi importanţa sa pentru concretizarea efortului de reconstituire a trecutului a beneficiat constant de o perspectivă oximoronică care a supravieţuit la nivelul scrisului istoric românesc şi în ultimele decenii, chiar în condiţiile în care astfel de preocupări şi-au dovedit utilitatea în universul cultural european, cu care se clamează o anume dorinţă de compatibilizare. Intenţia legitimă de a emancipa istoria de sub influenţa uneori similară cu captivitatea, a factorului administrativ şi aspiraţia către realizări monografice cu caracter exhaustiv, abordând subiecte de interes general, opţiuni care încorporează similitudini cu suficienţa şi vanitatea, precum şi promovarea unei anume preferinţe pentru aşa-numita istorie-problemă, inspirată de hipertrofierea şi preluarea necritică a unor teme postulate de istoriografia franceză influenţată de ştiinţele sociale, au

legitimat plasarea trecutului comunităților de dimensiuni mici și medii la periferia preocupărilor istoricilor și la atitudini în cel mai bun caz condescendente în ceea ce privește cercetările orientate în această direcție. Astfel de abordări au generat un impact încă dificil de estimat asupra procesului de formare a istoricilor odată cu repetatele restructurări ale programelor universitare și favorizarea relativizării succesiunii factuale și a importanței unor acte de conduită individuală și colectivă, în favoarea așa-numitei durate lungi, răpind istoriei unul din atuurile sale ca disciplină a cunoașterii, interesul pentru diversitate și specific, influențând în egală măsură și opțiunile unei părți a publicului instruit. Sub aceste auspicii, tema comunităților fără istorie, utilizată de unii autori în relație cu anumite națiuni sau regiuni geografice, tinde să dobândească un nemeritat drept de cetate la nivelul opțiunilor consumatorului de istorie, tendință evidentă și în orientarea tematică a opțiunilor editoriale, dominate de preocupări vizând istoria marilor puteri sau a unor genuri aflate la interferența dintre istoria-știință și reflecția eseistică.

Pe de altă parte, însăși dinamica mobilității sociale, de natură să pună în cauză vechile afinități familiale și comunitare, generează un reviriment al reflecțiilor introspective și al nevoii ancestrale de apartenență a individului. Răspunsul la aceste sensibilități publice a constat într-o creștere a producției de lucrări dedicate unor așezări, urbane și rurale, lăcașuri de cult sau monumente, inegale ca valoare științifică și ignorând uneori spiritul critic, fapt care le face dificil de utilizat ca surse istorice primare.

Prudența pe care evaluarea acestora o impune istoricului profesionist nu poate conduce la ignorarea preocupărilor obiective a indivizilor și colectivităților pentru propriul trecut, căreia îi datorăm în ultimă analiză primele consemnări relevante pentru istorie în date epigrafice și surse scrise, care au preliminat apariția istoriografiei clasice greco-latine. De altfel, aceasta din urmă a prezervat și privilegiat interesul pentru afinitățile locale, recognoscibil la Herodot sau la Titus Livius, în notațiile taciteice referitoare la Britania sau în primele cronici și geste medievale. Originea ilustră, reală sau elaborată, a conducătorilor și a comunităților aflate sub autoritatea acestora, a inspirat revirimentul interesului pentru trecut în Evul Mediu, iar mitul originii troiene și demitizarea subiectului operată de istoriografia umanistă sunt plasate la originile scrisului istoric modern. La rândul lor, autorii romantici au privilegiat recuperarea realităților locale și regionale, subsumate spiritului național, iar scrisul istoric pozitivist a plasat efortul de reconstituire a istoriei „așa cum a fost", sub autoritatea de necontestat a surselor scrise, ale căror semnificații nu pot fi emancipate de sub influența intereselor locale.

Editarea celui de-al șaselea volum al colecției „Beiușul și lumea lui", sub coordonarea lui Ioan Degău, se constituie într-un posibil răspuns la aceste dileme și propune o insolită conciliere între intenția prezervării profilului unei comunități care nu își revendică o poziție de *Caput Mundi* și nici măcar nu a rămas în conștiința posterității drept un centru al mișcării naționale a românilor de talia Blajului sau Sibiului, cu preocupări de istorie generală, precum istoria administrației, a culturii sau cea militară. Din perspectiva editorului, lucrarea corespunde obiectivelor sale programatice de a recupera realitățile transilvane cu scrupulul detaliului, propriu investigației istorice profesioniste, propunând o istorie a permanențelor și mai puțin una a faliilor și cezurilor. La rândul lor, autorii acestei lucrări, care intimidează prin dimensiuni și prin disponibilitățile sale eclectice, demonstrează o dublă apartenență etică, realizând o fericită osmoză între interesul pentru trecut și spiritul civic, care inspiră preocuparea pentru ilustrarea participării propriei comunități la făurirea istoriei. Relevanța științifică a demersului este certificată de efortul de documentare care a implicat apelul la o varietate de surse bibliografice și participarea unor specialiști având un larg spectru de preocupări și aparținând unor diferite domenii ale cunoașterii, animați de forța solidarității comunitare și de intenția de a pune la dispoziția cititorilor și specialiștilor un instrument indispensabil unei istorii conectate la realitatea concretă.

Succintele considerații introductive datorate prof. univ. dr. Ioan Bolovan, membru corespondent al Academiei Române, subliniază însemnătatea acestui act de mecenat atât de puțin întâlnit în prezent și plasează acest demers în seria mai largă a inițiativelor Academiei Române de elaborare a unor instrumente esențiale pentru laboratorul istoricului: dicționare, enciclopedii și crestomații. La rândul său, Ioan Degău, personalitate a mediilor financiare ardelene, demonstrează, în termeni care amintesc de rigoarea impusă de afilierea sa profesională, însemnătatea Beiușului ca unul din primele centre ale culturii naționale românești și ca punct de interferență al biografiilor unor oameni de cultură cu relevanță națională. Lucrarea definită de înșiși autori ca o crestomație conținând restituiri biografice propune o reconstituire a istoriei administrative a Beiușului în perioada 1919–2021, la nivelul notațiilor referitoare la primarii urbei. Profilul dinamicii comunității bihorene dobândește o notă în

plus prin evocarea cetățenilor de onoare ai municipiului Beiuș, iar lectura acesteia furnizează date imposibil de ignorat pentru specialiștii în istorie socială. Cititorul are ocazia să constate multitudinea interferențelor Beiușului cu istoria culturii și științei românești, grație evocării personalităților Academiei Române care au urmat liceul „Samuil Vulcan" din Beiuș sau au locuit în Beiuș și a personalităților care au onorat Țara Beiușului. Preocuparea esențială a autorilor este relevată de revenirea la evocarea unor membri respectați ai comunității, „Oameni de seamă din Țara Beiușului". Secțiunea finală oferă date succinte de istorie militară, prin menționarea structurilor armatei române din regiune și a unor personalități care s-au distins în conducerea acestora din urmă

Această vastă colecție de informații și fragmente biografice nu își asumă opțiuni metodologice revoluționare și nu tinde către o facilă originalitate, dar are meritul de a aduce o contribuție remarcabilă la o percepție antropocentrică asupra istoriei, eliberate de sub constrângerile unei prejudecăți pseudosavante, restituindu-i dimensiunea sa genuină, aceea de viață trăită.

Florian Dumitru Soporan

Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa, Delia Cora, Cristian Culiciu (coord.), *Maramureșul istoric. Studii de istorie și arheologie*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2020.

În ultima perioadă de timp o parte din preocupările științifice din domeniul istoriei s-au axat pe studiul unor regiuni istorice. Posibil ca acest fapt să fi fost impulsionat de recenta aniversare a centenarului unui eveniment istoric care a adus o serie de schimbări în majoritatea domeniilor societății europene, dar și în interiorul societății românești. Astfel, schimbările au fost imortalizate sub forma unor monografii dedicate diferitelor regiuni istorice românești. Au fost publicate lucrări legate de regiuni ca Transilvania, Crișana și altele, iar cartea de față se înscrie în seria acelor lucrări, ea concentrând informații sub forma unor studii de istorie și arheologie cu privire la regiunea istorică a Maramureșului. Așadar, titlul lucrării este *Maramureșul istoric. Studii de istorie și arheologie*, fiind publicată în cadrul Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române în anul 2020.

Sub aspect vizual, coperta cărții este împărțită în două, în partea de sus apare titlul lucrării, care arată clar că este dedicată istoriei regiunii Maramureșului, iar faptul că titlul este plasat pe un fundal de lemn parcă scoate și mai mult în evidență caracterul istoric al lucrării, dar dincolo de titlu se reliefează elementul grafic de bază – harta istorică a comitatului Maramureș, element care concentrează atenția cititorului asupra mesajului cărții nu doar scriptic, ci și vizual.

Volumul are patru coordonatori, Mihai D. Drecin, Gabriel Moisa, Delia Cora și Cristian Culiciu, și este structurat pe patru paliere științifice, denumite generic – *Geografia locurilor*; *Învățământ și cultură*; *Politică și istorie militară*; *Societate*. Cele patru capitole nu sunt egale sub aspect structural, primul capitol are o singură lucrare, însă celelalte trei capitole au peste patru, uneori chiar nouă, lucrări în componență.

Cartea reunește o serie de studii științifice, mai exact 19 articole, care au avut ca principal subiect de cercetare Maramureșul. În fapt, cartea este rezultatul desfășurării sesiunii științifice intitulată „Contribuția Maramureșului istoric la istoria românilor", care s-a desfășurat între 25 și 27 octombrie 2013. Însă, cercetările au fost publicate sub forma actuală după șapte ani, în 2020, din cauza unor probleme de ordin financiar, aceste detalii, precum și altele ce țin de culisele publicării volumului se pot afla din secțiunea *Cuvânt înainte sau Despre Maramureșul istoric din stânga și din dreapta Tisei* (p. 9–27). De remarcat faptul că segmentul *Cuvânt înainte* este tradus în două limbi străine – engleză și franceză – astfel se transmite un mesaj de transparență și i se atribuie cărții un caracter internațional. Lucrările din volum nu sunt traduse, dar la fiecare articol abstractul se regăsește în limba engleză, uneori în germană, astfel încât cei interesați de acest subiect și din afara țării să poată consulta cartea pe scurt.

Primul palier științific – *Geografia locurilor* – cuprinde o lucrare semnată de Alexandru Ilieș și Marin Ilieș, ei abordând regiunea istorică a Maramureșului sub aspect geografic – *Țara Maramureșului: particularități geografice în spațiu și timp* (p. 31–48).

Cel de-al doilea palier se compune din cinci articole (p. 49–116). Cercetările de aici reflectă trecutul învățământului și al culturii în general în regiunea Maramureșului. Segmentul de timp care

este supus analizei este destul de larg, coboară în secolul al XVI-lea, apoi trece în perioada interbelică și ajunge până în prezent.

Cel de-al treilea palier științific cuprinde nouă lucrări, fiind cel mai mare capitol din lucrare. Studiile au fost grupate în așa fel încât să oglindească trecutul politic și istoria militară a zonei Maramureșului (p. 117–260). Cel de-al patrulea palier este alcătuit din patru studii în care au fost analizate din punct de vedere istoric diferite aspecte ale societății maramureșene (p. 261–336).

Așadar, cartea se înscrie în seria monografiilor dedicate diferitelor regiuni istorice, îmbogățind astfel „contribuțiile documentare pentru una dintre cele mai fascinante zone ale României zilelor noastre – Maramureșul".

Robert Marius Mihalache

Anca Ceaușescu, Ileana Cioarec, Georgeta Ghionea (coord.), *Comunități umane, modernizare și urbanizare în sud-vestul României*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021, 372 p.

În anul 2020, când împlinea 55 de ani de activitate în domeniul cercetării științifice românești, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor" al Academiei Române a organizat o manifestare științifică axată pe cercetarea bogatului tezaur arheologic, istoric, filologic, filosofic, lingvistic și etnografic al Olteniei. Conferința *Comunități umane, modernizare și urbanizare în sud-vestul României* s-a desfășurat în zilele de 19–20 decembrie și a reunit cercetători, profesori universitari și muzeografi care activează în cadrul unor instituții de profil din țară și din străinătate: Universitatea din Craiova, Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu" din Veliko Târnovo, Muzeul Olteniei din Craiova, Muzeul Județean „Alexandru Ștefulescu" din Gorj și Centrul de Cercetări Istorice „Pr. Dumitru Bălașa" al Filialei Județene „Matei Basarab" Vâlcea din cadrul Asociației Naționale Cultul Eroilor „Regina Maria".

Comunicările prezentate la această manifestare au fost reunite într-un volum colectiv *Comunități umane, modernizare și urbanizare în sud-vestul României*, care a văzut lumina tiparului la Editura Cetatea de Scaun din Târgoviște în anul 2021. Însumând un număr de 372 de pagini, lucrarea beneficiază de îndrumarea unui comitet științific valoros, alcătuit din acad. Victor Spinei, prof. univ. dr. Cezar Avram, prof. univ. dr. Sevastian Cercel, prof. univ. dr. Lucian Săuleanu, dr. Gheorghe Dănișor, dr. Ion Militaru și dr. Lucian Dindirică.

Coordonat de către dr. Anca Ceaușescu, dr. Ileana Cioarec și dr. Georgeta Ghionea, volumul – valorificare a proiectului de cercetare nr. 251/2021, încheiat între Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor" al Academiei Române din Craiova și Asociația Centrul de Studii și Cercetări de Drept Privat „Ion Dogaru" din cadrul Universității din Craiova – cuprinde 24 de studii și articole din domeniul științelor socio-umane semnate de: Simona Lazăr, Ileana Cioarec, Dumitru-Valentin Pătrașcu, Daniela-Liliana Pătrașcu, Laura Antoaneta Sava, Eugen Petrescu, Oana Andreia Sâmbrian, Narcisa Maria Mitu, Ion-Leone Gavrilă-Ciobotea, Cristian-Iulian Ceacîru, Lucian Popescu-Vava, Diana-Mihaela Păunoiu, Georgeta Ghionea, Silviu-Gabriel Lohon, Cornel Șomîcu, Cezar Avram, Anca Ceaușescu, Mihaela Bărbieru, Gabriel Pricină, Ion Militaru, Iustina Nica (Burci), Elena-Camelia Zăbavă, Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, Gabriela Boangiu și Roxana Deca.

Lucrarea este structurată pe patru secțiuni, precedate de un *Cuvânt înainte* (p. 9–10) semnat de dr. Dorina-Elena Rusu, membru corespondent al Academiei Române.

Prima parte, intitulată *Studii de arheologie și istorie*, cuprinde contribuții dedicate comunităților umane începând cu prima epocă a fierului în Oltenia și terminând cu epoca contemporană. Atrage atenția diversitatea abordărilor tematice: istoria reprezentărilor culturale, elitele boierești, arhitectura civilă și de apărare specifică sud-vestului României, principalele evenimente istorice din secolele XIX și XX, cum ar fi Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu și cel de Al Doilea Război Mondial (p. 13–98).

Programele de modernizare urbană, instituțiile culturale și sociale, viața economică din Oltenia de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea, bolile și epidemiile cu care s-a confruntat societatea din această parte a țării în secolele XIX și XX, realitățile și strategiile de

alimentație publică din Republica Socialistă România (1969–1989), ideologiile, practicile și elitele politice, politicile de dezvoltare aplicate în zona Olteniei după integrarea României în UE sunt teme de actualitate care se regăsesc în partea a doua a acestei lucrări, intitulată sugestiv de cele trei coordonatoare *Viața cotidiană, evoluție și modernizare urbană, instituții și elite politice* (p. 99–288).

Din partea a treia, intitulată *Studii de filosofie și filologie* (p. 289–320), se desprind idei privind evoluția concepțiilor filosofice referitoare la modelele de organizare a societății, dar și articole care analizează elementele autohtone, de limbaj popular, registrul oral, popular și dialectal care au rolul să sublinieze trăsăturile lingvistice ale comunităților rurale din zona Olteniei.

Contribuțiile din partea a patra, *Studii culturale. Elemente de identitate românească* (p. 321–372), au rolul de a evidenția specificul arealului sociocultural al Olteniei, metodele empirice de tratare a unor afecțiuni cu ajutorul plantelor medicinale, elementele de patrimoniu cultural material și imaterial, schimbările de mentalitate survenite la nivelul comunităților rurale, tradițiile și obiceiurile specifice satului oltean. Acestea urmăresc să-l familiarizeze pe cititorul avizat nu numai cu metodologia utilizării documentului etnografic, dar și cu valorile arhaice care s-au transmis până în zilele noastre.

Volumul are meritul de a facilita accesul specialiștilor, dar și al pasionaților de cunoaștere la cercetările legate de istoria, cultura și tradițiile din zona Olteniei.

Simona Lazăr

Mircea-Dan Bob-Bocşan, Sevastian Cercel (coord.), *Despre (r)evoluţii în drept. Studii dedicate centenarului Vladimir Hanga*, Editura Academiei Române şi Editura Universul Juridic, Bucureşti, 2021, 545 p.

Publicarea volumului *Despre (r)evoluţii în drept. Studii dedicate centenarului profesorului Vladimir Hanga* vine – după cum ne declară coordonatorii – în întâmpinarea unui moment special: *centenarul naşterii profesorului doctor docent Vladimir Hanga*. Apărut sub coordonarea domnilor profesori Mircea-Dan Bob-Bocşan şi Sevastian Cercel, volumul se dovedeşte un proiect necesar de cunoaştere a unei figuri reprezentative a istoriei dreptului românesc, precum şi a domeniilor în care omagiatul a activat didactic şi ştiinţific: Drept roman, Drept succesoral, Istoria statului şi dreptului românesc, Drept internaţional privat etc.

Profesorul Vladimir Hanga a parcurs toate treptele necesare constituirii unui profil profesional enciclopedic, de la asistent la profesor universitar, de la decan al Facultăţii de Drept din cadrul Universităţii „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, la prorector al aceleiași instituții de învățământ superior, remarcându-se ca expert ONU pentru drepturile civile şi politice (1977–1984) şi membru al Curţii Permanente de Arbitraj de la Haga (1984–1989). A oferit studenţilor săi, tinerilor cercetători şi întregului corp profesional al jurisconsulţilor o operă valoroasă, având contribuţii însemnate în traducerea din limba latină a documentelor medievale transilvănene apărute în 10 volume în: *Documente privind istoria României.* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1953. Iată numai câteva dintre cărţile sale: *Originea şi structura posesorie a căsătoriei sine manu*, Bucureşti, 1946; *Instituţiile alimentare romane*, Bucureşti, 1948; *Cetatea celor şapte coline*, Bucureşti, 1957; *Istoria generală a statului şi dreptului. De la origini la revoluţiile burgheze*, Bucureşti, 1958; *Caius Iulius Caesar*, Bucureşti, 1967 (tiraj 30 000 de exemplare); *Drept privat roman*, Bucureşti, 1971; *Alexandru cel Mare*, Bucureşti, 1974 (tiraj 50 000 de exemplare); *Mari legiuitori ai lumii*, Bucureşti, 1977; *Les institutions du droit coutumier roumain*, Bucureşti, 1988; *Instituţiile lui Iustinian*, Bucureşti, 2005 etc. Mărturie a pasiunii pentru istoria dreptului şi a acribiei Domniei Sale stau, de altfel, cursurile şi manualele de drept succesoral românesc şi de drept privat roman, cele peste 100 de articole şi studii publicate în reviste de specialitate din ţară şi străinătate, precum şi cursurile şi prelegerile susţinute la Collège d'Europe (Bruges), Facultatea de Drept din Heidelberg, universităţi din Sassari (Italia), Geneva şi New York.

Coordonatorii volumului au optat pentru o structură compartimentată în secţiuni.

Prima secţiune a fost rezervată prezentării volumului şi expunerii biografice şi bibliografice a profesorului omagiat. Într-o scurtă introducere (p. 11–12), prof. univ. dr. Mircea-Dan Bob-Bocşan

precizează că a iniţiat editarea volumului „în calitate de discipol al profesorului Vladimir Hanga”, în cadrul unui proiect dedicat istoriei dreptului, care, pe viitor doreşte atragerea unor reputaţi specialişti din ţară şi din străinătate. Pentru publicarea acestuia a fost susţinut de Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopşor” al Academiei Române din Craiova şi de Asociaţia „Centrul de Studii şi Cercetări de Drept Privat” din cadrul Facultăţii de Drept a Universităţii din Craiova, în cadrul proiectului de cercetare ştiinţifică încheiat între cele două instituţii: *Istoria dreptului românesc. Momente şi personalităţi: Vladimir Hanga*.

Următoarele patru secţiuni: *Despre (r)evoluţii în dreptul roman* (p. 32–147), *Despre (r)evoluţii în istoria dreptului* (p. 151–295), *Despre (r)evoluţii în dreptul succesoral* (p. 299–407), *Varia despre (r)evoluţii în dreptul contemporan* (p. 411–545) reunesc 31 de contribuţii, semnate de discipoli ai profesorului Victor Hanga şi de specialişti ai istoriei dreptului, selectaţi din importante centre universitare, precum şi din institutele de cercetare ale Academiei Române: prof. dr. Sevastian Cercel (directorul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăeşcu-Plopşor”), prof. dr. Lucian Bercea, lector Dan-Adrian Cărămidariu (Facultatea de Drept Privat a Universităţii de Vest din Timişoara), prof. dr. Mircea-Dan Bob-Bocşan, dr. Alina-Emilia Ciortea, lector dr. Arthur Mihăilă, conf. dr. Dan-Andrei Popescu (Universitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca), prof. dr. Valerius Ciucă (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi), prof. dr. Mircea Duţu (directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române), prof. emeritus Gabor Hamza (Universitatea „Eötvös Loránd” din Budapesta), prof. emeritus Philip Thomas (Universitatea din Pretoria), conf. dr. Tomislav Karlović (Universitatea din Zagreb), prof. dr. Christine Morin (Universitatea Laval din Quebec), prof. Jakob Fortunat Stagl (Universidad de Chile, Santiago de Chile), prof. dr. Dan-Constantin Mâţă (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi) etc.

Temele dezbătute în cuprinsul volumului sunt extrem de variate: de la studiul dreptului în şcolile Romei Antice, la *colonii* şi *arenda* pământului în Roma Antică, de la unificarea legislativă a Principatelor Române şi consolidarea dreptului în primele decenii ale Regatului României, la unificarea legislativă – marea provocare a României Mari –, de la natura juridică a Proclamaţiei de la Islaz, la aspectele juridice privind sănătatea publică în contextul istoric al marilor epidemii, de la căsătoria şi regimurile matrimoniale în dreptul roman, la condiţia juridică în familia postmodernă. În ceea ce priveşte conţinutul propriu-zis al studiilor cuprinse în acest volum mă limitez doar la transmiterea acestor informaţii în ideea de a-l incita pe cititor spre lectură şi de a descoperi informaţii utile referitoare la temele abordate.

Prin editarea acestui volum s-a adus un real omagiu distinsului profesor doctor docent Vladimir Hanga, iar prin studiile şi articolele publicate, o contribuţie însemnată la îmbogăţirea datelor în domeniile abordate de autori, pentru că, aşa cum ni se dezvăluie în paginile volumului, „dreptul roman nu este numai istorie şi cultură, ci, în egală măsură, actualitate şi adevăr, pentru că toate instituţiile şi conceptele dreptului privat de astăzi sunt creaţia juriştilor Romei... în sarcina juriştilor fiecărei epoci fiind adaptarea acestuia la prezentul trăit” (p. 393–394). Socotim oportună alegerea titlului pentru volumul publicat de Editura Academiei Române şi Editura Universul Juridic din Bucureşti, două dintre prestigioasele instituţii din peisajul ştiinţific românesc actual.

Georgeta Ghionea

Vasile Pușcaș, *Keith Hitchins: The Historian's Honesty / Onestitatea istoricului*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2021, 169 p.

La 1 noiembrie 2021 se împlinește un an de la trecerea la cele veșnice a renumitului profesor de la Urbana-Champaign din Statele Unite ale Americii și savant de talie mondială, Keith Hitchins (1931–2020). Amintirea sa rămâne vie în rândurile istoricilor români și a publicului larg din țara noastră, deoarece cărțile sale referitoare la istoria românilor s-au bucurat de un mare succes de piață, aflându-se în continuare pe rafturile librăriilor din România. Dincolo de statura sa intelectuală, bine reflectată atât în activitatea sa academică de peste cinci decenii la o universitate situată în topul primelor cincizeci de universități din lume, cât mai ales în opera sa prodigioasă, care depășește

cincizeci de cărți de autor, Keith Hitchins, după cum mărturisesc la unison cei ce l-au cunoscut și cei ce au colaborat cu el pe parcursul formării lor academice, rămâne în amintire drept un „mare om" vrednic de această aleasă și rară floare a virtuților pe care o numim îndeobște „recunoștință".

Cartea pe care o supun acum atenției este tocmai rodul recunoștinței unui fost student față de profesorul și istoricul Keith Hitchins. Cel ce aduce acest buchet al recunoștinței în forma unui volum bilingv, englez-român, apărut în primăvara anului 2021 la Editura Școala Ardeleană din Cluj-Napoca, este domnul Vasile Pușcaș, profesor Jean Monnet Ad Personam la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, cercetător la Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, expert în relații internaționale, reputat fost diplomat al României, membru corespondent al Academiei Române din 15 septembrie 2021. Domeniile de cercetare în câmpul cărora s-a consacrat profesorul clujean sunt Istoria contemporană, Relații internaționale, Negocieri europene, Relații transatlantice și Europa Centrală și de Est, cele peste cincizeci de cărți publicate în țară și peste hotare acoperind toate aceste compartimente ale cunoașterii și istoriografiei.

În prefața semnată la 25 februarie 2021, autorul dezvăluie resorturile acestui nou proiect editorial, subliniind că volumul a fost tipărit în apropierea zilei de naștere a lui Keith Hitchins (2 aprilie 1931), când acesta ar fi împlinit 90 de ani, „ca semn de nemărginită apreciere și profund respect pentru înaltul său umanism și tot ce a realizat în domeniul istoriografic, dar mai ales pentru efortul lui continuu în dezvoltarea dialogului cultural româno-american/occidental, pentru încrederea că națiunea română este înscrisă pe calea integrării în europenitate" (p.12). Scopul cărții este de a oferi un „portret biobibliografic al distinsului istoric Keith Hitchins", fără însă a epuiza „toate aspectele și nuanțele operei istoriografice a marelui istoric", reprezentând mai degrabă o invitație adresată istoricilor de a dezvolta interesul pentru opera „de mare cinste și valoare" a lui Keith Hitchins (p.13).

Cunoscându-l prin intermediul lucrărilor sale încă din anul 1974 și apoi personal din 1981, universitarul clujean Vasile Pușcaș a intitulat această carte despre Keith Hitchins apelând la una din caracteristicile principale ale personalității și operei profesorului american: „onestitatea". Vasile Pușcaș îl introduce și îl conduce pe cititor în viața și opera lui Keith Hitchins, reliefând foarte clar trăsăturile de caracter și punctele forte ale istoriografiei profesorului american, subliniind totodată ceea ce Domnia Sa a învățat în tot acest timp de la marele savant. Referitor la omul Keith Hitchins, autorul schițează următoarea descriere: „reținut, modest și înțelept, mereu preocupat de carte", generos, sobru și natural, caracterizat de un umanism debordant, a cărui ușă era permanent deschisă, fapt pentru care, privit în epoca dificilă a războiului rece în care a trăit, acesta poate fi asemănat metaforic unei oaze într-un deșert. Despre profesorul și savantul Hitchins, Vasile Pușcaș menționează că se comporta ca un veritabil mentor, „un tutore de mare preț", de o „incontestabilă autoritate academică și științifică", care n-a trăit în universitate ca într-un „turn de fildeș", ci a fost preocupat continuu să observe și să se documenteze asupra sensibilităților cotidiene, să dialogheze cu studenții, colegii, amicii și opinia publică de pe toate meridianele globului. „Cursurile pe care le preda", precizează autorul, „aveau nu doar o substanță foarte adecvată nivelului de studiu, dar și o estetică elevată, ambele susținute cu pasiune și pe un ton colocvial" (p. 87). Un dascăl poliglot, pasionat de lectură, de cercetare și de analiza surselor istorice și mai puțin interesat de participarea la conferințe și manifestări științifice, pe care le considera prea cronofage și energofage. Nu în ultimul rând, se subliniază faptul că Hitchins „și-a conceput meseria de istoric în organică relație cu predarea acestei discipline la Universitate", parcursul său academic derulându-se pe durata a șase decenii, de la etapa de instructor și asistent universitar (1958–1967) la Wake Forest University din statul North Carolina și la Rice University din Houston, Texas, la cea de profesor asociat (1967–1969) și profesor titular (1969–2019) la Departamentul de Istorie la University of Illinois at Urbana-Champaign, instituție care deține cea mai mare colecție de surse documentare și publicații privind istoria românească din SUA după Library of Congress și Biblioteca de la Universitatea Harvard. La această universitate nord-americană, magistrul Keith Hitchins a predat istoria naționalismului, istoria României și a Europei Centrale, istoria Monarhiei Habsburgice, istoria Europei de Sud-Est, istoria Asiei Centrale etc. (p. 87). În cele cinci decenii de activitate la Urbana-Champaign, Keith Hitchins a format „numeroși specialiști în istoria acestei arii europene, inclusiv în istoria României, care sunt acum angajați la diferite universități americane și europene". Deschiderea sa spre spațiul academic românesc și relațiile de amiciție cultivate pe parcursul deceniilor cu istorici și oameni de cultură

români din marile centre universitare ale țării (București, Cluj-Napoca, Iași, Timișoara, Sibiu, Alba Iulia, Târgu Mureș, Constanța), l-au transformat într-o prezență caldă și competentă, fiind respectat și elogiat, dispus întotdeauna să ajute în momente dificile (p. 88).

Despre opera istorică și stilul istoriografic al lui Keith Hitchins, autorul precizează că este una clară, logică și rațională, lecția istoricului american constând, între altele, în marea sa „deschidere și accesibilitate către publicul larg, nu doar spre mediul academic ori istoriografic", iar despre metoda sa de lucru se precizează: „fiind foarte atent la exprimare și formularea termenilor discursului istoriografic, el scria și rescria propriul text de câteva ori, până când considera că a obținut o claritate de cristal și un rafinament și eleganță stilistică demne de toată admirația" (p. 84). Pentru Keith Hitchins, notează Vasile Pușcaș, „scrierea istoriei a fost o activitate intelectuală. El nu intră în categoria celor care se întreabă mereu dacă istoricul este obiectiv sau subiectiv, ci-și propune să fie corect și onest. Ce înseamnă aceasta? În primul rând o înfățișare a tuturor aspectelor societale, fără părtinire, dar și prezentarea sensului trecutului pentru înțelegerea de către contemporani" (p. 80). Cât despre subiectele și temele cultivate de Hitchins, profesorul clujean sintetizează următoarea descriere: „A debutat cu istoria mișcării naționale a românilor din Transilvania, deci pe palierul istoriei culturii și istoriei politice, dar pe parcursul cercetărilor a dezvoltat o specializare pe orizontală și una pe verticală. Astfel, s-a preocupat și de istoria socială, economică, instituțională, biografică etc. și a dezvoltat reconstituirea istoriografică spre aria identității naționale, istoria întregului spațiu românesc, dedicând lucrări de referință proceselor de modernizare și europenizare ale românilor, în secolele XVIII–XX" (p. 80–81).

Opera istoriografică și publicistică a profesorului Keith Hitchins este restituită în capitolul trei, intitulat: „Bibliography of Historian Keith Hitchins", structurată pe cărți (59), studii și articole (243), recenzii și necrologuri (289), publicate între anii 1963 și 2018 (p. 93–162). Urmează o listă compusă din 16 titluri despre Keith Hitchins (p. 163–164) și un indice de nume, lucrări și localități (p. 165–169).

Nu în ultimul rând, trebuie precizat că volumul are o ținută grafică și tipografică elegantă, coperta întâi reproducând o fotografie a profesorului Keith Hitchins ajuns la vârsta senectuții, iar coperta patru ilustrează un *puzzle* reușit și sugestiv al coperților celor mai importante volume ale savantului american dedicate istoriei românilor. Publicată la Cluj-Napoca sub patronajul Academiei Române și a Institutului de Istorie „George Barițiu", cu sprijinul financiar al Fundației „Transilvania Leaders", cartea universitarului Vasile Pușcaș prezintă viața și opera unuia dintre cei mai străluciți istorici și sinceri prieteni ai românilor de pe continentul nord-american din a doua jumătate a secolului XX și primele trei decenii ale secolului XXI: Keith Hitchins. Cu toate că se adresează primordial istoricilor, cartea le stă la îndemână de acum înainte tuturor celor preocupați de opera lui Keith Hitchins, precum și celor pasionați sau interesați de cunoașterea istoriei moderne și contemporane a României.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Cosmin Popa, *Elena Ceauşescu sau anatomia unei dictaturi de familie*, Editura Litera, Bucureşti, 2021, 320 p.

Lucrarea îşi propune să fie un studiu monografic care să surprindă ascensiunea, implicarea şi influenţa politică a Elenei Ceauşescu la vârful puterii din România în ultimele decenii de regim comunist.

Cartea urmăreşte cu ajutorul documentelor de arhivă atât secvenţele biografiei politice a Elenei Ceauşescu, cât şi paşii făcuţi de Nicolae Ceauşescu spre conducerea bicefală. Autorul plasează regimul politic al lui Ceaușescu sub semnul mai multor diversiuni, una dintre cele mai importante fiind cea de gen (p. 33–35). Sub masca diversiunii care a pus în centru lozinca egalității femeilor în raport cu bărbații, Ceaușescu a dorit să prezinte promovarea consoartei sale în înalte funcţii politice ca pe o avansare firească şi lipsită de subiectivism, care se integrează – chipurile – unui proces general de implicare a femeilor în viaţa socială şi politică. Turneul asiatic din vara lui 1971 i-a întărit credinţa că oamenii de mare răspundere trebuie recrutaţi din familie. Contrazicând un anumit imaginar popular precum şi memorialistica foştilor nomenclaturişti, autorul demonstrează cu

documente că nu avem de-a face cu un Ceauşescu bun, sau mai puţin rău din punct de vedere politic, şi o Elena Ceauşescu rea. Concluzia – susţinută cu surse istorice – este aceea că a existat o potenţare reciprocă în cazul celor doi. „Cursul conservator" (dogmatic, neostalinist) al politicii comuniste nu i se poate imputa în primul rând Elenei, ci lui Nicolae Ceauşescu (iar un exemplu ar fi limitarea drastică a deplasărilor în străinătate începând din 1973, măsură pentru care a pledat în mod obstinat secretarul general al CC al PCR – p. 35).

Impactul prezenţei Elenei Ceauşescu la vârful ierarhiei comuniste româneşti este discutat şi în capitolul 2, secţiune care surprinde atât modul cum s-au modelat documentele de partid şi politica de cadre conform voinţei soţiei secretarului general, cât şi fenomene precum reproletarizarea partidului sau începutul ascensiunii politice a lui Nicu Ceauşescu. Mi se pare importantă şi sustenabilă ideea revoluţiei infracţionale, idee pusă în practică de N. Ceauşescu prin graţierile succesive de până în 1989, prin reducerea pedepselor şi prin transferul judecăţii de la instanţe la nivelul întreprinderilor. „Ceauşescu – scrie autorul – produsese singura sa revoluţie autentică, cea infracţională, prin creşterea gradului de contagiune a comportamentelor infracţionale în societate, fapt care avea să-şi pună amprenta asupra moralităţii publice din societatea românească mult timp de atunci încolo" (p. 64). Este un contrast profund între această realitate a unei infracţionalităţi generate în bună parte de sistemul social-politic şi ideile pretins generoase oficiale, multe precizate în codul moral al comunistului. Codul a fost adoptat în 1974 şi impunea un set de criterii ideologice, civice şi morale ale membrilor de partid: căsătoria şi loialitatea nestrămutată în cuplu deveneau trăsături esenţiale, evident alături de respectarea legii. Modelul era chiar cuplul ceaușist, care justifica o dată în plus avansarea politică a Elenei Ceauşescu. În locul creșterii moralităţii şi al unui regim politic dezirabil s-a ajuns la dictatură bicefală, obsecenitate publică şi infracţionalitate sporită.

Ideea diversiunii prin politica de gen este continuată în cap. 3 (*Fals tratat de feminism în comunism*), care constată tripla opresiune a femeii în timpurile ceaușismului (politică, domestică, economică), fenomen ce a cunoscut o acutizare. Potrivit lui Cosmin Popa, aşteptările în cazul încurajării participării femeilor în viaţa social-politică şi economică erau nerealiste mai ales din cauza politicilor contradictorii – pe de o parte, femeile erau încurajate prin politica pronatalistă să devină mame, să se consacre mai mult vieţii de familie, pe de altă parte erau chemate în solicitanta viaţă partinică sau în economie, inclusiv pe funcţii de sudor, strungar ș.a. Concluzia corectă a autorului este că regimul arătase mai multă consecvenţă în rezolvarea deficitului de forţă de muncă prin atragerea femeilor în număr mare în uzine. De fapt, nu au triumfat politicile feministe în context comunist, ci Elena Ceauşescu şi „curtea sa feminină", cum sugerează Cosmin Popa referindu-se la grupul femeilor politiciene promovate de „Tovarăşa".

Autorul documentează inclusiv impactul destul de rapid al preluării controlului cadrelor de către Elena Ceauşescu. De fapt, mai ales după 1977–1978, se vădeşte şi în cazul Elenei Ceauşescu amprenta socializării sale politice în stalinism, realitate ce era valabilă şi pentru soţul ei. Cosmin Popa constată introducerea unei serii de proceduri care masca revenirea la moravurile sectoarelor de cadre din anii 1950; între altele se accentuează românizarea partidului (prin introducerea criteriului etnic) şi turnura antiintelectuală a regimului. Cosmin Popa încearcă să răspundă şi la o întrebare presantă prezentă după 1989: cum de a fost posibil? Cum de a promovat atât de repede şi de ce a rezistat Elena Ceauşescu atât de mult la vârful partidului? Autorul susţine, tot prin recursul la izvoare, că, în schimbul loialităţii depline faţă de cuplul Ceauşescu, nomenclatura „putea abuza de puterea sa, putea să-şi extindă sistemul special de repartiţie a bunurilor şi serviciilor, prin furt şi deturnare şi putea să se bucure de obişnuitele privilegii ale unei nomenclaturi comuniste". Era o „nouă clasă", în termenii lui Djilas, imună în mare parte la controale, tulburată doar periodic de „rotația cadrelor", mecanism în care era implicată Elena Ceauşescu alături de soţul său.

Capitolul 5 – *Maniere şi manii în „vremea holerei"* (p. 125–192) – ne introduce mai mult în intimitatea intelectuală a Elenei Ceauşescu, precum şi în universul ei domestic. Autorul revine şi asupra temei singularizării răului, asociat de memorialişti politici doar cu Elena Ceauşescu, şi demonstrează că multe dintre metehnele care i se imputa doar ei au aparţinut de fapt amândurora. „Nicolae era obsedat de reducerea resurselor alocate populaţiei, iar Elena nu făcea decât să-i susţină cum putea mai bine obsesia. Odată cu înaintarea în vârstă, orice privaţiune impusă populaţiei era justificată prin trimiteri la perioadele de dinaintea comunismului, de fapt la «tinereţea revoluţionară» a celor doi". Invidia, mania de a primi informaţii sordide despre apropiaţi, despre cadre, zgârcenia,

meschinăria, obsesia pentru lux, cadouri şi titluri ştiinţifice – sunt şi ele probate documentar. O concluzie simplă, legată de titlurile ştiinţifice primite din Occident de Elena Ceauşescu – analfabetă funcţională în termenii de azi – este aceea că instituţiile academice şi universitare vestice au dovedit pur şi simplu faptul că nu s-au ghidat după criterii obiective, ci au vădit interese meschine.

În ultima parte a lucrării sunt detaliate „strategiile de clan", cum le numeşte autorul, strategii de consolidare şi perpetuare a puterii, de asigurare a unui control crescut în cazul Elenei Ceauşescu. Este de fapt o descriere a sistemului politic structurat în jurul ideii de lider, sistem care a deposedat nomenclatura de multe atribuţii şi prerogative (p. 193). Cosmin Popa documentează apariţia şi funcţionarea Cabinetului 2, mai ales de-a lungul anilor 1980, cu consecinţe funeste asupra politicii de cadre, culturii, ştiinţei şi chiar a economiei. Lucrarea furnizează informaţii şi despre puterile dobândite de Elena Ceauşescu în materie de politică economică, oferind detalii şi despre modul cum se schimbă maniera de guvernare sub impactul ascensiunii soţiei secretarului general. Cred că se susţine şi ideea că, în realitate, Constantin Dăscălescu între anii 1982 şi 1989 „a fost prim-ministru al României; într-un guvern condus de Elena Ceauşescu *de facto*" (p. 197). Cartea se constituite într-o lucrare de referinţă privind biografia politică a Elenei Ceauşescu.

Cristian Vasile

Mara Mărginean, Mirela Popa-Andrei, Attila Varga (coord.), *Dicționarul membrilor Institutului de Istorie din Cluj (1920–2020)*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2020, 596 p.

La începutul lunii februarie 2020, Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române din Cluj-Napoca a sărbătorit un secol de existență. Fondat la 1 februarie 1920 în cadrul Universității „Daciei Superioare" din Cluj, prin actul fundațional, în valoare de 400 000 lei, al Regelui Ferdinand I, „Institutul de Istorie Națională", cum s-a numit în epocă până în anul 1948, este cel mai vechi institut de profil din România, având o continuitate instituțională neîntreruptă până în ziua de astăzi. Inițiativa întemeierii acestui institut de istorie le-a aparținut istoricilor de mare prestanță, profesori ai universității clujene și membri titulari ai Academiei Române, Alexandru Lapedatu (1876–1950) și Ioan Lupaș (1880–1967), făuritori ai Marii Uniri, luptători naționali, actori politici interbelici și victime ale regimului comunist. În prelegerile inaugurale ale cursurilor de „Istorie veche a românilor" (A. Lapedatu, 6 noiembrie 1919) și „Istorie a Transilvaniei" (I. Lupaș, 11 noiembrie 1919), cel dintâi a schițat un adevărat program de cercetare pentru istoricii români transilvăneni, iar celălalt a susținut o pledoarie publică în favoarea întemeierii Institutului de Istorie. Din acest motiv, cei doi sunt considerați cofondatorii institutului, fiind și primii codirectori ai acestuia în intervalul 1920–1938 (Lapedatu) și 1920–1945 (Lupaș). Conform voinței regelui și a celor doi fondatori, Institutul a avut menirea studierii instituționalizate a „istoriei române, atât de vitreg tratată sub stăpânirea trecută", adică înainte de unirea Transilvaniei cu România, motiv pentru care a și fost botezat „Institutul de Istorie Națională".

În 14 martie 1920, Ioan Lupaș a dezvoltat într-un articol publicat inițial în ziarul clujean „Dacia Traiană" misiunea institutului în societatea românească transilvăneană de după Marea Unire, subliniind că noua instituție va coordona un program coerent de cercetare științifică asupra trecutului românilor transilvăneni, asemănând statutul noii fundații regale cu cea a unui templu și evidențiind valoarea morală și națională a studierii și cunoașterii istoriei: „Deci, un templu pentru religia trecutului nostru românesc este menit a fi proiectatul institut de istorie națională. Cei ce vor intra într-însul ca slujitori devotați – profesorii și studenții – vor trebui să fie pătrunși de adevărul că istoria este ca un pom al cunoștinței binelui și a răului ... Ei vor intra deci în serviciul acestui institut cu un sentiment de pietate pentru trecutul nostru, învăluit încă, în multe părți ale sale, într-o negură destul de deasă. În acest institut se vor putea concentra cu timpul toate mijloacele științifice potrivite a facilita munca profesorilor și a o împintena pe a studenților. Obișnuindu-se a înțelege tainicul glas al trecutului, prin sârguincioasă lucrare împreună, vor face să sporească din an în an știința istoriei naționale, atât de instructivă și necesară, fiind ea o datorință față de viitorul, de la care așteptăm

rectificarea acelui trecut. De aceea scopul Institutului de Istorie Națională va fi – pe lângă împărtășirea cunoștințelor privitoare la metoda cercetărilor istorice și pe lângă procurarea mijloacelor necesare pentru înlesnirea acestor cercetări – mai ales trezirea unui interes larg, luminat și statornic pentru înțelegerea trecutului nostru… Cei ce vor pleca din Institutul de Istorie Națională înarmați cu un astfel de interes luminat și statornic nu vor putea să rătăcească în drumul lor. Ei nu vor lipsi de la datoria de a sădi în sufletul generațiilor tinere patriotismul și simțul istoric despre care Eminescu spune că este «singurul care întărește împărățiile». Cu știința e același lucru ca și cu dreptatea: împărțită cât mai des și între cât mai mulți, nu scade, nu se împuținează, ci cu atât mai mult sporește valoarea și puterea ei. Fie ca Institutul de Istorie Națională să poată contribui cât mai curând la această sporire, devenind un important factor de educație și conștiință națională”[1].

La fel ca în cazul oricărei instituții omenești și Institutului de Istorie din Cluj i-au dat viață oamenii, membrii acestuia, toți cei ce și-au desfășurat activitatea sub egida sa în cei o sută de ani de funcționare neîntreruptă. Iar aceștia nu au fost deloc puțini, numărul lor ridicându-se la circa 250, avându-i în vedere pe toți cei ce au activat, în diferite momente și cu diverse specializări, nu numai istorici, sub cupola Institutului. Mai ales istoricii care au activat în cadrul acestui prestigios institut s-au străduit după putere să împlinească dezideratul fondatorilor și să contribuie la cercetarea și restituirea profesionistă a istoriei naționale și universale, punându-se astfel în slujba științei istorice și a națiunii române.

Cu prilejul centenarului Institutului de Istorie „George Barițiu” – denumit astfel în anul 2002, la propunerea academicianului Camil Mureșanu (1927–2015), directorul de atunci al Institutului –, adunarea generală din vara anului 2019 a decis întocmirea unui dicționar al membrilor Institutului de la fondare până în prezent, coordonarea lucrării fiind asumată de cercetătorii științifici Mara Mărginean, Mirela Popa-Andrei și Attila Varga. Din considerente de timp și de spațiu s-a decis includerea în paginile dicționarului doar a persoanelor implicate în programele de cercetare istorică a Institutului, membrii foști și actuali ai Departamentului de Studii Socio-Umane, alipit Institutului în anul 2002, nefiind cuprinși în volum. Cei trei coordonatori au extras numele membrilor Institutului din *Bibliografia* membrilor Institutului, publicată în anul 2008, și din documentele arhivei Institutului, definitivând lista acestora și punând-o la dispoziția cercetătorilor din Institut pentru a-și alege fiecare numele celor ale căror fișe biobibliografice urmau să le întocmească. Documentarea, centralizarea și uniformizarea medalioanelor biobibliografice, realizarea studiului introductiv și definitivarea dicționarului s-a derulat vreme de un an și jumătate până în decembrie 2020, volumul văzând lumina tiparului în vara anului 2021 sub egida Academiei Române și a Institutului de Istorie „George Barițiu”, cu sprijinul financiar al Asociației Societatea Istorică „George Barițiu” din Cluj-Napoca, având o frumoasă ținută editorială și o calitate tipografică impecabilă.

Dicționarul este constituit din două părți, prima cuprinzând prefața directorului Ioan Bolovan (p. VII–VIII), studiul introductiv și o notă asupra ediției, ambele semnate de coordonatori (p. IX–CXVI), și lista celor 26 de autori (Mircea-Gheorghe Abrudan, Susana Andea, Radu Ardevan, Iosif-Marin Balog, Mihaela Bedecean, Remus Mircea Birtz, Ioana Bogdan Cătăniciu, Remus Câmpeanu, Ela Cosma, Daniela Deteșan, Adinel-Ciprian Dincă, Cristian Găzdac, Lidia Gross, Nicoleta Heghedűs, Loránd Mádly, Mara Mărginean, Mihai Olaru, Corneliu Pintilescu, Mirela Popa-Andrei, Marius Porumb, Vasile Rus, Aurel Rustoiu, Ottmar Trașcă, Veronica Turcuș, Attila Varga și Victor Valentin Vizauer), iar partea a doua, cea mai consistentă, conține medalioanele celor 165 de cercetători ai Institutului de Istorie din Cluj dintre anii 1920–2020 (p.1–562), ordonate alfabetic, urmate de o listă a personalului auxiliar al Institutului (p. 563–568), bibliografia utilizată (p. 569–583) și Indicele membrilor Institutului (p. 585–588).

În prefață, directorul actual al Institutului, profesorul universitar Ioan Bolovan, membru corespondent al Academiei Române, reliefează importanța anului 2020 pentru istoria Institutului, punctează principalele realizări ale instituției prin care s-a impus în peisajul istoriografic și cultural românesc și internațional în primul secol de existență și subliniază faptul că factorul uman este cel ce a însuflețit instituția. „Cu deplină satisfacție”, menționează domnia sa, „trebuie să constatăm că

[1] Ion Lupaș, *Fundațiunea Universitară a Regelui Ferdinand*, în *Serbările pentru inaugurarea Universității din Cluj 31 ianuarie – 2 februarie 1920*, ediție anastatică, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2020, p. 118–121.

membrii Institutului (cam 250 în acest veac, dacă avem în vedere și cercetătorii din domeniul științelor sociale, care în anumite perioade au activat sub umbrela generoasă a Institutului) s-au achitat cu onestitate și profesionalism de această misiune. Ei s-au străduit, atât cât le-a stat în putință, ca idealurile lor să prindă contur, au suferit și s-au bucurat, au făcut compromisuri, s-au eliberat de umori și au renunțat la orgolii etc., toate pentru ca Institutul de Istorie Națională sau Institutul de Istorie „George Barițiu" să-și poată continua aventura în slujba științei istorice și a națiunii. În primul rând, directorii Ioan Lupaș (1920–1945), Alexandru Lapedatu (1920–1938), Ioan Moga (1945–1948), Constantin Daicoviciu (1949–1973), Ștefan Pascu (1973–1990), Aurel Răduțiu (1990–1995), Camil Mureșanu (1995–2007), Nicolae Edroiu (2007–2018) au fost personalități exemplare care au știut să fie nu doar savanți recunoscuți pe plan național și internațional, ci și lideri care au coagulat oameni, proiecte și idei, asigurând astfel supraviețuirea instituției în împrejurări nu întotdeauna faste… Nu în ultimul rând, cei aproximativ 250 de cercetători care i-au trecut pragul vreme de o sută de ani, români, maghiari, germani, evrei etc., au format o adevărată familie, de cele mai multe ori unită și solidară, uneori măcinată de tensiuni și orgolii alimentate de un cadru social-politic neadecvat… Așadar, mai presus de toate, ceea ce conturează identitatea instituției noastre sunt oamenii. Ei au creat, individual și colectiv, lucrări fundamentale pentru istoriografia românească și nu numai".

Studiul introductiv dedicat istoriei Institutului este intitulat sugestiv *Un veac de cercetare academică românească în Transilvania: Institutul de Istorie din Cluj (1920–2020)*, fiind structurat de cei trei autori-coordonatori pe cele patru mari perioade de evoluție și dezvoltare a Institutului, când acesta s-a aflat sub tutela *Almei Mater Napocensis* (1920–1949, 1975–1990) și a Academiei Române (1949–1975, 1990–prezent), și anume:

„I. Perioada interbelică și refugiul la Sibiu" (1920–1945), dezvoltând temele cuprinse în subtitlurile expresive: „Introducere", „Înființare și primii directori", „Programul Institutului și organizarea activității științifice", „Publicațiile Institutului de Istorie Națională din Cluj", „Biblioteca Institutului", „Personalul științific și administrativ", „Edificiul" și „Refugiul la Sibiu".

„II. Perioada postbelică (1945–1989)", având subcapitole grăitoare, precum „Introducere", „Ambiguitățile transferului de autoritate de la Universitatea «Victor Babeș» la Academia RPR", „Evoluții instituționale ale nucleului de cercetare clujean", „Oameni și practici profesionale", „Sectorul de istorie medie", „Sectorul de istorie medievală", „Sectorul de istorie contemporană" și „Publicații periodice".

„III. Institutul după 1990", cu detalierea evoluției instituționale și subcapitolele consistente dedicate activității și realizărilor colectivelor de cercetare a istoriei medievale (*Documenta Romaniae Historica*), premoderne (*Izvoarele Răscoalei lui Horea* și *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*), moderne (documentele Revoluției de la 1848–1849 din Transilvania, izvoarele mișcării naționale din Transilvania între anii 1849 și 1918 și corespondența lui George Barițiu) și contemporane (*Bibliografia istorică a României*, activitatea Consiliului Dirigent, colectivizarea agriculturii, evoluția întreprinderilor metalurgice din Transilvania, istoria minorităților naționale), precum și a căilor utilizate pentru diseminarea și vizibilitatea în istoriografie și în societate a activității Institutului (conferințe, comisii mixte, publicații).

„IV. Perioada actuală: Institut de excelență cu deschidere internațională", în care sunt explicitate reorganizările efectuate în anul 2018, odată cu debutul directoratului profesorului Ioan Bolovan, când vechile sectoare au fost comasate în două structuri de cercetare noi: Sectorul de istorie națională și Sectorul de istorie universală și relații internaționale, conturând peste ani o punte simbolică cu institutele de istorie națională și de istorie universală înființate în perioada interbelică și comasate apoi în vremea comunistă. Acest din urmă capitol al studiului detaliază preocupările științifice și realizările publicistice ale celor 22 de membri actuali ai Institutului, menționând apoi parteneriatele Institutului cu diverse instituții academice, universitare și culturale din țară și din străinătate, proiectele Institutului cu impact în societate (*Maratonul istoriei* la care au luat parte peste 800 de elevi în anul 2018), activitățile științifice și festive desfășurate în cursul anului 2020 cu ocazia pregătirii și sărbătoririi Centenarului Institutului. La finalul acestui capitol se menționează faptul că meritele culturale, istoriografice și științifice ale celui mai vechi institut de istorie din România, și, în mod deosebit, eforturile depuse în vederea păstrării și promovării evenimentelor și participanților la înfăptuirea unității naționale și a statului român modern au fost recunoscute de Președinția României prin conferirea, în data de 13 noiembrie 2019, a Medaliei Aniversare „Centenarul Marii Uniri" Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române.

Fructificând surse arhivistice inedite, informații culese din bibliografia istorică, din presa vremii, din interviurile realizate de actualii cercetători cu istoricii pensionari, care au activat la Institut în ultimii șaizeci de ani, și ilustrând excursul istoriografic cu nenumărate ilustrații de epocă, cu fotografiile directorilor, membrilor colectivelor de cercetare și de la diferite ocazii și activități oficiale, publice și private, apoi cu documente, coperțile cărților istoricilor clujeni și a revistelor apărute sub egida Institutului în cei o sută de ani de existență, studiul introductiv prezintă istoria complexă a Institutului de Istorie „George Barițiu" și a celor ce i-au dat viață, reprezentând, după știința mea, o abordare și o realizare singulară, deci cu atât mai meritorie, în peisajul istoriografic românesc contemporan, ceea ce denotă seriozitatea și pasiunea investite de cei trei coordonatori în realizarea acestui proiect editorial.

Medalioanele sau fișele biobibliografice în număr de 165 au fost întocmite după o metodologie unitară, fiind însoțite de fotografiile istoricilor sau de coperțile cărților acestora, acolo unde nu au putut fi identificate pozele membrilor Institutului. Structura fișelor cuprinde informații biografice referitoare la studiile, cariera universitară și de cercetare, la specializările și domeniile de interes frecventate de istorici, la distincțiile și premiile obținute de aceștia, urmând apoi redarea completă a cărților de autor, a volumelor coordonate sau editate, a traducerilor în volum ori în reviste și, din considerente spațiale, o selecție a studiilor și articolelor reprezentative, publicate de autori în volume colective și în periodice de specialitate. Sunt cuprinși în dicționar în ordine alfabetică toți istoricii, istoricii de artă și arheologii care au activat în Institutul de Istorie Națională în epoca interbelică, apoi în Institutul de Istorie și Arheologie în perioada postbelică și în Institutul de Istorie „George Barițiu" din 1990 până în 2020, după cum urmează: Abrudan Mircea-Gheorghe, Andea Susana, Arion Gheorghe, Balog Iosif-Marin, Bányai (Baumgarten) Ladislau (László), Bartoș Gheorghe I., Báthory Ludovic (Lajos), Bărbulescu Mihai, Bedecean Mihaela, Belu Sabin, Benkő Nagy Margit, Benkő Samu, Bezdechi Ștefan, Birtz Remus Mircea, Bodogae Teodor, Bodor Marghioala, Bogdan-Cătăniciu Ioana, Bogrea Vasile, Boitoș Olimpiu, Bolovan Ioan, Botezan Liviu, Bozac Ileana, Braharu Dimitrie, Buta Nicolae, Butură Valeriu, Câmpeanu Cornel, Câmpeanu Remus, Cheresteșiu Victor, Chindriș Ioan, Chirilă Eugen, Cicală Ion, Cipăianu George, Cordoș Eva (Etelka), Cosma Ela, Crăciun Cornel, Crăciun Ioachim, Crișan Ion Horațiu, Cselényi Béla (Adalbert), Csetri Elek, Daicoviciu Constantin, Dan Mihail P., Dani János András (Ioan Andrei), Decei Aurel, Deteșan Daniela, Dincă Adinel-Ciprian, Doboși Alexandru, Dörner Anton E., Dragomir Silviu, Dumitrașcu Gheorghe, Dunăre Nicolae (Marin), Duzinchevici Gheorghe (Ioan Șahin), Edroiu Nicolae, Egyed Ákos, Feneșan Costin Eugen, Ferenczi István (Ștefan), Filipașcu Alexandru, Fuchs Simion, Georgescu Hortensia Maria, Giurgiu Natalia, Gheran-Mewes Elena, Glodariu Ioan, Goldenberg Samuel, Gostar Nicolae, Gross Lidia Carmen, Gudea Nicolae, Gui Marica Daniela, Gündisch Konrad G., Gyémánt Ladislau, Haldner Anamaria, Hegedűs Nicoleta Maria, Hica-Câmpeanu Ioana Livia, Horedt Kurt, Hristodol Felicia, Hristodol Gheorghe, Iambor Petru, Iancu Gheorghe, Imreh István, Ivaneș Constantin, Ivaneș Cristian Daniel, Jakó Zsigmond, Jordáky Lajos, Károlyi Dénes, Károlyi Iolanda, Kecskés József, Klima Hellmut, Kohn Hillel, Kovács András, Kovács József, Kutschera Rolf, Lapedatu Alexandru, Lascu Nicolae, Lazea Emil, Lungu Ion, Lupaș Ioan, Macrea Mihail, Mádly Lajos-Loránd, Marga Felicia-Delia, Marinescu Constantin, Martin Septimiu, Mărginean Mara, Matei Ștefan, Maxim (Urcan) Maria Aurelia, Mândruț Stelian Arcadie, Mitrofan Ioan, Moga Ioan, Mureșanu Camil Bujor, Mureșan Hilde, Nastasă-Kovács Lucian, Naum Theodor A., Neamțu Alexandru, Neamțu Gelu Dorin, Nistor Ioan Silviu, Olaru Vasile Mihai, Onișor Teodor, Pall Francisc, Pascu (Toader) Mariana, Pascu Ștefan, Patachi Liviu, Păun Nicolae, Pervain Viorica, Pintilescu Corneliu, Pop Ioan, Popa-Andrei Mirela, Porumb Marius, Prodan David, Protase Dumitru, Protopopescu George Alfons, Pușcaș Vasile, Răduțiu Aurel, Retegan Simion, Rózsa Jenő, Rus Vasile, Russu Ion Iosif, Rusu Adrian Andrei, Rusu Mircea Emanoil, Sabău Ioan, Sabău Nicolae, Schmidts Kurt, Sofroni(e)/Irimescu/Andruș Rodica, Suciu Coriolan, Suciu Dumitru, Surdu Bujor, Szabó Károly, Știrban Marcel Nicolae, Tampa Magdalena, Täuber-Oprea Lelia-Ștefania, Teodor Pompiliu, Tóth-Gáspár Margareta, Trașcă Ottmar, Turcuș Veronica, Țârău Virgiliu Leon, Țîrău Liviu Crinel, Țoca Mircea, Ursu Ion, Uzum/Dittrich Ilie-Victor, Vajda Lajos (Ludovic), Varga Attila (Carol), Vasiliev Valentin, Vătășianu Virgil, Vinulescu Gheorghe, Vizauer Victor Valentin, Vlasiu-Lupaș Marina-Minerva, Vlassa Nicolae, Winkler Iudita, Wollmann Volker Arthur și Wolf (Țugui) Marionela.

Dicționarul membrilor Institutului de Istorie din Cluj (1920–2020), coordonat și realizat de ostenitorii actuali ai instituției, reprezintă o frumoasă, elegantă și extrem de valoroasă carte de vizită a celui mai vechi institut de istorie din România, profilându-se nu numai ca o importantă carte de istorie, ci mai ales ca un veritabil instrument de lucru, cu caracter enciclopedic, unic în peisajul istoriografic românesc contemporan. Remarcabil atât din perspectiva conținutului, cât și a realizării grafice și tipografice, volumului i se potrivește în mod plenar oda pe care Tudor Arghezi o închina cărții în poezia *Ex libris*: „Carte frumoasă cinste cui te-a scris/ Încet gândită, gingaș cumpănită/ Ești ca o floare, anume înflorită/ Mâinilor mele, care te-au deschis".

Mircea-Gheorghe Abrudan

Mihai Popa, *The Anthropology of Poiesis*, Lady Stephenson Library, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2022, 138 p.

Lucrarea reprezintă finalizarea unui proiect personal al autorului, cercetător în domeniul filosofiei istoriei și filosofiei culturii. Absolvent al Facultății de Istorie, Universitatea din București, doctor în filosofie, Mihai Popa a publicat lucrări (monografii, studii, articole de specialitate) dedicate teoriilor și teoreticienilor istoriei, culturii sau artei, dintre care amintim: *A. D. Xenopol – filosof al istoriei*, 2007; *Timp și istorie. Idei și concepte din filosofia românească interbelică*, 2011; *Știință și reprezentare în arta Renașterii*, 2014; *Ideea de istorie. Concepte antropologice și de filosofia culturii*, 2022.

Volumul prezent, publicat inițial în limba română (2019), conține patru capitole a căror unitate este oferită de răspunsul la o întrebare fundamentală în istoria culturii: creația, cultura spirituală în genere, este un act unic, personal și irepetabil, sau reprezintă reluarea la scară umană a unui act inițial care s-a petrecut într-un timp originar și într-un loc de dincolo de oricare experiență? Fiind o temă antropologică (antropologia culturii), cercetarea se concentrează asupra unui concept care, de la Aristotel încoace, a căpătat o semnificație deosebită pentru științele așa-zise practice sau ale acțiunii, anume, *poiesis* (gr. *poietikos, poiesis* < *poiein*, a face). Prin intermediul acestei caracteristici a creației culturale, implicit, a omului, operele de cultură se disting de natură, însă, pe de altă parte, *poiesis* îl integrează pe om în cosmos. Tema creației, sub aspect antropologic, se disjunge în alte două, distinct încadrate în istoria culturii: omul și natura, alături de cealaltă, complementară, omul și cetatea. Astfel, de-a lungul celor patru capitole temele sunt preluate ca unele fundamentale ale istoriei culturii, iar *poiesis* referă nu numai asupra operelor artistice (preponderent vizate în lucrare), ci și asupra celor teoretice (științifice, filosofice), trimite la creația mitografică sau mitologică, la religie, la creația tehnică etc. În consecință, cercetarea are caracter atât istoric, cât și analitic, iar în multe locuri, comparatist, propune legături între domenii complementare sau care se juxtapun în devenirea culturii: artă și sacru, știință și religie, filosofie (metafizică) și creație artistică, teorie științifică și experiment ș.a. În Capitolul I, cel care deschide tema, este încadrat și explicitat contextul teoretic și istoric al cercetării cu ajutorul conceptelor specifice (imanent și transcendent, simbolic și abstract, sens și semnificație), ca apoi să fie deschise direcții de investigație prin intermediul metodei, dialectica actului artistic, asupra perfecțiunii în artă, sensurile *poiesis* la Platon sau viziunea brahmanică despre creație, sacralitatea în poem (Ovidius și Dante), *symetros* și *dynamis* în operele clasice (Alexandru Surdu).

Capitolul al II-lea, *Poiesis ca emulație a omului întru asemănare cu divinitatea și autonegare*, este dedicat unei problematici în jurul căreia s-au inițiat discuții (și controverse) începând din Renaștere, având două componente, prima, legată de domeniul artei, dacă aceasta este imitație (a naturii sau a obiectului), respectiv, cea de-a doua, dacă arta este reamintire/*anamnesis*, caz în care se pune problema formelor ideale în reprezentările artistice. Pentru ambele situații, știința sau teoria artei suferă, în funcție de modul în care consideră că se situează obiectul artistic, dar și după metodă, în „știință practică" și „știință poetică", ambele având repercusiuni în actul creativ. Ambele componente sunt legate de eu și persoana creativă, de apariția personalității artistice și rolul acesteia în cunoaștere. În acest fel, arta, creația în general poate să fie privită și din perspectiva genezei personalității. O verificare al ultimului aspect este investigarea capacității vocaționale (personalismul energetic al lui Constantin Rădulescu-Motru), care dă seamă și de elementele care întregesc personalitatea creativă.

Capitolele III (*Semnificația metafizică a creației artistice*) și IV (*Poiesis și metafizica*) pun în dezbatere creații și personalități artistice (Rembrandt și Brâncuși) sau filosofice (Giordano Bruno) din perpectiva semnificației estetice, simbolice sau teoretice. În ambele, autorul relevă legătura dintre artă și domenii ale filosofiei (ontologie, gnoseologie, etică), insistând mai ales asupra legăturii acesteia cu metafizica. Mai cu seamă, în Capitolul al IV-lea, pornind de la considerațiile precedente, de la ideile sau conceptele analizate în capitolele anterioare, este lărgită perspectiva metafizică a *poiesis,* fiind vizate funcțiile imaginației și contribuția gândirii (intelect, rațiune) în elaborarea operei. Prin intermediul ultimelor, atât artistul, cât și teoreticianul (critic sau istoric al artei) pot identifica o punte între experiența posibilă și realitatea sensibilă. Semnificația ultimelor două capitole transcende domeniul creativității personale (artistice, teoretice) deoarece vizează dialectica și spontaneitatea gândirii, care, din perspectiva actului de creație, ne trimite către poietica transcendentului.

Am menționat că lucrarea conține patru capitole. În cadrul celui de-al patrulea există un subcapitol intitulat Călătoria (*The Journey*) care, structural, face parte din acesta. Din punct de vedere atât al conținutului, cât și formal, *The Journey* reprezintă o punere în dialog a temei generale prin trimiteri la idei și concepte care aparțin unor personalități care au revoluționat, stilistic și creativ, imaginația și gândirea modernă. I-am numit aici pe Friedrich Nietzsche și Paul Valéry. Ineditul dialogului din acest subcapitol constă în faptul că ideile gânditorilor respectivi sunt contrapunctate cu creația poetică a autorului prezentei lucrări, iar aceasta are loc tocmai pentru a exemplifica modalitatea în care teoreticul și poieticul converg înspre o imagine-simbol, dar și idee cu semnificație metafizică.

În întregul ei, lucrarea reprezintă o introducere în domeniul mereu actual al antropologiei culturale din perspectiva filosofiei și teoriei artei.

Ștefan-Dominic Georgescu

Constantin Hrehor, *Fluierul de sub grinda lunii sau despre permanența spiritualității bucovinene*, Institutul „Bucovina” al Academiei Române din Rădăuți, Editura „Timpul”, Iași, 2021, 281 p.

Ieşită de sub lumina tiparului editurii ieşene Timpul, în anul 2021, „la larg în lume”, sub egida Institutului „Bucovina” din Rădăuţi al Academiei Române, cartea lui Constantin Hrehor, intitulată sugestiv, incitant, metaforic *Fluierul de sub grinda lunii,* reuneşte, pe parcursul a 281 de pagini, impresii, gânduri despre cultura şi spiritualitatea din Bucovina de ieri şi de astăzi.

Grupate în trei ample secvenţe (Rapsozi, cântăreţi, horitori; istorie şi memorie; zugravi), textele de factură eseistică din cuprinsul cărţii, dimensionând şi redimensionând o cultură şi o spiritualitate particulare, distincte, de o certă valenţă axiologică, cum sunt cele din spaţiul Bucovinei de Sud, îndreaptă largul public de cititori al zilelor noastre către reflecţie, către un exerciţiu firesc şi necesar de cunoaştere, de reactualizare a acestora.

Fără îndoială, cartea suceveanului Constantin Hrehor este modelată cu rafinament artistic, cu pricepere şi, mai ales, cu multă pasiune, ca un spaţiu al memoriei vii şi al neuitării, aducând în atenţia cititorului neofit portrete articulate ale unor artişti ai cântecului popular tradiţional, intelectuali, pictori, informatori ai faptelor de folclor, istorici, olari etc., cu mândria specifică a bucovineanului care ştie că „din lutul acestui nord de ţară binecuvântată Dumnezeu a făcut un neam rostitor şi melodios”, pentru că, „dacă nu ar fi aşa, nu am putea vorbi despre doină, bocet şi colind, despre ziceri, stihuri şi proverbe. Ori acestea sunt şi în ele fiinţăm, căci graiul ni s-a desprins din caierul Cuvântului primordial, care nu-i altceva decât Logos cântat, cum cântată era şi Legea în vremuri primare” (p. 6).

Din prima secvenţă, consacrată „cântăreţilor”, se desprind imaginile sintetizatoare, vii ale celor trei „magi arhaici ai Cântecului” (p. 16): Ilie Cazacu (cântăreţ la fluier), Sidor Andronicescu (întemeietor de taraf) şi Mihai Lăcătuşu, ei fiind „păstorii care au găsit cheile veşniciei şi i-au dezlegat izvoarele” (p. 10). Un alt virtuoz al Bucovinei, George Sârbu, „o adevărată arhivă muzical-folclorică”, „un artist cu atitudine” (p. 36), autodidact, dirijor şi folclorist, asemenea aezilor din mitologie, „a ieşit din apa botezului cu lira în mână” (p. 33). O proiecţie rafinată, sub lumina caldă a reflectorului valorilor culturale, însoţită de o profundă „afinitate electivă”, este cea a Sofiei

Vicoveanca, mesageră a Tradiţiei, care vieţuieşte „într-un apostolat credincios în necuprinderea Cântecului românesc” (p. 42) şi al cărei unic „dascăl” a fost şi este „Neamul românesc” (p. 43). Tabloul cuprinzător al maeştrilor cântecului popular este completat de figuri reprezentative, precum Traian Straton, Alexandru Dumbravă, Aurel Tudose, care au făcut parte din cunoscutul Ansamblu „Ciprian Porumbescu”, trecuţi astăzi în „lumea umbrelor”, cum ar spune Ştefana Velisar-Teodoreanu, ale căror voci, din păcate, astăzi nu se mai aud, fiind trecute în uitare.

Ţinuta intelectuală a discursului străbate şi paginile *Istorie şi Memorie,* cea de-a doua secvenţă a cărţii, în care un prim loc îl ocupă Alexandru Voevidca (1862–1931), „autor de muzică la un vodevil pe text de Alecsandri şi de muzică corală naţională” (p. 148), pasionat culegător de folclor, care a adunat colinde, cântece de stea şi alte creaţii populare, cuprinse în 10 volume, cu titlul *Cântece populare româneşti.* Considerat de Liviu Rusu „primul cercetător obiectiv al cântecului popular din Bucovina”, Alexandru Voevidca s-a impus în memoria istoriei prin remarcabila contribuţie „întru relevarea identităţii şi unicităţii spirituale-imateriale a acestui spaţiu” (p. 149). Editarea operei lui se datorează Constanţei Cristescu, o altă personalitate bucovineană, membru al Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor din România, laureată cu Premiul „Ciprian Porumbescu” al Academiei Române în anul 2001. Pertinent, Constantin Hrehor apreciază că „opera vastă a lui Alexandru Voevidca şi-a găsit în Constanţa Cristescu un „mărinimos salvator”, întrucât „volumele editate sunt structurate ştiinţific, au profil de specialitate şi se prezintă întrutotul ca materiale de referinţă, de bibliotecă activă, de preluat şi promovat. Cu alte cuvinte, în volumele îngrijite şi editate de dr. Constanţa Cristescu se legitimează un bun patrimonial care, dacă nu ar fi fost însumat de harnicul învăţător Voevidca, ne-ar fi lipsit de însuşi sufletul acestei răsfăţate provincii” (p. 150).

Un alt spirit bucovinean, „cu vocaţie de hronograf” (p. 197), evocat cu reverenţă intelectuală, este Emil Satco (*Trenul cu cărţi,* p. 197–198), cel căruia i se datorează monumentala *Enciclopedie a Bucovinei,* „zestrea pe care a lăsat-o şi întru care i se va pomeni destinul exemplar, viaţa cheltuită în galeriile de aur ale Ţării de Sus” (p. 198). Cu îndreptăţire, după cum opinează autorul, „truda cărturarului preschimbată în cult i-a asigurat un loc definitiv în memoria Culturii române” (p. 197).

Dintre etnologii şi folcloriştii contemporani, atenţia autorului se îndreaptă către Mihai Camilar (*Mir pe tâmplă de scrib,* p. 163–167), Nicolae Cojocaru (*Mirajul cărţii,* p. 168–169) şi Ion Filipciuc (*Ion, păstorul meteoritic,* p. 170–173), a căror pasiune pentru cultura tradiţională se reflectă în volumele: *Cultură şi civilizaţie tradiţională în zona etnografică Humor, Zona etnografică Fălticeni, Arhitectura populară bucovineană. Dicţionarul etnologic bucovinean* (Mihai Camilar); *Istoria tradiţiilor şi obiceiurilor la români, Rituri, datini şi credinţe legate de cultul ortodox la români* (Nicolae Cojocaru); *Semne şi minuni în tradiţia românească. Asupra cuvântului Noroc, Lectura basmului în şcoală, Mioriţa şi alte semne poetice* (Ion Filipciuc). În linii precise, pe un ton articulat, cu fineţe intelectuală, asemenea unui narator omniscient, Constantin Hrehor le conturează portretele, relevând trăsăturile, aspectele care îi definesc şi îi diferenţiază. Astfel, Mihai Camilar e un devotat şi „harnic truditor”, datorită căruia „Bucovina este singura provincie din ţară care are acoperite documentar toate vetrele etnografice” (p. 166), etnologul, teologul şi scriitorul Nicolae Cojocaiu este „un om al rigorii, onest, intolerant, critic, potrivnic imposturii” (p. 168–169), iar Ion Filipciuc este „un scormonitor de vechituri, unul care caută buricul Pământului”, „un cercetător care are în vedere nu întregul, ci amănuntul, desigur călăuzit de convingerea că punctul arhimedic poate răsturna lumea” (p. 170), este „un personaj de roman rusesc” (p. 172).

Pe axa artelor plastice se evidenţiază, în cea de-a treia secţiune a cărţii (*Zugravii*), nume reprezentative în spaţiul cultural sucevean, precum Constantin Ungureanu (*Constantin, fiul viziunilor,* p. 210–211), Doina Vianora Catargiu (*Artista care pictează cu rouă,* p. 212–215), Mihai Pânzaru-PIM (*Un roi de peniţe,* p. 216–218), Radu Bercea (*Umbra şevaletului,* p. 219–220), a căror prezentare realizată cu sensibilitate, completată uneori de fină ironie, este însoţită, sugestiv, de imagini selectate cu grijă din creaţia acestora.

Ultimele pagini ale cărţii lui Constantin Hrehor completează şi articulează întregul, prin inserarea unor informaţii preţioase privitoare la formaţiile artistice din localităţile hucovinene, la obiceiuri care se practică (de exemplu, la Arbore întâlnim Ansamblul „Luca Arbore”; la Bogdaneşti, Grupul vocal „Bogdana”; la Drăguşeni – obiceiuri de iarnă: irozi, banda lui Harap, arnăuţi, datini ucrainene; la Moldoviţa – ansamblurile „Plai de dor”, „Huţulii”, taraf, jocuri; la Horodnic de Jos – obiceiul „Răbojul la stână”, fanfară, obiceiuri; la Suceava – ansamblurile „Arcanul USV”,

„Bucovina", „Balada" (George Sârbu), Ansamblul artistic „Ciprian Porumbescu", Taraful „Obcina" (Călin Brăteanu). Depăşind graniţele actuale, autorul menţionează că „dincolo de frontieră, la Crasna, aproape de Cernăuţi, cu ocazia sărbătorilor de iarnă, se desfăşoară un inedit carnaval de Anul Nou – urşi şi fluturi de paie" (p. 223). Sunt amintite meşteşugurile tradiţionale şi localităţile în care acestea sunt prezervate încă (de exemplu: industrie casnică, textilă şi port popular: Cârlibaba, Mănăstirea Humor, Pojorâta, Vicovu de Jos etc.; măşti populare: Gura Humorului, Suceava; încondeierea ouălor: „este un meşteşug răspândit în întreaga Bucovină, de la Izvoarele Sucevei la Brodina, Ulma, Straja, Bilca şi Moldoviţa, până la Ciocăneşti, Dorna Candrenilor, Cârlibaba, Sucevița, Horodnic şi Rădăuţi", p. 234). Cu acribie, învăluită în nota poetică specifică scriiturii lui Constantin Hrehor, sunt prezentate tradiţii şi credinţe seculare specifice spaţiului românesc, dar în mod deosebit celui bucovinean, aşa cum se practicau şi se mai practică încă în fiecare lună dintr-un an calendaristic.

Privite în ansamblu, cele trei secvenţe ample, cuprinzând şaizeci şi două de nuclee, de texte care compun cartea *Fluierul de sub grinda lunii,* deşi distincte, alcătuiesc un tot unitar, care relevă ţinuta intelectuală a discursului adesea metaforizat, stilul clar, bine conturat al scriitorului, pentru care reliefarea valorilor culturale ale Bucovinei devine o profesiune de credinţă.

Cartea lui Constantin Hrehor, o carte pentru minte şi suflet, ne arată că memoria încă poate păstra cântecul tainic, ancestral, autentic al *Fluierului de sub grinda lunii*.

Claudia Costin

Ulrich A. Wien (ed.), *Common Man, Society and Religion in the 16th century/ Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert, 2021,* Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, Göttingen https://doi.org/10.13109/9783666571008, Refo500 Academic Studies

Articolele acestui volum au fost prezentate la o conferință internațională de desfășurată la Institutul de Științe Umaniste al Academiei Române, Sibiu, în iunie 2017 („Kirche und Bevölkerung auf dem Dorf in Siebenbürgen. Rahmen- und Rezeptionsbedingungen sowie Einflüsse von Gesellschaft, Kirche, Eth. und Politik im Reformationsjahrhunderts"). Conferința a fost inițiată de Ulrich A. Wien, lider de proiect și președinte al Asociației de Cercetare pentru Studii Transilvane. Volumul conține patru capitole, fiecare dintre ele cu mai multe articole.

Primul capitol (*The Common Man and the Village Pastor: Behavior and Religious Life in Transylvania and Beyond*) este inaugurat de articolul lui Eike Wolgast despre percepția, statutul și scopul „omului de rând" (*Der gemeine Mann zwischen Bauernkrieg 1525 und Religionsfrieden 1555*).

Al doilea articol, cel al lui Adinel Dincă, demonstrează cu succes că nivelul intelectual ridicat în rândul preoților parohi ai așezărilor germane transilvănene a crescut și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*Dorfkirche und Schriftlichkeit in Siebenbürgen um 1500*).

Paula Cotoi se concentrează pe circulația predicilor din perioada anterioară Reformei și arată că teologii sași din Transilvania au fost diseminatori importanți și devotați ai schimbului cultural dintre Europa Centrală și de Est (*Pre-Reformation Sermon Collections in Transylvania Evidence concerning their circulation in rural areas*).

Alexandru Ștefan analizează sigiliile păstorilor sași transilvăneni și ajunge la concluzia că în secolul al XVI-lea lucrurile au evoluat spre folosirea unui singur sigiliu care a reunit două funcții: secretizare și autentificare authenticity (*Seals of Transylvanian Saxon Parish Priests from the First Half of the 16th Century*).

Emőke Gálfi prezintă situația proprietății și a vieții de zi cu zi din zona castelului fostei reședințe episcopale din Alba Iulia, care a făcut obiectul secularizării după 1556 (*The Secularisation of the Castle District in Alba Iulia (Second Half of the 16th Century*).

Edit Szegedi arată într-un text extrem de bine documentat că rezoluțiile legendare ale dietelor transilvănene din 1568 și 1571 nu au avut de-a face cu recunoașterea „religiilor recepte" (*religio recepta*), care s-a realizat abia în 1595 (*Von der Uneindeutigkeit zur konfessionellen Konkurrenz im Fürstentum Siebenbürgen*).

Zoltán Csepregi analizează protocoalele de vizitație ale Arhiepiscopiei de Strigoniu (Esztergom) (1559–1562)) pentru a urmări așteptările omului de rând și reacțiile ambivalente ale

preoților locali la acesta. Din aceste vizitații se poate arăta că omul de rând putea alege între vechile și noile forme de credință. Numai acei preoți au avut succes, care au îndeplinit cerințele exigente ale evlaviei (*Ketzerakten, Glaubenswechsel, Kirchenvisitationen Landpfarrer und ihre Gläubigen im Königreich Ungarn*).

Maria Lupescu Makó și Radu Lupescu prezintă un studiu de caz pentru Cluj-Napoca pentru a investiga congregațiile mendicante și pentru a demonstra că nu există nicio dovadă a decăderii lor înaintea Reformei. În ciuda calităților pe care le posedau, nu au reușit să reacționeze în mod corespunzător la cerințele Reformei din al doilea sfert al secolului al XVI-lea, dominicanii și augustinienii fiind desființați, doar franciscanii nu au dispărut complet din Transilvania. (*Mendicant Friars and Religious Revival in Sixteenth Century Cluj, Transylvania*).

Ciprian Firea folosește atât surse editate, cât și needitate și compară testamentele pastorilor sași ardeleni din Evul Mediu târziu și modernitatea timpurie. Aceste testamente prezintă schimbări clare în ceea ce privește moștenirile, în special în ceea ce privește moștenirea familiilor pastorilor, dintre care unele erau oficiale (*Last Wills of Transylvanian Saxon Parish Priests on the Eve of the Reformation (ca. 1500–1580*)).

Al doilea capitol (*Social, Economic and Moral Existence*) începe cu investigația lui Zsolt Simon asupra administrației financiare a bisericii parohiale din Brașov, unde Reforma a fost introdusă foarte devreme, în 1542 (*The financial administration of the parish churches of Kronstadt (Braşov/Brassó) in the 16th century*).

András Péter Szabó analizează gospodăria orașului predominant german Bistrița din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. El ajunge la concluzia că banii primiți din partea orașului ajungeau în mare parte la preot și la predicatori. Pastorii maghiari primeau sume mici. La fel ca și în Brașov (vezi articolul precedent), școala era considerată parte a parohiei, iar personalul era plătit de biserică (*Städtischer Haushalt von Bistritz in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*).

Adrian Magina evocă o situație foarte interesantă și atipică: orașul Lipova, cu confesiuni creștine conviețuitoare suprapuse de o dominație otomană poate evolua din punct de vedere confesional (*The city and the church Religious life in Lipova, the 14th–16th centuries*).

Florin Nicolae Ardelean prezintă o relație complexă între conflictul militar și religie în perioada modernă timpurie. Religia a fost, fără îndoială, o cauză majoră pentru războaie, dar a fost folosită și ca mijloc de temperare a comportamentului violent și imoral în rândul soldaților. Se mai spune că, în special în timpul secolului al XVII-lea, pedeapsa cu moartea a fost adesea asociată cu crime morale și religioase, cum ar fi blasfemia și adulterul (*Piety, morality and discipline in the military regulations of the Transylvanian principality (1577–1683*).

Julia Derzsi arată că diferitele norme juridice referitoare la căsătorie și moralitate, care fuseseră influențate de reforma religioasă, erau cunoscute în întreaga societate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Divorțurile, logodnele și plângerile împotriva persoanelor cărora li s-a interzis să se căsătorească din cauza relației lor de familie strânse făceau parte din responsabilitatea bisericii. Toate celelalte afaceri civile, inclusiv cazurile de fete însărcinate, jurămintele de nuntă și adulterul, au fost tratate cu autoritățile laice (*Unzucht und Ehebruch vor Gericht Sexualdelikte bei den Siebenbürger Sachsen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*).

Enikő Rüsz-Fogarasi se ocupă de imaginea și înțelegerea femeilor după introducerea Reformei în Transilvania, concentrându-se în special pe soția pastorului. Analizând viețile mai multor familii proeminente de clerici, devine evident că soarta unui preot sau a soției unui preot nu însemna privilegii legale, ci mai mult un respect social semnificativ (*Consequences of the Reformation Priest Wives, a New Role for Early Modern Women*).

Mária Pakucs-Willcocks a studiat un caz de divorț din 1590 pentru a prezenta standardele, normele și tiparele clasei superioare ale Sibiului. Viziunea iubirii și a căsătoriei era foarte asemănătoare cu cea întâlnită în alte părți ale Europei reformate, bazată pe „sfânta uniune" a unui tată conducător și a unei soții ascultătoare, dar respectate (*The idea of good marriage at the end of the sixteenth century Transylvania Mathias Raw vs. Catharina Birthalme*).

Articolul Liviei Magina, deși este parte integrantă al acestui capitol, a fost plasat la sfârșitul volumului din motive tehnice. Autoarea reperează un sistem juridic paralel legat de Biserica Ortodoxă Română și ritualuri tradiționale în cultura juridică și administrativă a țăranilor din raionul românesc Sălișteă (aproape de Sibiu) (*The Transylvanian rural World at the end of the 16th Century Reflected in the Minutes of Sălişte*).

Capitolul 3 este intitulat *An Echo of Wittenberg: the Example of the Village Pastor Damasus Dürr*. Primul articol din acest capitol îi aparține lui Martin Armgart și prezintă aspecte biografice și editoriale ale studentului lui Melanchthon, Damasus Dürr, ale cărui predici sunt relevante pentru istoria medicinei, dreptului și teologiei *(Die Edition der Predigten von Damasus Dürr*).

Robert Kolb analizează predicile lui Dürr prin prismă teologico-istorică. Aceste predici reflectă pregătirea lui Dürr și exemplele pe care le-a experimentat ca student în Wittenberg. Absorbția sa de cultura ecleziastică în timpul celor câteva luni cât a stat la Wittenberg i-a permis să ducă această cultură înapoi în patria sa, să o planteze și să o cultive acolo (*Damasus Dürr's Preaching in Wittenberg Context*).

Ulrich A. Wien urmărește înțelegerea de sine a pastorilor și întrebarea: în ce măsură pastorul comunității Damasus Dürr a practicat rolul de gardian/supraveghetor al ordinii în propria parohie, precum și în instituțiile lumești. (*Supervision of „Authority" and „Community" by the Church as a warden of order The Positioning of Damasus Dürr between demand and reality*).

Al patrulea, ultimul capitol, se intitulează *Art and the Lutheran Confession* și conține un singur articol, cel al Mariei Crăciun. Autoarea atrage atenția asupra amvonului, ca loc de proclamare, amvon, care a deținut un rol central în slujbele și clădirile bisericești încă de pe vremea Reformei (*The Voice of Pulpits Word and Image in the Construction of the Confessional Identity of Lutheran Communities in Early Modern Transylvania*).

Ferenc Pall-Szabo

LISTA LUCRĂRILOR DIN DOMENIUL ȘTIINȚELOR ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE CĂRORA LI S-A DECERNAT PREMIUL ACADEMIEI ROMÂNE PE ANUL 2020

Premiul „Vasile Pârvan”

Începuturile culturii Monteoru. Așezarea de la Năeni-Zănoaga Cetatea 2.
Autor: Mihai Constantinescu

Living on the River. A study of the interactions in the lower Danube Gorge in the late Iron Age and Early Roman Times.
Autor: Andreea Drăgan

Premiul „Nicolae Iorga”

„Auf nach Rumänien !” Beligeranța germano-română, 1916–1918.
Autor: Claudiu-Lucian Topor

Premiul „A. D. Xenopol”

Revista „Arhiva”: bibliografie analitică precedată de un studiu monografic.
Autor: Mircea-Cristian Ghenghea

Premiul „Dimitre Onciul”

Octavian C. Tăslăuanu, Spovedanii, volumele I–XV.
Autor (editor): George-Bogdan Tofan

Premiul „George Barițiu”

Uivar „Gomilă”. A prehistoric tell settlement in the Romanian Banat.
Autori (editori): Florin Drașovean* și Wolfram Schier (Germania)

Premiul „Nicolae Bălcescu”

„Războiul sfânt” al rasei: eugenia și protecția națiunii în Ungaria: 1900–1919.
Autor: Marius Turda

Premiul „Mihail Kogălniceanu”

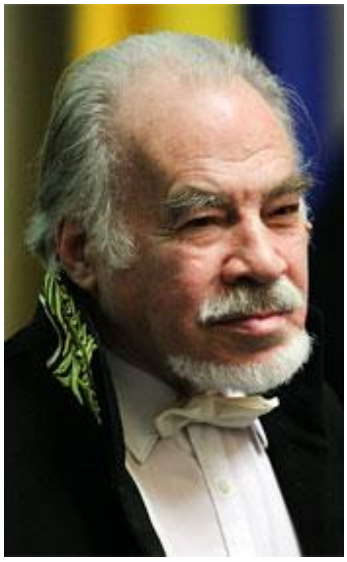
Un cărturar de altădată: Constantin Erbiceanu (1838–1913).
Autor: Leonidas Rados

Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki”

Corpus Draculianum: Documentele și cronicile relative la viața și domnia voievodului Vlad Țepeș (1437–1650), vol I, tomul I și II.
Autori (editori): Albert Weber, Adrian Gheorghe, Ștefan Marinca, Alexandru Ștefan Anca (Germania)

* A primit Premiul „A. D. Xenopol” al Academiei Române în 1998.

DAN BERINDEI



(1923 – 2021)

În pragul sfintei sărbători a Crăciunului, la numai o lună după ce împlinise venerabila vârstă de 98 de ani, pe 23 decembrie 2021, „patriarhul" istoriografiei românești, academicianul Dan Berindei, părăsea această viață consacrată în întregime slujirii istoriei.

Descendent al unei familii care avea în urmă sute de ani, coborâtoare directă din domnitorul Constantin Brâncoveanu, cu înaintași care s-au remarcat în construcția României moderne, precum generalii Anton și Grigore Berindei, participanți la Războiul de Independență, respectiv la cel de Întregire Națională, ori arhitecții Dimitrie și Ion Berindei, autorii unor opere emblematice, Dan Berindei și-a manifestat de timpuriu dragostea pentru trecutul neamului. Primele îndemnuri i-au venit de la bunica dinspre mamă, femeie cultă, cu studii făcute în Germania și Anglia, care i-a îndrumat cele dintâi lecturi. A urmat cursurile Liceului „Spiru Haret" și apoi cele ale Facultății de Istorie din București, unde a avut șansa de a-i avea ca profesori pe unii dintre cei mai de seamă istorici ai secolului trecut: Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, Victor Papacostea, Nicolae Bănescu, Ion Petrovici, Ioan Hudiță, de la care a deprins rigoarea cercetării științifice și claritatea expunerii.

La propunerea profesorului Victor Papacostea, a fost încadrat cercetător științific la Institutul de Cercetări Balcanice (1946–1948), apoi la Institutul de

Istorie și Filosofie din București al Academiei Române (1948–1952). Începută atât de promițător, cariera sa a fost brutal întreruptă prin îndepărtarea abuzivă din munca de cercetare. I-a fost dat să trăiască, asemenea atâtor familii din acea perioadă de tristă amintire, o dramă greu de închipuit astăzi. Părinții, soția și socrii fuseseră arestați, iar fețița, Ruxandra, născută în închisoare. Pentru a-și întreține celălalt copil, pe Mihnea, a fost nevoit să presteze munci necalificate, umilitoare. A avut de dat o bătălie continuă din care, cu demnitate și tenacitate, a reușit însă să iasă învingător. Călăuză i-a fost și în acea perioadă cumplită dragostea pentru istorie, asupra căreia se apleca ori de câte ori avea o clipă de răgaz. În 1955 a fost reîncadrat ca cercetător la Institutul de Istorie din București, care din 1965 avea să primească numele marelui savant Nicolae Iorga, institut cu care, timp de o jumătate de veac, s-a identificat și pe care, prin tot ceea ce a realizat, l-a ilustrat în cel mai înalt grad.

A fost atras încă de la început de secolul al XIX-lea românesc, „al naționalităților", evidențiind, în cadru european, afirmarea modernă a românilor și a României. Opera sa este impresionantă: aproape 90 de cărți scrise în calitate de autor, coautor sau coordonator și peste 700 de studii și articole apărute în prestigioase reviste de profil române și străine, în care a reușit să realizeze o frescă completă a principalelor momente ale devenirii moderne ale statului român: revoluțiile din 1821 și 1848, Unirea Principatelor și epoca reformelor înfăptuite sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, modernizarea tânărului stat modern român în vremea lui Carol I, Războiul pentru Independență, mergând până la Marea Unire. A surprins cele mai de seamă transformări economice, sociale, politice și culturale pe care le-a cunoscut societatea românească în cursul frământatului veac al XIX-lea, toate analizate în strânsă legătură cu evenimentele ce aveau loc pe plan european. De altfel, acțiunile diplomatice desfășurate de tânărul stat român modern, stabilirea de relații cu principalele state de pe continentul european și din afara lui au fost probleme asupra cărora s-a aplecat în numeroase rânduri, consacrându-le volume și studii interesante, bazate pe informații culese în principal din arhive și biblioteci străine.

Istoricul Dan Berindei a fost atras mereu de marile personalități ale poporului român, considerate drept modele de urmat de generațiile de azi și de mâine. În acest sens, a lăsat pagini scrise cu multă căldură despre mari înaintași, afirmând că „portretele dau viață cursului general al devenirii – îl însuflețesc, îl «colorează», îl «umanizează» într-un fel" și că „modelele sunt pilduitoare – «învață», educă, sugerează căi de urmat, ieșiri din situații complicate ce par uneori de nedepășit". Totodată, era convins că „portretele mai au un rost, mai ales în zilele noastre: acela de a oferi exemple uitate sau neștiute din trecut". Totodată s-a consacrat publicării celor 18 volume ale *Jurnalului politic* al socrului său, profesorul și istoricul Ioan Hudiță, adevărată frescă a vieții românești contemporane, în paginile căruia sunt evocate unele dintre cele mai de seamă personalități politice, universitare și culturale din a doua jumătate a veacului trecut.

De-a lungul anilor, preocupările istoricului Dan Berindei s-au îndreptat și asupra genealogiei și heraldicii, impunându-se drept unul dintre cei mai avizați specialiști în domeniu atât prin lucrările publicate, cât și prin activitatea desfășurată

timp de peste patru decenii în fruntea Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române, dar și ca membru în Confederaţia Internaţională de Genelogie şi Heraldică.

Lucrările al cărui autor a fost Dan Berindei cuprind o tematică foarte diversă. Dintre acestea se cuvin amintite cele consacrate orașului în care s-a născut, a trăit şi a creat întreaga viață, căruia i-a dedicat teza de doctorat – *Orașul Bucureşti, reședință și capitală a Țării Româneşti 1459–1862* – publicată în 1962 și reeditată în 2012, în care a refăcut, simbolic, legătura cu străbunicul său, arhitectul Dimitrie Berindei, autorul primului studiu modern dedicat orașului de pe Dâmbovița, după cum în ghidul turistic al Bucureștiului a avut ocazia să prezinte unele dintre clădirile emblematice semnate de bunicul său, arhitectul Ion D. Berindei.

Fidel concepției sale că „istoricul nu este doar un registrator de fapte și evenimente, ci trebuie să fie și comentatorul lor senin și dezinteresat", Dan Berindei a fost un adevărat „om al cetății". Și-a spus nu o dată părerea în legătură cu aspectele politice, economice, sociale și culturale ale perioadei contemporane, articolele apărute în numeroase publicații fiind reunite în volume de sine stătătoare: *În mijlocul cetății* (2009), *Problemele noastre și ale țării* (2013), *Mersul lucrurilor. Cum văd lumea după 90 de ani* (2015). Din toate răzbate grija pentru viitorul țării în contextul numeroaselor şi profundelor transformări pe care le cunoaște lumea de astăzi.

Istoricul Dan Berindei a știut, în scrierile sale, să îmbine cu măiestrie analiza cu sinteza, editarea izvoarelor cu întocmirea de monografii, bazate pe informații bogate, adesea inedite, toate scrise într-un stil sobru, dar ușor accesibil, care le conferă o largă adresabilitate.

Dan Berindei a fost un exemplu de slujire a istoriei nu numai prin scris, ci și în calitățile deținute de-a lungul timpului. În manifestările științifice din afara țării, ca și în organismele internaționale s-a dovedit a fi un adevărat ambasador al istoriografiei române. Timp de 50 de ani Dan Berindei a fost o prezență activă la toate congresele mondiale de istorie și a susținut, în cele mai importante centre universitare și academice din Europa, sute de conferințe, contribuind astfel la mai buna cunoaștere a istoriei românilor și a României în străinătate.

O asemenea activitate atât de bogată nu putea să nu se bucure de o recunoaștere binemeritată atât în țară, cât și în afara ei. A fost ales, de-a lungul anilor, membru al unor organisme de prestigiu: Academia Europeană de Științe, Arte și Litere, Academia Polonă de Științe și Litere din Cracovia, Societatea de Istorie Modernă a Franței, Confederația Internațională de Heraldică, Comisia Internațională de Studii Slave, Comisia Internațională de Istoria Relațiilor Internaționale etc.

Instituția de care s-a simțit însă cel mai mult legat și pe care a considerat-o „patria sa mică" a fost Academia Română, caracterizată drept „o nestemată prețioasă, un punct de reper, de constanţă şi stabilitate".

Alegerea sa ca membru corespondent (1991), ulterior membru titular (1992), președinte al Secției de științe istorice și arheologie timp de un sfert de veac, vicepreședinte al înaltului for de cultură și de știință timp de opt ani au venit ca o recunoaștere firească a unei munci neobosite de organizare a cercetării istorice și a manifestărilor interne și internaționale din domeniu. S-a implicat în coordonarea celor două ediții ale tratatului *Istoria românilor*, fiind și autorul unuia dintre

volume, în coordonarea institutelor și centrelor de cercetare din cadrul Secției și a publicațiilor acestora. Și-a asumat conducerea Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Comisiei mixte de istorie româno-polone, a Comitetului Român pentru Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii ale Academiei Române, dar a și a unuia dintre institutele Academiei Române.

Istoriei Academiei Române i-a închinat una dintre cele mai de seamă lucrări ale sale, care a cunoscut două ediții lansate cu prilejul împlinirii a 140, respectiv 150 de ani de la întemeierea înaltului for, reușind, după cum însuși mărturisea, „să reconstituie, în etape, istoria acestui prim Parlament cultural al tuturor românilor". Atașamentul său pentru Academia Română s-a concretizat și în donația ce i-a făcut-o, dăruindu-i pădurea și moșia Dobrotești, jud. Teleorman, gest de mare generozitate, care se adăuga celui făcut Craiovei, căreia i-a donat impresionanta sa bibliotecă strânsă în mai bine de 76 de ani de viață.

Așa după cum nu o dată își îndemna contemporanii să caute modele de urmat, tot astfel academicianul Dan Berindei rămâne el însuși model de adevăr, de onestitate și de rigoare științifică.

Dumnezeu să-l odihnească în pace !

Dorina N. Rusu

DUMITRU PROTASE



(1926–2022)

Profesorul Dumitru Protase a trecut într-o altă lume a doua zi de Paști. Credința populară spune că cei ce mor în Săptămâna Luminată, între Duminica Paștilor și Duminica Tomii, se duc direct în rai. A trecut lin și cu seninătate, părăsind patul de suferință și cârjele de care nu se mai despărțea de câțiva ani.

Puțin putincios cu trupul, dar în deplinătatea celor ale spiritului. Cu două zile înainte schimbasem la telefon obișnuitele urări pascale. Vorbea cu foștii elevi la telefon, când aceștia îi cereau un sfat. Vorbea cu tineri istorici și arheologi care nu i-au fost studenți și găsea și pentru aceștia interes și o vorbă bună. Nu mai ieșea din casă, dar îl știam acolo, prezent. Acum acest reper nu mai există.

Sunt 54 de ani de când i-am fost ucenic întâia dată pe șantierele arheologice de la Dalboșeț și Berzovia. Profesorul Dumitru Protase, pe atunci cercetător la Institutul Academiei din Cluj, era om tânăr, care nu disprețuia o vorbă de duh, care fuma țigări Sinaia, de-abia îi apăruse cartea *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii* (București, Editura Academiei, 1966). A fost cartea care l-a făcut cunoscut în lumea științifică românească și care a rămas multe decenii indispensabilă cercetării istorice.

Dumitru Protase s-a născut în ținutul grăniceresc al Năsăudului, în satul Mocod (jud. Bistrița-Năsăud), la 1 februarie 1926. Extrem de dotat, după 1940 copilul român a urmat liceul maghiar din Năsăud, fiind șeful promoției sale, cu media maximă la toate disciplinele, fiind singurul bursier neplătitor de taxe. Studiile universitare le finalizează la Universitatea „Babeș" din Cluj în 1950 (secția limbi clasice de la Facultatea de Litere). Formația „clasicistă" i-a fost de folos istoricului și arheologului (nu doar pentru cercetările sale de epigrafie), iar angajarea absolvenților de studii clasice în institutele de arheologie s-a păstrat până în anii '60 (vezi, de pildă, Alexandru Suceveanu ori Alexandru Barnea), ceea ce astăzi nu se mai practică.

Profesorul Dumitru Protase aparține generației de istorici și de arheologi pe care aș putea-o numi în două feluri. Mai întâi drept o generație eroică, trecută prin toate vicisitudinile anilor '50. Preparator și asistent al Universității „Babeș" din Cluj până în 1951, cercetător apoi la Institutul de Istorie și Arheologie al Academiei. Doctoratul l-a luat în istorie la Universitatea din București în 1961, atunci când s-a putut, după ce a trecut și examenele obligatorii de limbă rusă și marxism-leninism. Odată cu deschiderea de la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 devine conferențiar, apoi profesor universitar la Universitatea „Babeș-Bolyai", încununându-și cariera ca membru de onoare al Academiei Române în anul 2003.

Altfel numită, generația pe care a reprezentat-o este generația specialiștilor, după aceea a profesorilor de istorie generală, ilustrată la Cluj după Primul Război Mondial de Dimitrie Teodorescu și Constantin Daicoviciu. Ei, cei născuți în anii '20 și '30 au constituit generația specialiștilor, cei care din anii '60 au purces la edificarea bazelor documentare solide pentru arheologia și istoria românească. Au făcut-o cu încrederea vârstei încă tinere, au făcut-o mai apoi cu știința și echilibrul maturității. Generațiile se schimbă, ideile așijderea. Edificiul construit astăzi de istorici arată, pe alocuri, altfel decât cel imaginat cu decenii în urmă. Dar ne întoarcem mereu la temeliile așezate de acea primă generație a specialiștilor.

Profesorul Dumitru Protase a fost interesat în special de elementul autohton în provincia romană Dacia, de așezările și necropolele din lumea rurală, apoi de soarta daco-romanilor până spre sfârșitul primului mileniu creștin. A fost și un pasionat numismat, dar nu un simplu socotitor al monedelor antice: știa să scoată

istorie din analiza unui tezaur, după cum știa să treacă în registru istoric o cercetare arheologică. A se vedea, în acest sens, pe lângă *Problema continuității,* articolul din 1954, scris în colaborare cu Mihail Macrea, *Tezaurul de monede de la Geomal și invazia carpilor din anul 242 în Dacia* sau *Les trésors monétaires de la Dacie romaine. Leur signification sociale-économique et ethno-politique* (comunicare la Congresul internațional de numismatică de la Roma, publicată în 1965) și altele.

A fost un om harnic. Mai întâi prin cercetările de teren unde a fost prezent de la începutul anilor '50 și până mult după vârsta pensionării. În orașele de la Apulum și Porolissum, în cetățile medievale de la Dinogetia și Rodna, în villa rustica de la Dalboșeț, în așezările și necropolele autohtone de la Soporu de Câmpie, Obreja, Lechința de Mureș și Cipău, în castrele și așezările civile de la Berzovia, Cristești, Orheiul Bistriței, Ilișua, Călugăreni, Brâncovenești, în așezările și necropolele de la Țaga și Ocna Sibiului. Vizita cu curiozitate șantierele arheologice ale colegilor și discipolilor, fiind interesat de orice observație recentă, pentru cultura sa, pentru cursurile universitare, pentru redactarea miilor de fișe cu descoperiri arheologice pentru publicația „Fasti Archaeologici" de la Roma, unde a trimis 1900 de articole-voci între 1980 și 1990, pe care le-a adunat ulterior într-un volum (*Fasti Archaeologici. Roumanie. Travaux parus entre les années 1980–1990,* Cluj-Napoca, 2015). A fost unul din contributorii români la realizarea, în 1968–1969, a lucrării internaționale *Tabula Imperii Romani,* părțile privitoare la Dacia.

A fost apoi harnic la scris. După *Problema continuității* din 1966 au urmat alte monografii despre propriile-i cercetări: *Riturile funerare la daci și daco-romani* (București, Editura Academiei, 1971), *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia. Monografie arheologică* (București, Editura Academiei, 1976), *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman (sec. II–IV). Dovezi ale continuității în Dacia* (Cluj-Napoca, 2002), *Țaga. Două așezări din perioada finală a etnogenezei românilor. Monografie arheologică* (Cluj-Napoca, 2003), *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (sec. VIII–IX)* (Sibiu, 2004), *Archiud. Săpăturile arheologice din anii 1961 și 1963–1966 la „Fundătura"* (Cluj-Napoca, 2009), sau despre castrele și așezările civile de la Brâncovenești și Ilișua.

L-au interesat inscripțiile latine și diplomele militare din Dacia, publicând articole despre descoperirile epigrafice de la Apulum, Ilișua, Brâncovenești, Porolissum; a colaborat la editarea corpusului *Inscripțiile Daciei romane.* A studiat piese paleocreștine (Napoca, Palatca) și monumente remarcabile din epoca migrațiilor (al doilea mormânt princiar de la Apahida, tezaurul de la Cluj-Someșeni).

A prezentat sub formă sintetică rezultatele sale, ori le-a republicat în volumele *Autohtonii în Dacia* (I, București, 1980; II, *Dacia postromană până la slavi,* Cluj-Napoca, 2000), *Orizonturi daco-romane* (I, Cluj-Napoca, 1995; II, Cluj-Napoca 2005; III, Cluj-Napoca, 2011), *La continuité daco-romaine* (Cluj-Napoca, 2001).

Sub coordonarea sa (laolaltă cu Alexandru Suceveanu) a apărut al doilea volum – *Daco-romani, romanici, alogeni* din tratatul de *Istoria românilor* al Academiei Române (două ediții, 2001 și 2010). Era echilibrat în scris, știind să dozeze paginile și paragrafele unei cărți potrivit necesității, valorii faptelor istorice

și priceperii cititorilor. Această cumpătare se vede în sinteze, în primul rând în orientarea și cântărirea capitolelor privind Dacia romană din tratatul aici amintit.

Cu o responsabilitate pe care puțini o dovedesc a scris – sau, cel puțin, a publicat manuscrise mai vechi – foarte mult după pensionare, ca un semn al respectului față de știința pe care a slujit-o, considerând că trebuie să-și îndeplinească o datorie: să înfățișeze tot ceea ce a cercetat și descoperit.

A fost un om bun. I-a ajutat pe toți care-i cereau ajutorul, i-a îndrumat la lucrări de licență și la doctorat. Înțelegea pasiunea tinerilor arheologi și istorici, le cunoștea și limitele. Au fost oameni care l-au jignit. Prostește. I-a iertat. Am văzut nu o dată în tezele de doctorat pe care le conducea că părerea unui doctorand într-o chestiune minoră ori mai importantă era alta decât a sa. Dar niciodată nu a încercat să-și impună opinia. Acesta e un dar rar: să respecți și părerile altora.

A căutat și a descoperit și nu s-a dat bătut. Avea convingerile sale pe care le-a slujit până la sfârșit. A făcut pentru arheologia și istoria antică ceea ce îi era limpede că trebuie să facă. Așa a înțeles să aibă o viață împlinită.

Drum bun în lumină, Domnule Profesor.

Mihai Bărbulescu

RADU CIUCEANU



(1928-2022)

La 12 septembrie 2022 s-a stins din viață Radu Ciuceanu, membru de onoare al Academiei Române în cadrul Secției de Științe Istorice și Arheologie, director fondator al Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române.

S-a născut la 16 aprilie 1928, la Arad, într-o familie de cărturari, tatăl său, Ștefan Ciuceanu, istoric, fiind fondatorul Muzeului de Istorie a Olteniei.

Instaurarea regimului comunist în România a făcut ca tânărul Radu Ciuceanu să nu poată urma dorita carieră în medicină și să fie obligat să-și petreacă tinerețea într-unele din cele mai teribile temnițe comuniste.

În anul 1947, s-a alăturat Mișcării Naționale de Rezistență Anticomunistă din Oltenia, condusă de generalul Iancu Carlaonț. Pentru implicarea sa în rezistența armată anticomunistă a fost arestat un an mai târziu și condamnat în 1949 la 15 ani de temniţă pentru „crimă de uneltire împotriva ordinii sociale". Pedeapsa a fost executată integral în penitenciarele Craiova, Piteşti, Jilava, Văcăreşti, Târgşor, Dej şi Gherla. Radu Ciuceanu a fost unul dintre supraviețuitorii teribilului experiment al reeducării.

La 18 septembrie 1963, a fost eliberat din închisoare, însă i s-a fixat domiciliu obligatoriu până în 1965. În acest răstimp nu a primit buletin și nici dreptul de a lucra.

După o perioadă în care a lucrat ca muncitor necalificat, apoi ca bibliotecar la Institutul Central de Cercetări Agricole (22 februarie 1966 – 5 mai 1966), muncitor la Institutul de Studii și Prospecțiuni pentru Îmbunătățiri Funciare (5 mai 1966 – 1 octombrie 1967), a fost angajat ca funcționar documentare la Institutul de Arheologie din cadrul Academiei R.S.R.

În perioada anilor 1968–1972, a urmat cursurile Facultăţii de Istorie a Universităţii din Bucureşti şi a obţinut licenţa în 1972, cu specializarea Istoria României.

În anul 1973, a devenit documentarist științific la Institutul de Arheologie al Academiei Române, iar la 1 ianuarie 1975 arheolog în cadrul aceluiași institut. Nu a îndeplinit această funcţie decât o lună, întrucât s-a decis ca foştii deţinuţi politici să fie îndepărtaţi din institutele Academiei. A reușit cu greu să se angajeze, de la 1 iulie 1975, ca arheolog în cadrul Muzeului de Istorie a Municipiului București, în care a rămas până în februarie 1990.

Preocupat de soarta monumentelor istorice din România, o parte dintre acestea supuse distrugerii de către regimul comunist, pe parcursul anilor 1980, împreună cu Daniel Barbu şi Octavian Roske, Radu Ciuceanu a elaborat în clandestinitate şi a expediat în străinătate, cu mari riscuri, studiile „Condiţia monumentului sub regimul comunist" (difuzat la Radio „Europa Liberă", în iulie–septembrie 1981, sub semnătura „Grupul de Supraveghere a Monumentelor Istorice"), respectiv „Va supravieţui Bucureştiul până în 1984?" (difuzat la „Europa Liberă" în iunie-august 1985).

La 1 august 1992 a revenit în calitate de cercetător gr. III în cadrul Muzeului de Istorie a Municipiului București, de unde la 1 februarie 1993 a fost detașat la Ministerul Culturii în calitate de consilier al ministrului Culturii pe probleme de patrimoniu naţional. În 1994 se înscrie la doctorat, fapt care nu i-a fost permis înainte de 1989 din cauza trecutului politic, și în 1998 a obținut doctoratul în Istorie, specializarea Istoria modernă a României, cu teza *Autocrație și naționalism. Destinul unei familii: Ghiculeștii, 1665–1856*, la Institul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române. Un an mai târziu, în 1999, a obţinut gradul de cercetător ştiinţific II, iar în 2007 cercetător gr. I.

În 1993 a fondat Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST), institut sub egida Academiei Române, destinat cercetării trecutului totalitar al României. Pe parcursul celor aproape 30 de ani de existență, Institutul, sub conducerea dr. Radu Ciuceanu, a desfășurat o intensă activitate de cercetare, concretizată în publicarea a peste 100 de numere din revista „Arhivele Totalitarismului" şi peste 150 de volume de studii, documente, memorii, dicţionare şi enciclopedii. Totodată, la inițiativa sa a fost lansat proiectului „Panteonul Naţional", care urmăreşte să consacre, într-un spaţiu arhitectural solemn, respectul pentru marile valori care au contribuit la definirea identităţii româneşti.

În conducerea activităţii institutului a îmbinat dubla sa experienţă: de membru al rezistenţei anticomuniste, de persoană trecută prin 15 ani de experienţă carcerală, urmărit apoi pas cu pas după eliberare, şi formarea şi activitatea ca om de ştiinţă. A imprimat o manieră ştiinţifică, analitică, obiectivă, în cercetarea unui domeniu – totalitarismul – cu care se confruntase în mod direct, în formele sale cele mai severe.

În calitate de director al INST a coordonat proiecte de cercetare naţionale şi internaţionale, a încheiat parteneriate de cercetare cu instituţii ştiinţifice din România şi din străinătate.

În calitate de autor, Radu Ciuceanu a avut o contribuție semnificativă la recuperarea memoriei rezistenței armate anticomuniste din România, a fenomenului concentraționar din perioada comunistă și la studierea rolului unor instituții cheie, precum Biserica Ortodoxă Română, în păstrarea identității și conștiinței naționale.

În acest sens, amintim seria de „Memorii" (I–VI), publicate în perioada 1991–2017, Mișcarea națională de rezistență din Oltenia 1945–1949, vol. I–V, București, 2001–2007; Regimul penitenciar din România, 1940–1962, București, 2001; Misiunile lui A.I. Vâșinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944–1946). Documente secrete, București, 1997 (împreună cu Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratic); Începuturile mișcării de rezistență în România, 11 aprilie 1945 – 31 mai 1946, vol. I, București, 1998 (împreună cu Octavian Roske și Cristian Troncotă); Începuturile mișcării de rezistență în România, 1 iunie – 18 noiembrie 1946, vol. II, București, 2001 (împreună cu Octavian Roske și Cristian Troncotă); Rezistența armată din Bucovina, 1944–1950, vol. I–III, București, 1998–2006 (împreună cu Adrian Brișcă); Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist, 1945–1958, vol. I, București, 2001 (împreună cu Cristina Păiușan); Stenogramele ședințelor conducerii P.C.R. 23 septembrie 1944 – 26 martie 1945, București, 2003 (împreună cu Corneliu Mihail Lungu, Florin Constantiniu, Sever Catalan); Rezistența armată din Munții Făgăraș. Gruparea Ioan Gavrilă-Ogoranu 1949–1955, București, 2007 (împreună cu Adrian Brișcă); Masacrele de la Katyn, București, 2008 (cu Ion Constantin).

La 27 septembrie 2019, Radu Ciuceanu a fost ales membru de onoare al Academiei Române în cadrul Secției de Științe Istorice și Arheologie. De-a lungul anilor a fost distins cu numeroase diplome și distincții: Diploma „România după Helsinki", acordată de Academia Română și Comisia de Integrare Europeană, 2002; Ordinul Naţional „Serviciul Credincios", în gradul de Cavaler, pentru întreaga activitate culturală, politică şi parlamentară, 2003; Diplomă de onoare, în

calitate de inițiator și membru fondator al Fundației „Panteonul României”, pentru „contribuția susținută pe care a depus-o la reabilitarea memoriei celor care au constituit, ani de zile, fenomenul rezistenței anticomuniste în România”, din partea Academiei Române, 2010; Diploma „Meritul Academic”, în cadrul Ceremoniei de decernare a Premiilor Academiei Române, Aula Academiei Române, 2013; Diplomă de merit pentru realizări remarcabile în activitatea științifică și administrativă, promovarea adevărului istoric și a valorilor naționale românești și universale, cooperarea exemplară cu comunitatea academică din Basarabia, acordată de Academia de Știință a Moldovei, Institutul de Istorie, Stat și Drept, 2013; Ordinul „Sfinții Împărați Constantin și Elena” pentru activitate remarcabilă în apărarea valorilor creștine, în slujba Bisericii lui Hristos și a comunității umane, acordat de Patriarhia Română, 2013; Diplomă de excelenţă, în semn de omagiu pentru bogata activitate ştiinţifică şi academică, cu ocazia sărbătoririi a 80 de ani de la înfiinţarea Academiei de Ştiinţe din România, 2015; *Doctor honoris causa* al Universității „Ovidius” din Constanța, 2016 și Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, 2017; Ordinul Crucea Patriarhală, cea mai înaltă distincție a Bisericii Ortodoxe Române, 2017.

Radu Ciuceanu a trecut în eternitate la 12 septembrie 2022.

Ana-Maria Cătănuș

GUILLERMO MONTERO MORÓN



(1926 –2021)

La 19 noiembrie 2021 s-a stins din viață, la Caracas, Guillermo Montero Morón, personalitate proeminentă a istoriografiei mondiale și unul din cei mai de seamă istorici ai Americii Latine, membru de onoare al Academiei Române.

S-a născut la 8 februarie 1926, la Carora, în statul Lara din Venezuela, unde și-a făcut studiile primare și liceale. Între 1945 și 1949 a urmat cursurile Institutului Superior Pedagogic din Caracas. Şi-a continuat pregătirea la

Universitatea Centrală din Madrid, unde a urmat, între 1951 şi 1954, Facultatea de Litere şi Filosofie, în 1954 devenind doctor în filosofie şi litere, specialitatea istorie, cu teza *Los orígenes históricos de Venezuela*. S-a perfecţionat în filosofia culturii şi filologie clasică în Germania, la universităţile din Göttingen şi Hamburg, unde a început și redactarea marii sale *Istorii a Venezuelei*. Revenit la Caracas (1958), a fost profesor la Colegiul „Santa Maria", la Universitatea Catolică „A. Bello", la Universitatea „Simon Bolivar", şi director general al Institutului American de Geografie şi Istorie.

Reprezentant al istoriografiei latino-americane, dar şi al Americii în ansamblul ei, a fost coordonatorul vastei lucrări: *Historia general de America* (36 vol.), dar şi autorul a numeroase cărți: *El libro de la fe* (1955); *Los Cronistas y la Historia* (1957); *Los borradores de un Meditador* (1958); *Historia de Venezuela* (1960; în lb. română, 1980); *Historia política de José Ortega y Gasset* (1960); *Imágenes y nombres* (1972); *Historia contemporanea de America Latina* (1975); *Historia de la Provincia de Venezuela* (1977); *Escritores Latino-Americanos Contemporaneos* (1979); *Microhistorias* (1980); *Textos sobre Lisandro Alvarado* (1981); *Historia de Francisco y otras maravillas* (1982); *El gallo de las espuelas de oro* (1984); *Los más antiguos* (1986); *Son españoles* (1989); *Los presidentes de Venezuela* (1993); *El catálogo de las mujeres* (1994); *Memorial de agravios* (2005); *Los imperios y el imperio* (2013) ş.a.

S-a manifestat şi ca scriitor, fiind autorul romanelor *El Gallo de las espuelas de Oro* şi *Los Hechos de Zacarias*, dar și a unor povestiri realist-fantastice, fabule, eseuri.

Pentru întreaga sa activitate științifică, a fost ales membru şi preşedinte al Academiei de Istorie din Venezuela (din 1985), membru corespondent al Academiei de Istorie din Madrid, Institutului de Studii Politice din Madrid, Academiei de Istorie din Paraguay, Societăţii de Istorie şi Geografie din Guatemala, Academiei Portugheze de Istorie, membru al Academiei Culturale „Humboldt" din Caracas. În 1990 a fost distins cu Premiul Național pentru Literatură.

Prieten apropiat al poporului român, a vizitat de mai multe ori România, prilej de strângere a legăturilor cu istoricii români şi de cunoaştere a realizărilor istoriografiei româneşti. Lui i se datorează apariţia la Caracas a unei *Scurte istorii a României*. În 1980 i-a apărut la București *Scurta istorie a Venezuelei*. Totodată, a stabilit strânse relații cu Academia Română, al cărui oaspete a și fost, arătând o disponibilitate deosebită pentru continuarea unei opere și a unor acțiuni de colaborare.

Ca recunoaștere a remarcabilelor sale merite științifice, dar mai ales pentru afecțiunea și disponibilitatea manifestată față de România, la 10 noiembrie 1992, Academia Română l-a ales printre membrii ei de onoare.

Prin dispariția profesorului Guillermo Montero Morón, Academia Română pierde nu numai un specialist de marcă, dar și un prieten sincer al poporului român.

Îi vom păstra o pioasă amintire !

Dorina N. Rusu

ADDENDA LA „ENCICLOPEDIA REPREZENTANȚILOR SCRISULUI ISTORIC ROMÂNESC”

VICTOR SPINEI, DORINA N. RUSU

Urmare a inițiativei Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, agreată și de conducerea înaltului for academic al țării, la începutul anului 2020 s-a demarat elaborarea *Enciclopediei reprezentanților scrisului istoric românesc*, la care au conlucrat peste 350 de specialiști din cadrul institutelor de cercetări afiliate Secției, cadre didactice din învățământul superior, muzeografi și arhiviști din instituții disipate în toate regiunile țării, cu prioritate cei ce activau în centrele academice cu tradiții mai vechi de la București, Cluj-Napoca și Iași, precum și un istoric de la Chișinău. Emulația declanșată printre colegii de breaslă la aflarea acestui demers științific, căruia în numeroase cazuri i s-au alăturat fără vreun impuls al organelor administrative, a constituit un indiciu al conștientizării necesității întocmirii unei lucrări cu asemenea profil. Coordonatorii generali ai lucrării, finalizate la sfârșitul lui 2021 și difuzată în primele luni ale anului următor, au beneficiat de eficienta colaborare a 17 coordonatori zonali – 16 din România și unul din Republica Moldova –, mulți dintre ei cu responsabilități importante în institutele academice și în unitățile universitare, având o bună reputație profesională, cu care ne-am consultat permanent în privința structurării vocilor din *Enciclopedie* și a selecției medalioanelor susceptibile de a fi incluse în paginile sale.

După un travaliu obstinat, derulat într-o dinamică alertă pe parcursul a circa doi ani, s-a reușit publicarea a cinci tomuri voluminoase la Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei, grație generoasei finanțări asigurate de Consiliul Județean Suceava, mijlocită de dr. Constantin Emil Ursu. Volumele reuneau 3541 de voci, un număr net superior tomului cu aceeași configurație, editat în 1978, care grupa doar 951 de voci, toate având o extensie limitată. Nu este mai puțin adevărat că, în răstimpul survenit între apariția celor două lucrări de factură enciclopedică, progresele istoriografiei naționale au fost marcante atât pe plan cantitativ, cât și pe cel calitativ, numărul mult mai mare de voci din recenta enciclopedie datorându-se și faptului că au fost incluși specialiștii basarabeni și cei din diaspora, neagreați de defunctul regim totalitar.

Precum era de anticipat într-o lucrare de anvergură, aceasta nu a fost lipsită de anumite carențe, între altele fiind omise, evident nedeliberat, persoane cu o activitate științifică meritorie, ale căror voci nu ne-au fost transmise de către coordonatorii zonali până în momentul remiterii la tipar, ignorare depistată doar ulterior. Spre a remedia respectiva disfuncționalitate, am decis să alcătuim

prezenta *addenda*, fixând drept bornă cronologică a înregistrării realizărilor profesionale anul 2020, în vreme ce în volumele deja apărute aceasta fusese stabilită la nivelul anului anterior.

Desigur că vocile selectate în cele cinci volume ale *Enciclopediei* comportă și alte deficiențe, a căror escamotare ar contraveni normelor deontologice academice. În pofida recomandărilor transmise în repetate rânduri prin intermediul circularelor scrise și pe cale verbală, cea de-a doua secvență a vocilor, care preconiza aprecieri asupra aportului științific al istoricilor în tratarea diverselor probleme epistemologice nu a beneficiat în anumite cazuri de o reală consistență. Pe de altă parte, spațiul tipografic alocat fiecărui reprezentant al cinului istoric nu a fost întotdeauna cel mai adecvat, în sensul că întinderea vocilor câtorva personalități de seamă a fost nejustificat de redus în comparație cu cel al unor colegi cu performanțe profesionale mai limitate. Anumite frustrări ale autorilor în viață ar fi posibil să provină din faptul că opera nu le-a fost apreciată potrivit propriilor așteptări, orgoliile din mediile intelectuale, firești până la un anumit punct, fiind impredictibile.

Dat fiind că foarte multe voci ne-au parvenit cu mare întârziere, iar scadența termenului de remitere a lucrării la tipar se apropia de expirare, remedierea carențelor sesizate nu mai era posibilă, întrucât riscam pierderea iremediabilă a finanțării asigurate de Consiliul Județean Suceava, în condițiile în care organismele abilitate ale statului, vlăguite de cheltuielile provocate de pandemia covidului și de alte vicisitudini, nu-și arătau disponibilitatea de a susține demersurile cărturărești. Nu dorim în niciun chip să ne imaginăm cum ne-ar fi etichetat multitudinea colaboratorilor, care irosiseră din plin timp și energie pentru finalizarea vocilor asumate, în cazul eșuării proiectului.

Circumstanțele expuse nu au menirea de a ne disculpa, ci servesc doar drept explicație. În fond, pe prezumtivul cititor nu-l preocupă aproape deloc dacă durata de elaborare a unei lucrări a fost scurtă sau îndelungată, dacă autorii au fost tineri ori în vârstă, dacă au beneficiat sau nu de suportul oficialităților, acesta fiind interesat preponderent de valențele sale intrinseci. Potrivit ecourilor necomplezente stârnite de editarea *Enciclopediei*, conținutul ei a suscitat un viu interes printre istoricii din țară și chiar din străinătate, ca fiind un util instrument de lucru, de natură să ofere informații esențiale asupra biografiei și operei celor ce au avut un aport la decriptarea evenimentelor și fenomenelor istorice derulate în spațiul carpato-dunărean și în proximitatea sa, dar, totodată, să stimuleze râvna specialiștilor ce își vor propune elaborarea sintezelor globale sau secvențiale asupra evoluției istoriografiei românești din cele mai vechi timpuri până la contemporaneitatea imediată.

Nu în ultimul rând, *Enciclopedia* s-a dorit drept un omagiu consacrat branșei istoricilor și reprezentanților disciplinelor conexe, pentru devoțiunea și profesionalismul etalat, în mod individual sau în ansamblul lor, începând din vremurile revolute și până în prezent, în îndelungatul efort de investigare și reflecție asupra creativității plurifațetate a elementului antropic, cu împlinirile și eșecurile sale, nelipsite de controverse și ambiguități.

Ca membri ai echipei de coordonare a *opus*-ului, preferăm să ne ferim de evaluări ale sale, acestea revenind eventualilor recenzenți. La fel ca orice lucrare cu profil similar, cele cinci tomuri sunt perfectibile și au șansa de a fi optimizate prin completări, omogenizări, retușări și judecăți de valoare mai articulate, precum se practică ciclic pe meridianele mapamondului situate în arealuri cu prestigioase tradiții culturale și resurse materiale mai substanțiale decât cele disponibile la Dunărea de Jos.

*

În secvențele următoare ale acestei *Addenda* am selectat câteva voci dedicate unor istorici ce nu au fost cuprinse în ediția *Enciclopediei* publicată la sfârșitul lui 2021, pe care s-au oferit să le redacteze 20 de colegi, cărora le adresăm mulțumiri pentru eforturile depuse. Nu s-au putut lua în considerare medalioanele aferente unor persoane cu realizări modeste (fără doctorat și volume de autor, doar cu articole succinte, lipsite de contribuții originale etc.) sau care nu au respectat normele de alcătuire prestabilite. În măsura în care vor fi recepționate și medalioanele propuse în lunile anterioare de alți comilitoni, dar deocamdată neconcretizate, nu excludem alcătuirea unui al doilea grupaj de voci în anul viitor, cu acesta îndatoririle noastre luând sfârșit.

FIŞE

STRUCTURA FIŞEI

I. Date biografice

II. Caracterizarea activităţii, a contribuţiei în domeniu

III. Bibliografie selectivă
- A. lucrări de autor
- B. lucrări în colaborare
- C. lucrări editate, coordonate, traduceri
- D. studii şi articole

IV. Bibliografie referitoare la titularul fişei

AUTORI

Adr.P.	Adrian PIRTEA
A.I.	Alexandru ISTRATE
A.O.	Adrian ONOFREIU
C.I.C.	Constantin I. CIOBANU
G.G.	Georgeta GHIONEA
Gh.Cl.	Gheorghe CLIVETI
Gh.V.	Gheorghe VARTIC
Il.C.	Ileana CIOAREC
Io.C.	Ionel CÂNDEA
L.V.	Laurențiu VLAD
M.Gh.A.	Mircea-Gheorghe ABRUDAN
M.O.	Marian OLARU
MaraM.	Mara MĂRGINEAN
N.D.I.	Narcis Dorin ION
N.U.	Nicolae URSULESCU
O.J.	Octaviana JIANU
P.O.	Petre OTU
S.C.	Sevastian CERCEL
S.D.B.	Sebastian-Dragoș BUNGHEZ
Sil.R.	Silvana RACHIERU

AMON Lucian Dan



I. N. 19 noiembrie 1955, Drobeta Turnu-Severin. Studii universitare la Institutul de Învățământ Superior Suceava, Facultatea de Învățământ Tehnic și Pedagogic, Specializare Istorie-Geografie. Doctor în istorie veche și universală (București, 1999) cu teza *Armamentul, echipamentul și alte obiecte cu utilizare militară din dotarea armatei romane din Oltenia*. Profesor de istorie și geografie, Școala generală Damean, com. Sadova (1981–1983); profesor de istorie, Liceul nr. 8, Craiova (1983–1984); profesor de istorie, Colegiul Național „Ștefan Velovan", Craiova (1984–2000); cadru didactic suplinitor la Catedra de istorie, Universitatea din Craiova (1995–2000). Lector (2000–2008), conferențiar (din 2008). Membru al Societății de Științe Istorice din România, din anul 1984.

II. Studii și cercetări privind istoria antică universală, arheologia romană și romano-bizantină. Contribuții majore privind studierea echipamentului militar roman în Dacia. Membru în colectivul ştiinţific al şantierului arheologic-şcoală de la Sucidava (Corabia, jud. Olt) (1996–2014). A publicat peste 100 de articole în reviste de specialitate. Participant la peste 50 de sesiuni ştiinţifice, simpozioane, colocvii, congrese naţionale şi internaţionale.

III A. – *Armamentul şi echipamentul armatei romane din Dacia Sud-Carpatică*, Craiova, 2004, 364 p.; *Istorie antică universală*, I, *Orientul antic*, Craiova, 2006, p. 149 p.

B. – *Școala Normală „Ștefan Velovan" din Craiova. Aniversar 125,* Craiova, 1995, 166 p.; *Monografia localității rurale Galiciuica,* Craiova, 1999, 150 p.; *Istoria Craiovei. Mărturii arheologice şi numismatice (mileniul VII a.Chr. – secolul XV p. Chr.),* Craiova, 2010, 112 p.; *Raport privind diagnosticul arheologic de pe teritoriul municipiului Caracal. Punctul Șoseaua de Centură. Situl arheologic nr. 1*, Cluj-Napoca, 2021, 180 p.

D. – *Noi elemente de arhitectură descoperite în zona cetăţii romano-bizantine de la Sucidava-Celei (judeţul Olt) în campaniile de cercetări arheologice din anii 2002 şi 2003*, „Istorie şi societate", Bucureşti, 2004, p. 11–24 (în colab.); *Noi informații cu privire la centura de apărare a orașului Romula (județul Olt). Campania 2007*, „Drobeta", XVII, 2007, p. 109–115; *Des armes et pièces d'équipement militaire découvertes au cours des dernieres années dans la forteresse romano-byzantine Sucidava*, „Oltenia", XVII–XXIII, 2015–2016, p. 143–156. **(G.G.)**

ANDO Andrei



I. N. 15 aprilie 1975, Arad. Studii liceale și universitare în orașul natal: Liceul economic; Colegiul Universitar Pedagogic (2001–2004), Facultatea de Științe Umaniste și Sociale, secția Jurnalism, din cadrul Universității „Aurel Vlaicu" (2004–2008). Dr. în Filologie (2016) la Universitatea „Aurel Vlaicu" (coord. prof. I. Funeriu), drd. în istorie (din anul 2018, la Universitatea Oradea, coord. prof. C. Pădurean). Specializare la Universitatea „Miguel Torga" din Coimbra (Portugalia) în 2014 și la Jiangxi College of Foreign Studies, din Nanchang (R. P. Chineză) în 2019. Gazetar (1995–2016) la „Adevărul de Arad", „Observator Arădean", „Jurnalul Național", „Nyugati Jelen", „Cronica – ziarul românilor din Ungaria", „Măsura", director al cotidianului „Observator arădean" (2002–2011), redactor-șef și director al televiziunii Regionale West TV (2011–2016). Preparator (2009–2015), apoi asistent universitar (din 2015) la Universitatea „Aurel Vlaicu". Director executiv al Consiliului Județean Arad (din 2016). Membru în Consiliul de Administrație al Rețelei Orașelor și Regiunilor Europene pentru Cultură (LIKE), cu sediul la Paris (din 2018). Membru în High Level Task Force pe politici de dezvoltare, la Comitetul Regiunilor (Bruxelles), în 2017–2018.

II. Publicist și filolog pasionat de istorie. A cercetat viața și activitatea publicistică, literară și politică a lui Pamfil Șeicaru, precum și istoria locală arădeană din perioada Primului Război Mondial și a Marii Uniri, traducând și publicând articolele presei maghiare și românești referitoare la Aradul din anul Marii Uniri, respectiv tratativele de la Arad, din 13-14 noiembrie 1918, privind viitorul Transilvaniei.

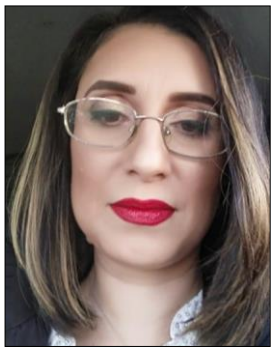
III. A. – *Șocul prezentului. Avatarul administrației arădene de tranziție*, Arad, 2013, 348 p.; *Gânduri și vorbe: Aradul la intersecțiile istoriei*, Arad, 2016, 540 p.; *Cuvinte regăsite*, Arad, 2018, 200 p; *1918. Agenda unui an istoric. Formarea și deformarea opiniei publice*, Timișoara, 2019, I, II, III, IV, 460 p. + 395 p. + 402 p. + 296 p.

B. – *Monografia Pecica,* Arad, 2007, 596 p.+8 hărți (coord. Constantin Chevereșan); *Departe de rădăcini: perspectivă jurnalistică asupra comunității românilor din Ungaria*, Arad, 2011, 48 p.; *O istorie trăită: 40 de ani de învățământ superior la Arad*, București, 2012, 904 p.; *Arad, Bánság és Partium határán. A régio várai* (Arad, la granița dintre Banat și Partium. Castelele regiunii), Arad, 2015, 230 p. (coord. Jankó András); *Tradiție și contemporaneitate: O perspectivă publicistică asupra românilor din Ungaria*, Gyula, 2016, 199 p.; *Arad. Antecamera Marii Uniri*, Timișoara, 2018, 391 p.; *Panoramă mediatică. Administrație și guvernanță corporativă în Arad, la 100 de ani de la Marea Unire*, Arad, 2019, I, II, 309 p. + 365 p.

D. – *Literary Trend, a stylistic mosaic of inter-war cultural press*, „Revista Philologica Banatica", Timișoara, 1, 2016, p. 66–77; *Începuturile Muzeului din Arad și inaugurarea Palatului Cultural – mărturii din presa vremii*, Constantin Ioan Inel (coord.), Muzeul din Arad la 125 de ani, Timișoara, 2018, p. 10-21; *100 de ani de la ocuparea Aradului de armata franceză. Ce au cerut arădenii îngrijorați?*, Maria Sinaci, Cristian Măduța (ed.), Comunicare, cultură și societate: De la teorie la practică, Budapesta, 2018, p. 107–123 (în colab.).

IV. E. Șimăndan, *Dicționarul jurnaliștilor arădeni*, Arad, 2011, p. 11–12; M. Petcu (coord.), *Istoria jurnalismului din România în date – enciclopedie cronologică*, Iași, 2012, p. 18–20; H. Truță, *Restituiri*, „Arca", Arad, 10–11–12, 2018, p. 166–168. **(S.D.B.)**

ANTONE (Păun) Elena-Simona



I. N. 25 iulie 1982, Craiova. Studii universitare la Facultatea de Istorie-Filosofie-Geografie (2001–2005) și masterat în cercetarea și conservarea mărturiilor istorice (2005–2007) la Craiova. Dr. în Istorie (coord. prof. dr. Corneliu-Mihail Lungu, 2008–2011). Profesor de istorie, grad didactic I, la Colegiul tehnologic „Constantin Brâncuși" din Craiova. Membru în Organizația Internațională a Femeilor Române (UNIFERO), cu sediul în Atlanta, din mai 2009, secretar de redacție la revista „Historica".

II. Specializată în domeniul istoriei moderne și contemporane a României, cu contribuții la evoluția demografică a Olteniei.

III. A. – *Analiza demografică a Olteniei în perioada 1878–1915,* Craiova, 2019; *Recensământul din 1899 în Oltenia,* Craiova, 2019; *Recensământul din 1912 în Oltenia,* Craiova, 2019; *Recensământul din 1930 în Oltenia,* Craiova, 2019.

D. – *Relaţiile religioase româno-sârbe în secolul XX,* „Romanitate şi latinitate în Uniunea Europeană", Craiova, 2009, p. 156–166; *Europa şi Islamul. Musulmanii în Europa după sfârşitul Războiului Rece,* „Stat şi societate în Europa", Craiova, 2009, p. 434–452; *Antiiudaism, antisemitism, antisionism: semnificaţia şi evoluţia termenilor*, „Buletinul Centrului pentru dialog între ştiinţe şi teologie", IX, 1, 2012, p. 139–155. **(G.G.)**

BÎTĂ Ovidiu-Grigori



I. N. 18 aprilie 1957, Vicovu de Sus, jud. Suceava. Studii preuniversitare la Liceul teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți (1972–1976), universitare la Facultatea de Biologie-Geografie-Geologie, secția Inginerie Geologică și Geofizică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1979–1984). Dr. în Geologie (coord. prof. univ. dr. Leonard Olaru) la aceeași universitate (2006), cu teza *Studiul palinostratigrafic al formațiunilor metamorfice din bazinul Putnei (Munții Bistriței)*. Inginer geolog în cadrul Formației de prospecțiuni geologice și geochimice a IPEG Câmpulung Moldovenesc (1984–1994). Asistent cercetare (din mai 1994), cercetător științific (1999), cercetător științific III (2008) la Centrul pentru Studierea Problemelor Bucovinei / Institutul „Bucovina” din Rădăuți al Academiei Române. A susținut comunicări la manifestări științifice naționale și internaționale (Ucraina - Cernăuți, Hliboca; Republica Moldova – Chișinău).

II. Inginer geolog, cercetător. Domenii de interes: istoricul cercetărilor geologice și al exploatării miniere în Bucovina, stațiuni balneoclimaterice, legislația silvică și de vânătoare, dezvoltarea economică a Bucovinei, personalități. Autor a peste 75 de studii, articole și recenzii.

III. C. – Arthur Loebel, *Geschichtliche Entwicklung des Eisenbades Dorna – Evoluția istorică a băilor feroase Dorna*, ediție bilingvă, îngrijită, cu notă asupra ediției și indice de nume, Iași, 2012, 280 p.

D. – *Aspecte ale cercetării geologice și exploatării miniere în Bucovina (1775–1869)*, AnBuc, II, 1, 1995, p. 169–174; *Vechi stațiuni balneoclimaterice din Bucovina în secolele XIX–XX* (I–III), AnBuc, XII, 1, 2005, p. 99–107; XII, 2, 2005, p. 521–529; XIII, 1, 2006, p. 271–279; *Geologia bazinului superior al pârâului Putna (Munții Bistriței)* (I–V), AnBuc, XIII, 2, 2006, p. 697–711; XIV, 1, 2007, p. 165–179; XIV, 2, 2007, p. 647–656; XV, 2, 2008, p. 599–622; XVI, 1, 2009, p. 167–179; *Evoluția legislației silvice în Bucovina. Orânduiala de pădure*, AnBuc, XVIII, 2, 2011, p. 515–549; *Exploatarea aurului aluvionar pe Bistrița Aurie*, AnBuc, XXI, 2, 2014, p. 543–557; *„Liniile petrolului” în Bucovina*, AnBuc, XXIV, 1, 2017, p. 199–210; *Camera de Comerț și Industrie a Bucovinei – contribuții la dezvoltarea economică a Țării*, AnBuc, XXVIII, 2, 2021, p. 475–486.

IV. M. Irimescu, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1862–2012). La 150 de ani*, vol. II, Rădăuți, 2013, p. 43; E. Satco, A. Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, Suceava, 2018, p. 217. **(M.O.)**

BOGDAN Cristina



I. N. 6 decembrie 1976, București. Studii preuniversitare la Liceul „Mihai Viteazul” din București. Licență (1995–1999) și studii aprofundate în domeniul literaturii române medievale (1999–2000), Facultatea de Litere, Universitatea din București (1999–2000). Dr. (cotutelă) în filologie (2007) la Universitatea din București și Universitatea Paris XII-Val de Marne, actualmente Paris Est – Créteil (coord. prof. dr. Dan Horia Mazilu și prof. dr. Francis Claudon). Cadru didactic la Facultatea de Litere, Universitatea din București (preparator: 2000–2003, asistent: 2003–2008, lector: 2008–2016, conferențiar: din 2016), unde este prodecan (2016–2021) și decan (din 2021). Membru al Asociației Internaționale Danses Macabres d’Europe (din 2003); EUPRERA – European Public Relations Education & Research Association (din 2005); Association for the Study of Death & Society (ASDS; 2015, 2016, 2017); SOG18. Gesselschaft zur Erfoschung des 18. Jahrhunderts im südöstlichen Europa (din 2018). Editor-șef al săptămânalului cultural „OPT motive” (din 2020).

II. Filolog de formație. Cu mijloacele specifice filologiei, cărora le-a adăugat pe cele ale cercetării trecutului, a abordat subiecte de istorie culturală și de imagologie din sfera tanatologiei (cu deosebire din perspectiva iconografiei morții în România și Europa, urmare a unor sistematice anchete de teren), a practicilor auctoriale sau de lectură, a imaginarelor din spatele obiectelor ori ale ritualurilor. Este autoare și coordonatoare (în colab.) a peste 15 volume publicate la edituri din țară și din străinătate. A publicat peste 50 de articole sau studii în reviste de specialitate și volume colective din România și din Europa. De asemenea, este o prezență constantă în presa culturală tipărită și audio-vizuală (circa 100 de intervenții), ca și la colocviile naționale ori conferințele internaționale desfășurate în Belgia, Franța, Italia, România (la Sibiu (2010) și București (2021), organizând două dintre conferințele Asociației Internaționale Danses macabres d'Europe).

III. A. – *Imago mortis în cultura română veche (secolele XVII–XIX)*, București, 2002, 232 p. (semnat Cristina Dobre-Bogdan); *Moartea și lumea românească premodernă. Discursuri întretăiate*, București, 2016, 354 p.

C. – *Pentru o istorie culturală a cărții și a practicilor de lectură* (coord. în colab.), București, 2015, 541 p.; *Patrimoine, création, culture. À l'intersection des dispositifs et des publics* (coord. în colab.), Paris, 2015, 215 p.; *Călători și călătorii. A privi, a descoperi*, I (*Incursiuni în istorie și artă*), II (*Incursiuni în literatură și antropologie*) (coord. în colab.), București, 2016; *Obiecte și urmele lor. Priviri istorice, povești antropologice* (coord. în colab.), București, 2018; *Regarder la mort en face. Actes du XIXe Congrès international de l'association Dances macabres d'Europe* (coord. în colab.), București, 2021, 472 p.

D. – *Un text biblic controversat și reflexele lui iconografice*, In media res. Studii de istorie culturală, Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (ed.), Iași, 2007, p. 373–386; *Sous les signes de Chronos ou de la Fortune. Les avatares d'un motif iconographique – la roue de la vie – dans l'espace roumain et bulgare (XVIIe–XIXe siècles)*, RESEE, XLVIII, 1–4, 2010, p. 91–108; *Avatarurile unui simbol escatologic (calul) în iconografia monumentelor de cult din Țara Românească (secolele XVIII–XIX)*, Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri (coord. Maria-Magdalena Székely), Iași, 2013, p. 135–162; *Du berceau à la tombe. Les âges de la vie dans l'iconographie roumaine des XVIIIe–XIXe siècles et l'influence des modèles étrangers*, Daniel Dumitran, Valer Moga (eds.), Economy and Society in Central and Eastern Europe. Territory, Population, Münster, 2013, p. 221–240; *Sous le signe du livre. Séquences iconographiques à signification eschatologique*, Par Estude ou par Acoustumance, saggi offerti a Marco Piccat per il suo 65^0 compleanno, a cura di Laura Ramello, Alex Borio, Elisabetta Nicola, Alessandria, 2016, p. 77–97; *L'Image du Jugement individuel de l'âme. Le voyage par les Péages aériens dans l'iconographie roumaine du XVIIIe siècle*, Alessandro Benucci, Marie-Dominique Leclerc, Alain Robert, Mort suit l'homme pas à pas. Représentations iconographiques, variations littéraires, diffusion des thèmes. Actes du XVIIe Congrès International Danses macabres d'Europe, Reims, 2016, p. 141–159; *Devant le cadavre et la sépulture: saint Sisoès se lamentant sur la tombe d'Alexandre le Grand*, Mort n'epargne ne petit, ne grand. Études autour de la mort et de ses représentations, textes réunis par Ilona Hans-Collas, Didier Jugan, Danielle Quéruel, Hélène et Bertrand Utzinger, Paris, 2019, p. 286–301. **(L.V.)**

BONDOC Petruș-Dorel



I. N. 25 iunie 1970, Craiova. Studii universitare la Universitatea din Craiova, Facultatea de Litere și Istorie (abs. 1995). Dr. în Istorie (București, 2004) cu teza *Stăpânirea romană la nordul Dunării după retragerea aureliană* (coord. prof. dr. A. Barnea). Muzeograf, Muzeul Olteniei Craiova (1997–2022), director Casa Studenților, Craiova (2000–2003). Deține titlul de arheolog expert acordat de Ministerul Culturii și Cultelor, expert în domeniul bunuri arheologice și istoric-documentare - arheologie romană.

II. Domenii de cercetare: arheologia romană pe teritoriul Olteniei.

III. A. – *Bronzuri figurate romane: Muzeul Olteniei Craiova*, vol. I, Craiova, 2000, 64 p.; *Lapidariul Muzeului Olteniei Craiova*, Craiova, 2001, 84 p.; *Vase antice grecești. Muzeul Olteniei Craiova*, Craiova, 2004, 60 p.; *Inscripții și piese sculpturale. Muzeul Olteniei*

Craiova, Craiova, 2004, 112 p.; *Figurine ceramice romane. Muzeul Olteniei Craiova*, Craiova, 2005, 77 p.; *Tipare și figurine ceramice romane. Muzeul Romanațiului Caracal (Figurine ceramice romane de la Romula)*, Craiova, 2005, 101 p.; *Tezaurul Muzeului Olteniei Craiova. Antichitatea*, Craiova, 2007, 106 p.; *The Roman rule to the north of the Lower Danube during the Late Roman and Early Byzantine period*, Cluj-Napoca, 2009, 370 p.; *Cioroiu Nou. 100 de descoperiri arheologice*, Craiova, 2010, 199 p.; *Romanii la Cioroiu Nou*, Craiova, 2018, 64 p.; *Castrul roman de la Răcari și garnizoana sa de călăreți mauri*, Craiova, 2018, 72 p.; *Scuturile din Dacia*, Craiova, 2020, 255 p.; *Castrul roman de la Slăveni II: țigle și cărămizi ștampilate*, Craiova, 2021, 201 p.

B. – *Inscripții și piese sculpturale. Muzeul Romanațiului, Caracal*, Craiova, 2002, 43 p. (în colab.); *Bronzuri figurate romane. Muzeul Romanațiului, Caracal (Bronzuri romane de la Romula)*, Craiova, 2003, 50 p.; *Tipare și figurine ceramice romane din centrul ceramic de la Romula. Muzeul Romanațiului, Caracal,* Craiova, 2005, 163 p.; *Castrul roman de la Răcari. Încercare de monografie*, Cluj-Napoca, 2009, 496 p.; *Așezările daco-romane de la Locusteni*, Craiova, 2014, 274 p.; *Castrul roman de la Răcari II: clădirea comandamentului (principia): statuile de bronz și bronz aurit*, Craiova, 2015, 465 p.; *Necropola plană birituală de la nordul orașului Romula*, Craiova, 2020, 357 p.

C. – *In honorem Gheorghe Popilian*, Craiova, 2006, 412 p.

D. – *Artillery troops detached north of the lower Danube in the late Roman period, Limes XVIII*, Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amann, Jordan (September 2000), II, BAR International Series, 1084 (II), 2002, p. 641–648; *About the production of bricks and tiles in the Roman camp from Răcari, Dolj County, Romania, in the first half of the 3rd century, Oppidum. Cuadernos de investigación*, Armamaneto e iconografia en la Antigüedad y la Alta Edad Media (coords. E. Illarregui- M- Larrañaga), 1, Segovia, 2008, p. 117–127; *Fortified towns to the north of the Lower Danube in the late Roman period: Drobeta and Sucidava, Limes XX*, XX Congreso Internacional de Estudios Sobre la Frontera Romana-XXth International Congress of Roman Frontier Studies, León (España), Septiembre, 2006: congreso celebrado bajo la presidencia de honor de su Majestad el Rey de España y con el apoyo de la Universidad de León/Ángel Morillo, Norbert Hanel & Esperanza Martín (eds.), vol. 2, p. 731–740; *Descoperirile de epocă La Tène de la Padea, jud. Dolj*, SCIVA, 59–60, 2008–2009, p. 137–163. **(Il.C.)**

BRICIU George Alexandru



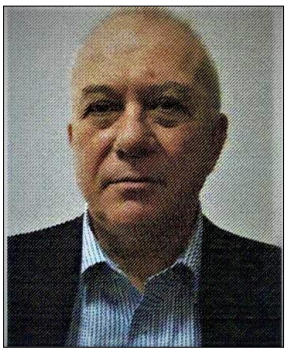
I. N. 9 iunie 1986, Pitești. Studii liceale la Seminarul Teologic „Sfântul Neagoe Basarab” din Curtea de Argeș (2001–2006), universitare (licență și masterat) la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” a Universității din București (2006–2012). Dr. în Teologie (coord. pr. prof. dr. Adrian Gabor) la Universitatea din București (2016). Diacon (2019) slujitor la Biserica „Sfinții Împărați Constantin și Elena” și „Sfânta Cuvioasă Parascheva” – Parohia Parcul Călărași din București. Redactor colaborator (2009–2010), editor (2010–2015), secretar general de redacție (2015–2017), reporter (2017–2019) și redactor-șef (din 2019) la „Ziarul Lumina” al Patriarhiei Române. A participat la conferințe și simpozioane naționale și internaționale în țară și în străinătate la Sankt Petersburg (2015), Berlin (2017) și Viena (2018). A fost distins cu Medalia „Mihail Kogălniceanu, deputat de Brăila, bicentenarul nașterii” – Muzeul Brăilei „Carol I” (2017); Diploma omagială cu medalie oferită de Patriarhul României cu prilejul sfințirii Catedralei Naționale (25 noiembrie 2018); Ordinul „Sfântul Cuvios Ioan Iacob de la Neamț, Noul Hozevit” pentru clerici (24 decembrie 2021).

II. Teolog și istoric, specialist în Istorie bisericească universală și în Istoria Bisericii Ortodoxe Române în secolul XX, istoria elitelor clericale, viața, activitatea și opera voievodului Neagoe Basarab și a mitropolitului Antonie Plămădeală. Autor a patru cărți, a patru studii de specialitate în volume și a sute de articole, interviuri, recenzii și note de lectură în periodice de cultură și spiritualitate.

III. A. – *Mitropolitul Antonie Plămădeală, diplomat creştin. Contribuţii la dezvoltarea dialogului teologic internaţional*, Sibiu, 2017, 600 p.; *Mitropolitul Antonie Plămădeală, promotor al culturii prin cult*, Brăila, 2017, 200 p.; *Patriarhul Justinian în lumina vremurilor. Interviuri comemorative*, Bucureşti, 2019, 166 p.; *Principii spirituale şi sociale în „Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie”*, Bucureşti, 2021, 200 p.

D. – *A Deo rex, a rege lex – principiu autentic creştin în domnia Sfântului Voievod Neagoe Basarab*, GBis, 2013, 7–12, p. 171–196; *Antonie Plămădeală, tânăr teolog în elita Rugului Aprins*, „Ortodoxia”, 4, 2017, p. 99–120; *Reabilitarea numelui Episcopului Nicolae Popoviciu, un act de dreptate*, Mărturisitori ai Ortodoxiei în timpul regimului comunist. Studii şi evocări, Bucureşti, 2018, p. 185–214; *Mitropolitul Antonie Plămădeală, apocrisiar în diaspora românească*, Fides et sapientia: studii în onoarea părintelui nostru pr. prof. univ. dr. Nicolae Chifăr, Sibiu, 2021, p. 971–991. **(M.Gh.A.)**

BUCUR Ion



I. N. 30 noiembrie 1956 în Budeşti, jud. Călăraşi. Studii preuniversitare la Oltenița (Liceul „Nicolae Bălcescu”, 1971–1975). Licență la Facultatea de Istorie, Universitatea din București (1984–1987). Dr. în Istorie (2005) la Universitatea din București (coord. prof. dr. Ioan Scurtu).

II. Specialist în istorie contemporană a României, cu un interes deosebit pentru regimurile politice din perioada interbelică, instaurarea totalitarismului comunist, revoluția din 1989, precum și pentru primii ani ai perioadei postcomuniste. A publicat peste zece volume (autor, coautor) și zeci de articole în reviste de specialitate și în volume colective din România.

III. A. – *Lupta pentru putere. Instaurarea regimului comunist în România (1944–1947)*, București, 2010, 405 p.; *Cartea Represiunii 1989*, Bucureşti, 2012 (ed. II, 2014, 419 p.; ed. în engleză, 2016); *Anul 1990: Partide, ideologii şi mobilizare politică: consideraţii preliminare*, București, 2014; *Anul 1991: Dificultăți în afirmarea valorilor democrației*, București, 2017; *Anul 1992. Procesul democratizării la examenul constituțional,* București, 2019.

B. – *Istoria României în texte* (coord. Bogdan Murgescu), București, 2001, 411 p.; *Structuri politice în Europa Centrală şi de Sud-Est. 1919–1997. Studiu de caz: România (1918–2001)*, I (coord. Ioan Scurtu), Bucureşti, 2003, 325 p. (bilingv, română-engleză); *Revoluția Română din Decembrie 1989 în București (21 decembrie 1989 – 8 februarie 1990)*, Cluj–Napoca, 2009; *Revoluția Română din Decembrie 1989*. *Locuri, date, fapte. Mic dicționar* (coord. Gheorghe Sbârnă), Cluj-Napoca, 2009, 642 p.

C. –*Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție (1919–1927). Documente* (coautor/editor în colab.), București, 1996, 662 p.; *Ideologie şi formaţiuni de dreapta în România (1927–1931). Culegere de documente* (coautor/editor în colab.), II, Bucureşti, 2000; *Curtea de Conturi a României, 1864–2004. Culegere de documente* (în colab.), București, 2004, 480 p. (ed. II, coord. Nicolae Văcăroiu, Virginia Vedinaș, Corina-Mihaela Bălțătescu, 2016, 672 p.).

D. – *Piața Revoluției din București. Momente importante în istoria românilor*, „Clio / 1989” III, 1 (5), 2007, p. 205–215; *Criza regimului din România şi limitele mass-mediei româneşti*, Accentuarea crizei de regim în țările socialiste europene (1980–1990), Timișoara, 2009, p. 195–207; *Alegerile din mai 1990*, „Clio”, 1 (11), 2010, p. 63–96. **(L.V.)**

CIOROGARU Gheorghe

I. N. 20 februarie 1909, Novaci, jud. Gorj – m. 5 mai 1980. Studii universitare la Heidelberg, la Academia de Studii Economice şi Politice (abs. 1932). Dr. în Economie (1935). Revine în România în 1936. Parlamentar pe listele „Partidul Totul pentru Ţară" la alegerile din anul 1937. Împărtăşeşte ideile promovate de Ion Zelea Codreanu. Arestat în anul 1940 de poliţia legionară şi trimis în lagărul de la Sinaia. Eliberat în anul 1941, fuge în Germania unde rămâne până în 1944, când revine în România. Este arestat în anul 1945 şi internat în lagărul de la Caracal, fiind eliberat în 1946. Arestat din nou în 1951, fiind acuzat de acţiune intensă contra clasei muncitoare, este eliberat în 1957 şi i se impune domiciliul obligatoriu la Măzăreni (Brăila). Este arestat din nou în 1958 şi eliberat în 1964.

II. Economist. Studii privind situaţia României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

III. A. – *Civilizaţie şi potenţial de război*, Bucureşti, 1936, 130 p.; *Planul de 5 ani al Sovietelor*, Bucureşti, 1941, 110 p.; *Naţiune şi armată*, Bucureşti, 1945, 88 p.; *Păcatul istoriei. Scurtă privire asupra soartei ţăranilor de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1945, 162 p.; *Dumitru Brezulescu 1879–1916*, Târgu Jiu, 2010, 162 p.

IV. Sorin Popescu, *Un cărturar gorjean: Gheorghe Ciorogaru*, „Memoria. Revista gândirii arestate", 82–83, 1–2, 2013, p. 48–50. **(Il.C.)**

CONSTANTIN Cristian



I. N. 6 februarie 1989, Brăila. Studii universitare la Galați, Facultatea de Istorie, Filosofie și teologie (abs. 2011). Master în istorie, Galați. Dr. în Istorie (2017, Galați).

II. Asistent de cercetare / universitar la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați (2014–2017); membru în Colegiul de redacție al revistei „Hiperboreea" (din 2016); redactor-șef al publicației științifice „Studium" (2011–2016). În 2019 a primit Premiul „Nicolae Iorga" al Societății de Științe Istorice din România și în 2018 – Premiul I al Arhivelor Naționale ale României. În 2018 a devenit membru în Comisia de Istorie a Orașelor din România, iar în 2021, membru la The Centre of Urban History; Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, Republica Cehă.

III. A. – *Comerţul cu cereale la Gurile Dunării: integrarea pe piaţă, structuri productive şi infrastructura de transport (1829–1940)*, Brăila, 2018, 713 p.; *The Adventure of the Dutch Companies Bunge and Nidera at the Lower Danube*, Saarbrücken, 2020, 64 p.; *The Lower Danube Region and the South of Russia: International Trade, Navigation and Merchants in the British Consular Reports (1829–1900)*, Saarbrücken, 2020, 128 p.; *O istorie a companiilor de navigaţie străine de la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 2020, 220 p.; *Activitatea consulară la Brăila şi Galaţi (1919–1940)*, Iaşi, 2017, 248 p.

D. – *Grain market integration in the Lower Danube region (1829–1853)*, „Епохи / Epohi", vol. 27, nr. 1, Veliko Târnovo, 2019, p. 89–101; *Multinationals in the Grain Trade: Bunge and Nidera in the Lower Danube Region (1930–1948)*, „Athens Journal of History", vol. 8, nr. 3, Atena, 2022, p. 235–260; *O experienţă carceralã din timpul Primului Război Mondial: Petre Gr. Ionaşcu şi „Labirintul morţii"*, Bogdan Popa, Radu Tudorancea (coord.), Războiul de fiecare zi. Viaţa cotidiană în tranşee şi în spatele frontului în Primul Război Mondial (1914–1919), Târgovişte, 2018, p. 282–305; *Rivalitatea dintre porturile dunărene şi Odessa: Comerţul internaţional cu cereale (1878–1882)*, Andreea Atanasiu-Croitoru (edit.), Dunărea şi Marea Neagră în spaţiul euroasiatic. Istorie, relaţii politice şi diplomaţie, vol. 1, Constanţa, 2016, p. 138–149. **(Io.C.)**

CRĂCIUNOIU Cristian N.



I. N. 20 decembrie 1951 – m. 9 octombrie 2012, București. În 1975 a absolvit ca inginer Institutul Politehnic din București, iar în 1981 a obținut titlul de doctor cu teza *Echipamente periferice de calculatoare pentru imprimare* (coord. prof. dr Nicolae I. Manolescu). A fost cadru didactic asociat în Catedra de mecanică fină a Institutului Politehnic București. A practicat navomodelismul și a câștigat numeroase premii la campionatele naționale, europene și mondiale. În ianuarie 1970 a fost distins cu titlul de Maestru al Sportului pentru modelism. A desfășurat o bogată activitate de popularizare a istoriei militare române și a științei, din 1982 până în 1991 făcând parte din redacția revistelor „Știință și tehnică", „Tehnium", „Modelism", iar din 1994 până în 2012 a activat în redacția de știință-educație a Televiziunii Române ca realizator, producător și redactor-șef. Începând din 1991 a devenit editorul, coordonatorul și autorul principal al propriei edituri, Editura Modelism, prin care a militat neobosit pentru descoperirea și relatarea faptelor memorabile din istoria neamului românesc de la origini până în epoca modernă (oameni, fapte, tehnică militară și civilă, cu accent pe domeniul naval, aviatic și transport terestru). A editat revista „Modelism" de la înființare, în 1984, și până în 2012 (137 ediții), promovând în paginile ei istoria marinei și aviației române, care au fost pasiunea sa de o viață.

II. Specializat pe istoria marinei și a aviației, a contribuit la reconstituirea evoluției acestor arme, precum și la cultivarea memoriei eroilor aviatori și marinari. A publicat ca autor, coordonator sau coautor peste 30 cărți și monografii și peste 400 articole apărute în reviste de specialitate din România, dar și din Marea Britanie, Franța, Germania, Italia și Statele Unite ale Americii.

III. A. – *Navomodele. Vechi nave românești,* București, 1979, 216 p.; *Corăbii străbune,* București, 1983, 260 p.; *Războiul submarin în Marea Neagră. 1941–1944,* București, f.a., 32 p.; *Romanian Navy Torpedo-Boats*, București, 2003, 200 p.

B. – *Low Danube Paddle Steamers / Ultimele nave cu zbaturi operaționale din lume* (ediție engleză) București, 1995, 132 p.; *Marina română în al Doilea Război Mondial,* București, 1996, 200 p.; *Avioane reactive în culorile Forțelor Aeriene Române / Jets in Romanian Air Forces Colours,* București, 1997, 68 p.; *Danube Monitors* (ediție engleză), București, 1997, 176 p.; *La Chasse de nuit germano-roumaine. 1943-1944*, București, 1997, 104 p.; *Seaplanes over the Black Sea. German-Romanian Operations. 1941–1944,* București, 1998, 96 p.; *Roumanian Black Hussars / Grupul 3 picaj,* București, 1998, 96 p.; *Marina română în Primul Război Mondial,* București, 2000, 288 p.; *Escadrila Albă / The White Squadron* (ediție bilingvă), București, 2001, 176 p.; *Oțel, aburi și torpile. Marina în Războiul de Independență*, București, 2001, 78 p.; *Aeronautica română în al Doilea Război Mondial/ Romanian Aeronautics in The Second World War* (ediție bilingvă), București, 2003, 266 p.; *Henri Coandă și avioanele sale*, București, 2010, 152 p.

C. – *Singur pe cerul Stalingradului*, București, 1996, 160 p. (în colab.); *Jurnalul locotenentului Dobran,* 1996 (reeditată în 2010, 208 p.; în colab.); *Vasile Craiu*, București, 1998, 112 p. (în colab.); *Un nume de legendă. Căpitan aviator erou Alexandru Șerbănescu*, București, 1998, 152 p. (în colab.); *Pumnul țării. Grupul 5 bombardament greu*, București, 1999, 288 p. (în colab.); *Prințul așilor: Constantin „Bâzu" Cantacuzino*, București, 2000, 264 p. (în colab.); *Destinul unui zburător – Cpt. av. Mircea T. Bădulescu*, București, 2002, 476 p. (în colab.); *Marina română în secolul XIX,* București, 2012, 352 p. (în colab.). **(Gh.V.)**

DAMASCHIN Ioan P.



I. N. 4 martie 1949, com. Roşiori, jud. Bacău. A absolvit Liceul militar „Ştefan cel Mare” din Câmpulung Moldovenesc (1966), Şcoala militară superioară de ofiţeri de marină din Constanța (1969), Academia de Înalte Studii Militare (1980). Curs postacademic (1985). Dr. în Științe militare/istorie militară navală (2000) cu teza *Locul și rolul marinei române în apărarea comunicațiilor navale în cel de-al Doilea Război Mondial* (coord. prof. dr. Jipa Rotaru). Ofiţer instructor studenți la Institutul de Marină „Mircea cel Bătrân” din Constanța; ofiţer superior în Statul Major al Comandamentului Marinei Militare (1980–1990). Fondator și redactor-șef al revistei „Marina română” (1990–2001); lector universitar (2001–2005), șef catedră (2005–2009) și decan al Facultății Științele Comunicării și Științe Politice în cadrul Universității „Andrei Şaguna” din Constanța (2009–2013); profesor asociat la Academia Navală „Mircea cel Bătrân” din Constanța (2002–2004). Visiting professor la Universitatea Karabuk (Turcia) (2011) și Universitatea de Stat din Chișinău (2014).

II. Istoric militar și publicist, specializat în studierea evoluției forțelor maritime militare. Autor și coautor a peste 15 cărți cu tematică de istorie navală, a câteva sute de articole publicate în reviste de specialitate, contributor la realizarea unor filme documentare privind istoria marinei române.

III. A. – *Marina română/Romanian Navy*, București, 1996, 60 p.; *Geopolitica secolului XX. Confruntări militare*, Constanța, 2004, 240 p.; *Cu bricul „Mircea” pe drumul lui Columb*, București, 2006, 700 p.; *S.O.S. pe Drumul Speranței. Salvarea evreilor prin porturile fluviale și maritime românești, anii 1938–1944*, București, 2009, 460 p.; *Lupta aeronavală de la Constanța din 26 iunie 1941*, București, 2014, 250 p.; *Război submarin la Marea Neagră*, București, 2016, 230 p.; *Eroii neuitați din adâncuri/The Unforsaken Heroes, in the Heart of the Sea*, 2017, 140 p.; *Domnitorii români, ctitori la Sfântul Munte Athos,* Constanța, 2017, 160 p.; *Un erou al marinei regale române, căpitan-comandorul Alexandru Dumbravă*, Constanța 2018, 90 p.; *Viceamiralul Petre Zamfir, veteran de război submarinist – salvatorul bricului „Mircea” – Biscaya – 1965*, Constanța, 2018, 120 p.

B. – *Confruntări navale*, 2 vol., 1988, 310 p. + 370 p.; *Marina română în al Doilea Război Mondial/Romanian Navy in World War II*, București, 1996, 200 p.; *Glorie şi dramă. Marina regală română, 1940–1945* , București, 2000, 300 p.

C. – *Şcoala de maiştri militari a marinei „Amiral Ioan Murgescu”. Trepte în timp*, Constanța, 1997, 320 p.; *Omagiu istoricului militar Jipa Rotaru*, *Constanța*, 2001, 400 p.

IV. *Who is Who – Enciclopedia personalităților din România,* 2012; *Dicționar de personalități dobrogene,* Constanța, 2005; *Dicționar enciclopedic de marină,* București, 2008. **(Gh.V.)**

DĂNCUȘ Mihai Gr.



I. N. 10 februarie 1942, Botiza, jud. Maramureș – m. 31 iulie 2020, Sighetu Marmației. Fiul protopopului greco-catolic Grigore Dăncuș și al Irinei Dăncuș. Studii generale şi liceale în Sighetu Marmației (Liceul „Dragoș Vodă”, 1959). Absolvent al Școlii Tehnice Financiare din Baia Mare (1961); Facultatea de Filologie, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (1968–1972). Dr. în Filologie, specializarea Folclor, cu teza *Naşterea în tradiția populară maramureşeană* (1999). Cercetător științific principal gr. I (din 2001). Muzeograf (din 1969) și director al Muzeului Etnografic al Maramureșului din Sighetu Marmației (1977–2011). Profesor asociat la Universitatea „Babeș-Bolyai” (1998) și Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca (2004). Fondator al publicațiilor „Acta Musei Maramoresiensis” (2002) și „Tradiții și patrimoniu” (2001). Președinte

al Asociațiunii pentru Cultura Poporului Român din Maramureș (1990) și Asociației Folcloriștilor și Etnografilor din județul Maramureș. Membru de onoare (1997) al Asociației Europene a Muzeelor în Aer Liber (Elveția); membru fondator și președinte al Asociației Naționale a Muzeelor în Aer Liber din România; membru în Consiliul Științific al Muzeului Național al Moldovei din Chișinău, Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti" din București și Muzeului ASTRA din Sibiu. Membru al Asociației Internaționale a Muzeelor din Agricultură, Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor și Asociației de Științe Etnologice din România. Premii și distincții: Medalia Jubiliară a Universităţii din Freiburg (Germania); Ordinul „Meritul Cultural" în grad de Mare Ofiţer (2004); titlul de „Cetăţean de Onoare" al municipiului Sighetu Marmației, comunelor Bârsana şi Bogdan Vodă. Diplomă de excelență acordată de Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, „pentru activitatea științifică prestigioasă și pentru salvarea patrimoniului cultural național" (2011).

II. Etnograf, etnolog, cercetător, muzeograf, cu o activitate prodigioasă în cercetarea tradițiilor și a arhitecturii populare din Maramureș, Țara Oașului, Moldova, Caraș-Severin și Dobrogea. A coordonat, la Sighetu Marmației, organizarea și înființarea Casei-muzeu „Dr. Ioan Mihalyi de Apșa" și Muzeului culturii și civilizației evreiești din Maramureș – Casa muzeu „Elie Wiesel". A înființat muzeele sătești din Săpânța, Vadu Izei, Giulești, Bârsana și Ieud. Participant la conferințe naționale și internaționale (S.U.A., Italia, Anglia, Cehia, Ungaria, Elveția, Suedia, Olanda, Franța, Austria) pe teme de etnologie, folclor și muzeologie.

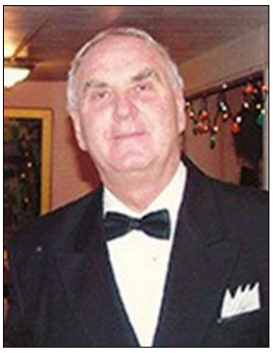
III. A. – *Zona etnografică Maramureș*, București, 1986; *Maramureș*, București, 1986; *Sighetu Marmației. Muzeul Etnografic al Maramureșului*, București, 1995; *The ethnographic museum of Maramures: values of the folk culture in Maramures*, Sighetu Marmației, 2000; *Casa memorială Elie Wiesel. Muzeul culturii evreiești din Maramureș*, Sighetu Marmației, 2002 (reed. București, 2011); *Evreii din Maramureș. Muzeul Culturii evreiești din Maramureș. Casa Memorială Elie Wiesel*, Sighetu Marmației, 2006; *Arhitectura vernaculară și alte valori ale culturii populare în colecțiile Muzeului Etnografic al Maramureșului*, Cluj-Napoca, 2010 (și versiune engleză); *Ieudul Maramureșului și valorile sale: Casa muzeu Dunca Pâțu*, Sighetu Marmației, 2010; *Naşterea şi copilăria*, Cluj-Napoca, 2010; *Muzeul Satului Maramureșean: sectorul de instalații tehnice populare acționate de apă*, Sighetu Marmației, 2011; *Documentar biobibliografic aniversar*, Baia Mare, 2012.

B. – *Maramureș. Un muzeu viu în centrul Europei*, București, 2000.

C. – *Măştile populare şi jocurile cu măşti din Maramureş*, Baia Mare, 1973 (în colab.); *Satul maramureşean. 1945–1989. Viaţa socială, economică, politică, culturală şi religioasă. Studii şi documente*, Sighetu Marmației, vol. I–II, 2005–2007 (în colab.); *Unirea Maramureșului cu Țara. Mărturii documentare. 1918–1919*, Sighetu Marmației, 2008 (în colab.).

D. – *Rituri de separare, agrare şi de iniţiere în faza copilăriei: zona Maramureş*, „Marmatia", vol. 5–6, Baia Mare, 1979–1981, p. 437–460; *Contribuţii la cunoaşterea unui obicei de Anul Nou în Maramureş*, AMET, 1973, p. 489–497; *Prezenţa instalaţiilor tehnice ţărăneşti în satul contemporan… Investigaţie întreprinsă în localitatea Negreşti-Oaş în anul 1972*, „Studii şi comunicări", V–VI, Satu Mare, 1981, p. 491–517; *Simbolistica păsării în cultura populară românească din Maramureş*, „Studii şi articole", vol. V, Baia Mare, 1989, p. 144–152; *Scriitori şi savanţi maghiari despre etniile din Maramureş* (I), AMM, II, 2004; *Un spectacol de teatru popular în Maramureş – Viflaimul*, „Tradiţii şi patrimoniu", nr. 6–7, 2004; *Scriitori şi savanţi maghiari despre etniile din Maramureş (II)*, AMM, III, 2005, p. 147–173; *Problematica satului românesc în perioada comunistă. Modalităţi de prezentare*, „Caietele ASER", nr. 1, 2005, p. 137–147. **(N.D.I.)**

DIMA Nicholas



I. N. 1936. Facultatea de Geografie, Universitatea din București (1962–1967). Dr. în Geografie la Columbia University (1975). Asistent universitar William Paterson University, USA (1974–1975). Profesor invitat la US Naval War College, Newport, USA (2001), James Madison University, Harrisonburg, USA (2002–2003) și Universitatea Româno-Americană (URA) București (2010–2018). Profesor și director pentru Studii Euro-Sovietice, US Army, J. F. Kennedy Special Warfare Center and School (Centrul de Studii Militare Speciale) Fort Bragg, NC (1985–1989), profesor titular la St. Mary's University College, Addis Ababa (2005–2007) și Djibouti University, Djibouti (2007–2008). Jurnalist cu activitate editorială importantă la Radio Vocea Americii (1975–1985 și 1990–2001) și Selous Foundation for Public Policy Research (2009–2019). Sute de prelegeri academice la diverse universități și centre de cercetare militare din Statele Unite. Soviet Nationalities Program Award, Columbia University, NY (1972–1973). National Defense Foreign Language Award, Columbia University, NY (1973–1974). Award for Excellence in Programming, Voice of America, Washington, DC (1984). Commanders Medal for Outstanding Public Service, US Army, Fort Bragg, NC (1988). Membru Association of American Geographers și American-Romanian Academy of Arts and Sciences.

II. Geograf și istoric. Specialist în studii est-europene și sovietice, cu un interes particular pentru inter-culturalitate și geopolitica globală. Cea mai mare parte a activității sale de cercetare s-a centrat pe analize privind migrația populației, relația dintre rural și urban în spațiul central-est european în perioada Războiului Rece, drepturile omului și implicațiile geostrategice ale dezvoltării. Unsprezece cărți de autor, zeci de studii și analize a politicilor publice apărute în jurnale academice, presă sau în „Analele" Congresului SUA.

III. A. – *Bessarabia and Bukovina: The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Boulder CO, 1982, 173 p. (ediție și în română); *Cross Cultural Communication*, Washington, 1990, 128 p.; *Journey to Freedom*, Washington, DC, 1990, VII + 399 p. (ediție și în limba română); *Culture, Religion, and Geopolitics*, Bloomington, 2010, 226 p. (ediție și în limbile română și farsi); *A Brief Study of Globalization: Is Globalization Good for People?*, Bloomington, 2013, p. 204 p. (ediție și în limba română); *The Purpose of Life: An Essay*, Bloomington, 2014, 100 p. (ediție și în română); *The United States vs. Russia, 2009–2019: The Last Ten Years of an Old Geopolitical Game*, Washington–London, 2020, X + 272 p.

D. – *Recent Ethno–Demographic Changes in Soviet Moldavia*, „East European Quarterly", XXIV, 1991, 2, p. 167–78; *The Soviet Political Upheaval of the 1980s: The Case of Moldova*, „The Journal of Social, Political, and Economic Studies", XVI, 1991, 1, p. 39–58; *The Moldavian-Dnestr Republic: A New Geo-Political Game*, „The Journal of Social, Political and Economic Studies", XXIV, 1999, 1, p. 37–63; *The Black Sea Region: New Economic Cooperation and Old Geopolitics*, „The Journal of Social, Political and Economic Studies", XXVIII, 2003, 1, p. 77–96; *Politics and Religion in Moldavia: A Case Study*, „Mankind Quarterly", XXXIV, 1994, 3, p. 175–190; *From National Independence to International Integration: Europe and Romania*, „Holistic Marketing Management Journal", VII, 2017, 1, p. 7–11. **(MaraM)**

DINU Ștefania



I. N. 15 aprilie 1967, Bolintin Vale, jud. Giurgiu. Studii preuniversitare la Liceul „Dimitrie Bolintineanu” din Bolintin Vale (1981–1985). Licență la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității din București (1986–1991). Dr. în Istorie (2007) la Universitatea din București (coord. prof. dr. Ioan Scurtu). Cadru didactic la Liceul „Dimitrie Bolintineanu” din Bolintin Vale (1991–1994). Muzeograf la Muzeul Național Cotroceni (1994–2016), iar din 2017 a ocupat funcția de director general adjunct (științific) al instituției mai sus menționate.

II. Specializare în istoria modernă și contemporană a României, cu precădere în cea a familiei regale și a vieții cotidiene de la curte (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – prima parte a veacului al XX-lea). A participat la organizarea a mai bine de 15 expoziții naționale în perioada 2007–2021 (ceea ce a presupus și redactarea unor cataloage sau pliante), temele sale de cercetare fiind prezentate în peste 50 de interviuri acordate în cadrul unor emisiuni radiofonice (Radio France International, Radio Iași, Radio România Actualități, Radio România Cultural, Radio România Internațional) ori televizate (Digi 24, Prima TV, TVR1) și în presa scrisă („Jurnalul Național”, „România Liberă”), respectiv în articole publicate în reviste de popularizare științifică („Historia”, „Magazin istoric”) și în presa culturală („Cultura”, „Dilema Veche”, „Observator Cultural”, „Timpul”). A fost prezentă la numeroase colocvii naționale organizate de Muzeul Național Cotroceni și de instituțiile partenere, fiind autoare ori coordonatoare (singură sau în colaborare) a șase volume științifice și a peste 50 de articole în reviste de specialitate și volume colective, publicate în România.

III. A. – *Viața cotidiană la Curtea Regală a României (1914–1947)*, 2011, 552 p. (semnează Ștefania Ciubotaru); *Mese și meniuri regale. Eleganță, fast și bun gust*, București, 2019, 192 p.

B. – *Imagini ale regalității*, București, 2018, 96 p.

C. – *Monarhia în România. O evaluare: politică, istorie și patrimoniu*, Iași, 2013, 352 p. (coord. în colab.); *Muzeul Național Cotroceni – trei decenii în spațiul cultural românesc*, București, 2022, 339 p. (coord. în colab.).

D. – *Palatul Regal din Calea Victoriei*, București, MIM, XXI, 2007, p. 231–241; *Pasiuni și hobby-uri ale regelui Carol al II-lea*, AMM, XXX, 2009, p. 365–378; *Palatul Cotroceni – de la palat regal la Palat al Pionierilor*, Stat și societate în Europa, IV (coord. Mihai Ghițulescu, Lucian Dindirică), Târgoviște, p. 317–335; *Relațiile dintre părinți și copii în familia regală Ferdinand și Maria – principesele Elisabeta și Marioara*, „Analele Dobrogei”, serie nouă, X–XIII (2009–2012), 2013, p. 155–173; *O principesă din „Belle Époque” – Maria a României*, Diplomație, societate și mondenități. Sfârșit de Belle Époque în lumea românească (ed. Claudiu-Lucian Topor, Alexandru Istrate, Daniel Cain), Iași, 2015, p. 139–161; *Anul 1919 și Curtea Regală a României: Conferința de Pace de la Paris și vizita suveranilor în Transilvania*, „Polis. Revista de Științe Politice”, serie nouă, VII, nr. 2 (24), martie-mai 2019, p. 63–97; *Timpul liber la Curtea Regelui Mihai I (1940–1947)*, „Revista Bibliotecii Academiei Române”, 6, 12, 2021, p. 75–96; *Anul 1920 și Curtea Regală a României: Conferința de Pace de la Paris și vizita suveranilor în Transilvania (primăvara anului 1919), Bucovina și Basarabia (15–25 mai 1920)*, Tratatul de la Trianon și destinul României Mari (coord. Sabin Drăgulin), Iași, 2021, p. 99–118. **(L.V.)**

DRĂGOI Eugen



I. N. 18 decembrie 1953, Bicaz, jud. Neamț. Studii teologice la Seminarul din Buzău (1968–1973). Licențiat al Institutului Teologic de Grad Universitar din București (1977). Director al editurii arhiepiscopale (2007–2010 și 2017–2020) la Arhiepiscopia Dunării de Jos. Profesor la Seminarul Teologic „Sf. Apostol Andrei" din Galați (1990–1995); director al aceleiași școli (1992–1995). Membru fondator al revistei „Călăuză ortodoxă" a Arhiepiscopiei Dunării de Jos (februarie 1990), fondator și redactor al revistei „Studii danubiene" (2009–2011), membru al Societăţii Scriitorilor Români, filiala „Costache Negri", Galaţi (din 1994), Comisiei Române de Istorie Bisericească Comparată, București (din 1999), membru fondator al Asociaţiei profesorilor de istorie de la Dunărea de Jos (Galaţi, 2006). A înfiinţat editurile gălăţene „Diaconia" şi „Partener"; premiul revistei „Dunărea de Jos" al Centrului Cultural Dunărea de Jos acordat de Ministerul Culturii şi Patrimoniului Naţional (2012); Diplomă de excelenţă din partea Muzeului de Istorie „Paul Păltănea" din Galați (2014).

II. Cercetător al trecutului bisericesc din Moldova de Jos, editor de documente medievale și moderne, autor de monografii ale unor localități din Moldova, colaborator la proiecte editoriale patronate de Academia Română și Patriarhia Română.

III. A. – *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de Jos, 1864–1989*, Galați 1990, 352 p.; *Istoria bisericească universală*, București, 2001, 480 p.; *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț, manuscris românesc inedit*, Galați, 2002, 208 p.; *Istoria creştinismului în date*, Galaţi, 2004, 536 p.; *Preotul Nicolae Drăguş şi cronica sa*, Galaţi, 2010, 64 p.; *Mărturii de viaţă bisericească în ţinutul Tecuciului, de la începuturi până la anul 1800*, Galați, 2015, 484 p.; *La izvoarele Covurluiului. Studii de istorie ecleziastică*, vol. I, Galați, 2017, 424 p.; *Episcopul Melchisedec Ștefănescu și Conferința de la Bonn a Vechilor-Catolici. Texte uitate, texte necunoscute*, Galați, 2019, 136 p.

B. – *Arhiepiscopul dr. Antim Nica, prinos la centenarul naşterii 1908–2008*, Galaţi, 2008, 288 p.; *Seminarul Teologic„Sfântul Apostol Andrei" din Galaţi, şcoală a apostolatului la Dunărea de Jos*, Galaţi, 2008, 328 p.; *Un patriarh ecumenic la Galaţi Sfântul Atanasie Patelarie*, Galaţi, 2009, 432 p.; *Enciclopedia Ortodoxiei românești,* București, 2010; *Catedrala Dunării de Jos (1917–2017),* Galați, 2018, 366 p.

C. – *Arhimandrit Visarion Puiu, Documente inedite, 1908–1917*, Galaţi, 2005, 176 p.; *Documente privind istoria bisericească din nordul Dobrogei,* vol. I (*1867–1879*), Galați, 2017, 296 p.; *Mănăstirea Adam: documente și însemnări edite*, Galați, 2020, 424 p.

D. – *Profilul religios al spătarului Nicolae Milescu şi preocupările sale teologice,* GBis, 2008, nr. 7–9, p. 258–280; *Contribuţii la istoria bisericii Sf. Voievozi Vechi (zisă Mantu) din Galaţi*, „Buletinul Fundaţiei Urechia", an. 8, nr. 11, 2010, p. 92–105; *O statistică bisericească a judeţului Brăila de acum aproape 140 de ani,* „Analele Brăilei", XI, nr. 11, Brăila, 2011, p. 231–240; *Metocurile din Galați ale Schitului românesc Prodromu. Documente inedite,* „Teologie și educație la Dunărea de Jos", XVI, Galați, 2018, p. 99–127; *Vechi cimitire şi morminte creştine în Galaţi*, I, *Cimitire mănăstireşti,* „Călăuză ortodoxă", nr. 392–393, 2021, p. 30–42. **(Io.C.)**

FLORU ION S.



I. N. 28 septembrie/9 octombrie 1864, Floru, com. Icoana, jud. Olt – m. 9 februarie 1950, București. Studii universitare la București (1894, Facultatea de Științe Istorice și Filologice). Profesor la Liceul „Sf. Sava" din București și Școala Normală din București (1894–1900), inspector școlar la Ministerul Instrucțiunii și Cultelor (1900–1918). A primit distincțiile și medaliile: Ordinul „Coroana României" în grad de Cavaler (1899), Ofițer (1911), Comandor (1942), medaliile „Medalia jubiliară Carol I" (1905), „Răsplata muncii pentru învățământ" cl. II (1908), „Bărbăție și Credință" (1913), „Răsplata muncii pentru învățământ" cl. I (1925).

II. Istoric. Autor de manuale școlare, cu largă audiență la nivel național.

III. A. – *Educațiunea și instrucțiunea la Heleni*, București, 1892, 129 p.; *Constituirea istoriei ca știință. Studiu asupra operei d-lui A. D. Xenopol*, București, 1905, 91 p.; *Istoria Evului Mediu până la 1968 pentru clasa a II-a secundară*, București, 1900, 165 p. (ed. II, 1901, 165 p.; ed. III, 1904, 153 p.; ed. IV, 1908, 154 p.); *Istoria popoarelor vechi pentru clasa I secundară*, București, 1897, 160 p. (ed. II, 1898, 185 p.; ed. III, 1899, 185 p.; ed. IV, 1901, 154 p.; ed. V, 1902, 156 p.); *Istoria timpurilor noui până la 1900 pentru clasa a III-a secundară*, București, 1901, 213 p. (ed. II, 1904, 209 p.; ed. III, 1909, 199 p.; ed. IV, 1912, 199 p.; ed. V, 1914, 206 p.); *Istoria Evului Mediu până la 1648 pentru clasa VI secundară*, București, 1912, 376 p. (ed. II, 1923, 354 p.); *Istoria românilor pentru clasa a IV-a secundară,* București, 1923; *Istoria românilor pentru clasa VIII-a secundară*, București, 1923; *Istoria veche și medie pentru clasa I-a*, București, 1929; *Istoria modernă și contemporană pentru clasa a II-a secundară*, București, 1929; *Istoria modernă și contemporană pentru clasa VI-a secundară*, București, 1930; *Istoria românilor pentru cursul superior de liceu*, București, 1930; *Istoria românilor pentru clasa a III-a secundară*, București, 1931.

B. – *Istoria antică pentru clasa a IV-a secundară*, București, 1930. **(Il.C.)**

GAROAFĂ Dumitru

I. N. 23 noiembrie 1952, Râmnicu Vâlcea. Studii universitare la Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie (abs. 1977). Profesor la Liceul industrial nr. 1 (actualmente Liceul tehnologic „General Magheru") din Râmnicu Vâlcea (1977–1994), arhivist la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea (1994–2017). Membru în Consiliul științific al Centrului de Cercetări Istorice „Pr. Dumitru Bălașa" din Râmnicu Vâlcea al Filialei județene „Matei Basarab" Vâlcea, din cadrul Asociației Naționale Cultul Eroilor „Regina Maria" (2019). Pentru rezultatele deosebite obținute în activitatea profesională și științifică i s-au conferit, de către Președinția României, în două rânduri Ordinul „Bărbăție și Credință", în grad de Ofițer (2006), respectiv de Comandor (2010), cu însemn pentru civili.

II. Profesor, arhivist, cercetător și publicist; specialist în paleografie româno-chirilică. Studii și cercetări dedicate principalelor evenimente istorice: 1848, 1877, 1907, 1914–1918, desfășurate în arealul județului Vâlcea.

III. A. – *Comuna Popești. Studiu istoric și documente*, Râmnicu Vâlcea, 2007, 112 p.; ed. II, 2013, 144 p. + XXIV p.il.

B. – *Un secol de învățământ vâlcean. 1857–1950,* Râmnicu Vâlcea, 2001, 227 p.; *Din tezaurul arhivelor vâlcene*, Râmnicu Vâlcea, 2011, 136 p.

D. – *Despre Banat și „Liga Culturală" din Râmnicu Vâlcea la Conferința de Pace de la Paris*, „Buridava", VIII, 2010, p. 244–254; *Activitatea de arhivă la principalii creatori de documente din administrația județului Vâlcea în perioada regulamentară (1831–1858)*, „Buridava", IX–X, 2011–2012, p. 217–228, 148–161; *Semantica discursului memorialistic transilvănean de la 1848*, „Buridava", XI, 2013–2014, p. 162–172; *Soarta arhivelor românești evacuate în județul Vâlcea în anul de cotitură 1944*, „Buridava", XII, 2, 2015, p. 94–110; *Preoți vâlceni în Războiul Reîntregirii Neamului (1916–1919)*, „Misiunea", VII, 1(6), 2019, p.178–190. **(G.G.)**

GHIȚULESCU Mihai

I. N. 29 septembrie 1982, Craiova. Studii liceale la Colegiul Național „Frații Buzești” din Craiova (1997–2001). Licență în științe politice (2001–2005) și master în studii europene (2005–2007) la Facultatea de Istorie – Filosofie – Geografie a Universității din Craiova. Dr. în Istorie (2010) la Universitatea din Craiova (coord. prof. dr. Vladimir Osiac). Cadru didactic la Facultatea de Istorie – Filosofie – Geografie, Facultatea de Drept și Științe Sociale, Facultatea de Științe Sociale a Universității din Craiova (preparator, 2006–2009; asistent, 2009–2012; lector, din 2012). Director al Departamentului de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale de la Facultatea de Științe Sociale a Universității din Craiova (din 2016). Colaborator constant al revistei „Ramuri” (precum și al altor reviste ale Uniunii Scriitorilor din România), respectiv al presei audio-video (Digi 24 Craiova, Radio Oltenia Craiova, TVR Craiova).

II. Specialist în istorie contemporană, cu un bagaj intelectual și metodologic solid din domeniile științelor politice și relațiilor intelectuale. S-a interesat în special de evoluția instituțiilor statului, de raporturile dintre puterea executivă și legislativă ale acestuia, de relația dintre cetățeni și puterea politică în România secolelor XIX–XXI. A participat la peste zece colocvii științifice naționale și cu participare internațională, fiind autorul a două cărți de autor, a două volume de publicistică (este un asiduu și acid recenzor al publicațiilor științifice), precum și a peste 30 de articole în periodice de specialitate și în volume colective publicate cu deosebire în țară, dar și în străinătate.

III. A. – *Organizarea administrativă a statului român modern 1859–1918*, Craiova, 2011, 258 p.; *Domnie și guvernare. Organizarea și funcționarea instituției guvernului în România (1866–1940)*, Craiova, 2015, 236 p.

C. – *Stat și societate în Europa*, IV, Târgoviște, 2012, 433 p. (coord. în colab.).

D. – *Ideea de națiune în gândirea pașoptiștilor români*, AUC. Istorie, XII, 12, 2007, p. 217–232; *Națiune și naționalism. Controverse conceptuale*, Permanențele istoriei, Târgoviște, 2013, p. 124–141; *Tirania calculului sau Poporul contra poporului. Despre alegeri, unitate și egalitate în România*, Emanuel Copilaș (coord.), Resurgența ideilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani, Timișoara, 2019, p. 295–314; *Despre Ardealul electoral (1919–1920). Note privind decretul pentru organizarea alegerilor în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, AMold, XII, 2020, p. 163–190; *Construcția democratică în România. Despre elaborarea Decretului-lege pentru alegerea parlamentului și a președintelui României*, AnIICMER (România de la comunism la postcomunism), XIV–XV, Iași, 2020, p. 449–468; *Some Notes for a History of Reversed Law-Making. Decree-Lauws in Interwar Romania*, „Giornale di Storia Costituzionale” / „Journal of Constitutional History”, 42, 2, 2021, p. 85–101. **(L.V.)**

GLIGOR Mihai



I. N. 28 iulie 1971, Aiud, jud. Alba. Studii preuniversitare la Liceul industrial nr. 1 din Aiud (1985–1989), universitare de istorie-arheologie la Facultatea de Științe Umaniste a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (1991–1996), și de master în arheologie pre- și protoistorică la Facultatea de Istorie și Filologie a aceleiași universități (1998–1999). Studii postuniversitare la Școala academică postuniversitară „Informatică Aplicată și Programare” la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca (2001–2004). Dr. în Istorie (coord. prof. dr. Iuliu Paul) la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (2008). Abilitare în domeniul Istorie, specializarea Arheologie la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (2014). A obținut burse și stagii de cercetare în străinătate la Ruprecht-Karls Universität Heidelberg (2007, 2011), Universiteit Leiden (2011), University of Oxford (2012), University of Durham (2013), Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg (2018). Profesor de istorie la Grupul școlar

„Avram Iancu" din Aiud (1996–2001); asistent cercetare (2001–2004), cercetător științific (2004–2008), lector (2008–2013), conferențiar (2013–2018) și profesor (din 2018) la Departamentul de Istorie, Arheologie și Muzeologie al Universității „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia. Director interimar (2009–2011) al Institutului de Arheologie Sistemică din cadrul Universității din Alba Iulia; director (2012–2016) al Departamentului de Istorie, Arheologie și Muzeologie din cadrul Facultății de Istorie și Filologie din Alba Iulia; director (din 2016) al Consiliului pentru Studii Universitare de Doctorat, Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia; vicepreședinte CNATDCU la comisia de Istorie și Studii Culturale (2016–2020). Membru în European Association of Archaeologists (din 2005), Mortuary Practices in Prehistory and Protohistory Scientific Commission; arheolog expert (din 2010); expert bunuri arheologice şi istorico-documentare Ministerul Culturii, Cultelor şi Patrimoniului Naţional (2009); evaluator ARACIS pentru domeniul Istorie (2015). Membru în colegiile de redacție a diverse reviste de specialitate: „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica" (din 2007), „Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti" (din 2008), „Plural", Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" Chișinău (din 2013), CBU International Conference Proceedings, Central Bohemia University, Prague (din 2017), Swedish Journal of Romanian Studies (din 2021). A susținut prelegeri și a participat la conferințe naționale și internaționale la Florența (2004), Cork (2005), Lyon (2005), Roma (2006), Gliwice (2007), Udine (2007), Zadar (2007), Budapesta (2008), Dublin (2008), Siena (2008), Haga (2010), Oslo (2011), Leiden (2011), Viena (2011), Durham (2013), Istanbul (2014), Glasgow (2015), Atena (2015), Vilnius (2016); Southampton (2017), Maastricht (2017), Bordeaux (2017), Austin (2018), Coimbra (2019), Berlin (2021) ș.a. Laureat al Premiului „Vasile Pârvan" al Academiei Române (2011).

II. Arheolog, preocupat de preistoria României și a Europei Centrale și de Sud-Est, arheologie funerară, arheometrie, arheologie experimentală. Coordonator, în calitate de responsabil științific (2005–2022), a mai multor cercetări arheologice preventive în situri, precum: Alba Iulia-Lumea Nouă, Alba Iulia-Dealul Furcilor, Alba Iulia-Apulum II, Alba Iulia-Bărăbanţ, Micești-Cigaș, Petreşti-Groapa Galbenă, Stremţ, Iclod. Autor, coautor, coeditor a zece volume, a circa 70 de studii în volume colective și în reviste de specialitate, apărute în țară și în străinătate, a peste 20 de rapoarte de cercetare publicate în *Cronica Cercetărilor Arheologice*.

III. A. – *Aşezarea neolitică şi eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Cluj-Napoca, 2009, 487 p.

B. – *Ceramica neolitică – o lecție de istorie*, Alba Iulia, 146 p.; *A history lesson: pottery manufacturing 8000 years ago*, Alba Iulia, 146 p.; *Introduction to Archaeology. Lecture notes*, Alba Iulia, 2019, 159 p.

C. – *Vârste absolute prin metode nucleare de datare*, Cluj-Napoca, 2008, 214 p. (ed. în colab.); *Homines, Funera, Astra. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology. 5–8 june 2011, '1 Decembrie 1918' University (Alba Iulia, Romania)*, Oxford, 2012, 197 p. (ed. în colab.); *Archaeothanatology: An Interdisciplinary Approach on Death from Prehistory to the Middle Ages*, Annales Universitatis Apulensis, 18/II, Cluj-Napoca, 2014, 186 p.; *Homines, Funera, Astra 2. Life beyound death in ancient times. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology. 23–26 September 2012, '1 Decembrie 1918' University (Alba Iulia, Romania)*, Oxford, 2015,124 p. (ed. în colab.); *Adalbert Cserni and his contemporaries. The pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*, Bibliotheca Musei Apulensis, XXIX, Cluj-Napoca, 2017, 416 p. (în colab.); *Archaeology of Women. Mortuary Practices and Bioarchaeological Reconstruction*, Annales Universitatis Apulensis, 22/I, Cluj-Napoca, 2018, 289 p. (ed. în colab.).

D. – *Începuturile eneoliticului timpuriu în Transilvania: o abordare Bayesiană*, AB, XXII, 2014, p. 91–105; *Inhumation versus Cremation in Transylvanian Neolithic and Eneolithic*, SAA, XX, 2014, p. 37–67 (în colab.); *Disposal of the dead. Uncommon mortuary practices from Alba Iulia-Lumea Nouă 2003 excavation*, „Homines, Funera, Astra 2". Life beyound death in ancient times. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology. 23–26 September 2012, '1 Decembrie 1918' University (Alba Iulia, Romania), R. Kogălniceanu, M. Gligor, R. Curcă, S. Straton (eds), Oxford, 2015, p. 25–41 (în colab.); *Pottery kiln: a technological approach to Early Eneolithic black-topped production in Transylvania*, SAA, XXII (1), 2016, p. 5–18 (în colab.); *Sourcing Obsidian Artifacts from Archaeological Sites in Central and Western Romania by X-ray Fluorescence*, AB, XXIV, 2016, p. 75–86 (în colab.); *Precucuteni-type ceramic artefacts from Transylvania (Romania)*, „Plural", 5(1), 2017, p. 164–189; *Cranial fractures in 2005 Early*

Eneolithic multiple burial from Alba Iulia-Lumea Nouă (Romania), AUA hist, 22/I, 2018, p. 27–96 (în colab.); *Multielemental and Chemical Characterization of Eneolithic Petresti Painted Pottery from the Alba Iulia-Lumea Noua Archaeological Site, Romania*, „Analytical Letters", 52(15), 2019, p. 2348–2364 (în colab.); *About fragmentation, recycling and imitation in Prehistory: adornments made of marine valves in the settlement of Alba Iulia-Lumea Nouă (Romania)*, Beauty and the eye of the beholder. Personal adornments across the millennia, M. Mărgărit, A. Boroneanț (eds.), Târgovişte, 2020, p. 299–321 (în colab.). **(M.Gh.A.)**

GORUN Gheorghe Gh.



I. N. 4 septembrie 1949, com. Roșia-Jiu, jud. Gorj. Studii universitare la Oradea, Institutul Pedagogic de 3 ani (1967–1970); la Cluj, Facultatea de Istorie (1970–1974) și Facultatea de Drept, (1982) din cadrul Universității „Babeș–Bolyai". Dr. în Istorie (Cluj-Napoca, 2007) cu teza *Rezistența anticomunistă în județul Gorj reflectată în mentalul colectiv (1945–1981)* (coord. prof. dr. Doru Radosav). Profesor la Școala generală din Mătăsari-Brădet (1970–1978), Liceul industrial de chimie din Târgu-Jiu (1978–1990), Școala normală/ Colegiul național „Spiru Haret" (1990–2016, director 1998–2016), profesor asociat la Universitatea „Constantin Brâncuși" din Târgu-Jiu (2000–2020), rector al Universității Populare din Târgu-Jiu (1983–1987). Membru al Societății de Științe Istorice din România, filiala Gorj (din 1971), Asociației Ziariștilor Români (1990); membru în Asociația Română de Istorie a Presei (din 2017). Editor la „Renașterea libertății" (1990), „Universul gorjean" (1993), „Actualitatea Gorjului" (2000–2002), „Gorjeanul" (2005–2007); director la „Renașterea adevărului" (1991–1992), „Tribuna educației" (2000); redactor-șef la „Polemika" (2001–2009).

II. Istoric, cu studii privind istoria contemporană a României, cu contribuții referitoare la istoria învățământului gorjean, istoria partidelor politice și a personalităților gorjene.

III. A. – *În menghina istoriei trăite*: *Publicistică 2000–2002*, 2 vol., Târgu-Jiu, 2004, 386 p. + 388 p.; *Didactica dreptului*, Târgu-Jiu, 2004, 198 p.; *Destine în comunism. O cercetare de istorie orală*, Cluj-Napoca, 2005, 96 p.; *Rezistența la comunism: Motru '981*, Cluj-Napoca, 2005, 131 p.; *Rezistența anticomunistă în județul Gorj reflectată în mentalul colectiv (1945–1981)*, Craiova, 2008, 561 p.; *Sub ghilotina tranziției. O istorie imediată,* Târgu-Jiu, 2016, 313 p.; *O istorie a clipei. România văzută din Oltenia*, Târgu-Jiu, 2017, 110 p.; *O istorie imediată prin presă,* Târgu-Jiu, 2017; *Tudor Vladimirescu între Scyla şi Caribda*, vol. 1, Craiova, 2021, 511 p.

B. – *Istoria Colegiului național „Spiru Haret" din Târgu-Jiu. Monografie a învățământului pedagogic în județul Gorj*, vol. I, Târgu-Jiu, 2005, 300 p.; *Didactica istoriei*, Craiova, 2006; *Educația interculturală în era globalizării*, Târgu-Jiu, 2010; *Oameni și fapte din Târgu-Jiul de altădată*, Târgu-Jiu, 2010.

C. – *Colegiul național „Spiru Haret" Târgu-Jiu la 175 de ani*, Târgu-Jiu, 2007, 264 p. (coord.).

D. – *Răscoala anticomunistă de la Piscuri (iulie 1950)*, AIO, 5, 2004, p. 211–230 (în colab.); *Colegiul național „Spiru Haret" din Târgu-Jiu*, Școala târgujiană – biografie și destin, Târgu-Jiu, 2005, p. 285–309 (în colab.); *Partide politice, oameni politici şi demnitari în Gorjul modern şi contemporan*, Târgu-Jiu – 600 – Repere de ieri și de azi, Târgu-Jiu, 2006, p. 47–67 (în colab.); *Mentalul colectiv despre eroismul învățătorului Victor Popescu 1916–1918*, Istoria culturii, Cultura istoriei. Omagiu profesorului Doru Radosav, Cluj-Napoca, 2010, p. 262–275 (în colab.); *Mişcarea naţională de rezistenţă din Oltenia. Rolul Mănăstirii Tismana*, AIO, XI, p. 29–63 (în colab.); *The civic aliannce party*, RSPC, 37–38, 2013, p. 116–131 (în colab.); *Istorie şi memorie. Colectivizarea agriculturii în judeţul Gorj*, AIO, XIII, 2013, p. 13–42 (în colab.).

IV. *Personalităţile României contemporane. Oameni politici 1993*, Bucureşti, 1993, p. 69; Alexandru Doru Şerban, *Gheorghe Gorun*, Almanahul Gorjului. Micro Enciclopedie, Târgu-Jiu, 1999, p. 49; Titu Pînişoară, *Profesor drd. Gheorghe Gorun – distins dascăl şi director al Colegiului naţional „Spiru Haret" din Târgu-Jiu*, Oameni şi întâmplări din Gorj, vol. II, Târgu-Jiu, 2006, p. 61–66; Alexandru Doru Şerban, *Gheorghe Gorun*, Partide politice actuale (1989–2008) din Gorj, Târgu-Jiu, 2010, p. 153–154; Gheorghe Nichifor, *Contribuţii la o posibilă bibliografie istorică a Gorjului*, Iaşi, 2016, p. 31–33, 41, 95–96, 209–210, 342–344, 616–627; Ion Cepoi, *Gheorghe Gorun*, Catagrafia Gorjului (1918–2018). Oameni. Destine. Proiecte. Idei, Târgu-Jiu, 2017, p.105; *Nihil sine Deo! Nihil sine libris! Omagiu Profesorului Gheorghe Gorun la 70 de ani* (coord. Dumitru Cauc), Târgu-Jiu, 2019. **(S.C.; G.G.)**

GUDIN Cristina



I. N. 30 iunie 1976, Bucureşti. Licenţă (1995–1999), master (1999–2001) la Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti. Dr. în Istorie (2007) la Universitatea din Bucureşti (coord. prof. dr. Nicolae Isar). Profesor de istorie la Şcoala gimnazială nr. 88, Bucureşti (1999–2001). Cadru didactic la Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti (din 2001; actualmente conferenţiar). Premiul „Aurelian Iordănescu" al Societăţii de Ştiinţe Istorice din România pentru lucrarea colectivă *Istoria Universităţii din Bucureşti, 1864–2014* (2015).

II. Specialistă în istoria învăţământului european şi din România în secolul XIX; modernizarea societăţii româneşti; realităţi sociale şi culturale în Principatele Române în veacul al XIX-lea; evoluţia instituţională în Vechiul Regat; viaţa politică românească în secolul al XIX-lea; crearea şi evoluţia instituţiilor financiare româneşti în epoca modernă; politica financiară a statului român în secolul al XIX-lea. Autoare a peste 40 de cărţi şi studii de specialitate (unic autor sau în colaborare).

III. A. – *Evoluţia învăţământului primar din oraşul Bucureşti între 1864–1899*, Bucureşti, 2007, 363 p.; *Istoria modernă a românilor. Cultură şi modernizare*, Bucureşti, 2009, 140 p.

B. – *Din istoria politicii şcolare româneşti. Problemele învăţământului în dezbaterile Parlamentului (1864–1899)*, Bucureşti, 2004, 242 p.; *Universitatea din Bucureşti. 1864–2014* (coord. Ovidiu Bozgan, Bogdan Murgescu), Bucureşti, 2014, 452 p.

C. – *Istoria femeii din România în documente (1859–1918)*, Bucureşti, 2008, 600 p. (coedit. în colab.); *Rapoarte sanitare în România modernă (1864–1906)*, Cluj–Napoca, 2010, 396 p. (coedit. în colab.).

D. – *Evoluţia şi particularităţile populaţiei şcolare elementare din Bucureşti în perioada 1864–1899*, Perspective demografice, istorice şi sociologice. Studii de populaţie (coord. Ioan Bolovan, Cornelia Mureşan, Mihaela Hărăguş), X, Cluj-Napoca, 2008, p. 279–294; *Aspects concerning the modernization of primary education during the second half of the 19th Century*, Trans R, XVII, 1, 2008, p. 42–52; *Les règles hygiéniques et les écoles au XIXe siècle*, Medicine, hygiene and society from the eighteenth to the twentieth centuries (ed. Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală), Cluj-Napoca, 2011, p. 113–122; *Un politician din secolul XIX în competiţia electorală*, AUOC, 12–13, 2015–2016, p. 33–46; *Primul Război Mondial în memoriile contemporane,* Primul Război Mondial. Perspectivă istorică şi istoriografică (coord. Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tamaş), Cluj-Napoca, 2015, p. 107–115; *Unirea Basarabiei cu România reflectată în memorialistica contemporanilor*, Marea Unire reflectată în mass-media (coord. Ilie Rad), Cluj-Napoca, 2019, p. 78–93; *Rolul şi importanţa presei pedagogice în epoca modernă*, Audiovizualul, o istorie recentă (1928–2020) (coord. Delia Duminică), Bucureşti, 2021, p. 425–442. **(L.V.)**

HĂULICĂ Dan



I. N. 7 februarie 1932, Iași – m. 17 august 2014, București. Studii liceale și universitare (Facultatea de filologie) la Iași, continuate cu studii de istoria artei la Institutul de Arte Plastice „N. Grigorescu” din București. După absolvirea studiilor a fost asistent și lector universitar, redactor la „Gazeta literară” din București (1956–1958), de unde a fost transferat în funcția de cercetător la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” din București (1958–1963); redactor (din 1963) și redactor-șef (din 1971) al revistei „Secolul XX” (1963–1990); președinte (din 1981) și apoi președinte de onoare (din 2012) al Asociației Internaționale a Criticilor de Artă; președinte al Consiliului Mondial pentru Editări și Cercetări în Artă (din 1986); după 1990 a fost membru și vicepreședinte al Consiliului executiv UNESCO (1992–1995), responsabil pentru activitatea ONG-urilor din partea Consiliului executiv UNESCO (1999–2001) și delegat permanent (ambasador) al României pe lângă UNESCO (1990–2001); reprezentant al României pe lângă Uniunea Latină; membru în juriul Festivalului Internațional de Producție Audiovizuală (Cannes, 1992); organizator al Colocviului Internațional „Henri Focillon – George Oprescu” (București, 1993); președinte al Conferinței Academiilor din țările latine (Rio de Janeiro, 1993), Congresului Uniunii Latine (1995–1997). A fost ales președinte de onoare al Ligii Culturale România-Franța; membru al Societății Europene pentru Cultură; președinte al Fundației „Credință și Creație „Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta” (2007–2014); membru al Academiei Europene de Științe, Litere și Arte; membru corespondent al Academiei Române (1993). În aprilie 1989 a semnat, alături de alte șase personalități (Geo Bogza, Ștefan Augustin Doinaș, Octavian Paler, Mihail Șora, Alexandru Paleologu și Andrei Pleșu), o scrisoare colectivă adresată Uniunii Scriitorilor, prin care se protesta față de măsurile luate asupra lui Mircea Dinescu, exclus din redacția „României literare”. De-a lungul anilor, a fost distins cu numeroase premii: Premiul pentru critică de artă (1966), Premiul criticii al Uniunii Scriitorilor (1974, 1984), Marele Premiu al Uniunii Artiștilor Plastici (1975), Premiul pentru calitatea comentariilor la filmele de artă (1975), Premiul „CAMERA” (Londra, 1978); medalia de aur „Tre Oci” (Veneția, 1982).

II. Istoric și critic de artă, eseist literar, spirit enciclopedic cu o capacitate deosebită în detectarea unor conexiuni și interferențe ideatice din cultura contemporană. Autor al mai multor monografii dedicate unor mari artiști ai lumii (români și străini), ca și a unor lucrări privind marile probleme ale culturii. Totodată, a fost semnatarul scenariilor pentru filmele „Ștefan Luchian”, „Henri Catargi”, „Ziduri care visează”, „Curajul marilor spații”, „Grădini și himere”, „Viorel Mărginean”. De valoare incontestabilă au fost și emisiunile de radio în care a dezvoltat cu multă dăruire teme ce țin de arta figurativă și de literatură.

III. A. – *Peintres roumains*, vol. I–II, Paris, 1963, 1965; *Critică și cultură*, București, 1967, 382 p.; *Paris, un paysage de l'humain*, București, 1970; *Calder, variation sur le thème homo faber*, București, 1971; *Geografii spirituale*, București, 1973, 272 p.; *Nostalgia sintezei*, București, 1986, 386 p. + 2 p. il.; *Dimensiuni ale artei moderne*, București,1992.

B. – *Pavel Codiță*, București, 1982, 42 p. + 84 p. il.; *Picasso, 1881–1981: Brâncuși ou l'anonimat du génie* București, 1967, XI p. + 42 p. il.; *Artistul și puterea: ipostaze ale picturii românești în perioada 1950–1990*, București, 2012, 431 p. + il.

C. – *Célébration du centenaire d'une naissance*, Paris, 1982, 126 p.

D. – *Între Arlechin și Minotaur*, studiu concluziv la un volum *Picasso*, București, 1987; o serie de articole cu genericul *Grădina cu îngeri a Silviei Radu*, „Observatorul cultural”, 2004–2005; cicluri de articole dedicate lui Ion Gheorghiu, „Observatorul cultural”, 2002–2003; Viorel Mărginean, Consiliul Europei, Bruxelles, 2003–2005; Paul Gherasim, Supliment cultural la „Revista financiară”, 2005; Constantin Flondor, „România literară”, 2010; Mircea Spătaru, „România literară”, 2011.

IV. *Dicționarul general al literaturii române*, *E/K*, 2005, p. 477–479; *Dicționarul scriitorilor români*, II, p. 493–495; M. Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, II, p. 1066; F. Cruceru, Al. Dinculescu, *Istorici și critici de artă români (1800–1980)*, București, 2021, p. 112–113; Al. Andrițoiu, *O carte frumoasă despre frumos*, „România liberă", 1968, nr. 7270; V. Râpeanu, *Interpretări și înțelesuri*, Iași, 1975; F. Mihăilescu, *Conceptul de critica literară în România*, II, București, 1979, p. 50–51; 247–248; M. Sorescu, „Ramuri", nr. 1, 1980; Th. Mănescu, „Arta", nr. 9, 1981; G. Chifti, „Ramuri", nr. 12, 1982; Al. Paleologu, „România literară", nr. 6, 1982; C. Ungureanu, „Orizont", nr. 8, 1982; M. Dinescu, „Ramuri", nr. 2, 1982; M. Ghica, „Ramuri", nr. 5, 1985; A. Pleșu, „România literară", nr. 8, 1985; Gh. Grigurcu, „Viața românească", nr. 12, 1985; N. Steinhardt, „Familia", nr. 5, 1985; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866–2016), Dicționar*, partea a I-a *(A–L)*, București, 2016, p. 753. **(C.I.C.)**

ICONOMU Constantin



I. N. 27 martie 1942, Adjud, jud. Vrancea. Studii liceale la Liceul „C. Negruzzi" din Iași (abs. 1960). A urmat cursurile Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" Iași (1960–1965), cu specializarea în arheologie. Dr. în Istorie (1986), la Universitatea din București, cu teza *Un capitol al producției și al schimbului de mărfuri în zona Dunării de Jos. Lucernele* (coord. acad. Emil Condurachi). Muzeograf la Muzeul de Arheologie din Constanța (1965–1968), muzeograf principal la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași (1969–1987). Inspector la Oficiul județean Iași al patrimoniului cultural național (1987–1991). Cercetător la Institutul de Arheologie Iași (din 1991 până la pensionare). Secretar de redacție al revistei „Cercetări istorice", iar din 1991 secretar de redacție și redactor-șef adjunct al revistei „Arheologia Moldovei" (până în 2009).

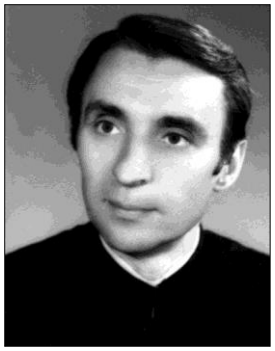
II. Inițial s-a dedicat cercetării Antichității clasice, cu privire specială asupra opaițelor grecești și romane din Dobrogea și de la Dunărea de Jos. După mutarea la Iași, a fost preocupat de preistorie, mai ales de perioada hallstattiană, dar a întreprins săpături și în așezări eneolitice (culturile Precucuteni și Cucuteni, pentru care a adus și contribuții istoriografice) din epoca bronzului și din perioada prefeudală. A condus șantiere arheologice la Chiperești, Trifești, Pocreaca, Brădicești, Cotu Morii, Curteni ș.a. A publicat peste 50 de studii de specialitate.

III. A. – *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, 167 p.

D. – *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, „Pontica", I, 1968, p. 235–268; *Descoperiri de tipare de opaițe la Tomis*, „Pontica", IX, 1976, p. 135–146; *Découvertes récentes dans l'établissement hallstattien tardif de Curteni (dép. de Vaslui)*, „Dacia", N.S., XXIII, 1979, p. 79–91; *Descoperiri arheologice în necropola hallstattiană timpurie de la Cotu Morii, Iași*, ArhMold, XV (1992), p. 23–44 (în colab.); *Cercetările arheologice din așezarea precucuteniană de la Chiperești-Iași*, ArhMold, XVI (1993), p. 15–31 (în colab.); *Archaeologische Funde aus Brădicești, Kr. Iași* (I, Bronzefunde aus Rumänien, ed. T. Soroceanu), Berlin, 1995, p. 245–255; *Cercetări arheologice din cetatea hallstattiană de la Pocreaca-Iași*, ArhMold, XIX, 1996, p. 21–56; *Contribuții la istoricul cercetărilor arheologice de la Cucuteni*, Cucuteni aujourd'hui: 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme (eds. Gh. Dumitroaia, D. Monah), Piatra-Neamț, 1996, p. 165–200; *Cercetările arheologice din așezarea precucuteniană de la Trifești-Iași*, ArhMold, XXI (1998), p. 5–26; *Rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea Cucuteni A3 de la Pocreaca-Iași*, ArhMold, XXXV (2012), p. 191–220; *A Cucuteni A3 settlement at Pocreaca, Iași*, SAA, 19, 2013, p. 297–316.

IV. V. Chirica, D. Aparaschivei, *Institutul de Arheologie Iași*, Iași, 2004, p. 77–80; D. Aparaschivei, *Constantin Iconomu la 60 de ani*, ArhMold, XXV (2002), 2004, p. 345–347. **(N.U.)**

JIVI Aurel



I. N. 2 august 1943, Chișoda, jud. Timiș – 1 noiembrie 2002, Târgu Mureș (înmormântat în Sibiu). Studii liceale la Seminarul Teologic Ortodox din Caransebeș (1957–1963), universitare de teologie ortodoxă la Institutul Teologic de Grad Universitar din Sibiu (1963–1967). Dr. în Teologie (coord. pr. prof. dr. Ioan Rămureanu) la Institutul Teologic de Grad Universitar din București (1982). Specializări la Facultatea de Teologie Episcopaliană din Cambridge, Massachusetts, S.U.A. (1970–1971) și la Institutul Teologic „McCormick" din Chicago (1971–1973), unde a obținut titlul de „magistru". Asistent (1973–1983) și profesor (1983–2002) la Institutul Teologic de Grad Universitar din Sibiu, devenit din 1992 Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna" din cadrul Universității „Lucian Blaga" din Sibiu. Profesor (1991–2002) la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din Oradea. Diacon (1984) și preot (1993) ortodox. A fost „visiting professor" la Institutul Teologic Presbiterian din Pittsburgh, S.U.A. (1986). A participat la diverse reuniuni naționale și internaționale cu caracter ecumenic și științific în țară și în străinătate la Nairobi (1975), Vancouver (1983), Harrare (1998) ș.a.

II. Istoric, teolog și traducător, specialist în istorie bisericească universală, istoria creștinismului, patrologie, istoria Bisericii Ortodoxe Române în secolele XVII–XIX. Autor a trei volume, traducător a două volume, autor a circa 50 de studii și articole în volume colective și în reviste de specialitate.

III. A. – *Orthodox, catholics and protestants: studies in Romanian ecclesiastic relations*, Cluj-Napoca, 1999, 184 p.; *Studii de istorie bisericească*, Sibiu, 2001, 207 p.; *Istorie bisericească universală*, Craiova, 2016, 457 p.

C. – *Teologie, slujire, ecumenism*, Sibiu, 1996, 436 p. (coord. în colab.); Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate: Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846–1873)*, București, 1995, 344 p.; Alexander Schmemann, *Pentru viața lumii. Sacramentele și Ortodoxia*, București, 2001, 189 p.

D. – *Literatura teologică bizantină în preocupările lui Nicolae Iorga*, BOR, LXXXVIII, 11–12, 1969, p. 1248–1256; *Relațiile Mitropoliei de la Carlovița cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, BOR, LXXXVIII, 5–6, 1970, p. 587–596; *Contribuții la istoria relațiilor ecumenice româno-anglicane*, ST, XXXVI, 7–8, 1984, p. 482–493; *Studii și cercetări transilvănene privind Istoria Bisericească Universală*, Contribuții transilvănene la teologia ortodoxă, Sibiu, 1988, p. 101–118; *Relațiile patriarhului Ciril Lucaris cu protestanții transilvăneni*, R Teol, II, 3, 1992, p. 17–27; *Traducători și traduceri în relațiile bisericești dintre Răsărit și Apus (secolele XI–XVI)*, R Teol, V, 3, 1995, p. 23–33.

IV. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ed. III, Sibiu, 2014, p. 325–326. **(M.Gh.A.)**

LOHON Silviu-Gabriel



I. N. 3 ianuarie 1979, Craiova. Studii universitare la Craiova, Facultatea de Istorie-Filosofie-Geografie; titlul de master în Istoria ideilor și a mentalităților la București, Facultatea de Istorie. Cercetător științific III la Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor" al Academiei Române din Craiova (din 2004). Participant la manifestări științifice internaționale de anvergură la Londra, Cracovia, Budapesta și Chișinău. A participat, în doi ani succesivi (2005 și 2006) la școli de vară, având drept teme European Union-Ukraine. Perspectives of Cooperation și Architecture & Public Spaces in Historic Cities of the CEI (Central European Initiative) Region organizate de Institut für den Donauraum und Mitteleuropa in Vienna and Österreich Kooperation și The College for New Europe împreună cu International Cultural Centre din Cracovia. Bursă de cercetare la UCL School of Slavonic and East European Studies, Londra oferită de The Rațiu Family Foundation-II (2007).

II. Istoric, cercetător. Cercetări privind istoria contemporană, istoria comunismului românesc, prin studierea relației dintre artele plastice și propaganda politică. Preocupare intensivă în domeniul imagologiei istorice și istoriei artei. Autor a peste 40 de studii, articole și recenzii.

III. A. – *Arta de a fi o imagine. Dimensiuni ale artei portretistice în comunismul ceauşist. (Studiu de caz: Elena Ceauşescu)*, Craiova, 2007, 133 p.; *Mărturii din Utopia. Schiţe pentru istoria comunismului*, Craiova/Cluj-Napoca, 2013, 205 p.

D. – *Tipuri de alegorii în plastica sovietică*, De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia, Iași, 2010, p. 815–829; *The Apotheosis of the Romanian Communist Worker. The Case of the Romanian Totalitarian Art*, AnCraiova, XVI, 2015, p. 291–300; *Simboluri răsturnate. Propaganda comunistă şi efigiile sale realist*, AO, 30, 2016, p. 166–186; *Politici culturale şi ideologice în zorii Marii Revoluţii din Octombrie (1917–1919)*, AO, 31, 2017, p. 135–144; *Egalitatea culinară. Strategii de alimentaţie publică în comunism*, „Comunități umane, modernizare și urbanizare în sud-vestul României”, Târgoviște, 2021, p. 204–216. **(G.G.)**

MARIN Șerban



I. N. 23 octombrie 1968, București. Licență de specialitate la Facultatea de Istorie a Universității din București (1990–1995). A obținut două diplome de master, una la Facultatea de Istorie a Universității din București (1995–1996), cealaltă în studii sud-est europene la Central European University, Budapesta (1997–1998). Dr. în Istorie (2009) la Universitatea din București (coord. prof. dr. Stelian Brezeanu). Din 1996 arhivist și redactor la Arhivele Naționale ale României, București; șef Biroul Documentare, Publicații și Activități Științifice (din 2008). Din 2007, redactor-șef al „Revistei arhivelor”. Are o bogată activitate redacțională, fiind membru în colectivele de editare ale revistelor „Annuario”, „Quaderni della Casa Romena” (Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica, 2000–2003, 2008–2009) și referent la „Muzeul Național” (din 2016). Este membru al Societății de Studii Bizantine (din 1995), Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica (din 2000), Society for the Study of the Crusades and the Latin East (2004–2005). A fost distins de Președinția României cu Ordinul „Bărbăție și Credință” în grad de Cavaler (2009). Bursier al Central European University (1997–1998) și al Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica (1999–2000).

II. Specialist în istorie și istoriografie venețiană. De asemenea, a fost interesat și de istoria cruciadelor clasice, ca și de relațiile veneto-bizantine ori veneto-române, explicând convingător nuanțele semantice privitoare la unele concepte fundamentale ale medievalității universale. A participat la numeroase colocvii și conferințe naționale și internaționale (Italia, Marea Britanie, Portugalia, Spania, Turcia, Cipru, Serbia, Ungaria, Danemarca, Croația, Polonia, Austria, Germania), a organizat și moderat sesiuni în cadrul a diferite congrese și conferințe internaționale (Veneția, Belgrad, Barcelona, București), fiind autor a peste 80 de studii și articole științifice în reviste de specialitate și în volume colective publicate în țară și în străinătate.

III. A. – *Studii veneţiene*, I, *Veneţia, Bizanţul şi spaţiul românesc*; II, *Veneţia, Cruciada a patra şi Imperiul latin de Constantinopol*, București, 2008, 2014, 331 p. + 256 p.; *Il mito delle origini. La cronachistica veneziana e la mitologia politica della città lagunare nel medioevo*, Ariccia, 2017, 496 p.

C. – Giovanni Giacomo Caroldo, *Istorii veneţiene*, I–V, București, 2008–2021, 296 p.+288 p.+287 p.+256 p.+248 p.

D. – *The Venetian Community – between civitas and imperium. A Project of the Capital's Transfer from Venice to Constantinople, according to the Chronicle of Daniele Barbaro*, ERH, 10, 1, 2003, p. 81–102; *Some Considerations regarding Historia Ducum Venetorum (13th Century)*, Trans

R, 19, 2, 2010 (supliment nr. 5), p. 9–28; *Moldavia and Wallachia in Marino Sanudo's Diaries*, I–V, RA, 87, 2, 2010, p. 158–178; 88, 2, 2011, p. 163–187; 89, 2, 2012, p. 178–210; 90, 1–2, 2013, p. 268–285; 91, 1–2, 2014, p. 127–141; *A Double Pathfinder's Condition: Andrea Dandolo and His Chronicles*, AIRCRUV, 12–13, 2010–2011, p. 41–122; *A Venetian Chronicler in Crete. The Case of Lorenzo de' Monaci and His Possible Byzantine Influences*, L'Italia e la frontiera orientale dell'Europa. 1204–1669. Convegno internazionale di studi, Roma, 25–27 novembre 2010 (eds. Iulian Mihai Damian, Ioan-Aurel Pop, Mihailo St. Popović, Alexandru Simon), Frankfurt / Main - Berlin - Berna - Bruxelles - New York - Oxford - Viena, 2012, p. 237–258; *The Muslims Seen through Venetian Eyes (660–1346). The Case of Codex It. VII. 134 (8035) at Biblioteca Nazionale Marciana and the "Savina Group" of Chronicles*, Retrospecții medievale. In honorem Professoris Emeriti Ioan Caproșu (eds. Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale), Iași, 2014, p. 427–453; *St. Daniel's Prophecies and the Greeks as Grifoni according to the Venetian Chronicles*, „Bizantinistica. Rivista di studi bizantini e slavi", 17, 2016, p. 177–222; *Venice, Byzantium, and the "Infidels" (by 1377) According to the Anonymous Chronicle Preserved in Manuscript It. VII. 2567 from Marciana National Library*, „Thesaurismata", 46, 2016, p. 187–234; *The Portrait of a 'Bad Guy'. Alexios Doukas Murtzuphlos in the Venetian Chronicles*, EBPB, 7, 2016, p. 25–60; *Venice, Byzantium and the Muslims (prior to 1345) According to the Chronicle Ascribed to Antonio Donato*, „Vizantiyskiy Vremennik", 101, 2017, p. 299–322; *The Venetian Historical Writing and Its Immobilisms*, The Byzantine-Ottoman Transition in Venetian Chronicles. La transizione bizantino-ottomana nelle cronache veneziane (eds. Sebastian Kolditz, Markus Koller), Roma, 2018, p. 57–107; *La rotta della Tana" (1343). The Viewpoint of Venetian Chronicles*, From Pax Mongolica to Pax Ottomanica. War, Religion and Trade in the Northwestern Black Sea Region (14th–16th Centuries) (eds. Ovidiu Cristea, Liviu Pilat), Leiden-Boston, 2020, p. 81–112; *Between Authorship and Anonymity. The Case of the Venetian Chronicles*, „The Medieval Chronicle", 13, 2020, p. 149–181; *The Geography of the Venetian Crusades. Between* Terra Santa *and the Balkans*, South-Eastern Europe and the Eastern Mediterranean. Proceedings of the Session held at the 12th International Congress of South-East European Studies (Bucharest, 2–6 September 2019) (ed. Ioana Feodorov), Brăila, 2020, p. 213–265; *Alexios I Komnenos's military strategy against the Normans, according to the Venetian chronicles*, War in Eleventh–Century Byzantium (eds. Georgios Theotokis și Marek Meško), Londra – New York, 2021, p. 160–195. **(L.V.; A. I.)**

MARIN BARUTCIEFF Silvia



I. N. 6 februarie 1975, Turnu Măgurele, jud. Teleorman. Studii preuniversitare la Școala Normală din București (1994). Licență în filologie (1999) și master în studii medievale (2000) la Facultatea de Litere, Universitatea din București. Dr. în Filologie (2007) la Universitatea din București (coord. prof. dr. Dan Horia Mazilu). Asistent de cercetare, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu" (2000–2008); cadru didactic la Facultatea de Litere, Universitatea din București (din 2002; conferențiar). A participat la conferințe internaționale în Franța (2012, 2015), Germania (2019, 2022), Austria (2018, 2019), Italia (2014, 2018), Portugalia (2017, 2021), Luxemburg (2021), Croația (2020), Slovenia (2020, 2022), Turcia (2013). Conferințe invitate la Universitatea din Porto (2017). Membru în Association des Danses Macabres d'Europe, Franța (din 2009), Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe, Austria (din 2017), International Association of Word and Image Studies (din 2019).

II. Specialistă în istorie și antropologie culturală, cu un aport substanțial venit din domeniul filologiei. Interese de cercetare: iconografia religioasă românească (sec. XVII–XIX), iconografia religioasă europeană (sec. XIV–XVI), hagiografie, transfer cultural prin arte vizuale, identitate și

alteritate în surse vizuale, istoria patrimoniului, istoria colecțiilor și colecționarilor. A publicat un volum de autor, două ediții de text, șapte volume de studii coordonate, cca 50 de studii științifice în volume și reviste internaționale și naționale de specialitate

III. A. – *Hristofor: chipurile unui sfânt fără chip. Reprezentările din cultura românească veche și sursele lor*, Cluj-Napoca, 2014.

B. – *Texte uitate, texte regăsite*, I–II, București, 2002–2003.

C. – *De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*, Iași, 2010 (coord. în colab.); *Călători și călătorii. A privi, a descoperi*, I (*Incursiuni în istorie și artă*); II (*Incursiuni în literatură și antropologie*), București, 2016 (în colab.); *Obiecte și urmele lor. Priviri istorice, povești antropologice*, București, 2018 (coord. în colab.).

D. – *Picturing the Difference. Image of the Jew in Orthodox Churches of Southern Transylvania. Elements of Jewish Costume*, „Studia Hebraica", 9–10, 2009–2010, p. 431–447; *Corp și grafică în Germania perioadei Belle Époque. Tradiție artistică, inovație și transfer cultural în grafica revistei Jugend*, Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (ed.), Istoria recentă altfel. Perspective culturale, Iași, 2013, p. 117–142; *Virgin Mary as Christ-bearer in the Flight into Egypt. Iconographic Models in Romanian Mural Painting (18th–19th centuries)*, „IKON. Journal of Iconographic Studies", 10, 2017, p. 317–328; *Between Similarity and Distinction: Notes on the Iconography of Saint Wilgefortis in the Medieval and Early Modern Period*, Andrea-Bianka Znorovszky (ed.), Set me as a seal upon thy heart.' Constructions of Female Sanctity in Late Antiquity, the Middle Ages, and the Early Modern Period, Budapest, 2018 p. 132–153; *Construind alteritatea nocturnă în imaginarul din sudul Transilvaniei. Mimică și gestică în reprezentările evreilor din iconografia ortodoxă a secolului XIX*, AIIX, LV, 2018, p. 239–255; *Warrior, Parent, Martyr. Iconographic Variants and Hagiographic Attributs of Saint Eustathius Placidas in the Wallachian Mural Painting (1650–1815)*, „IKON. Journal of Iconographic Studies", 14, 2021, p. 279–290. **(L.V.)**

MATEIU Ioan

I. N. 22 aprilie 1884, Sebeșu de Sus, jud. Sibiu – 20 martie 1946, Sebeșu de Sus, jud. Sibiu. Studii liceale la Liceul de Stat din Sibiu (1895–1903), superioare la Institutul Teologic din Sibiu (1903–1906) și la Facultatea de Drept a Universității din Cluj (1908–1911). Dr. în Drept la Universitatea „Francisc Iosif" din Cluj (1911). Învățător confesional în Sălișteși Gura Râului (1906–1912), coreferent școlar al Arhidiecezei Ardealului (1912–1916), secretar, apoi director general al învățământului primar din cadrul Consiliului Dirigent din Cluj (1918–1922), profesor (1921–1946), prorector și rector (1938–1940) al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj, director al Internatului Teologic din București (1927–1932), deputat în Parlamentul României (1921–1929), membru în Adunarea Eparhială a Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului (1926–1938), în Congresul Național Bisericesc (1928–1938) și în Consiliul Central Bisericesc, secretar general (1933), președinte al Asociației „Frăția Ortodoxă Română"; director al revistei „Renașterea" a Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului (1937–1940).

II. Istoric, jurist, publicist și teolog, preocupat de istoria Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în secolele XVII–XX, de istoria învățământului confesional românesc din Transilvania, istoria dreptului românesc. Autor a circa 40 de cărți și broșuri, editor și coeditor a trei volume, autor a sute de articole în presa laică și bisericească a epocii sale.

III. A. – *Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1911, 67 p.; *Din carnetul unui dascăl. Studii și articole*, Sibiu, 1912, 121 p.; *Limba maghiară în școalele noastre poporale*, Sibiu, 1914, 36 p.; *Școala noastră și războiul*, Sibiu, 1915, 23 p.; *Școală și educație*, Arad, 1916, 111 p.; *Dascălul Simion Jinariu*, Arad, 1916, 22 p.; *Cercetări privitoare la Constituția Bisericii ortodoxe din Ardeal*, Cluj, 1922, 72 p.; *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, București, 1922, 411 p.; *Politica școlară a României întregite*, București, 1924, 43 p.; *Dreptul bisericesc de stat în România întregită*, București, 1926, 103 p.; *Valoarea Concordatului încheiat cu Vaticanul*, Sibiu, 1929, 107 p.; *O instituție de educație ortodoxă: Internatul teologic din București*, București, 1930, 142 p.; *Politica bisericească a statului român*, Sibiu, 1931, 215 p.; *Ion Al. Lapedatu, 1844–1878*, Cluj, 1934, 40 p.; *Însemnări bisericești din comuna Sebeșu de Sus*, Cluj,

1935, 22 p.; *Personalitatea lui Partenie Cosma*, Cluj, 1936, 29 p.; *Gheorghe Lazăr*, Cluj, 1936, 63 p.; *Sextil Puşcariu*, Cluj, 1937, 16 p.; *Profesorul Ioan Lupaş*, Cluj, 1938, 16 p.; *Gloria neamului: Octavian Goga*, Cluj, 1938, 23 p.; *Mirenii și drepturile lor în Biserică*, 1938, 56 p.; *Profesorul Aurel Ciortea*, Cluj, 1939, 32 p.; *Un ctitor al românismului de la miazănoapte: episcopul Nicolae Ivan*, Brașov, 1942, 20 p.; *Șaguna și restaurarea Mitropoliei transilvane*, Sibiu, 1943, 34 p.; *Opera școlară a mitropolitului Șaguna*, Brașov, 1944, 20 p.; *Vechile instituții de drept privat la românii din Transilvania*, Brașov, 1944, 126 p.

B. – *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul crăiesc*, Sibiu, 1913, 350 p.

C. – *Refugiații Ardealului. Scrisori din pribegie*, Sibiu, 1919, 44 p.; *Vacanțele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul al XVIII-lea. Documente inedite*, Cluj, 1922, 144 p.

D. – *Problema unității religioase în Revoluția din 1848*, Fraților Alexandru și Ioan I. Lapedatu, București, 1936, p. 469–490; *Rolul Bisericii în pregătirea unirii naționale*, Factorii transilvani ai Unirii, Brașov, 1943, p. 1–24; *Noul regim al actelor de stare civilă și binecuvântarea religioasă*, „Analele Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale”, I, Brașov, 1941, p. 399–467.

IV. M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ed. III, Sibiu, 2014, p. 372–373; Idem, *Cărturari sibieni de altădată*, Sibiu, 2015, p. 544–549. **(M.Gh.A.)**

MITREA Ioan



I. N. 4 aprilie 1937, Căciulești, com. Girov, jud. Neamț – m. 21 iulie 2017, Bacău. Studii preuniversitare la Girov și Piatra Neamț. Absolvent (1963, șef de promoție) al Facultății de Istorie la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Dr. în Istorie (1979) la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, cu teza *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI–IX* (coord. prof. dr. Ion Nestor, apoi prof. dr. Kurt Horedt). Asistent, lector universitar (1963–1975) la Facultatea de Istorie-Geografie a Institutului Pedagogic din Iași, institut transferat în 1964 la Bacău; a fost prodecan (1971–1972) și decan (1972–1975) al facultății, contribuind la înființarea revistei „Studii și cercetări științifice – seria Istorie-Filologie”. Ca urmare a desființării Institutului, s-a transferat mai întâi la un liceu (1975–1976), apoi la Muzeul Județean de Istorie și Artă din Bacău, unde a fost director (1976–1982) și muzeograf principal (1982–1985). Deși ulterior s-a întors la cariera didactică, fiind profesor la Liceul „Bacovia” / „Ferdinand I” (1985–2003), nu a încetat colaborarea științifică cu Muzeul din Bacău, chiar și după ieșirea la pensie. A fost o prezență activă în colegiul de redacție al revistei muzeului, „Carpica”. Din 1970 până în 2011 a fost președintele Filialei Bacău a Societății de Științe Istorice din România (apoi președinte de onoare), fiind fondatorul (2002) și principalul animator al revistei de specialitate „Zargidava”, care, prin calitatea materialelor publicate, și-a câștigat un loc important în peisajul istoriografic din România. Personalitate de seamă a vieții științifice și culturale din Bacău. Membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iași (2007), membru al Institutului Român de Tracologie (1980), Comitetului Român de Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii al Academiei Române (2012). Distins cu Ordinul Național „Pentru Merit” în grad de Cavaler (2000). A primit diplome de excelență din partea Societății de Științe Istorice din România, Consiliului Județean Bacău ș.a. Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki” al Academiei Române (în 2003) și Premiul „A. D. Xenopol” al Societății de Științe Istorice din România (2002). Profesor emerit al Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău (2011). Cetățean de onoare al comunei Girov (2006).

II. Arheolog, istoric, muzeograf și profesor, cu o bogată și fructuoasă activitate în cercetările de teren și în valorificarea științifică a investigațiilor arheologice, îndeosebi cu privire la perioada secolelor V–XI. Dintre șantierele arheologice pe care le-a condus se remarcă, prin rezultatele obținute, cele de la Davideni, Izvoare-Bahna, Borșeni (jud. Neamț), Dămienești, Bacău-Curtea Domnească, Onceşti, Ștefan cel Mare (jud. Bacău), Câmpineanca și Oreavu (jud. Vrancea) etc. A valorificat, prin publicare, materiale și din alte perioade istorice (neolitic, bronz, daci, Ev Mediu). Preocupări constante de istoriografie privind evocarea unor personalități ale istoriei și arheologiei,

îndeosebi Vasile Pârvan şi Iulian Antonescu. A dedicat două volume membrilor Academiei Române din judeţele Bacău şi Neamţ (2008; 2009). A publicat (singur sau în colaborare) 20 de volume şi peste 220 de studii, articole, rapoarte, recenzii, cronici, evocări în reviste de specialitate, precum şi circa o sută de materiale de popularizare a istoriei, mai ales în revistele culturale „Ateneu" şi „Vitraliu" din Bacău. A susţinut circa 300 de comunicări la manifestări ştiinţifice din ţară şi de peste hotare.

III. A. – *Aşezarea din secolele VI–IX de la Izvoare-Bahna. Realităţi arheologice şi concluzii istorice*, Piatra Neamţ, 1998, 173 p.; *Comunităţi săteşti la est de Carpaţi în epoca migraţiilor. Aşezarea de la Davideni din secolele V–VIII*, Piatra Neamţ, 2001, 400 p.; *Din arheologia şi istoria Moldovei în primul mileniu creştin*, Bacău, 2012, 276 p.; *Aşezarea medievală timpurie de la Ştefan cel Mare-Gutinaş, judeţul Bacău*, Oneşti, 2015, 172 p.

B. – *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977, 106 p.; *Bacău – monografie* (colecţia „Judeţele patriei"), Bucureşti, 1980, 280 p.; *Bacău, reşedinţă voievodală*, Bacău, 1996, 151 p.; *Enciclopedia judeţului Bacău* (coord. E. Drehuţă), Bacău, 2007, 497 p. (ed. II, 2008).

C. – *Iulian Antonescu spirit universal*, Vaslui, 2001, 256 p. (coord.); *Ştefan cel Mare şi Sfânt în memoria băcăuanilor*, Bacău, 2004, 272 p. (coord., în colab.); *Studii şi evocări despre Iulian Antonescu*, Bacău, 2008, 157 p. (editor, coautor); *În descendenţa lui Pârvan*, Bacău 2012, 340 p.

D. – *Cercetări arheologice în aşezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi*, AM, IV, 1966, p. 279–292 (în colab.); *Le trésor de vases romains de Muncelul de Sus*, „Dacia", N.S., XXII, 1978, p. 201–212 (în colab.); *Elemente şi influenţe bizantine în regiunea subcarpatică a Moldovei, în secolele VI–IX*, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 145–162; *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpaţi şi Siret în secolele VI–IX e.n.*, „Carpica", XII, 1980, p. 55–190; *Consideraţii asupra sceptrelor tronconice din piatră descoperite pe teritoriul României*, „Suceava", 26–28, 1999–2001, p. 159–171 (în colab.); *Perenitatea ideilor lui Vasile Pârvan privind istoria geto-dacilor şi etnogeneza românilor*, „Zargidava", II, 2003, p. 13–24; *Valori ale civilizaţiei romane în lumea dacilor liberi din regiunile est-carpatice*, „Zargidava", IV, 2005, p. 37–50.

IV. S. Dumitraşcu, *Arheologia română la sfârşit şi început de mileniu*, Oradea, 1995, p. 372–376; C. Prangati, *Dicţionarul oamenilor de seamă din judeţul Neamţ*, Piatra Neamţ, 1999, p. 164–165; S. Sanie, *Ioan Mitrea, membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iaşi*, ArhMold, 30, (2007), 2008, p. 461–463; C. Galben, *Personalităţi băcăuane*, IV, Bacău, 2010, p. 128–133; D.-O. Boldur, *In honorem unui slujitor al muzei Clio. Prof. dr. Ioan Mitrea la 75 de ani*, „Zargidava", XI, 2012, p. 7–38; L.-E. Istina (ed.), *In honorem Magistri Ioan Mitrea octogenarii*, Bacău-Oneşti, 2017, 307 p. (p. 7–36: biobibliografia, cu citarea a 32 de referinţe despre autor); A. Coşa, D. Gh. Teodor, V. Mihailescu-Bîrliba, I. Scurtu, E. Antonescu, *In memoriam Ioan Mitrea*, „Carpica", 46, 2017, p. 345–354; V. Mihailescu-Bîrliba, *Ioan Mitrea*, ArhMold, 40, 2017, p. 362–365. **(N.U.)**

MOSCALU Luminiţa (n. Arusoaiei)



I. 18 februarie 1971 în Piatra Neamț. Absolventă a Liceului industrial nr. 3 din Piatra Neamț (promoția 1989) și a Facultății de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași (promoția 1995). Dr. în Istorie (2009) cu teza *Viața cotidiană în Piatra Neamț 1864–1914* (coord. prof. dr. Gheorghe Cliveti), la Universitatea „Al. I. Cuza". Director adjunct și ulterior director al Liceului de Arte „Victor Brauner" (2005–2015). În prezent, profesor de istorie la Liceul de Arte „Victor Brauner" din Piatra Neamț. Profesor coordonator, manager al unor proiecte europene. Medalia de Onoare „Prieten al Comunităților Evreiești din România" acordată de Federația Comunităților Evreiești din România (2012).

III. A. – *Cotidian şi mentalităţi în Piatra Neamţ (1864–1914)*, Iași, 2009, 368 p.

B. – *Costache Andone în competiție cu viața*, Piatra Neamț, 2009, 176 p.; *Urbanism și habitat în Piatra Neamț, Identitate nemțeană*, Piatra Neamț-București, 2012.

D. – *Atitudini și stări de spirit în Piatra Neamț (1864–1914)*, Conferința Națională de Antropologie urbană, Roman, 2011, p. 105–117. **(Gh.Cl.)**

MOȘINCAT Constantin V.



I. N. 25 iunie 1953, Rădulești, com. Căuaș, jud. Satu Mare. A absolvit Liceul Militar „Ștefan cel Mare” din Câmpulung Moldovenesc, Școala Militară de Ofițeri de Tancuri și Automobile „Mihai Viteazul”, Academia Militară – Facultatea Politică-Militară. Dr. în Istorie la Universitatea din Oradea (2006) cu teza *Politica de apărare a vestului României (1930–1940)* (coord. prof. dr. Viorel Faur). Stagii de documentare la Arhivele Militare ale Ungariei (1995–1997). Director al filialei Oradea a Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I” (1992–1998). Secretar de redacție la revista „Cetatea Bihariei” (2006–2008), redactor-șef al publicației „Cetatea cavalerilor” (2020–2022).

II. Istoric militar și publicist specializat în studierea perioadei moderne și contemporane a vestului României. Autor, coautor sau coordonator a peste 30 de volume de specialitate și a peste 250 de studii publicate în domeniul istoriei militare. Organizator a zece sesiuni de comunicări științifice cu tema „Frontiera de Vest în istoria contemporană a României”, finalizate cu editarea lucrărilor acestora sub titlul *Pietre de hotar*, precum și a numeroase expoziții cu tematică istorică-militară. Participant activ la manifestări științifice pe teme de istorie și cultură.

III. A. – *Din Poarta sărutului cu dragoste de țară. În memoria eroilor Diviziei 11 infanterie*, Oradea, 1996, 230 p.; *Starea de veghe* (monografia Regimentului 3 Dorobanți „Olt”), Oradea, 1997, 274 p.; *Politica de apărare a vestului României (1930–1940)*, Oradea, 2007, 365 p.; *Semnături decisive pentru politica de apărare a vestului României (1930–1940)*, Oradea, 2008, 356 p; *Iredenta maghiară la granița de vest a României (1920–1940)*, Oradea, 2011, 228 p.; *1940 – Strigătul de durere al românilor. Atrocităţile horthyste în Ardealul ocupat (1940–1944)*, Oradea, 2017, 208 p.; *Marșul spre Marea Unire. Războiul românilor ardeleni*. *Campania 1916 a Diviziei 11 infanterie*, Oradea, 2018, 312 p.; *Biserica, al doilea brâu de fortificație la granița de vest a României Mari*, Oradea, 2018, 124 p.; *Generalul H. M. Berthelot – prima vizită în Ardeal după Marea Unire (1918–1919)*, Oradea, 2019, 228 p.; *Pași pe caldarâm. De la pace la diktat (1815 – Viena – 1940). Încrustări istorice*, Oradea, 2020, 466 p.; *Cazemata. Sistemul românesc de fortificații (1937–1940)*, Oradea, 2021, 630 p.

B. – *Generalul Traian Moşoiu – arhanghel al bătăliei pentru Ardeal*, Oradea, 2002, 168 p.; *30 de zile în faţa morţii: Bătălia pentru Oradea*, Oradea, 2004; *Evacuarea judeţelor din nord-vestul Transilvaniei (1940) şi consecinţele acesteia asupra judeţului Bihor*, Oradea, 2005, 242 p.

C. – *1940: Drama românilor bihoreni sub administraţia horthystă (1940–1944)*, Oradea, 2010, 176 p.; *1940 – Dictatul de la Viena în istoria şi mentalul românilor*, Oradea, 2012, 176 p.

IV. *Constantin Moșincat: Ofițerul, Istoricul și Omul* (coord. col. ing. Dan N. Poinar), Oradea, 2013. **(Gh.V.)**

NEAGOE Liviu

I. N. 9 iunie 1970, Onești, jud. Bacău. Studii superioare de filosofie la Universitatea „Babeș-Bolyai” (1993–1997), studii postuniversitare de masterat în istorie modernă la Central European University (2007–2008). Dr. în Istorie (coord. dr. Lucian Nastasă-Kovács) la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române (2013). Profesor de discipline socio-umane la Colegiul Național „Gr. Moisil” din Onești (1998–2007 și din 2009).

II. Istoric, specialist în istorie modernă, s-a manifestat în domenii precum istoria intelectuală, naționalismul și identitatea națională, ideea de cetățenie, antisemitismul românesc. A publicat două cărți de autor și mai multe studii în reviste de specialitate și volume colective din România.

III. A. – *Cetăţenie, naţiune şi etnicitate. O perspectivă comparată*, Cluj-Napoca, 2014, 276 p.; *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice şi controverse constituționale în istoria evreilor din România*, București, 2016, 263 p.

C. – *Elite, națiune și societate în România modernă*, Cluj-Napoca, 2012, 255 p.

D. – *The "Third Way". Agrarianism and Intellectual Debates in Interwar Romania*, AIICN, XLVIII, 2009, p. 245–260; *From „national essence" to „ethnic onthology". Philosophical backgrounds of Romanian nationalism*, AIICN, XLIX, 2010, p. 357–368; *Confruntări culturale în România Mare: Nichifor Crainic și Nae Ionescu,* (Re)orientări, (coord. Grațian Cormoș), Cluj-Napoca, 2012, p. 36–47; *Constituționalismul românesc: tradiții și caracteristici în definirea ideii de cetățenie în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, RA, 1, 2012, p. 97–109; *Intelectualii români și chestiunea evreiască (1870–1910), Politici culturale și promovare socială în România* (coord. Lucian Nastasă, Dragoș Sdrobiș), Cluj-Napoca, 2013, p. 329–249; *Antisemitismul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea – scurtă privire critică*, AIGS, 2015, p. 44–59; *Drumul spre Iad. Evreii din România de la emancipare la Holocaust*, Holocaust. Studii și cercetări, București, VIII/2016, p. 143–182; *Antisemitism și discurs identitar. Reflecții pe marginea modificării articolului 7 din Constituția din 1866*, SAHIR, XXI, 2017, p. 114–126. **(L.V.)**

NICULESCU Adrian



I. N. 18 august 1960, București. Liceul „Ion Creangă" din capitală, secția limbi clasice (1975–1979). Facultatea de Istorie, Universitatea din București (1979–1983), licență în istorie medievală cu prof. dr. Ștefan Ștefănescu. Refugiat politic în Franța (1983). Licență (1983–1985), apoi masterat (1985–1987; coord. prof. Jacques Heers) la Universitatea Paris IV-Sorbona. Dr. în Istorie la Universitatea Paul Valéry – Montpellier III (2002), cu lucrarea *Aux racines de la démocratie roumaine: Pruncul Român, premier journal libre roumain, chronique de la Révolution valaque de 1848* (coord. prof. dr. Carol Iancu). Bursier al Institutului Italian pentru Studii Istorice „Benedetto Croce" (1984–1986) și bursier N.A.T.O. în cota Italiei (1996–1998). Corespondent în Italia al Departamentului Românesc al postului de radio „Europa Liberă" (1984–1996). Profesor cu contract la Universitatea Catolică din Milano (1985–1996); lector de limbă și istorie românească la Universitatea din Torino (1987–1995). Restabilit în România (1995). Cadru didactic asociat la Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București (1995–1997), apoi lector titular (din 1997) și conferențiar (2013) la Facultatea de Științe Politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) din București. A ținut cursuri de istorie contemporană și la Centrul de Studii NATO din cadrul SNSPA (2003–2006), Colegiul Național de Apărare (2005–2009), Institutul Diplomatic Român din cadrul Ministerului Afacerilor Externe (2005), Facultatea de Litere, Universitatea din București (2007–2017). A fost profesor invitat la Universitatea Paul Valéry – Montpellier III (1998, 2000, 2002), iar prin programul „Erasmus", destinat mobilității profesorilor, a susținut prelegeri în cadrul universităților din Trieste, Udine, Bologna și Padova (2000, 2001, 2003). Inițiator și vicepreședinte (2003–2005) al Institutului Național pentru Memoria Exilului Românesc, reunit apoi cu Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în actualul Institut de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER) (2009). Reinstalat în funcția de vicepreședinte al IICCMR (2017) prin hotărâre a Curții Europene a Drepturilor Omului (2015). Distins cu Premiul Uniunii Juriștilor din România (1998); Premiul „Cantacuzino" al Fundației „Magazin istoric" (1999); Premiul Clubului Creștin Democrat (Satu Mare, 2000); Ordinul „Stella della Solidarietà Italiana" (actualmente Stella d'Italia), în grad de Cavaler, conferit de către Președintele Republicii Italiene, Carlo A. Ciampi (2004).

II. Istoric, publicist, traducător, cu contribuții, printre altele, în studierea exilului românesc, o realitate cunoscută și prin experiența directă a militantului. Membru activ al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului, Secția română a Federației Internaționale a Drepturilor Omului (Paris, din 1983) și delegat oficial al Ligii, în Italia (din 1985). Membru fondator și reprezentant în Italia (din 1985) al

Asociației Prietenilor Muzeului Național de Istorie a României (inițiator arh. Ștefan Gane; Paris), coordonator pentru Italia al Opération Villages Roumains (1989–1990). A participat la peste 60 manifestații științifice interne și internaționale cu studii de specialitate. A publicat mai multe volume de autor, precum și numeroase articole în țară și străinătate.

III. A. – *Martor al istoriei – Adrian Niculescu de vorbă cu Emil Ghilezan*, București, 1998, 284 p.; *Din Exil/După Exil*, București, 1999, 279 p.; *Aux racines de la democratie en Roumanie: Pruncul Român – premier journal libre roumain, chronique de la Révolution valaque de 1848* (*La rădăcinile democrației în România: Pruncul Român – primul jurnal liber român, cronica Revoluției valahe de la 1848*), Cluj, 2008, 304 p.; *Între două frontiere: De la limes-ul lui Fokas la granița lui Eminescu. Studii de istorie*, Cluj, 2009, 286 p.; *De la Primul la Noul '48*, București, 2018, 304 p.

B. – *România – Violările drepturilor omului în „Epoca Ceaușescu"*, Roma, 1989, 120 p. (volum în format special, destinat introducerii clandestine în România); *Semnal!*, București, 2000, 188 p.; *Cei care au spus NU – oponenți și disidenți în anii '70 și '80,* București, 2005, 232 p.; *De ce m-am întors?*, Iași, 2010, 440 p.

D. – *Se la Corona tornasse a Bucarest*, „Mondoperaio", 9, 1991, p. 104–108; *Eminescu, una vicenda di Frontiera (con una premessa sull'Austria-Ungheria fra nostalgia e realtà)*, „Letterature di Frontiera", I, 2, 1991, p. 107–129; *Epoca pașoptistă – prima intrare a românilor în Europa*, Studia hi, XLII, 1–2, 1997, p. 141–175; *La diplomazia veneziana e il principe Ștefan cel Mare di Moldavia (1457–1504) durante la guerra contro i Turchi del 1463–1479*, L'Italia e Romania, due popoli e due storie a confronto – secc. XIV–XVIII, Florența, 1998, p. 97–139; *La garde nationale dans le journal Pruncul Român*, RIMil, 83, 2003, p. 11–28; *Refugiul politic românesc din Franța în anii „comunismului târziu"*, Frontierele spațiului românesc în context european, Oradea-Chișinău, 2008, p. 183–206; *L'arrivée et l'instalation des Slaves sur le territoire de l'actuelle Roumanie*, „Slavica Occitania" – La Roumanie aux marches du monde slave, 27, 2008, p. 15–28; *Revoluția de la 1848 – confirmare a modernizării românești și treptele parcurse* (partea I–II), „Viața românească", 6–7, 2009, p. 1–9; 8–9, 2009, p. 20–46; *Risorgimento italiano e Rigenerazione nazionale romena*, Similitudini, sincronie, parallelismi – ed una vistosa differenza, Italia e Romania verso l'Unità Nazionale, București, 2011, p. 183–206; *Despre al doilea „popor al Cărții" – Protestantismul și rolul său în istoria românilor*, Romania, Israel, France: Jewish Trails, București, 2013, p. 169–185; *Panegiric pentru două revoluții batjocorite: Revoluția Democratică Rusă din februarie 1917 și Revoluția Română din Decembrie 1989,* Revolutions, the Archeology of Change, Iași, 2017, p. 15–36.

IV. M. Pelin, *Opisul emigrației politice,* București, 2002, p. 232; F. Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc 1945–1989: scriitori, reviste, instituții, organizații*, București, 2003, p. 536–537; ed. II, 2010, p. 547–548. **(O.J.)**

OFRIM Alexandru



I. N. 30 iulie 1964, Bârsana, jud. Maramureș. Studii liceale la Baia Mare. Licență la Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea din București, specializarea Istorie medievală universală (1984–1988). Dr. în Istoria mentalităților (1998) la Institutul de Studii Sud-Est Europene (coord. prof. dr. Alexandru Duțu). Muzeograf la Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București (1991–1996) și la Muzeul Satului din București (1996–1998). Cercetător la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu" (1998–2000). Lector (2000) și conferențiar (din 2008) la Facultatea de Litere a Universității din București. Membru al Societății de Antropologie Culturală din România și în International Society for Cultural History.

II. Specialist în istoria mentalităților, antropologie istorică și istorie culturală, cu contribuții în domeniul istoriei culturale a cărții și a lecturii, precum și în cel al istoriei culturale a orașului București.

III. A. – *Cheia și Psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești-București, 2001, 364 p.; *Străzi vechi din Bucureștiul de azi*, București 2007 (reedit. în 2008, 2009, 2011, 2014); *Farmecul discret al patinei și alte mici istorii culturale*, București, 2019, 324 p.; *How the Old Streets got their Names. A Cultural History of Bucharest*, Paris-Louvain-la-Neuve, 2022, 250 p.

C. – *Pentru o istorie culturală a cărții și a practicilor de lectură*, 2015, 542 p. (coord. în colab.).

D. – *Orașul între cultura scrisă și cultura orală. Repere metodologice*, HU, 5, 2, 1997, p. 185–193; *Représentations et pratiques de l'écrit dans l'ancien village roumain*, Paul H. Stahl (éd.), Études et documents balkaniques et méditeranéens, Paris, 2004, p. 87–95; *Lectura în epoca romantică: practici și reprezentări*, Andi Mihalache et alii (ed.), Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici, Iași, 2009, p. 315–331; *Debates and Controverses in the History of Reading*, „Euresis", 1, 2013, p. 128–139; *Lectura cu voce tare și lectura silențioasă în antichitatea greco-romană*, Monica Spiridon (ed.), Echilibru între antiteze. Studii oferite Profesorului Paul Cornea, București, 2014, p. 359–373; *Attitudes towards Prehistoric Objects in Romanian Folk Culture (19th–20th Century)*, „Swedish Journal of Romanian Studies", 2, 1, 2019, p. 91–109.

IV. Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, București, 2006, p. 662–666; Philippe Poirier (ed), *L'histoire culturelle: un «tournant mondial» dans l'historiographie?*, Dijon, 2008, p. 157. **(L.V.)**

OPREA Marius



I. N. 22 mai 1964, Brașov. Studii liceale la Liceul de filologie-istorie „Unirea" din Brașov (1979–1983). Studii universitare la Facultatea de Istorie a Universității din București (1983–1988). Dr. în Istorie (2002) la Universitatea București (coord. acad. Dinu C. Giurescu), cu teza *Rolul și evoluția Securității (1948–1964)*. Burse de studiu și stagii de documentare în străinătate la Instituția Gauck din Germania (1997), Institutul Memoriei din Varșovia (1999) și National Security Archive din Washington (1999). Profesor la Școala generală din Vulcan, jud. Brașov (1988–1990); redactor al revistei „Interval", editată de Uniunea Scriitorilor din România (iunie 1990–mai 1991); ziarist, reporter special la revista „Cuvântul" (mai 1991–august 1992); redactor-șef al cotidianului „Mesager" din Brașov (august 1992 – august 1993); corespondent al postului de radio „Europa Liberă" la București (august 1993 – februarie 1997); redactor-șef al cotidianului „Transilvania Jurnal" (1 ianuarie 1998 – 15 martie 1999); editor la cotidianul „Transilvania Expres" din Brașov (martie 1997 – martie 1999); consilier la Președinția României, Departamentul de Politici Publice (martie 1999 – decembrie 2000); editor al cotidianelor „România liberă" (2000–2002) și „Ziua" (2003–2004); coordonator de programe la Institutul Român de Istorie Recentă (2000–2006); consilier de stat la Cancelaria primului ministru pe probleme de securitate națională (decembrie 2005 – decembrie 2006); consilier personal al primului ministru (2006–2010); președinte al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului (aprilie 2006 – februarie 2010); președinte al Fundației Asociația pentru Memoria Victimelor Comunismului și coordonator al Centrului de Investigare a Crimelor Comunismului (februarie 2010 – mai 2012); expert în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (2012 – ianuarie 2020); vicepreședinte al Fundației „Doina Cornea", coordonator al Centrului de Investigare a Crimelor Comunismului (reînființat în cadrul Fundației, după a doua îndepărtare din Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER); editorialist la MEDIAFAX (din 2020). A participat la elaborarea legislației care a stat la baza înființării Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității și a IICCMER. A fost distins cu Ordinul „Serviciul Credincios" în grad de Comandor (2000) și cu Medalia „Regele Mihai I pentru Loialitate" (2012).

II. Istoric, poet și publicist, specialist în istoria contemporană și recentă a României, istoria comunismului românesc, istoria Securității și a organismelor de represiune ale regimului comunist,

universal concentraționar și sistemul penitenciar stalinist din România, istoria rezistenței anticomuniste. Autor, coautor și coordonator a 26 de cărți și volume, a peste 300 articole și studii în reviste și volume de specialitate, de cultură și spiritualitate, precum și a peste 500 de articole și reportaje pe probleme social-politice, publicate în reviste și periodice de presă.

III. A. – *Plimbare pe Ulița Tipografiei*, București, 1996, 216 p.; *Solo de tamburină*, București, 1999, 95 p.; *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente*, Iași, 2002, 582 p.; *Moștenitorii Securității*, București, 2004, 271 p. (ed. II, Iași-București, 2018, 280 p.); *Zorba și catedrala*, București, 2006, 195 p.; *Adevărata călătorie a lui Zahei. Vasile Voiculescu și taina rugului aprins*, București, 2008, 317 p. (ed. II, București, 2019, 345 p.); *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948–1964)*, Iași, 2008, 275 p.; *America! America!*, București, 2008, 88 p.; *Șase feluri de a muri*, Iași, 2009, 312 p.; *Adevărata față a lui Traian Băsescu*, București, 2012, 188 p.; *Întâlnire cu Apostol*, Cluj-Napoca, 2012, 93 p.; *Rețeta fericirii în 84 de poezii: antologie*, Cluj-Napoca, 2015, 208 p.; *Mafia arabă în România de la Ceaușescu la Iliescu*, București, 2016, 400 p.; *Turma păstorului mut*, București, 2016, 328 p.; *Neasemuita istorie a Imperiului Român de Răsărit*, Iași-București, 2017, 217 p.; *Rola 800. Constantin Hagea, omul care a umilit Securiatea*, București, 2018, 496 p.; *Studiu de fezabilitate pentru Mântuire. 101 povestiri despre România*, Iași, 2019, 351 p.

B. – *Pauză de respirație*, București, 1991, 64 p.; *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov*, Iași, 2002, 256 p.; *The day we won't forget: 15 November 1987, Braşov*, Iași, 2003, 241 p.; *Chipul morții. Dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului*, Iași, 2006, 256 p.

C. – *Garda Tineretului Român (Brașov, 1958): istoria unei organizații anticomuniste*, Brașov, 1998, 96 p. (coord. în colab.); *Securiștii partidului. Serviciul de cadre al PCR ca poliție politică. Studiu de caz – arhiva Comitetului municipal de partid Brașov*, Iași, 2002, 360 p. (coord. în colab.); *Ziua care nu se uită. Revolta brașovenilor din 15 noiembrie 1987*, Iași, 2017, 600 p. (coord. în colab.).

D. – *Tipografii bucureșteni la începutul epocii moderne*, RI, 42, 10, 1989, p. 991–1001; *Comuniștii români sub control sovietic*, „Analele Sighet", 5, 1997, p. 105–150; *Rezistența anticomunistă. Cazuri între 1964–1989*, Timișoara 1989–1996: o enigmă care împlinește șapte ani, București, 1997, p. 18–30; *Nașterea Securității*, „Analele Sighet", 6, 1998, p. 271–306; *Transformarea socialistă a agriculturii: asaltul final, 1953–1962*, Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962), Iași-București, 2005, p. 83–112; *Securitatea și moștenirea sa*, Comunism și represiune în România, Iași, 2006, p. 23–37; *The Spies Who Came in From the Cold*, US-Romanian Relations in the Twentieth Century, Cluj-Napoca, 2010, p. 229–246; *Cei trei martiri bistrițeni de pe Dealul Crucii*, Medicii și Biserica, vol. 11: Etica martirajului și a morții martirice (coord. Mircea-Gelu Buta), Cluj-Napoca, 2013, p. 131–150 (în colab.).

IV. Guido Barella, *La tortura del silenzio. Storia di Marius Oprea, cacciatore dei criminali di regime*, Milano, 2014, 171 p.; Idem, *În căutarea victimelor comunismului: povestea lui Marius Oprea*, București, 2015, 203 p. **(M.Gh.A.)**

PĂVĂLAN Rodica Marilena



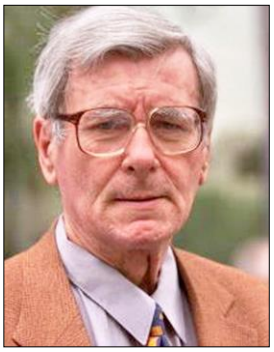
I. N. 15 august 1970, Craiova. Studii universitare la Facultatea de Drept (abs. 1997) și masterat în sociologia comunicării și jurnalism (abs. 2006) la Craiova. Dr. în istorie (Craiova, 2010) cu teza *Evoluția mijloacelor de comunicație moderne* (coord. prof. dr. Corneliu Mihail Lungu). Bibliotecar (1988–1998), bibliotecar metodist (1998–2007), șef serviciu-relații cu publicul (din 2007) la Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman" din Craiova.

II. Competențe științifice: evoluția mijloacelor de comunicație, cercetare în domeniul biblioteconomiei, biobibliografiei, studii și cercetări dedicate domeniului de activitate, susținere de comunicări la simpozioane și conferințe naționale și internaționale.

III. A. – *Ghidul bibliotecilor publice din județul Dolj*, Craiova, 2007; *Evoluția mijloacelor moderne de comunicație în secolele XIX–XX. Implicații sociale, politice, economice și culturale*, Iași, 2011, 318 p.; *Oameni și cărți din Piemontul Bălăciței*, Craiova, 2019, 365 p.

D. – *Aservirea Radioteleviziunii Române în perioada 1965–1989*, AO, 25, 2011, p. 177–190; *Folosirea mijloacelor de comunicaţie în acţiunile represive ale statului comunist*, Stat şi societate în Europa, Craiova, 2011, p. 501–525; *Securitatea comunistă şi folosirea tehnicii pentru urmărirea persoanelor*, Permanenţele istoriei. Profesorul Corneliu-Mihail Lungu la 70 de ani, Târgovişte, 2013, p. 735–747; *Oameni de alaltăieri, de ieri şi de azi*, Istorie, cultură şi civilizaţie în Platoul Bălăciţei, Craiova, 2013, p. 763–853; *Oameni de la Dunăre. Efigii în istoria Calafatului*, Istorie, cultură şi civilizaţie la Vadul Calafatului (Vadul Diiului), Craiova, 2014, p. 431–478; *Oameni din Ţara Loviştei*, „Posada 685. Ţara Loviştei", Craiova, 2015, p. 342–398. **(G.G.)**

PELIN Mihai



I. N. 25 august 1940, Cernăuți, azi Ucraina – m. 14 decembrie 2007, București. Studii liceale la Craiova (1958); Facultatea de Filosofie, Universitatea din Bucureşti (1958–1962). Redactor la „Scânteia tineretului", „Tribuna României", „Ramuri" şi „Flacăra". A publicat numeroase articole în „Viaţa românească", „Ateneu", „Orizont", „Gazeta literară" şi „România literară". A debutat în proză la revista „Luceafărul" (1963). Comandor al Ordinului Solidarității Italiene (2006).

II. Scriitor, jurnalist și istoric cu preocupări privind istoria contemporană a României, viața politică în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, istoria diplomației, a serviciilor secrete și viața culturală în anii comunismului. Editor de documente, în străinătate (privind personalitatea mareşalului Ion Antonescu) și în țară (din arhivele fostei Securități, pentru perioada 1944–1978). Autor al unor lucrări bine documentate, bazate pe surse inedite și scrise cu har literar, a căror tematică privește istoria politică, militară, diplomatică și culturală a României contemporane.

III. A. – *Redactori şi pianişti*. Bucureşti, 1967; *Inaderenţă*, Bucureşti, 1968; *Miorița nu s-a născut lângă stele*, Craiova, 1973; *Căderea Plevnei. 28 noiembrie 1877*, Bucureşti, 1977; *Şa pierdută pe mare*, Bucureşti, 1983; *Speranţa*, Bucureşti, 1984; *Requiem pentru Convenţia de la Geneva*, Veneția, 1988 (reed. Bucureşti, 1996); *Sionişti sub anchetă*, Bucureşti, 1993; *Legendă şi adevăr*, Bucureşti, 1994; *Culisele spionajului românesc. D.I.E. 1955–1980*, Bucureşti, 1997; *Miza războiului*, Bucureşti, 1998; *Operaţiunile Meliţa şi Eterul. Istoria Europei Libere prin documente de Securitate*, Bucureşti, 1999; *Artur – Dosarul Ion Caraion*, Bucureşti, 2001; *Iluziile lui Iuliu Maniu*, vol. I–II, 2001–2002; *Opisul emigraţiei politice. Destine în 1222 de fişe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securităţii*, Bucureşti, 2002; *Genii şi analfabeţi*, Bucureşti, 2002; *Un veac de spionaj, contraspionaj şi poliţie politică*, Bucureşti, 2003; *Italieni, vă ordon, treceţi Prutul!*, Bucureşti, 2003; *SIE & SRI. Trecutul nu se prescrie*, Bucureşti, 2004; *Deceniul prăbuşirilor (1940–1959). Vieţile pictorilor, sculptorilor şi arhitecţilor români între legionari şi stalinişti*, Bucureşti, 2005; *Raidul escadrei trădate*, Bucureşti, 2005; *Marele rapt regal*, Bucureşti, 2006; *Dipomaţie de război. România – Italia. 1939–1945*, Bucureşti, 2005; *Săptămâna patimilor (23–28 iunie 1940). Cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei*, Bucureşti, 2008.

C. – *Antonescu, Mareşalul României, şi războaiele reîntregire*, vol. I–IV, Veneția, 1986–1989 (în colab.); *Epistolarul infernului*, Bucureşti, 1993; *Cartea albă a Securităţii.* vol. I. *Activitatea de informaţii şi siguranţă în perioada 23 august 1944 – 30 august* 1948; vol. II, *August 1948 – Iulie 1958*; vol. III, *1958–1968*; vol. IV, *1968–1978*, Bucureşti, 1994–1995 (în colab.); Cartea *albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice. 1969–1989*, Bucureşti, 1996 (în colab.); *Cartea albă a Securităţii. 23 august 1944 – 30 august 1948*, vol. I, Bucureşti, 1997 (în colab.). **(N.D.I.)**

PETCU Adrian Nicolae



I. N. 28 iunie 1978, Ploiești. Studii preuniversitare la Liceul teoretic „I. L. Caragiale” din Ploiești (1992–1996), superioare (licență și masterat) la Facultatea de Istorie a Universității din București (1996–2002). Doctorand al Școlii doctorale a Facultății de Istorie, Universitatea din București, cu teza *Biserica Ortodoxă Română de la regimul de autoritate monarhică la Republica Populară Română (1938–1948)* (coord. dr. habil. Cosmin Budeancă). A efectuat nenumărate stagii de cercetare în arhive laice și bisericești din țară și din străinătate. Din anul 2000 până în prezent este consilier în cadrul Serviciului Cercetare din Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

II. Istoric, preocupat de studierea vieții religioase în trecutul recent al României, de relația Stat-Biserică, de geopolitica bisericească în secolul XX, legăturile partidelor politice cu viața bisericească, istoria Ortodoxiei românești în perioada regimului comunist, istoria exilului bisericesc în perioada Războiului Rece. Autor, coautor și editor a 18 cărți și volume, a peste 50 de studii în reviste de specialitate și în volume colective și a circa 40 articole în reviste de istorie, cultură și spiritualitate.

III. A. – *Preoți hunedoreni pătimitori în închisorile comuniste*, Cluj-Napoca/Deva, 2016, 140 p.; *Dicţionarul clericilor şi mirenilor ortodocşi români mărturisitori în detenţia comunistă (1945–1964)*, Bucureşti, 2017, 390 p.; *Clerici şi teologi din Eparhia Aradului în închisorile comuniste (1945–1964)*, Arad, 2017, 209 p.; *Preoți vâlceni în închisorile comuniste (1945–1964)*, Râmnicu-Vâlcea, 2019, 168 p.

B. – *Martiri pentru Hristos din România, în perioada regimului comunist*, București, 2007, 803 p. (ediție nouă, București, 2017, 801 p.); *Patriarhul Justinian şi Biserica Ortodoxă Română în anii 1948–1964*, Galaţi, 2009, 268 p.; *Despre curajul de a rosti: Episcopul Nicolae Popovici al Oradiei*, Galaţi, 2009, 167 p. + anexe; *Părintele Arsenie Boca în atenţia poliţiei politice din România*, Galaţi, 2009, 127 p. + anexe; *Monahismul ortodox şi puterea comunistă în România anilor ’50*, Galaţi, 2009, 177 p. + cu anexe; *România 1945–1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*, vol. I–III (*A–R*), Bucureşti, 2011–2016, 666 p. + 711 p. + 773 p.; *Clerici şi mireni mărturisitori din Arhiepiscopia Iaşilor, în închisorile comuniste (1945–1964)*, Iaşi, 2017, 201 p. + anexe; *Preoţi din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului în temniţele comuniste*, Cluj-Napoca, 2017, 400 p.; *Clerici din Eparhia Sucevei şi Rădăuţilor în închisorile comuniste (1945–1964)*, Suceava, 2019, 124 p. + anexe.

C. – *Partidul, Securitatea şi Cultele, 1945–1989*, Bucureşti, 2005, 427 p. (coord. şi coautor); Vasile M. Popescu, *Un martir al crucii. Viaţa şi scrierile lui Teodor M. Popescu*, Bucureşti, 2006, 538 p.+ anexe; *Mitropolitul Antonie Plămădeală. Detalii biografice,* partea I. *„Dosarele nu ştiu tot!”*, Sibiu, 2011, 163 p. + anexe; Preot Ilie I. Imbrescu, *V-am scris vouă, tinerilor! Gândurile şi încercările unui preot mărturisitor*, Bucureşti, 2011, 438 p. + anexe (coeditor); Mihai Plămădeală, *Refugiul. Deznădejde şi speranţă*, Brăila, 2012, 215 p.; *Patriarhul Justinian Marina şi apărătorii Ortodoxiei în perioada comunistă. Album comemorativ*, Bucureşti, 2017, 496 p.; *Episcopul Grigorie Leu în vâltoarea istoriei. Documente (1924–1949)*, Iaşi, 2019, 817 p. + anexe (coeditor); *Părintele Mina Dobzeu, duhovnicul Huşilor. Documente (1946–2011)*, Huşi, 2021, 614 p. + XXXIV anexe (coeditor).

D. – *Securitatea şi cultele în 1949*, Partidul, Securitatea şi Cultele (1945–1989) (ed.), București, 2005, p. 124–222; *Mitropolitul Visarion Puiu în Croaţia şi Austria. Începutul exilului*, Euharistirion Patriarhului Daniel al României, București, 2011, p. 614–640; *Părintele Arsenie Papacioc în documentele Securităţii (1938–1958)*, CCNSAS, V, 1–2 (9–10), 2012, p. 249–280; *Împuternicitul de culte între conformism şi asigurarea libertăţii religioase*, CCNSAS, VI, 1–2 (11–12), 2013, București, p. 7–82; *Spiritualitate creştină versus legionarism în detenţia comunistă. Secvenţe de la Tg. Ocna*, CCNSAS, IX, 1–2 (17–18), 2016, p. 195–249; *Biserica Ortodoxă Română de la Paris în primii ani ai exilului (1945–1950)*, CCNSAS, X, 1 (19), 2017, p. 213–235; *Condiția*

evreului român creştin în timpul Holocaustului, CCNSAS, XI, 2 (22), 2018, p. 117–176; *Biserica Ortodoxă Română,* Panorama comunismului în România, Liliana Corobca (ed.), Iași, 2020, p. 496–518; *Monahismul ortodox românesc în anii '50*, Martiriu și memorie din România comunistă. Acta Simpozionului internațional «Dumitru Stăniloae» 2017", R. Preda și I. Vicovan (eds.), Iași, 2020, p. 215–286. **(M.Gh.A.)**

PETRESCU Paul



I. N. 27 iunie 1921, Cetatea Albă, jud. Cetatea-Albă, azi Ucraina – m. 18 iulie 2009, Great Barrington, Massachusetts, S.U.A. Studii liceale la Iași și universitare (facultățile de Drept, Litere și Filosofie) la București; în 1969 și-a susținut teza de doctorat *Arhitectura populară românească*. A fost cercetător la Institutul Central de Statistică (1948–1955), asistent la Muzeul Satului (1950–1955), cercetător științific la Institutul de Istoria Artei (1953–1975), Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice (1975–1987) din București; colaborator științific la Institutul de Studii Sud-Est Europene din München (1988–1989); din 1990 – cercetător în S.U.A. Membru de onoare al Academiei Române din 1993. Membru în colegiul de redacție al revistei „Arta", redactor-șef adjunct la „Studii și cercetări de istoria artei" și „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", membru în colegiul de redacție al „Revistei de etnografie și folclor". Membru al Uniunii Artiștilor Plastici (din 1963). Reprezentant al României în Comitetul de elaborare și coordonare al *Atlasului etnologic al Europei*, în grupul de lucru al Centrului european de coordonare a cercetării și documentării în științe sociale (organism specializat al UNESCO cu sediul la Viena), membru al organizației științifice internaționale „Current Anthropology" cu sediul la Chicago, Asociației Internaționale a Criticilor de Artă cu sediul la Paris.

II. În activitatea de cercetare s-a dedicat studierii, sub toate aspectele, a vastului domeniu al artei populare românești. A participat la numeroase cercetări de sociologie și de sistematizare rurală în Dobrogea, Argeș, Muntenia subcarpatică etc. A aplicat pentru prima dată în România metoda statistică în cercetarea arhitecturii populare, deschizând calea studierii, cu mijloace matematice, a domeniilor artei populare. Se înscrie pe linia concepției lui Al. Dima care prefigura evoluția artei populare de la etnografic la estetic, prin procesul de autonomizare și potențare a valențelor artistice în câmpul eteronom al culturii populare. În abordările teoretice și, cu deosebire, în cercetările aplicate, a corelat permanent estetica obiectului cu semantica fenomenului reprezentat, descifrând și (re)interpretând, dincolo de formele și funcțiile „produselor" culturale tradiționale, sistemul de semne și simboluri al unei civilizații și culturi cu adânci rădăcini și izvoare autohtone. Cercetările sale de ornamentică sunt revelatoare pentru explorarea universului semiotic al artei populare.

III. A. – *România. Ghid. Arta populară*, București, 1960; *Les constructions circulaires des paysans roumains*, București, 1960; *Elemente geometrice și stilizate în scoarțele românești*, București, 1963; *Ceramica de Horezu*, București, 1965; *Broderiile pe piele în arta populară românească*, București, 1968; *Imaginea soarelui în arta populară românească*, București, 1969; *Motive decorative celebre*, București, 1971; *Cusături românești. Îndrumări metodice*, București, 1973; *Arhitectura ţărănească de lemn din România*, București, 1974; *Creația plastică românească*, București, 1976, 66 p. + 64 f. pl.; *Arta populară a aromânilor din Dobrogea*, București, 1979; *L'architecture populaire du Sud de la Transsylvanie*, București, 1987.

B. –*Arhitectura din Muzeul Satului*, București, 1955, 98 p.; *Arhitectura populară românească. Regiunea Hunedoara*, București, 1956, 123 p.; *Ceramica de Hurez*, București, 1956, 41 p. text + 33 pl.; *Manual de ceramică populară*, București, 1958, 195 p. (lucrare trimisă la topit); *Folk Arts in Romania*, București, 1964, 133 p. + 44 p. il.; *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1959, 144 p. + 65 pl.; *Arta populară. Îndreptar metodologic*, București, 1966; *Construcţii ţărăneşti în Haţeg*, București, 1966; *Scoarţe româneşti*, București, 1966, 32 p. + 100 p.

pl.; *Romanian Textiles*, București, 1966, 21 p. + 48 pl.; *Arta populară din zonele Argeș și Muscel*, București, 1967, 277 p. + il.; *Les métiers d'art en Roumanie*, București, 1967, 19 p. + 30 f. pl.; *Imaginea omului în arta populară românească*, București, 1969; *Arta populară de pe Valea Bistriței*, București, 1969, 250 p. + 3 f. pl.; *Tezaur de arhitectură populară din Gorj*, București, 1973, 96 p. + il.; *Ceramica românească tradițională*, București, 1974, 74 p. + 32 f. pl. + hărți; *Arta populară românească*, București, 1981, 146 p. + 132 p. pl.; *Portul popular de sărbătoare din România*, București, 1981, 193 p. + 247 p. pl.

C. – *Dicționar de artă populară*, Bucureşti,1985, 443 p. + 24 p. pl. (în colab.); *Le costume populaire roumain/ Romanian folk costume*, Bucureşti, 1985, 186 p. + il. (în colab.).

D. – *Elemente de înfrumusețare a locuințelor țărănești de pe Valea Bistriței*, SCIA, 1954, 1–2, p. 27–43; *Arhitectura în lemn a Maramureșului*, Arhitectura R. P. R., nr. 1–2, 1958, p. 48–57 (în colab.).

IV. Dan Fornade, *Românii din America. 500 de personalități din S.U.A. și Canada*, Montreal, 2000; Ioan Godea, *Etnologia română contemporană. Lexicon bibliografic ilustrat*, București, 2002; *In memoriam Paul Petrescu*, „Studii și comunicări de etnologie", XXIII, 2009, p. 221–222; Gheorghe Deaconu, *Paul Petrescu: Paradigma etnologiei moderne*, „Curierul de Râmnic", 15 aprilie 2009; Ecaterina Țarălungă, *Enciclopedia identității românești. Personalități*, București, 2011; Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866–2016), Dicționar*, partea a II-a *(M–Z, Anexe)*, București, 2016, p. 334–335. **(C.I.C.)**

POPESCU Andrei

I. N. 2 mai 1987, București. Studii preuniversitare la București, Liceul „Tudor Vladimirescu" (2001–2005). Licență (2007–1010) și master (2010–2012 - „Elite politice românești în secolele XVIII–XX") la Facultatea de Istorie a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu. Dr. în Istorie (2015) la Universitatea din București (coord. prof. dr. Laurențiu Vlad). Premiul „Cercetătorul anului" al Arhivelor Naționale ale României, „pentru contribuțiile în domeniul valorificării documentelor aflate în păstrarea Arhivelor Naționale ale României" (2019 și 2020).

II. Cercetător independent. Specialist în istoria României (secolele XVIII–XX); studiile sale se concentrează mai ales pe următoarele domenii: microistorii, biografii, genealogii, elite politice. A publicat până în prezent șapte cărți și o serie de articole în reviste de specialitate sau în volume colective din România.

III. A. – *Elita Basarabiei la 1917–1918. Zece personalități care au făcut Unirea*, București, 2018, 334 p. + 6 fig.; *Jean Miclescu. Boierul de la Călinești*, București, 2019, 312 p.; *Partidul Conservator din România interbelică*, București, 2019, 208 p.; *Petre P. Carp la Țibănești*, București, 2020, 119 p.; *Grigore Filipescu. Viața, activitatea și năzbâtiile unui om politic controversat*, București, 2020, 233 p. + 40 fig.; *Călătorind prin istorie, alături de strămoși. Povești cu țărani, preoți, învățători, negustori și meșteșugari din secolele XVIII–XX*, București, 2020, 290 p.

C. – *Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori*, București, 2017, 239 p.

D. – *Grigore N. Filipescu (1886–1938). Repere biografice*, AUB, șt. pol., XIV, 2, 2012, p. 17–46; *Cernăuți (orașul și județul)*, Bogdan Murgescu, Andrei-Florin Sora (coord.), România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 «la firul ierbii», Iași, 2019, p. 93–107. **(L.V.)**

POPESCU Elena

I. N. 22 octombrie 1950, Blaj, jud. Alba. Studii liceale la Liceul „Iacob Mureșianu" din Blaj (1965–1969), universitare la Facultatea de Desen, Institutul de Artă Plastică „Ion Andreescu" din Cluj-Napoca (1969–1972) și la Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca (1972–1975), specializarea istoria artei. Dr. în Istorie (coord. prof. dr. Nicolae Sabău) la aceeași universitate (2006). Profesor de desen și istoria artei la Satu-Mare (1972–1975). Muzeograf la Muzeul Național Brukenthal (1975–2009), expert în artă al Ministerului Culturii și Cultelor (din 2003). Laureată a Premiului Național „Margareta Sterian" (1994 și 2008). Membru al Uniunii

Artiștilor Plastici din România (din 1972). Participări cu lucrări de pictură la saloanele de vară și de iarnă și expoziții de grup. Lucrări de pictură în colecții private din țară și străinătate.

II. Istoric de artă, preocupată de pictura murală din sudul Transilvaniei (zugravii fraţii Grecu, Stan Zugravul), iconostase brâncoveneşti, baroce, influenţa şcolii vieneze asupra picturii din Banat şi sudul Transilvaniei, pictura transilvăneană sec. XVI–XIX şi pictura românească sec. XVIII–XX. A publicat studii despre pictorii: J. M. Stock, Fr. Neuhauser cel Tânăr, J. Böbel, Agotha, Mișu Popp, Sava Henţia, Miklos Barabas, O. Smigelschi, Sava Albescu, A. Ciupe, Corneliu Baba, Emerich Tamas etc.

III. A. – *Johann Martin Stock, reprezentant al barocului transilvănean în colecţii europene (200 de ani de la moartea artistului)*, Sibiu, 2000 (editat în limbile română şi germană), 108 p.; *Mişu Popp, reprezentant al Academismului*, Alba-Iulia, 2007, 294 p. (teza de doctorat).

D. – *Johann Martin Stock in europäischen Kontext. Elemente des österreichischen Barock in der Malerei und Graphik des Künstlers*, Ars T, 1997, VII, p.149–162; *Câteva consideraţii privind influenţa Academiei de Artă din Viena asupra picturii din Transilvania în sec. XVIII şi XIX*, AB, IV, 1999–2002, p. 221–242; *Portretul Biedermeier şi portretul istoric în pictura lui Mişu Popp*, Artă-Istorie-Cultură, Cluj-Napoca, 2003, p. 317–331; *Identities, affinities and european style particularities in the Transylvanian portraits*, Brukenthal Acta, II. 2., 2007, p. 89–106; *Portrete ale familiei Brukenthal din secolul al XVIII-lea în colecţii muzeale din ţară şi străinătate*, Samuel von Brukenthal Model Aufklärung, 2006, nr. VI, p. 133–145. **(M.Gh.A.)**

POTRA George G.



I. N. 9 februarie 1940, București – m. 17 decembrie 2015, București. Fiul istoricului George Potra. Studii generale şi liceale în București; Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti (1956–1962). Exmatriculat în 1959 din raţiuni politice. Studii postuniversitare de ştiinţe politice (1980) şi de ziaristică (1987). Profesor de liceu (1962–1964). Referent la Ministerul Afacerilor Externe (1964–1967). Referent, şef relaţii, şef birou relaţii, director al Secretariatului Comisiei Naţionale Române pentru UNESCO (1967–1969); comentator de politică externă, şef secţie la „Lumea” (1969–1973); primul corespondent special al României la N.A.T.O. (1971); membru în colegiul de redacţie al revistei „Lumea” şi al publicaţiilor româneşti pentru străinătate (1973–1979); profesor asociat la Academia „Ștefan Gheorghiu”; redactor-şef al Redacţiei publicaţiilor pentru străinătate (1979–1989); redactor-şef adjunct la cotidianul „Meridian” (1992–1994) și la Editura Enciclopedică (1994–1997); consilier ştiinţific la Direcţia Arhivelor Diplomatice (2001); membru de onoare și director executiv al Fundaţiei Europene „Titulescu” (2002–2014); membru al Comisiei Naţionale pentru Publicarea Documentelor Diplomatice (2002); consilier personal al primului ministru al Guvernului României (2002–2004); director ştiinţific al Asociaţiei de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale din România (2003); membru (2008) și vicepreședinte (2011) al Comitetului director al Asociaţiei Române de Politică Externă. Membru asociat (2008), corespondent (2011) și titular (2014) al Academiei Oamenilor de Știință din România. Premiile „Ion Ghica” (1998), „I. C. Filitti” (2006), „Take Ionescu” (2007) și „Nicolae Iorga” (2012) ale Fundaţiei Culturale „Magazin istoric”. Premiul „Nicolae Titulescu pentru Diplomație și Politologie”, acordat de Academia Română și Marea Lojă Națională din România (2015).

II. Istoric, politolog, scriitor, arhivist, editor cu preocupări de cercetare privind istoria contemporană și politica externă a României. A iniţiat şi contribuit la realizarea unor ediţii de documente diplomatice româneşti din perioadele interbelică şi contemporană. Contribuţii esenţiale privind viața și activitatea lui Nicolae Titulescu, a cărui operă politico-diplomatică a editat-o ştiinţific, sub egida Fundaţiei Europene „Titulescu”. A realizat traduceri ale unor lucrări de antropologie, istorie politico-diplomatică, economie politică capitalistă. Autor al unor volume dedicate Războiului rece, serviciilor secrete sau chiar al unor romane.

III. A. – *Titulescu. Spre Ţara Drepţilor,* Slatina, 2001; *Nicolae Iorga – Nicolae Titulescu. Interferenţe*, București, 2011; *Titulescu. După 50 de ani din nou acasă*, Sebeș, 2013; *Nicolae Titulescu. Arhive pierdute. Dosarul unei recuperări*, Sebeș, 2015; *Nicolae Titulescu. Neuitarea geniului,* vol. I–II, Brăila, 2016.

B. – *Titulescu. Ziditor de mari idealuri*, București, 2007, 618 p. (reed. 2008).

C. – Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, București, 1967, 894 p. (în colab.); Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri şi acte*, București, 1972 (în colab.); Nicolae Titulescu, *Politica externă a României* (1937), București, 1994, 404 p.; și versiuni în engleză și franceză (în colab.); Nicolae Titulescu, *Pledoarii pentru pace*, București, 1996, 728 p. (în colab.); Constantin Vișoianu, *Misiunile mele*, București, 1997, 418 p.; *Nicolae Titulescu. Un mare Român, un mare European, un mare Contemporan*, București, 2002, 454 p.; *Pro şi contra Titulescu*, București, 2002, 688 p.; *Nicolae Titulescu – Nicolae Raicoviceanu. Mărturiile unei prietenii,* 2003, 222 p.; Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică (iulie 1927 – iulie 1928),* partea I–II, București, 2003, 1362 p. (în colab.); Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică. Corespondenţă,* vol. I, partea I–II (*1921–1931*), București, 2004, 1 240 p (în colab.); Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică (1 ianuarie 1937–31 decembrie 1937)*, București, 2007, 2 472 p. (în colab.); *Organizarea instituţională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte şi documente (1920–1947)*, vol. I–II, București, 2004–2006 (în colab.); *Pro şi contra Titulescu,* ed. II, vol. I–III, București, 2012; *Brâncuşi – Titulescu. Suflete pereche*, București, 2012 (ediţie trilingvă română, franceză, engleză); Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică. Corespondenţă,* vol. II, partea I–II (*1920–1939*), București, 2013, 1091 p. (în colab.).

IV. *Enciclopedia personalităţilor din România. Enciclopedia biografică a femeilor şi bărbaţilor contemporani cu carieră de succes din România, Hübners Who Is Who,* 2007. **(N.D.I.)**

RACHIERU Mihai

I. N. 25 august 1939, Sârca, com. Bălțați, jud. Iași. Studii liceale (1954–1957) la Colegiul Național „Ștefan cel Mare” din Suceava (1954–1957). Licențiat în istorie (1958–1963) la Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Dr. în Istorie (1983) la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București (coord. prof. dr. Ștefan Ștefănescu). Arhivist (1963–1967), arhivist principal (1967–1968) la Arhivele Statului din Bacău. Director al Direcției Județene Prahova a Arhivelor Naționale (1968–2001). Membru al Comitetului Internațional al Arhivelor pentru Literatură și Artă (1976–1980). A efectuat stagii tehnice arhivistice la Paris și Marsilia (1979, 1980). Conferențiar universitar la Facultatea de Litere și Birotică – Universitatea Petrol și Gaze Ploiești (1990–2013). A ținut cursuri de istoria statului și dreptului, respectiv istoria României la Facultatea de Administrație Publică din cadrul Universității „Mihai Viteazul” din Ploiești și la Universitatea „George Barițiu” din Brașov. Editor al „Arhivelor Prahovei” (1991–2001).

II. Specialist în arhivistică și istorie modernă a României. A coordonat inventarierea, selecționarea, salvarea şi îmbogăţirea tezaurului arhivistic din două judeţe, Prahova şi Bacău. A publicat lucrări de specialitate (*Îndrumător arhivistic*, 2 ediții) și volume de documente privind trecutul istoric al judeţului Prahova. De asemenea, a publicat două cărți de autor, monografii ale diverselor localități și instituții prahovene, studii referitoare la istoria petrolului, articole dedicate istoriei Prahovei.

III. A. – *Istorie şi comerţ pe văile Prahovei şi Teleajenului, 1774–1848*, București, 1996, 134 p.; *Din hrisoave adunate*, Cerașu, 2014, 450 p.

B. – *Legendă şi istorie la Bălţeşti, Podenii Vechi şi Izeşti*, Cerașu, 2001, 276 p.

C. – *Viaţa culturală a municipiului Ploieşti şi a judeţului Prahova (1900–1948). Documente,* București, 1994, 386 p. (în colab.); *Istoria Rafinăriei „Astra Română” Ploieşti reflectată în documente (1889–1948),* Ploiești, 1998, 404 p. (în colab.); *Viaţa politică prahoveană, 1919–1938. Documente,* București, 2000, 466 p. (în colab.).

D. – *Drumul comercial şi vama Prahovei în documente pînă la 1848,* AnuarulMIAPh, serie nouă, I (9), 1991, p. 163–170; *Aspecte privind dezvoltarea economiei judeţului Prahova şi Saac în perioada 1774–1821*, „Anuarul Fundația pentru istoria Prahovei”, 7, 1995, p. 44–53; *Despre arhivele Prahovei, pe înţelesul tuturor,* AR, 5, 2, 1996, p. 158–167; *Situaţia arhivelor create de unităţile (instituţii, întreprinderi etc.) din judeţul Prahova la sfârşitul anului 1989*, „Arhivele Prahovei”, 3, 1998, p. 5–20. **(Sil.R.)**

RADU Măriuca



I. N. 16 august 1950, Brașov. Studii liceale la Colegiul Național „Andrei Șaguna” din Brașov (1965–1969); universitare la Facultatea de Istorie a Universității din București, specialitate: Istorie modernă a României (1969–1973). Îndrumător și apoi muzeograf la Muzeul Bran (1973–1975); transferată la Muzeul Județean de Istorie din Brașov, muzeograf, muzeograf principal pe domeniul: istorie modernă și contemporană (1975–2009); detașare la Muzeul Peleș în scopul efectuării evidenței colecției de arme albe și de foc (1977–1978); specializare pe hartă veche (din 1983), detașare la Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi în vederea catalogării colecției de hartă veche (2004). Stagiu de documentare la arhive și biblioteci din Germania: Koblenz, Marburg, Gundelsheim, München, organizat de către Deutsche Archiv Koblenz (aprilie 1995); stagiu de documentare la Budapesta. Cadru didactic asociat al Universității „Transilvania” din Brașov, la Colegiul de Arhivistică și Bibliologie, transformat ulterior în Colegiu de Muzeologie și Bibliologie. Expert al Ministerului Culturii, Bunuri arheologice și istorico–documentare/hartă veche românească și străină, sec. XVI–XIX (din 2005). Membru al International Map Collector’s Society (1998); reprezentantă pentru România a aceleiași societăți (2000–2009).

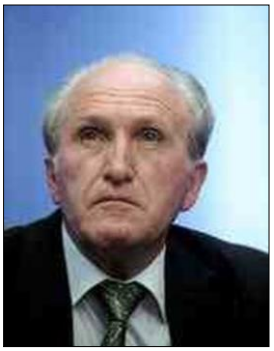
II. Istoric și muzeograf, cu activitate în următoarele domenii: istorie modernă a Brașovului și a Transilvaniei (asociații culturale, învățământ, presă, economie, personalități cu rol de pionierat în modernizarea Transilvaniei), istoria tiparului și a tipăriturilor, istoria cartografiei (secolele XVI–XIX). Autoare / coautoare a patru cărți și a 46 de studii și articole apărute în volume omagiale, anuare și reviste de specialitate naționale și internaționale. Realizatoare, coordonatoare, colaboratoare la 20 de expoziții cu caracter local și național.

III. B. – *O istorie a tiparului şi a tipăriturilor*, Brașov, 2002 (ed. II, 2004),168 p.; *Despărțământul „Astra” Braşov 1870–2005*, Braşov, 2005, 30 p.; *Brașov, Monografie comercială, Camera de Comerț și Industrie Brașov*, Brașov, 2004, 43 p.; *Descriptio Romaniae*, I, Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi / The National Museum of Maps and Old Books, București, 2004, 161 p.

D. – *Transilvania pe harta de la Hereford (sec. XIII)?*, SMIM, XX, 2002, p. 253–265 (în colab.); variantă engleză: *Transylvania on the Hereford Map*, „Cartographica Hungarica”, nr. 8, mai 2004, p. 58–64 (în colab.); *Cronica de la Nürnberg (1493) – preliminarii, performanțe, urmări*, Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare (ed. Sorin Cristian Ailincăi, Cristian Micu, Florian Mihail), Constanța, 2008, p. 267–276; *Țara Bârsei – în izvoare cartografice (~1450–1699)*, In honorem Gernot Nussbächer (ed. Daniel Nazare, Ruxandra Nazare, Bogdan Florin Popovici), Brașov, 2004, p. 213–220; *File din activitatea Reuniunii femeilor române din Braşov (1850–1918)*, „Cumidava”, XV–XIX, 1990–1994, p. 161–176; *Țara Hațegului în izvoare cartografice, secolele XIV–XVIII*, „Cumidava”, XXII–XXIV, 1998–2000, p. 267–287 (în colab.); *Sionul românesc – într–o colecție particulară din Brașov*, „Cumidava”, XXV, 2002, p. 182–192 (în colab.); *Hărțile etnografice (demografice) – în sprijinul unității naționale*, AMP, XXIII, I, 2000, p. 687–695.

IV. *A Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminisms în Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, Budapest-New York, 2006, p. 50; Dragoș Măndescu, *I Principati Romeni e l’Europa Orientale nelle Cartografia Occidentale dal Rinascimento all’Età dei Lumi, mostra organizzata in occasione della Festa Naționale della Romania*, Palazzo Loredan, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 1–18 dicembre 2015, Instituto Culturale Rumeno, Bucarest, 2015; IMCOS Journal, Autumn 2004, nr. 98, p. 51–53. **(M.Gh.A.)**

SBÂRNĂ Gheorghe I.



I. N. 8 februarie 1942, Drumul Carului, com. Moeciu, jud. Braşov. Studii generale şi liceale în Moeciu şi Râşnov; Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti (1961–1966). Dr. în Istorie (1978) la Academia de Ştiinţe Social-Politice (coord. prof. Aurel Petric). Activitate didactică universitară, profesor universitar, șef de Catedră. Conducător de doctorat (din 2004). A predat cursuri generale și speciale, susținând și seminarii de istorie modernă și contemporană a României la Academia de Ştiinţe Social-Politice, Universitatea Bucureşti, Politehnica Bucureşti, Universitatea „Spiru Haret” şi Universitatea „Valahia” din Târgovişte (din 1994).

II. Istoric cu preocupări privind istoria partidelor politice, istoria Corpurilor legiuitoare, politica externă a României, istoria unor instituţii europene. A elaborat cursuri tipărite, culegeri de documente și crestomaţii privind istoria contemporană a României. Participant la conferinţe și simpozioane în ţară şi în străinătate.

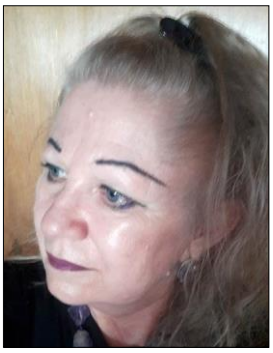
III. A. – *Parlamentul şi politica externă a României, 1919–1940*, Bucureşti, 2000; *Partidele politice din România, 1918–1940. Programe şi orientări politice*, Bucureşti, 2001; *Românii şi proiectele federale europene interbelice*, Bucureşti, 2002; *Marea Unire în Parlamentul României*, Târgovişte, 2007.

B. – *Partide şi curente politice în România, 1821–1918. Programe şi orientări doctrinare*, Bucureşti, 2000; *Milenii de statalitate, creştinism şi cultură în spaţiul românesc – cronologie*, vol. I–III, Bucureşti, 2003; *Istoria Senatului României*, Bucureşti, 2004; *Europe as viewed from the margins. An east-central European perspective during the long 19th century*, Târgovişte, 2006; *Documente privind istoria modernă şi contemporană a României*, Târgovişte, 2006; *Europe as viewed from the margins. An east-central European perspective from World War I to the Cold War*, Târgovişte, 2007.

C. – *Revoluţia Română din Decembrie 1989. Dicţionar general*, Bucureşti, 2010; *Vespasian V. Pella – în slujba ştiinţei dreptului şi a cauzei păcii*, Ploieşti, 2011; *Constituţia României. Studii*, Târgovişte, 2012; *Mari personalităţi politice şi culturale în Senatul României*, Bucureşti, 2014; *V. V. Pella, Criminalitatea colectivă a statelor şi dreptul penal al viitorului*, Bucureşti, 2017 (ed. în colab.); *Tratatele de Pace ale României 1919–1920*, Bucureşti, 2017; *România în anii premergători Marii Uniri 1916–1917. Culegere de studii*, Bucureşti, 2017; *România în anul Marii Uniri 1918. Culegere de studii*, Bucureşti, 2018; *1919. Confirmarea internaţională a României întregite. Culegere de studii*, Bucureşti, 2020; *Ratificarea tratatelor de pace de la Paris (1919–1920) în Parlamentul României Întregite*, Cluj-Napoca, 2022.

D. – *Probleme ale democraţiei parlamentare în primul deceniu interbelic (1918–1928)*, AUVT, 1998; *Universitarii români în sprijinul unităţii naţionale în Franţa şi Italia (1917–1918)*, AUSH, 1, 1998; *Parlamentul român împotriva revizionismului în anii 1919–1929*, AUSH, 2, 1999; *Evoluţia ideii de unitate a statelor europene în primul deceniu interbelic*, AUSH, 3, 2000; *Parlamentarii români la primele conferinţe ale Uniunii interparlamentare*, AUSH, 4, 2004; *Parlamentari români la Conferinţa Interparlamentară de la Washington şi Ottawa,* Istoria. În căutarea unui nou mesaj, Bucureşti, 2005; *România şi Conferinţele Păcii de la Haga*, „Historia”, VII, 72, decembrie 2007; *Nicolae Iorga şi păstrarea „Icoanei unităţii naţionale” de la 1 Decembrie 1918*, Nicolae Iorga, 1871–1940. Studii şi documente, vol. IV, Bucureşti, 2007; *Contribuţii româneşti la edificarea Pactului Briand-Kellogg*, Paradigmele istoriei, vol. I, Iaşi, 2009; *Vers la monarchie autoritaire. l'abandon de la democratie en Roumanie. 1937–1938*, Espana y Rumania. De la Monarquias Autoritarias a la Democracia (Siglos XIV–XX), Târgovişte, 2009; *România şi Uniunea Interparlamentară în anii 1945–1948*, România în relaţiile internaţionale. Diplomaţie, Minorităţi, Istorie. In honorem Ion Calafeteanu, Târgovişte, 2010; *Profesorul Vespasian V. Pella, la 29 de ani, propus pentru Premiul Nobel pentru Pace*, Continuitate istorică în spaţiu şi timp. Profesorul Vladimir Osiac la 70 de ani, Craiova, 2011; *Primul Parlament al României Mari. Ratificarea hotărârilor privind Unirea Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei,* „Polis”, VII, 2, martie-mai 2019. **(N.D.I.)**

SOLCAN Șarolta



I. N. 12 aprilie 1958, Sf. Gheorghe, jud. Covasna. Studii preuniversitare la Brașov la liceele „Andrei Șaguna” (1973–1974) și „Unirea” (1974–1977). Licență la Facultatea de Istorie-Filosofie, secția Istorie, a Universității din București (1977–1981). Profesoară de istorie în învățământul general și gimnazial (1981–1987). Asistent universitar la Institutul Politehnic (1987–1994). Dr. în Istorie (1994) la Universitatea din București (coord. prof. dr. Ștefan Ștefănescu). Cadru didactic la Departamentul de Istorie a Românilor din cadrul Facultății de Istorie a Universității din București din 1994 (asistent, 1994–1996; lector, 1996–2002; conferențiar, 2002–2008; profesor, din 2008). Abilitare în domeniul Istorie (2016). Premiul „Nicolae Iorga” al Academiei Române (2005) pentru volumul *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu*.

II. Specializată în istorie medievală, cercetările sale au avut în centrul atenției structurile demografice din spațiul autohton din secolul al XVII-lea în context european, imaginea populației românești în sursele de expresie maghiară, istoria femeilor din Țările Române din aceeași perioadă și problemele patrimoniului medieval și medieval târziu. A publicat peste 70 de cărți și studii de specialitate în țară și în străinătate.

III. A. – *Făgăraș-Patterns of Central and East european Life*, New York, 1997, 178 p.; *Familia în secolul al XVII-lea în Țările Române*, București, 1999, 250 p.; *Societatea românească din secolul al XVII-lea în izvoarele de expresie maghiară*, București, 2000, 278 p.; *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu*, București, 2005, 292 p. (ed. II, 2020, 405 p.); *Populația Țării Făgărașului în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea*, București, 2010, 290 p.; *Pribegia în Țările Române în secolele XVI-XVII*, București, 2014, 368 p.; *Vrăjitoria în Transilvania în secolele XIII–XVIII*, București, 2019, 432 p.

C. – *Fațetele istoriei. Existențe, identități, dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu*, București, 2000, 808 p. (coord. în colab.); *Brâncoveanu 300: Epoca brâncovenească la orizontul modernității românești*, București, 2016, 330 p. (coord. în colab.).

D. – *Registrul parohial de botezuri al Bisericii Reformate din Făgăraș – sursă pentru demografia istorică a secolului al XVII-lea*, „Hrisovul”, I, 1995, p. 90–100; *Confesional și social în viața familiei din secolul al XVII-lea*, Bogdan Petru Maleon, Alexandru Florin Platon (coord.), *Confesiune şi cultură. In honorem Ion Toderaşcu*, Iași, 2004, p. 133–143; *Destine anonime în secolul al XVII-lea*, Ioan Bolovan, Cornelia Mureșan, Mihaela Hărănguș (coord.), Perspective demografice, istorice și sociologice. Studii de populație, Cluj-Napoca, 2008, p. 245–263; *Family and Household in Iasi at the Beginning of 19th Century*, Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan (coord.), Families in Europe between the 19th and the 21th Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS, Cluj-Napoca, 2009, p. 743–764; *Child Mortality in București During the First Years of the 19th Century*, „Romanian Journal of Population Studies”, 1, 2012, p. 123–139; *Impactul războiului asupra mentalității și comportamentului. Amintiri din războaie ale transilvănenilor din secolului al XVII-lea*, RI, XXVII, 3–4, 2016, p. 363–383; *Situația demografică din județul Ilfov la 1810*, Ștefan Ștefănescu, Claudiu Neagoe (coord.), *Cultură, istorie și societate*, VI, București, 2017, p. 253–304; *Life During the Plague in Transylvania of the 16th-18th Centuries*, „Brukenthalia”, 11, 2021, p. 971–987. **(L.V.)**

STOICA Georgeta



I. N. 25 ianuarie 1932, București. Studii generale și liceale la București; cele universitare la Facultatea de Istorie, Universitatea din București (1950–1954). Dr. în Istoria artei (1970), la Institutul de Istoria Artei, cu teza *Arhitectura interiorului locuinței țărănești* (coord. acad.
G. Oprescu). Muzeograf la Muzeul Satului din București (1955–1971), inspector la Ministerul Culturii (1971–1982), redactor la Editura Științifică și Enciclopedică (1982–1984), profesor asociat la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu" (1971–1990), director adjunct (1990–1996) și director general (2002–2004) și cercetător științific gr. I (2004–2006) la Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti" din București. Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu" al Academiei Române (1983), Premiul Fundației „Ethnos" (1993), Premiul Comitetului de Arhitectură Vernaculară din Balcani, Veria (Grecia, 1999), Premiul de excelență al Comitetului Național Român al Consiliului Internațional al Muzeelor (2002). Membru al Comitetului Internațional de Arhitectură Vernaculară (1970–2005), membru al Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor (1970–1980, 2009–2014), membru fondator al Comitetului de Arhitectură Vernaculară din Balcani (1978–2005), membru al Comitetului Național Român din cadrul Consiliului Internațional pentru Monumente și Situri (1980–2003), membru al Comisiei Monumentelor Istorice și Siturilor Arheologice (1990–1997, 2000–2005). Președinte al Asociației Științifice a Etnologilor din România (2004). Membru de onoare al Academiei Române (2016).

II. Etnograf, etnolog, profesor, cercetător de marcă al ultimelor șase decenii, cu contribuții esențiale la studierea zonelor etnografice din țară (Muntenia, Oltenia, Moldova, Maramureș), artei și arhitecturii țărănești, portului popular, obiceiurilor și meșteșugurilor tradiționale, patrimoniului cultural etnografic (covoare, ceramică). Autor a zeci de volume, monografii etnografice, cataloage de expoziție sau de colecție, publicate la edituri prestigioase din țară și străinătate, dar și a numeroase studii și articole de specialitate dedicate unei tematici vaste din zona etnografiei românești.

III. A. – *Arhitectura interiorului locuinței țărănești*, Râmnicu Vâlcea, 1974; *Podoabe populare românești*, București, 1976; *La casa y hacienda del campesino rumano*, București, 1984; *Arhitectura românească*, București, 1989 (versiune germană); *Architecture traditionnelle des Balkans-Roumanie*, Athènes, 1992; *Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti"*, București, 2004; *Colecția de covoare din Transilvania și Banat/ Collection of Carpets from Transylvania and Banat*, Cluj-Napoca, 2008; *Covoare românești de patrimoniu din colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti"/ Patrimony Romanian Carpets from the collections of „Dimitrie Gusti" National Village Museum*, București, 2009; *Colecția de covoare din Moldova / Collection of carpets from Moldavia*, București, 2009; *Colecția de covoare din Oltenia*, București, 2010; *Colecția de covoare din Muntenia*, București, 2011; *Portul popular din Muscel în colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti"*, Craiova, 2012; *Costume tradiționale din Gorj în colecțiile Muzeului Satului / Traditional Gorj Costumes in the Village Museum Collections*, Craiova, 2014; *Portul popular din Vâlcea în colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti" / Traditional Costumes from Vâlcea in the Collections of „Dimitrie Gusti" National Village Museum*, București, 2017; *Portul popular din Mehedinți și Dolj în colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti" / Traditional Costumes from Vâlcea and Dolj in the Collections of „Dimitrie Gusti" National Village Museum*, Brăila, 2018; *Portul popular din Câmpia Munteniei în colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti" / Traditional Costumes from Muntenia Plain in the Collections of „Dimitrie Gusti" National Village Museum*, Cluj-Napoca, 2020.

B. – *Crestături în lemn în arta populară românească*, București, 1967 (versiuni în engleză și franceză); *Arta populară în Câmpia Munteniei*, București, 1969; *Arta populară din Vâlcea*, București, 1972; *Interioare populare românești. Țesături și cusături decorative*, București, 1977; *Portul popular din județul Gorj*, București, 1978; *Portul popular din județul Olt*, București, 1978;

Zona etnografică Bran, București, 1979; *Costumes et parures populaires de Roumanie*, Laussane, 1979; *Arta populară românească*, București, 1981; *Zona etnografică Lăpuș*, București, 1984; *Dicționar de artă populară*, București, 1985 (ed. II, 1997); *Zona etnografică Vrancea*, București, 1985; *Zona etnografică Olt*, București, 1986; *Zona etnografică Slatina*, București, 1987; *Zona etnografică Câmpia Boianului*, București, 1990; *Muzeul Satului București*, București, 1993, *Meșteșuguri artistice tradiționale*, București, 2001; *Portul popular de colecție / Folk Apparel Collection, Muscel*, Craiova, 2013; *Portul popular femeiesc din Suceava în colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti" / Traditional Costumes of Women from Suceava in the Collections of „Dimitrie Gusti" National Village Museum*, București, 2015.

C. – Cataloage de expoziție, în limba română și în limbi străine: *Gospodăria Ceauru – Gorj*, București, 1960; *Ceramica populară românească*, București, 1968; *Torsul și țesutul părului de capră*, Craiova, 1968; *Portul popular românesc*, București, 1969; *Centre de mobilier din Oltenia*, Craiova, 1970; *Arta populară românească*, București, 1972; *Creația populară în lemn la români*, București, 1974; *Exposition d'art populaire roumaine*, Bruxelles, 1975; *Das Hol in der rumänischen Volskunst*, München, 1975; *Romanian folk art*, Canberra, 1979; *La dot chez les Roumaines*, Paris, 2003; *Europa– o casă comună. Arhitectura tradițională*, București, 2003 (colab.); *Portul popular românesc*, Geneva, 2003.

D. – *Aspecte ale artei populare din Țara Vrancei*, Pagini dunărene, Galați, 1962; *Aspecte din viața satelor din regiunea București*, RM, 1964; *Systèmes de chauffage de l'habitation paysanne chez les Roumains*, „Études d'etnographie et de folklore", București, 1965; *Nessebar, oraș muzeu*, RM, 2, 1965; *Răspândirea celor mai frecvente tipuri de locuințe din Oltenia în secolul al XIX-lea*, Atlasul antropologic al Olteniei, București, 1968; *Contribuții la studiul unor vechi forme de locuire din zona Caracalului, regiunea Craiovei*, RM, 1968; *Centre specializate în confecționarea mobilierului din Oltenia*, SCIA, 15, nr. 2, 1968; *Cercetarea etnografică și artă populară în Muzeul de etnografie. Cerințe imperioase in județul Bacău*, „Carpica", III, 1970; *Perspective ale cercetării artei populare și etnografiei*, RM, II, 1970; *Portul popular din Câmpia Munteniei*, „Studii și cercetări", Muzeul Satului, 1970, p. 107–143; *L'influence de la famillie sur la structure de l'habitation paysanne roumaine*, Premier Congres International d'Ethnologie Européene, Paris, 1971; *Interiorul locuinței țărănești*, „Studii și cercetări", Muzeul Satului, 1971; *Le développement des musées d'ethnologie*, Paris, 1972; *Muzee și colecții de artă coptă din Egipt*, RM, 1973; *Tradiție și modă în portul popular românesc*, „Cumidava", 1975; *Semne de recunoaștere în costumul din Șcheii Brașovului și Săcele,* „Cumidava", 1975; *Zentren für die kunstlerische Verarbeitigung von Holz in Oltenia*, „Cibinium", Sibiu, 1976; *Evoluție și permanență în arta populară românească*, „Biharea", 1976; *Architecture vernaculaire en Roumanie*, Premier Simposion du Comitet International pour l'architecture vernaculaire, Plovdiv, 1977; *The open ethnographic museums in Romania*, „Muzee în aer liber", Edinburgh, 1978; *Valorificarea patrimoniului muzeal*, Atlasul etnografic al României, 5, 1979; *Die Konservierung / Baudenkmaler und deren Intagrierung in die neuen Lebensummstade*, „Cibinium", 1979; *Les églises roumaines en bois*, Armos, Thesalonique; *Qu'est ce que l'architecture vernaculaire*, RMM.MIA, 1, 1979; *Probleme actuale ale conservării și valorificării arhitecturii rurale tradiționale*, RMM.MIA, 2, 1979; *La maison paysanne roumaine des années '50-'60*, Simpozion „Satul European", 1990; *A landmark on the European map: „Dimitrie Gusti" National Village Museum*, The Plural. The Romanian Cultural Civilisation, București, 2003; *Arhitectura populară. Origini și confluențe*, Arta Istoriei. Istoria artei. Acad. Răzvan Theodorescu la 65 de ani, București, 2003; *De la Muzeul Satului la Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti"*, „Ethnos", 6, 2004; *Obidos și Sinatra*, „Ethnos", 6, 2004; *Colegii noștri la 60 de ani: Corneliu Bucur, Mihai Dăncuș, Ioan Godea*, „Ethnos", 6, 2004.

IV. *In honorem Georgeta Stoica. 90*, editori Paula Popoiu, Georgiana Onoiu, Cluj-Napoca, 2021. **(N.D.I.)**

TIMUŞ Mihaela



I. N. 6 noiembrie 1975, Bucureşti. A urmat cursurile Școlii nr. 5 (1982–1990); Colegiului Național „Sf. Sava” (1990–1994); Facultății de Filosofie, specializare Filosofia culturii (1994–1998), toate din București. Masterat (1999–2000) la Facultatea de Filosofie, specializare Filosofia culturii (1999–2000). În vara anului 2001 a efectuat cercetări în arhiva istoricului suedez al religiilor Stig Wikander (1907–1983) de la biblioteca „Carolina Rediviva” a Universității din Uppsala, unde a descoperit şi editat ulterior corespondența inedită dintre Mircea Eliade şi Stig Wikander. Bursieră la Agence Universitaire de la Francophonie. Bureau Europe Centrale et Orientale (2003–2006), pregătire doctorală ca bursieră a New Europe College (2006–2007). Dr. în Istoria religiilor și antropologie religioasă (2009) cu teza *Fonder, bâtir, rénover. Articulations conceptuelles du système religieux zoroastrien. Une approche philologique (moyen-perse) et historiographique*, 2 vol. (vol. I, 337 p.; vol. II. Anexa, 217 p.), la Sorbona, École Pratique des Hautes Études, secțiunea a 5-a «section des sciences religieuses». Director și membrii ai comisiei: prof. Frantz Grenet, Carlo G. Cereti, Philip Huyse, Jean Kellens, Bruce Lincoln. Din 2008 angajată la Institutului de Istorie a Religiilor; bursieră post-docoral DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst), specializare în limba şi literatura maniheeană în medio-persană (2012–2013). Asistent de cercetare asociat la Collège de France (2013–2015). Cercetător avansat asociat la Institut für Iranistik, Freie Universität, Berlin (2017–2018) (2017) şi Turfanforschung Abteilung de la Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (2017). Între 2017–2018 a fost bursieră a Fundației „Alexander von Humboldt”. A participat la diferite ediții ale conferințelor internaționale: European Conference of Iranian Studies (Ravenna 2003; Salamanca 2009; Cracovia 2011; Berlin 2019); European Association for the Study of Religions (Bucureşti 2006; Stockholm 2012; Groningen 2014; Erfurt 2015; Pisa 2021); conferințele Irano-Judaica (Hamburg 2006; Ierusalim 2010); American Academy of Religion (Philadelphia 2005). Participări la conferințele de la Paris (2010), Bochum (2015), Fribourg-en-Suisse (2017), Cordoba (2018). Profesor invitat la Cama Oriental Institute, Bombay, India (a susținut seria conferințelor Dinshaw J Irani, 2010); École Normale Supérieure, Paris (2011). Membru fondator al Asociației române de istoria religiilor (1997–2015), Institutului de Istorie a Religiilor al Academiei Române (2008). Membru în Association pour l’avancement des études iraniennes (Paris) şi Societas Iranologica Europaea (2003). Publications Officer al European Association for the Study of Religion (2012–2015). Membru al bordului „Societas Iranologica Europaea” (din 2019). Membru al comitetului editorial al seriei de publicații „Ancient Iran Series”, Brill (din 2020). Laureată a premiilor internaționale 24th Iran’s Book of the Year World Award, Iran, Teheran (2017); Premiul Tania & Roman Ghirshman al Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris (2022).

II. Preocupări științifice în mai multe domenii: istoriografie: istoria studiilor privind istoria religioasă a Iranului pre-islamic; istoria orientalismului românesc; filologie: limbi: medio-persană (the Book Pahlavi); avestică; persană clasică; papirologie medio-persană; limbi medio-iraniene (partă, sogdiană, bactriană); literatura religioasă zoroastriană, cu precădere exegeza redactată după cucerirea arabă, începând cu secolul IX; literatura maniheeană redactată în limbi medio-iraniene (medio-persană, partă, sogdiană); iconografie: zoroastrismul în Iran şi Asia Centrală; istoria religiilor; literatura polemică religioasă: mecanisme polemice, comparatism, transferuri istorice; istoria ideilor, istoria structurilor raționale; epistemologia studiilor iraniene.

III.A. – *Cosmogonie et eschatologie. Articulations conceptuelles du système religieux zoroastrien,* Paris, Studia Iranica. Cahier 54, 2015, 288 p.

C. – *Întotdeauna Orientul. Corespondența ştiințifică dintre Mircea Eliade şi Stig Wikander (1948–1977)*, Iași, 2005, 360 p.; *Changing Paradigms in the Study of Iranian Religions. Proceedings of the 6th EASR / IAHR Special Conference Religious History of Europe and Asia, Bucharest, 20–23 September 2006*, vol. IV = „Studia Asiatica” 11, 2010, 1; *Quand les dualistes polémiquaient : Zoroastriens et Manichéens. Actes du colloque international, 12–13 juin 2015, Collège de France* [coll. Orient et Méditerranée vol. 34], Leuven, 2020, 332 p. (ed. în colab.).

III. D. – *King and Saviour': Geo Widengren's early contributions (1938–1955) to the history of Iranian religions*, Göran Larsson (ed.), The Legacy, Life and Work of Geo Widengren and the Study of the History of Religions after World War II, 2021, p. 125–143; *pōryōtkēšān* versus *kēšdārān*. *L'autorité religieuse contre les tenants d'autres doctrines*, „Studia Iranica", 48, 1, 2019, p. 29–76; *Breaking the Rules. Considerations on the Zoroastrian Terminology Related to the Idea of Heresy*, „Numen. International Journal for the History of Religions", 66, 2019, 2–3, p. 271–294; *Les raisonnements taxinomiques dans le Dēnkard* 3, G. Hermann, I. Rubanovitch (eds.), Irano-Judaica, Jerusalem, 2019, p. 221–249; *Polémique mazdéenne anti-christologique. Mécanismes de déconstruction* (*Škand Gumānīg Wizār* 15)", „Acta colloquii de polemica antiqua Adversus Christianos", Fribourg-en-Suisse, Février 2017 = Revue d'histoire ecclésiastique suisse / Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte, 112, 2018, p. 105–122; *Légendes et savoirs périnataux chez les Zoroastriens*, „Bulletin of the Asia Institute", 22, 2008 [2012], p. 105–118; *Monuments et inscriptions. Le voyage du Prince Démètre Cantemir vers la Perse par le Caucase (1722–1723)*, I. Gadoin, Z. Vesel (éds.), Figures pionnières de l'orientalisme: convergences européennes. Monde anglophone, Europe centrale et orientale, Bures-sur-Yvette, Groupe pour l'Étude du Moyen-Orient (Res Orientales XX), 2011, p. 147–164. **(Adr. P.)**

ȚUCĂ Cornel V.



I. N. 26 octombrie 1950, com. Bradu, jud. Argeş. Studii: Liceul „N. Bălcescu" din Piteşti (1966–1970); Facultatea de Istorie–Filosofie, Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj (1970–1974); curs postuniversitar „management arhivistic" (1999, Facultatea de Istorie, Universitatea București). Dr. în Istorie (2006) la Facultatea de Istorie, Universitatea
„Al. I. Cuza" din Iași, cu teza *Prizonierii români din armata austro-ungară internați în Rusia. Problemele repatrierii* (coord. prof. dr. Ion Agrigoroaiei). Activitate profesională: profesor, Școala generală din Cătina, jud. Buzău (1974–1975); muzeograf la Muzeul Municipal din Curtea de Argeş (1975–1976) și Oficiul Județean Argeş pentru Patrimoniul Cultural Naţional (Muzeul Județean Argeș din Pitești, 1976–1979; arhivist principal-expert grad I, Centrul de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice din Pitești (1979–2002); șef Secţia 4 studii arhivistice, Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice din Pitești (2002–2015). Director-adjunct la revista de istorie „Orizont XXI" (2006–2012) editată de Asociaţia Culturală „Valeriu-Florin Dobrinescu"; redactor-şef adjunct (2007–2015) și redactor (2003–2007) la revista „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române"; membru în colegiul de redacţie al revistei de istorie militară „Cohorta" (2010–2020), editată de Centrul de Cultură și Istorie Militară din Republica Moldova. A fost distins cu Crucea Naţională „Serviciul Credincios", cls. a III-a (2002).

II. Specialist în arhivistică: prelucrare științifică (fondare, inventariere, selecţionare, expertizare arhivistică fonduri de arhivă, declasificare informaţii clasificate), constituire colecţii arhivistice sau tematice de documente, folosire/valorificare documente arhivistice. Cercetare ştiinţifică arhivistică și/istorică: elaborare/publicare culegeri documente, volume, studii, comunicări ştiinţifice, articole, întocmire inventare tematice, identificare documente (istorie/arhivistică). Activități specifice editării de reviste/anuare și întocmirii/publicării de volume colective. A publicat, singur și în colaborare, 36 cărţi și 140 studii/articole.

III. A. – *Prizonierii români din armata austro-ungară internaţi în Rusia. Problemele repatrierii*, Cluj-Napoca, 2011, 379 p.

B. – *Ghidul Arhivelor Militare Române*, București, 2010, 383 p; *Miniştrii Apărării Naţionale: enciclopedie*, Bucureşti, 2012, 220 p.; *Şefii Statului Major General: enciclopedie*, Bucureşti, 2014, 226 p.

C. – *Istoria Statului Major General Român. Documente. 1859–1947*, Bucureşti, 1994, 423 p. (în colab.); *Jurnal de operaţiuni al Comandamentului Trupelor din Transilvania (1918–1921)* vol. I, X, 528 p.; vol. II, 298 p, Satu Mare, 1998 (în colab.); *Armata română şi unitatea naţională*, Piteşti, 2008 292 p. (în colab.); *Statul Major General în arhitectura organismului militar românesc: 1859–2009*, Bucureşti, 2009, 522 p. (în colab.); *Înzestrarea armatei române în perioada interbelică. Documente*, vol. II, *1931–1935*, Bucureşti, 2009, 476 p. (în colab.); *Casa Regală a României în cronicile „neoficiale" ale „Monitorului oficial" 1914–1924*, vol. I–II, Bucureşti, 2010, 618 p. + 612 p. (în colab.); *Armata română şi patrimoniul naţional*, Bucureşti, 2010, 530 p. (în colab.); *Armata română şi evoluţia armei tancuri. Documente*. *1919–1945*, Piteşti, 2012, 393 p. (în colab.); *Armata română şi societatea civilă*, Brăila, 2012, 328 p. (în colab.); *Armata română şi mass-media*, Brăila, 2013, 470 p. (în colab.); *Înzestrarea armatei române în perioada interbelică. Documente*, vol. III, *1936–1940*, Brăila, 2014, 392 p. (în colab.); *Armata 2 română*. *Mărăşti: iulie 1917*, vol. I, *Mărturii documentare*, 324 p; vol. II, *Documente anexe*, 240 p, Bucureşti, 2017 (în colab.); *Ofiţeri ardeleni şi bucovineni din fosta armată austro-ungară*, Baia Mare, 2018, 624 p. (în colab.).

D. – *Constituirea şi deplasarea în Siberia a Misiunii Militare Române (1920)*, Omagiu istoricului Constantin Buşe (coord. Horia Dumitrescu), Focşani, 2004, p. 300–312; *Canalul Cernavodă-Constanţa-Taşaul şi Baza Navală Taşaul în negocierile româno-engleze din 1935*, Canalul Dunăre-Marea Neagră între istorie, actualitate şi perspective (coord. Valentin Ciorbea, Ovidiu Sorin Cupşa), Constanţa, 2008, p. 54–70; *Români ardeleni şi bucovineni din armata austro-ungară în prizonierat în Rusia* „Buletinul Muzeului Militar Naţional «Regele Ferdinand I»", Seria nouă, 6, Bucureşti, 2008, p. 136–146; *Istoricul Corpului voluntarilor români ardeleni şi bucovineni din Rusia prezentat în „Memoriul"colonelului Pietraru I. Constantin*, Gheorghe Buzatu: In memoriam (coord. Marusia Cîrstea, Sorin Liviu Damean, Lucian Dindirică), Târgovişte, 2014, p. 328–345.

IV. Spiridon I. Cristocea, *Argeş. Dicţionar de istorici*, Piteşti, 2003, p. 308–310; *Fiii Argeşului. Dicţionar de personalităţi*, ediţia a V-a, Goleşti-Argeş, Piteşti, 2012, p. 572–573; Marian Moşneagu, *Serviciul Istoric al Armatei în slujba culturii naţionale*, Bucureşti, 2013, p. 235–244; Petre Popa (coord.), *Enciclopedia Argeşului şi Muscelului*, vol. IV (*S–Z*), Goleşti, 2014, p. 235–236. **(A.O.)**

TULEU Ioan Valeriu



I. N. 9 februarie 1948, Seleuș, jud. Arad. Studii preuniversitare la Liceul nr. 2 Arad; Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (1968–1973). Atestat de instructor-cultural dobândit în 1985, atestat de ziarist profesionist dobândit în 1994. Angajat la Casa de Cultură a municipiului Arad (1974–1992); redactor la ziarele „Flacăra Roșie" (1971–1974), „Curierul Aradului" (1992–1995), „Reporter în Arad" (1996), „Adevărul" (Arad) (1997–2005), „Informația Aradului" (2008); „Măsura" (2008–2010).

II. Animator cultural, ziarist și publicist pasionat de istorie. Preocupat de istoria orală, de istoria celui de al Doilea Război Mondial și de istoria locală, în special din epoca modernă și contemporană.

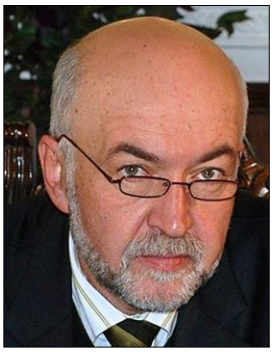
III. A. – *Cintei – Satul dintre bălți*, Arad, 2008, 215 p.; *Războiul trăit. Arădenii pe fronturile războiului mondial*, Arad, 2012, 269 p.; *Război pe Mureș și Crișul Alb*, Arad, 2014, 210 p.; *Evadarea din trecut: mărturii dintr-un secol zbuciumat*, Arad, 2016, 320 p.; *Seleuș – nouă secole de istorie*, Arad, 2018, 483 p.

B. – *Personalități șiculane*, I–II, Arad, 2014, 2016, 175 p., 264 p.; *Arad. Economie și societate 1945–1989*, Cluj-Napoca, 2015, 523 p.; *Arad. Economie și societate*, II, Cluj-Napoca, 2016, 634 p.; *Cetăți, castele, castelani din comitatul Aradului*, Arad, 2018, 158 p.

D. – *Arădenii în bătălia pentru Moldova*, D. Sinaci, E. Arbonie (coord.), ARAd, IV, 2012, p. 421–458; *Aradul – teatru de război*, ARAd, VI, 2013, p. 413–439; *70 de ani de la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial*, ARAd, X, 2015, p. 256–272; *Bătălia de iarnă de la Lozovaia*, AnAr, 1, 2015, p. 211–226; *Lupta națională în satele din Câmpia Crișului Alb*, AA, 3, 2017, p. 66–98.

IV. E. Șimăndan, *Dicționarul jurnaliștilor arădeni*, Arad, 2011, p. 205; D. Demșea, *Ioan Valeriu Tuleu, Război pe Mureș și pe Crișul Alb*, Arad, 2014, p. 214 p.+3 il.; D. Sinaci, E. Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat – Crișana*, X, Arad, 2015, p. 657–658; A. Ando, *Aradul la intersecțiile istoriei*, Arad, 2016, p. 309–356. **(S.D.B.)**

VARATIC Vitalie



I. N. 5 decembrie 1957, com. Borisovca, reg. Odesa (până la 1940, jud. Ismail, Basarabia). Absolvent al Facultăţii de Istorie a Universităţii de Stat din Chişinău (1979). Cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie al Academiei Republicii Moldova (1979–1996). Dr. în Istorie cu teza *Transformările din România anilor 1944–1947 reflectate în istoriografia română şi sovietică* (coord. prof. dr. Alexandru Moşanu), susţinută în 1991 la Institutul de Slavistică şi Balcanistică al Academiei de Ştiinţe a URSS. În 1996, prin repatriere, s-a stabilit la Bucureşti. Cercetător ştiinţific principal la Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române (1996–1999, 2017–2022). Ministru consilier la Direcţia Arhive Diplomatice a Ministerului Afacerilor Externe al României (1999–2017).

II. Specialist în istoria relaţiilor româno-ruse/sovietice în secolul XX.

III. A. – *Preliminarii ale raptului Basarabiei şi nordului Bucovinei 1938–1940*, Bucureşti, 2000; *Şase zile din istoria Bucovinei (28 iunie – 3 iulie 1940) Invazia şi anexarea Nordului Bucovinei de către URSS*, Rădăuţi, 2001; *Misterul leilor*, București, 2020.

B. – *Pactul Molotov-Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia*, Chişinău, 1991; *Misiunile lui A. I. Vîşinski în România 1944–1946*, București, 1997.

C. – *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941–1956*, București, 2013; *Relaţii româno-sovietice Documente diplomatice*, vol. I (*1917–1934*); vol. II (*1935–1941*), București, 1999, 2003 (traducere în limba română); *Istoria României* (coord. acad. Ioan-Aurel Pop), Moscova, 2005 (traducere în limba rusă).

D. – *Despre bunurile germanilor basarabeni abandonate la 1940*, RIM, nr. 2, 1992, p. 20–32; *Noi date despre caracterul antiromânesc al politicii sovietice şi germane în anii 1939–1940*, DR, nr. 3, 1994, p. 87–110; *Sudul Basarabiei în componenţa Principatului Moldovei la 1857 (teritoriul şi populaţia)*, DR, nr. 2, 1995, p. 13–33; *Aplicarea legii rurale de la 1864 în judeţul Cahul*, SMIMod, X, 1996, p. 97–129; *The Political-Territorial Division of Bessarabia in 1940,* „Totalitarianism Archives", IV–V, no. 13–14, 1997, p. 103–129*; Împroprietărirea de către statul român a coloniştilor şi a ţăranilor de pe domeniile statului în Basarabia meridională (sec. XIX),* „Sud-Estul şi contextul european. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene", VIII, 1997, p. 33–60; *Bucovina, 1941: românii şi naţionalismul ucrainean*, GBuc, nr. 3, 1998, p. 48–64; *Tentative de aplicare a prevederilor legii rurale de la 1864 în judeţul Ismail*, RI, nr. 5–6, 1998, p. 405–418; *Mărturii despre tezaurul României evacuat la Moscova, în arhivele Rusiei*, „Caiete diplomatice", 2015, nr. 3, p. 59–67; *Conflict dintre generaţii sau concurs de împrejurări? Cazul Constantin Stere, tatăl – Gheorghe Stere, fiul*, Constantin Stere prozator, publicist, jurist şi om politic. 150 de ani de la naştere, Iaşi, 2016, p. 197–225; *Decontările reciproce româno-sovietice după Primul Război Mondial*, Relaţiile româno-ruse/sovietice din secolul al XIX-lea până în prezent, București, 2019, p. 77–89; *O preconizată alianţă româno-italiană în lupta pentru Basarabia în 1939–1940: între intenţie şi realizare,* Problema Basarabiei în relațiile româno-sovietice, 1918–2018, București, 2020, p. 140–158; *Jibrieni: proiectul primului port românesc la Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, 160 de ani de la Unirea Principatelor. Oameni, fapte şi idei din domnia lui Alexandru Ioan Cuza, Iaşi, 2020, p. 495–521; *Dragoş Cotlarciuc: Son of the Metropolitan of Bukovina and successful wartime diplomat*, Romanian Diplomacy in the 20th Century. Biographies, Institutional Pathways, International Challenges, Peter Lang, 2021, p. 161–173. **(P.O.)**

ABREVIERI PERIODICE

AB	Analele Banatului Arheologie-Istorie Muzeul Banatului, Timișoara
AIGS	Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gh Șincai", Târgu Mureș
AIICN	Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu" Cluj-Napoca, Series Historia
AIIX	Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi
AIO	Anuarul Institutului de Istorie Orală, Cluj-Napoca
AIRCRUV	Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia
AM	Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iaşi
AMET	Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca
AMM	Acta Moldaviae Meridionalis, Muzeul Judeţean de Istorie „Ştefan cel Mare", Vaslui
AMold	Archiva Moldaviae. Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, Iaşi
AMP	Acta Musei Porolissensis, Muzeul de Istorie şi Artă Zalău
AnAr	Analele Aradului, Arad
AnBuc	Analele Bucovinei, Institutul Bucovina, Rădăuţi
AnCraiova	Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor", Craiova
AnIICCMER	Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc
Anuarul MIAPh	Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
ARAd	Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana, Arad
AR	Arhiva românească (Revista arhivelor). Serie nouă, București
Ars T	Ars Transilvaniae. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
AUA hist	Annales Universitatis Apulensis. Seria Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia
AUB șt.pol.	Analele Universității București. Seria științe politice, București
AUC	Analele Universității din Craiova / Annales de l'Université Craiova
AUOC	Analele Universității „Ovidius", Constanța
AUSH	Analele Universității „Spiru Haret", București
AUVT	Analele Universității „Valahia" Târgoviște, Secția de Arheologie și Istorie /Annales d'Université „Valahia". Section d'Archéologie et d'Histoire, Târgoviște
BOR	Biserica Ortodoxă Română, București
Brukenthal Acta	Musei Brukenthal Acta Musei Muzeul Naţional Brukenthal, Sibiu
Brukenthalia	Brukenthalia Romanaian cultural history review. Revistă română de studii culturale Muzeul Național Brukenthal Sibiu
BucureștiMIM	Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie, Muzeul Municipiului București
Buridava	Buridava Muzeul Judeţean Vâlcea, Râmnicu Vâlcea
Caietele ASER	Caietele Aociației de Științe Etnologice din România

Carpica	Carpica, Muzeul Judeţean de Istorie. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău
CCNSAS	Caietele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
Cumidava	Cumidava. Muzeul Județean de Istorie, Brașov
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série, Bucureşti
DR	Destin românesc, Revistă de istorie şi cultură, Bucureşti-Chişinău.
Drobeta	Drobeta. Muzeul Regiunii Porțile de Fier, Drobeta-Turnu Severin
EBPB	Études Byzantines et Post-Byzantines
ERH	European Review of History: Revue européenne d'histoire, London
GBis	Glasul Bisericii, Revista Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, Bucureşti
GBuc	Glasul Bucovinei, Cernăuţi
Hrisovul	Hrisovul. Buletinul al Facultăţii de Arhivistică, Bucureşti
HU	Historia Urbana, Comisia de Istorie a Oraşelor din România, Sibiu – Bucureşti
Marmatia	Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
Oltenia	Oltenia. Studii şi comunicări, Muzeul Olteniei, Craiova
Pontica	Pontica, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa
RA	Revista Arhivelor, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
RESEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti
RI	Revista Istorică, București
RIHM	Revue Internationale d'Histoire Militaire
RIM	Revista de Istorie a Moldovei, Chişinău
RIMil.	Revista de Istorie Militară, București
RM	Revista Muzeelor, Bucureşti
RMM.MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Monumente Istorice și de Artă, București
RSPC	Revista de Științe Politice, Craiova
R Teol	Revista Teologică, Sibiu
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Seminarul de Istorie veche şi Arheologie al Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi
SAHIR	Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae, Iaşi
SCIA	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCIVA	Studii şi cercetări de istorie veche (și arheologie), Institutul de Arheologie Bucureşti
SMIM	Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SMIMod	Studii şi materiale de istorie modernă, Bucureşti
ST	Studii teologice, Revista Facultăţilor de Teologie din Patriarhia Română, Bucureşti
Studia hi.	Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia, Cluj-Napoca
Suceava	Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean Suceava / Muzeului de Istorie a Bucovinei, Suceava.
Trans R	Transylvanian Review. Romanian Cultural Institute. Center for Transylvanian Studies Cluj-Napoca
Zargidava	Zargidava. Revistă de istorie, Societatea de Ştiinţe Istorice – Filiala Bacău

ERATĂ

la Nota: *Un hrisov inedit de la Radu Leon Voievod (1666) din colecția „Ion Ionașcu” a Muzeului Brăilei „Carol I”,* autor Ionel Cândea, aparută în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, seria V, Tomul XL, 2021, la pagina 234.

Corect:

МЇЛ(С)ЇЮ Б(О)ЖЇЮ ЇѠ РАДУ ЛЄѠN ВОЄВОД И Г[О]СП[ОД]АР ЗЄМЛЄ ВЛАХИСКОЄ ДАВАТОМ Г[Ѡ]СП[Ѡ]ДСВ[А]МЇ СЇЮ ПОБ(Є)ЛЄНЇ(Ю) Г(Ѡ)СП(Ѡ)ДСВАМЇ